

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

814. SĒJUMS

Zinātņu vēsture
un muzejniecība

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 814

History of Sciences
and Museology

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 814

History of Sciences and Museology

UNIVERSITY OF LATVIA

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

814. SĒJUMS

Zinātņu vēsture un muzejniecība

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

UDK 001(091)(474.3)(082)
Zi 668

Atbildīgais redaktors
Dr. paed. **Ilgonis Vilks**

Redakcijas kolēģija

Dr. habil. med. prof. **Māris Baltiņš** (Rīgas Juridiskā augstskola)

Dr. paed. prof. **Aīda Krūze** (LU)

Prof. **Jānis Langins** (Toronto Universitāte, Kanāda)

Prof. **Jānis Lielmežs** (Britu Kolumbijas universitāte, Vankūvera, Kanāda)

Dr. habil. ing. prof. **Jānis Ozols** (LLU)

Dr. habil. hist. prof. **Jānis Štrauhmanis** (RTU)

Dr. habil. theol. prof. **Leons Gabriels Taivans** (LU)

Dr. ing. prof. **Kaspars Vārtukapteinis** (LLU)

Dr. med. prof. **Arnis Vīksna** (LU)

Dr. paed. **Ilgonis Vilks** (LU)

Dr. habil. phys. prof. **Juris Zaķis** (Sociālo tehnoloģiju augstskola)

Dr. habil. phys. prof. **Juris Žagars** (Ventspils Augstskola)

Sastādītājs **Arnis Vīksna**

Latviešu tekstu literārās redaktors: **Ieva Zarāne, Ruta Puriņa**

Angļu tekstu literārais redaktors **Andra Damberga**

Maketu veidojusi **Andra Liepiņa**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

ISSN 1407-2157
ISBN 978-9934-18-193-1

© Latvijas Universitāte, 2016

Saturs / Contents

Daina Gavare

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības izdevumi LU Bibliotēkas krājumā
*The works of the Courland (Kurzeme) Society for Literature and Art
(Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst) at the University
of Latvia Library collection* 7

Jānis Jansons

Fizikas profesors Voldemārs Fricbergs
Professor of physics Voldemārs Fricbergs 17

Jāna Jēruma-Grīnberga, Valdis Gavars

Augusts Grigors – neredzīgais mācītājs ar LU teoloģijas kandidāta grādu
*Augusts Grigors – the blind pastor with a degree in theology from
the University of Latvia* 27

Sarma Kļaviņa

Rainis, Aspazija un Jānis Endzelīns dzīves paralēlēs un krustpunktos
*Rainis, Aspazija and Jānis Endzelīns: parallel tracks of life and their
intersections* 32

Vladimirs Kužņecovs, Marina Loseviča

Baltijas valsts psihiatrisko iestāžu plāni 19. gadsimtā
Projects of state mental facilities in Baltics, 19 century 43

Ilga Mantiniece

LU profesora Pētera Šmita (1869–1938) speciālā kolekcija Latvijas
Universitātes Bibliotēkā
*The special collection of UL Professor Peter Schmidt (1869–1938)
at the Library of the University of Latvia* 55

Gunta Marihina

Latvijas Universitātes ierēdnes (1920–1957) Margrietas Akermanes
(1887–1972) dzīvesdarbības raksturojums
*The life and work of the University of Latvia
civil servant (1920–1957) Margrieta Akermane (1887–1972)* 65

Dzintars Mozgīš, Inese Sviestiņa

Dr. med. Reinholds Ģirģensons – viens no izcilākajiem bērnu
ķirurģijas pamatlicējiem Latvijā
*Reinholds Ģirģensons M. D. – one of the most prominent founders
of Latvian paediatric surgery* 74

Jēkabs Raipulis

Malēnijas garīdznieki – nacionālo partizānu atbalstītāji
Pastors of Malēnija – supporters of the national partisans 83

Valdis Segliņš

Nezināmi dekoratīvi raksti uz akmens blokiem LU galvenās ēkas cokola apdarē
Unknown decorative patterns on the University of Latvia main building's base block stones 97

Arnīs Straziņš

Latvijas Universitātes mācībspēku un zinātnieku kolekcijas LU Pedagoģijas muzeja krājumā
Collections of academic staff and scholars of the University of Latvia at the UL Museum of Pedagogy 101

Arnīs Vīksna

Ernsts fon Bergmanis un Latvija
Ernst von Bergmann and Latvia 111

Arnīs Vīksna

Veselības departaments un LU Medicīnas fakultāte: 1919–1940
Health Department and UL Medical Faculty 1919–1940 120

Ilgonis Vilks

Zinātnes popularizētājs Roberts Makstis (1887–1938)
Science Communicator Roberts Makstis (1887–1938) 131

Edgars Vimba

Arvīds Eduards Apinis – mācību spēks un zinātnieks
Arvīds Eduards Apinis – teacher and scientist 147

Edgars Vimba, Irēna Berga

F. E. Šolla sēņu akvareļi LU Botānikas muzejā
Water-colour paintings of fungi by F. E. Stoll at the University of Latvia Botanical museum 152

Alīda Zigmunde

LU privātdocenta Nikolaja Kohanovska dzīve un darbība Latvijā (1923–1966)
Life and the professional activities of the University of Latvia private docent Nikolai Kochanovski in Latvia (1923–1966) 162

Indulis Zvirgzdiņš

Enerģētikas speciālists Juris Mazurs (1905–1990)
Energy specialist Juris Mazurs (1905–1990) 169

**Kurzemes literatūras un mākslas biedrības izdevumi
LU Bibliotēkas krājumā**
*The works of the Courland (Kurzeme) Society for Literature
and Art (Kurländische Gesellschaft für Literatur und
Kunst) at the University of Latvia Library collection*

Daina Gavare

LU Bibliotēka
Lielvārdes iela 24, Rīga, LV-1006
E-pasts: daina.gavare@lu.lv

Kurzemes literatūras un mākslas biedrība dibināta 1815. gadā. Savā pastāvēšanas laikā (1815–1939) biedrība sagatavoja un izdeva zinātniskos rakstu krājumus, gadagrāmatas, darbības pārskatus, sanāksmju atreferējumus, kā arī atbalstīja biedrības biedru – zinātnieku sastādīto darbu izdošanu. Kurzemes literatūras un mākslas biedrības nozīmi Latvijas zinātņu attīstībā, tās atstāto mantojumu arhīvu, muzeju un bibliotēku krājumos ir pētījuši J. Straņģis, H. Strods, I. Šķiņķe, J. Klētnieks, A. Zigmunde u.c. Savā pastāvēšanas laikā biedrība piesaistīja ievērojamus sabiedriskos darbiniekus, zinātniekus un mācību spēkus no Mītavas (Jelgavas) ģimnāzijas, Tērbatas, Pēterburgas, Viļņas, Berlīnes un citām Eiropas augstskolām. Biedrība ne tikai sekmēja eksakto zinātņu attīstību, kultūras un vispārējā izglītības līmeņa paaugstināšanos, bet arī rosināja tautas pašapziņas veidošanos nacionālās atmodas sākumam. Lielākā daļa krājuma līdz ar biedrības likvidēšanu tika izvesta ārpus Latvijas vai gājusi zudumā, bet neliela daļa ir saglabājusies arī LU Bibliotēkā.

Atslēgvārdi: Kurzemes literatūras un mākslas biedrība, zinātniskās biedrības, biedrību bibliotēkas, Latvijas Universitātes Bibliotēkas krājums, *Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*.

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības, muzeja un bibliotēkas izveide

Kurzemes literatūras un mākslas biedrība (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) dibināta 1815. gada 23. novembrī. To izveidoja Kurzemes inteliģences pārstāvji vācbaltieši, lai radītu forumu zinātnisku, sabiedrisku un kultūras jautājumu apspriešanai un popularizēšanai, intelektuāli vienotu Baltijas provinces. Viens no pamatuzdevumiem bija – veicināt informācijas apmaiņu, sadarbojoties ar vairākām zinātniskām biedrībām Baltijā, Krievijā un Rietumeiropā, tādējādi nodrošinot ideju, pētījumu un pašu zinātnieku apmaiņu. Izvērtējot Baltijas vāciešu lomu un nozīmi Latvijas kultūras vēstures veidošanā, vēsturnieki ir uzsvēruši muižnieku, mācītāju, skolotāju, ārstu, tirgotāju un amatnieku ietekmi, kas ievērojami papildināja līdzšinējo kultūrvidi, un daudzi latvieši centās iekļūt šajā elitārajā vidē.

Lai gan 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā nodibinājās vairākas biedrības ar zinātnisku un praktisku ievirzi gan Rīgā, gan Jelgavā, Kurzemes literatūras un mākslas biedrība uzlūkojama par Latvijas Zinātņu akadēmijas idejisku priekšteci, kura darbojās vairāk nekā gadsimtu – no 1815. gada līdz 1939. gadam. Biedrības vēsturi no tās veidošanās pirmsākumiem līdz pat likvidācijai pētījis un analizējis akadēmiķis, fizikāļķīmiķis un vēsturnieks Jānis Stradiņš.

Lielākā daļa no biedrības biedriem bija akadēmiski izglītoti zinātnieki, pārsvarā vācu muižniecības pārstāvji. Biedrības īsteno, ārzemju un goda biedru vidū bija izcilas personības – Kurzemes hercogiene Doroteja (*Biron*, 1761–1821), Jelgavas ģimnāzijas profesori – Kārlis Vilhelms Krūze (*Cruse*, 1765–1834), Heinrihs Kristofs Lībaus (*Liebau*, 1760–1829), Magnuss Georgs Paukers (*Paucker*, 1787–1855), zinātnieki – astronoms Vilhelms Strūve (*Struve*, 1793–1864), fiziķis un ķīmiķis Teodors Grothuss (*Grotthus*, 1785–1822), valodnieks Jākobs Grimms (*Grimm*, 1785–1863), dabaszinātnieks, biologs Kārlis Ernsts Bērs (*Baer*, 1792–1876), dabaszinātnieks Eduards Eihvalds (*Eichwald*, 1795–1876), pedagogs un vēstures pētnieks Johans Kristofs Broce (*Brotze*, 1742–1823), rakstnieks un žurnālists Garlībs Merķelis (*Merkel*, 1769–1850), etnogrāfs un latviešu valodas pētnieks Augusts Biļenšteins (*Bielenstein*, 1826–1907) un daudzi citi. Biedrībā iestājās gandrīz visi Tērbatas Universitātes profesori, to skaitā Frīdrihs Georgs Bunge (*Bunge*, 1802–1897). Goda biedru skaitā bija tādi zinātnieki kā matemātiķis Frīdrihs Gauss (*Gauss*, 1777–1855), antropologs Johans Frīdrihs Blūmenbahs (*Blumenbach*, 1752–1840), vēsturnieks Nikolajs Karamzins (*Карамзин*, 1766–1826), Pēterburgas Zinātņu akadēmijas prezidents Sergejs Uvarovs (*Уваров*, 1786–1855) un citas ievērojamas personas.

Svarīgas pārmaiņas notika 1818. gadā, kad tika nodibināts Kurzemes provinces muzejs un arī bibliotēka, tādējādi paplašinājās Kurzemes literatūras un mākslas biedrības pētniecības, izglītības un kultūras darbības lauks. Savas darbības laikā biedrība ir vairākkārt mainījusi atrašanās vietu Jelgavā, un tikai no 1889. gada tā atradies īpaši projektētā namā, kur līdz pat tās likvidācijai 1939. gadā atradās Kurzemes provinces muzejs un bibliotēka.

Biedrības un provinces muzeja bibliotēkas krājuma komplektēšanu zināmā mērā noteica biedrības zinātniski pētnieciskie nolūki, tādējādi liekot pamatu pirmajām zinātniskajām bibliotēkām Latvijā. Jau krietnu laiku pirms biedrības izveidošanas Johans Gotfrīds Herders (*Herder*, 1744–1803), apceļojot Eiropu, savā darbā “Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls” konstatē: “Kurzeme – atļautības un nabadzības brīvības un sajukuma zeme, tagad morālisks un literārs tuksnesis – vai tā nevarētu kļūt par brīvības un zinātnes rezidenci un glabātuvi, pat ja izdotos tikai atsevišķi plāni? Ja tas, ka muižniecībai ir tiesības un vara, tiktu labi pielietots, ja, kas tai ir vienīgi zinātniska greznība, tiktu vērst uz diženo? Bibliotēka šeit ir pirmais solis; var iznākt arī kas vairāk, tādēļ lai tas man ir piemērs un paraugs, pēc kura censties un kuru apsteigt.” [8]

Bibliotēkas pirmsākumā bija 69 dažādu privātpersonu dāvināti iespieddarbi. Jau savā dzīves laikā vairāki biedrības biedri kā dāvinājumu Kurzemes literatūras un mākslas biedrības bibliotēkai nodeva savus publicētos zinātniskos darbus, mācību grāmatas, kā arī apjomīgas privātās bibliotēkas. Visdāsnākais dāvinājums

tika saņemts no Kurzemes provinces muzeja dibinātāja un pirmā direktora – Johana Frīdriha fon Rekes (*Recke*, 1764–1846) – 4000 iespieddarbu. Bibliotēkas krājumu papildināja izdevumi no zinātnes un sadarbības centriem Krievijā, Baltijā un no Eiropas valstīm. Pirmā pasaules kara beigās krājumā bija 40 000 sējumu. Dāvinājumi no kambarkunga Teodora fon der Ropa (*Ropp*, 1823–1915), Elīzes fon der Rekes (*Recke*, 1754–1833), Krievijas ārlietu ministra grāfa Kārļa Neselrodes (*Nesselrode*, 1780–1862), mācītāja Kārļa Frīdriha Vatsona (*Watson*, 1777–1826), ģenerālsuperintendentanta Kārļa Gotloba Zontāga (*Sonntag*, 1765–1827) u.c. personu dāvinājumi [13]. Bibliotēkas krājuma pārraudzības, sistematizācijas un kārtošanas pienākumus uzticēja biedrības biedriem, kuri paralēli veica citus atbildīgus darbus biedrības labā.

Līdz mūsdienām izdevumos ir saglabājušies divu veidu zīmogi: E MVSEO CVRON apaļā laukā un EX BIBLIOTH. SOC. LITER. CURON, kas liecina par izdevumu atrašanos 1818. gadā dibinātajā Kurzemes provinces muzeja un tā bibliotēkas īpašumā.

Par biedrības bibliotēkas krājuma daudzpusīgo saturu var tikai nojaust, jo lielākā daļa vērtīgo dāvinājumu, iepirkumu un apmaiņas ceļā iegūto izdevumu līdz ar biedrības likvidēšanu un vācbaltu izceļošanu 1939.–1940. gadā tika izvesta ārpus Latvijas vai gājusi zudumā. Dokumentālas liecības par Kurzemes literatūras un mākslas biedrības bibliotēkas zāles plānu, bibliotēkas tematisko kārtojumu, bibliotēkas dienasgrāmata par laiku no 1840. līdz 1846. gadam un katalogs, sākot no 1840. gada, atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Daļa grāmatu nonāca Poznaņas Universitātes bibliotēkā, daļa Toruņas Universitātes rīcībā. Ievērojama krājuma daļa ar iepriekš minētajiem Kurzemes muzeja spiedogiem 60. gados nonāca Rietumvācijā un papildināja baltvācu bibliofila Oto Bonga (1918–2006) krājumu, kas no 1995. gada ir pieejams Rīgā un pazīstams ar nosaukumu Baltijas Centrālā bibliotēka [30]. Savukārt Kurzemes provinces muzeja arheoloģisko priekšmetu kolekciju liktenis ir bijis visai skarbs, un vēl joprojām ir daudz neskaidrību. Šobrīd Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, kuru izveidoja pēc Otrā pasaules kara, turpina šī muzeja darbu un tradīcijas.

Meklējot laikmeta liecības par Kurzemes literatūras un mākslas biedrību pirms 200 gadiem, tika apzināti gan biedrības sagatavotie pārskati, gadagrāmatas un zinātnisko rakstu krājumi, gan biedrības biedru sastādītie un ar tās atbalstu izdotie iespieddarbi, kas ir pieejami Latvijas Universitātes Bibliotēkā. Turklāt biedrības izdevumi vairākos eksemplāros ir pieejami arī LU Latvijas vēstures institūtā, LU Akadēmiskajā bibliotēkā un Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Vairāk nekā divu gadsimtu seni izdevumi sniedz ieskatu par būtiskām pārmaiņām tālaika sabiedrībā. Tajos fiksēti galvenie pieturas punkti: vēsturiski literārajā jomā – savāktas ziņas par Baltijas provinču vācu iedzīvotāju kultūras stāvokli, latviešu un igauņu ciltīm, to valodu, dzeju un reliģiju; zinātniskajā jomā – apkopoti Baltijas guberņās izkļiedētie zinātniskie un mākslinieciskie darbi, iesaistot lielākas interesentu masas un popularizējot svarīgus sasniegumus; izglītības jomā – izdoti derīgi un izglītojoši raksti vācu, latviešu un igauņu valodā, tādējādi tuvinot Baltijas provinces kopsadarbībai. Latvieši, apzinoties savu identitāti un iespēju iegūt izglītību, pamazām tuvojās nacionālās atmodas sākumam, gatavojot augsni neatkarīgas valsts izveidei.

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības izdevumi: pārskati, gadagrāmatas, zinātnisko rakstu krājumi

LU Bibliotēkas krājumā ir saglabājušies pirmie Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sagatavotie un izdotie pārskati, gadagrāmatas un zinātnisko rakstu krājumi.

Viens no pirmajiem iespiestajiem tekstiem, kurā formulēti biedrības darbības mērķi, ir 1816. gadā izdoto statūtu pirmais variants – *Statuten der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst* [25]. Tam seko pirmais biedrības darbības pārskats ar nosaukumu *Übersicht der Verhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst* [29], ko profesora Magnusa Georga Paukera aktīvas darbības rezultātā izdeva 1818. gadā, un to iespieda J. F. Stefenhāgena un dēla spiestuvē Jelgavā. Tajā atrodami īsi pārskati par 1817. un 1818. gadā notikušām sapulcēm.

Biedrības gadskārtējos rakstu krājumus jeb annāles *Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst* [9] publicēja divos lielos sējumos G. M. Paukera redakcijā laika posmā no 1819. līdz 1822. gadam. Rakstu krājumā ievietoto sacerējumu tematika aptvēra visas dabaszinātņu nozares, seno un jauno laiku zemju un tautu pētījumus, apcerējumus par tirdzniecību, jūrā braukšanu un kuģniecību, kara lietām, lauksaimniecību, valsts un kultūras vēsturi, valodniecību, dzeju un daiļajām mākslām vispār, mūziku, glezniecību u.tml. Pirmajā sējumā publicēti ievērojami tālaika zinātnieku pētījumi un atklājumi, tajā skaitā arī Rīgas Domskolas profesora Johana Dāvida Zanda (*Sand*, 1748–1834) pētījums par dažādu Latvijas vietu ģeogrāfisko koordinātu noteikšanu. Otrajā sējumā publicēts Kurzemes ārsta Kārļa Kristiāna Šīmaņa (*Schiemann*, 1763–1835) raksts par Baldones un Bārbeles sēravotu analīzi un Skrundas ārsta Eduarda Eihvalda (*Eichwald*, 1795–1876) – vēlāk slavenā zoologa Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa – raksts par paleontoloģiju jeb sistematisko oriktozooloģiju. Ievērojamākā no visām publikācijām bija izcilā fiziķa un ķīmiķa Teodora Grothusa publikācija 65 lappušu apjomā “Par gaismas un elektrības ķīmisko darbību”. Traktāts tika nolasīts 1818. gada 6. novembra biedrības sēdē un zinātnes pasaulē atzīts par fotoķīmijas pamatu izklāstu. No zinātniskā viedokļa T. Grothusa pētnieciskā darbība bija augstākais sasniegums Kurzemes literatūras un mākslas biedrības pastāvēšanas laikā [27].

Gan pirmajam, gan otrajam sējumam pievienoti pielikumi ar ģeometrisku figūru zīmējumiem un kartēm – *Curonia*, *Semgallia*, *Selonia* un *Curland*. Līdzekļu trūkuma dēļ sekoja 18 gadu pārtraukums, līdz 1840. gadā, pateicoties profesoram M. G. Paukeram, tika atsākti kārtējo biedrības sanāksmju atferējumi, kā arī rakstu publicēšana, un tie iznāca ar citu nosaukumu – *Sendungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst* trīs sējumos: 1. sējums – 1840. gadā, 2. sējums – 1845. gadā un 3. sējums – 1847. gadā [22]. Pirmajā sējumā M. G. Paukers publicēja rakstu par Enkes komētas novērošanu 1838. gadā *Der Enkesche Komet bei seiner Wiedererscheinung 1838* un darbu par jaunākās astronomijas patiesuma ticamības robežām – *Ueber die Grenzen der Sicherheit in den Thatsachen der neuern Astronomie*. Sējumus papildina ilustratīvais materiāls, bet 3. sējuma pielikumā ir pievienota Kurzemes (*Curland*) ģeoloģiskā karte un J. F. fon Rekes portrets.

Biedrības locekļu 1847.–1851. gada pētījumi un apcerējumi turpināja iznākt 10 burtnīcās ar nosaukumu *Arbeiten der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. 1850. gada izdevuma titullapā saglabājies [Latvijas] Universitātes Meteoroloģiskā institūta bibliotēkas zīmogs [1].

No 1864. gada sākās jaunas rakstu sērijas *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst* [23] izdošana. Pirmajā sējumā apkopoti apskati par sēdēm, kas notikušas laika posmā no 1850. līdz 1863. gadam. Nosaukums nedaudz mainījies no 1879. līdz 1892. gadam – *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des Kurländischen Provinzialmuseums*, no 1896. gada – *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des Kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre ..*, no 1893. līdz 1935/36. gadam – *Sitzungsberichte der Kurzemer (Kurländischen) Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des Kurzemer (Kurländischen) Provinzial-Museums in Jelgava (Mitau)* [24]. LU Bibliotēkas krājumā no šīs sērijas numuriem pieejami tikai astoņi eksemplāri.

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības biedru sastādīti un ar biedrības atbalstu izdoti izdevumi – uzziņu izdevumi, mācību literatūra, grāmatas latviešu valodā par vēsturi, ģeogrāfiju un lasāmgrāmatas

Par biedrības zinātnisko, pētniecisko un izglītojošo darbu liecina ar tās atbalstu izdoti biedrības biedru – zinātnieku – sastādīti darbi.

Viens no apjomīgākajiem izdevumiem ir Johana Frīdriha fon Rekes un Kārļa Eduarda Napjerska (*Napiersky*, 1793–1864) Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes provinču literātu un zinātnieku vispārējais leksikons *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Estland, Kurland* (1827–1832) četros sējumos [21]. J. F. fon Rekes vārds cieši saistīts ar Kurzemes literatūras un mākslas biedrības dibināšanu, fon Reke gandrīz 20 gadus bijis tās pastāvīgais sekretārs, kā arī iniciators Kurzemes provinces muzeja dibināšanai. Kurzemes vēstures pētnieks, Kurzemes un Zemgales hercogistes arhivārs, vēlāk augsta ranga ierēdnis Kurzemes guberņā. Viņš uzdāvināja muzejam un bibliotēkai visu, ko savā dzīves laikā bija sakrājis, tajā skaitā arī savu bibliotēku. K. E. Napjerskis bija luterāņu mācītājs, vācbaltiešu vēsturnieks, cenzors, latviešu literatūras bibliogrāfs, personiskās bibliotēkas īpašnieks. K. E. Napjerskis pētījis Latvijas vēsturi, sagatavojis vēstures avotu publikācijas, uzrakstījis vienu no pirmajām latviešu matemātikas mācību grāmatām – *Īsa pamācīšana priekš skolmeisteriem, kas saviem skolas-bērniem grib mācīt, domās ko izrēķināt* (1822), publicējis latviešu grāmatu apskatus. Viņš bija Kurzemes literatūras un mākslas biedrības (1823) un Latviešu draugu biedrības loceklis (1827), Kēnigsbergas Universitātes filozofijas zinātņu doktors (*Dr. phil.*, 1832), Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības dibinātājs (1834), priekšsēdētājs (1850–1859) un Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis.

Die Quatember : Zeitschrift für naturwissenschaftliche, geschichtliche, philologische, literarische und gemischte Gegenstände – dabaszinātņu, vēstures, valodniecības, literatūras un dažādu zinātņu vēstnesis tika izdots četros sējumos ar biedrības pirmā

bibliotekāra un filozofijas doktora Ernsta Kristiana Trautfetera (*Trautvetter*, 1780–1859) atbalstu [20]. *Dr. phil.* E. K. Trautfeters studējis Getingenes, pēc tam Jēnas Universitātē. Kopš 1804. gada strādājis par mājskolotāju Kurzemē, bet no 1810. līdz 1838. gadam Jelgavas ģimnāzijā mācījis latīņu valodu un literatūru, vēlāk vadījis privātskolu. 1840. gadā izstrādājis bibliotēkas tematisko kārtojumu un uzsācis grāmatu kataloga sastādīšanu.

Izdevumā *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands : ergänzt, bis zur Gegenwart fortgesetzt und im Auftrage der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst* (1890) [11] apzinātas Kurzemes evaņģēliskās baznīcas un garīdznieki. Pirmo izdevumu sastādīja Teodors Kallmeijers (*Kallmeyer*, 1809–1859), pēc tam darbu turpināja un papildināja Gustavs Otto (*Otto*, 1843–1917), izdevums nāca klajā 1910. gadā. Gan T. Kallmeijers, gan G. Otto bija Kurzemes literatūras un mākslas biedrības biedri.

Par medicīnu un ārstiem Kurzemē hercogu laikā un Krievijas varas pirmajās desmitgadēs līdz 1825. gadam 1898. gadā izdota grāmata *Das Medicinalwesen Kurlands unter den Herzögen und während der ersten Decennien russischer Herrschaft bis zum Jahre 1825* [17]. Grāmatas autors ārsts G. Otto pildīja arī biedrības mantziņa un konservatora (1892–1913) pienākumus.

No kopumā astoņām izdotajām mācību grāmatām matemātikā daži izdevumi atrodas LU Bibliotēkas krājumā: *Fundamente der Geometrie : erster bis vierter Cursus, Congruenz, Parallellinien und Aehnlichkeit, Flächeninhalt gradliniger Figuren, einfache Eigenschaften des Kreises, Elemente der Geometrie des Raumes* (1842) [18] un *Practisches Rechenbuch, fuer inlaendische Verhaeltnisse* (1834) [19]. Mācību grāmatu autors Magnuss Georgs Paukers veltījis lielu daļu sava darba mūža mācību izdevumu sastādīšanai un izdošanai, aptverot visus elementārās matemātikas virzienus – aritmētiku, algebru, ģeometriju, trigonometriju, un tie bija paredzēti vispārējās matemātikas un speciālo mācību kursu apguvei. Aritmētikas ģeometrijas pamatkursam domātās grāmatas satura sarežģītības dēļ netika apstiprinātas, jo tās vairāk bija piemērotas topošo reālskolu audzēkņu apmācībai [14].

M. G. Paukers dzimis Ziemeļigauņijā, studējis Tērbatas Universitātē. Studiju nobeigumā izstrādāja diplomdarbu, veicot pirmo ģeodēzisko mērījumu Baltijā, uzmērīdams Emajēgi (*Emajõgi*, kas igauņu valodā nozīmē “upju māte”) upes apkārtni no Virstjerva līdz Peipusam, pētot kuģošanas iespējas un sastādot precīzu upes tecējuma karti. Pētījuma laikā tika lietota astronomiski trigonometriskā metode, kas līdz šim nebija izmantota. Savukārt strādājot Satiksmes ceļu departamentā Pēterburgā, M. G. Paukers ierīkoja pirmo optiskā telegrāfa līniju starp Pēterburgu un Carskoje Selo, saņemot par to valdnieka apbalvojumu. Kad Jelgavas akadēmiskajā ģimnāzijā atbrīvojās astronomijas un matemātikas skolotāja vieta, M. G. Paukers viņam izteikto piedāvājumu pieņēma. Skolotāja amats deva iespēju darboties Jelgavas observatorijā un veikt meteoroloģiskus novērojumus. 1816. gada septembrī viņš kopā ar kara inženieri Tērbatas profesoru A. Cekelu noteica Kolkas bākas ģeogrāfisko stāvokli. Tērbatas Universitātē aizsāktie pētījumi un mērījumi astronomijas un ģeodēzijas virzienā turpinājās, arī dzīvojot Jelgavā.

Strādājot Jelgavā, M. G. Paukers aktīvi iesaistījās sabiedriskās dzīves aktivitātēs, kļūstot par Kurzemes literatūras un mākslas biedrības biedru. 1817. gadā viņu apstiprināja par biedrības pastāvīgo sekretāru, un no 1817. līdz 1855. gadam viņš veica Kurzemes provinces muzeja konservatora pienākumus, bet no 1835. gada

līdz pat mūža nogalei bija biedrības mantzinis. Vislielākie M. G. Paukera nopelni saistāmi ar biedrības rakstu publikācijām, jo tieši viņš bija pirmo zinātnisko rakstu krājuma iniciators un redaktors.

1819. gada sēdēs bieži diskutēja par latviešu pārvācošanu. Viens no ievērojamākiem latviešu valodas aizstāvjiem bija Vidzemes ģenerālsuperintendants K. G. Zontāgs, G. Merķeļa draugs, ievērojams garīdzniecības pārstāvis. Viņš pirmais Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā 1817. gadā ierosināja jautājumu, līdzīgi kā igauņiem, par īpašas Latviešu literārās biedrības jeb Latviešu draugu biedrības (*Lettisch – Literarische Gesellschaft*) dibināšanu, kas savā pārziņā pārņēma arī laikrakstu “Latviešu Avīzes”. Pēc Latviešu literārās biedrības nodibināšanas 1824. gadā viņš sāka gatavot rakstu krājumu “Magazīnas” (*Magazin, herausgegeben von der Lettisch – Literarischen Gesellschaft*) [16] un no 1828. līdz 1905. gadam izdeva 20 rakstu sējumus, katrā pa trim burtnīcām, krājot un publicējot rakstus par latviešu valodu, etnogrāfiju, senvēsturi un citus tiem līdzīgus. LU Bibliotēkas krājumā pieejami 103 šo rakstu eksemplāri no to izdošanas sākuma līdz pat 1913. gadam.

Pateicoties Latviešu draugu biedrības aktivitātēm, liela vērtība tika veltīta latviešu valodas mācīšanai. Vecā Stendera gramatika bija novecojusi un sen jau izpārdota. 1841. gadā Dalbes mācītājs Heinrihs Heselbergs (*Hesselberg, 1792–1877*) sastādīja jaunu latviešu valodas gramatiku *Lettische Sprachlehre : eine von der Allerhöchst bestätigten lettisch-literarischen Gesellschaft gekrönte und gedruckte Preisschrift* [15], saņemot par to 200 rubļu lielu godalgu, jo neviens cits konkurents triju gadu laikā uz gramatikas grāmatas sarakstīšanu nebija pieteicies. Gramatikas ievadā autors par latviešu valodu secina, ka “latviešu valodā atrodama liela bagātība tādu vārdu un izteicienu, kas apzīmējot dabas novērojumus un dažādas skaņas un trokšņus. Ja latviešu tautai izdošoties attīstīt savu valodu nezaudējot, latviešiem nepārvācojoties, tad viņas valoda varēsot pierādīt, cik jauki un bagātīgi tā spēj izveidoties un attīstīties. Pēc [autora] domām latviešu tīrākā un skaidrākā izloksne esot meklējama zemes vidienā, kur sveši elementi tai nevar piejaukties klāt; jūrmalā valoda esot arī rupjāka. Tālab Jelgavas apkārtnē, kā Latvijas centrā, latviešu valoda varot būt tīrāka un skaidrāka nekā citās latviešu apdzīvotās vietās” [2].

Bez valodas mācīšanai paredzēto grāmatu izdošanas un izplatīšanas Latviešu draugu biedrība izdeva grāmatas par ģeogrāfiju, kā, piemēram, *Geologie Kurlands* (1873) [5], un lasāmās grāmatas latviešu valodā. Biedrības sapulcēs arvien noteiktāk tika pausts vācbaltiešu, tajā skaitā arī mācītāju, viedoklis par to, kā labāk kalpot latviešu tautai un ka vislabākais veids, kā to panākt, ir – dodot tai patiesi labas grāmatas, uzsverot, ka latviešu tautai jātop līdzīgai citām kultūras tautām.

LU Bibliotēkas krājumā Kurzemes literatūras un mākslas biedrības izdevumi aizņemniecīgu daļu no kopējā krājuma daļas – ap 200 eksemplāru. Atsevišķi izdevumi atrodas *Baltistica* kolekcijā un Reto izdevumu un rokrakstu krājumā. Bibliotēkā izdevumi nonākuši no dažādām institūciju bibliotēkām: no Rīgas Dabaspētnieku biedrības bibliotēkas, Latvijas Universitātes Meteoroloģiskā institūta bibliotēkas; iepirkumu ceļā, ar atzīmi inventāra grāmatā: “R” – 1933./34. gadā, to skaitā arī Kurzemes literatūras un mākslas biedrības izdevumi. Vairāki eksemplāri krājumu papildinājuši 1941., 1946., 1952., 1999. un 2013. gadā kā dāvinājumi. Valsts prezidents Jānis Čakste paša iegādātās grāmatas savas dzīves laikā

uzdāvināja Tiesību zinātņu fakultātes bibliotēkai. Uz grāmatu vākiem redzams zīmogs “J. Tschakste” – dāvinātāja atpazīšanas zīme. Arī valodnieka, folklorista un sinologa Pētera Šmita apjomīgajā grāmatu dāvinājuma sarakstā Latvijas Universitātei ir rodami Latviešu literārās biedrības izdevumi, pārējās grāmatas krājumā nonāca saskaņā ar testamentu; atsevišķu grāmatu eksemplāri ir valodnieces Elfrīdas Šmites, kā arī vēsturnieka Heinriha Stroda ģimenes dāvinājumi.

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības materiālu apzināšana un izpēte turpinās joprojām vairākos virzienos – bibliotēku krājumos, arhīvu un muzeju krātuvēs. Viens no veidiem, kā šo informāciju popularizēt un nodrošināt tās pieejamību interesentiem, ir sadarbība starp vairākām atmiņas institūcijām – bibliotēku, muzeju un arhīvu –, veidojot tradicionālas un virtuālas izstādes, izmantojot elektronisko resursu veidošanas programmas, kur bibliotēka ir līdzvērtīgs partneris kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā un izpētē.

VĒRES

1. *Arbeiten der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1850, 112 S.
2. Āronu Matīss. *Latviešu literāriskā (latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā: ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures*. Matīss Ārons. Rīgā: A. Gulbja apg., 1929, 107.–135. lpp.
3. Diederichs H. *Herzog Gotthards von Kurland Friedensvermittlung zwischen Rat und Bürgerschaft der Stadt Riga im Jahre 1586: ein Beitrag zur Geschichte der Kalenderunruhen*. Herausgegeben von der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1884. XII. 62 S.
4. *Führer durch das Kurzemer (Kurländische) Provinzialmuseum*. Riga: Buchdruckerei und Verlag W. F. Häcker, 1937, Bd. 1, 23 S.
5. *Geologie Kurlands*. Herausgegeben von der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. [Mitau]: Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst, 1873, Bd. 1, 31 S.
6. *Gesetzbuch für die Kurländischen Bauern: in Auftrag einer Allerhöchstverordneten Kommission zur Einführung der Bauer-Verordnung*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1819, 226, 24 S.
7. Grewingk C. *Geologie von Liv- und Kurland mit inbegriff einiger angrenzenden Gebiete: mit 4 Profiltafeln, einer Geschiebekarte und der geognostischen Karte von Liv-, Est- und Kurland*. Dorpat: Laakmann, 1861, 300 S. (Archiv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands, Erste Serie, Mineralogische Wissenschaften, nebst Chemie, Physik und Erdbeschreibung; Bd. 2).
8. Herders J. G. Mana 1769. gada ceļojuma žurnāls. No: J. G. Herders. *Darbu izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 71. lpp.
9. *Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1819, 416 S.
10. Jelgavas zinātnieki 19. gadsimtā. No: Stradiņš J., Strods H. *Jelgavas Pētera akadēmija*. Rīga: Zinātne, 1975, 211.–241. lpp.
11. Kallmeyer Theodor. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands: ergänzt, bis zur Gegenwart fortgesetzt und im Auftrage der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Theodor Kallmeyer; herausgegeben von G. Otto. Mitau: [b. i.], 1890, XVI, 552 S.
12. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbja apg., 1933–1934, 10. sēj.: Krievu raksts – Latvija, 19167.–19168. sl.

13. *Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībai 180: izstādes katalogs*. Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs. Rīga: LVVA, 1996, 14.–17. lpp.
14. *Kurzemes zinātnieks profesors Dr. Magnuss Georgs Paukers, 1787–1855* [rakstu krājuma sastādītāji: Alīda Zigmunde, Jānis Klētnieks]; Rīgas Tehniskā universitāte. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2012. 163 lpp.
15. *Lettische Sprachlehre: eine von der Allerhöchst bestätigten lettisch-literarischen Gesellschaft gedruckt und gedruckte Preisschrift*. Verfaßt von Heinrich Hesselberg. Mitau: J. F. Steffenhagen, 1841, 151 S.
16. *Magazin*. Herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft. Mitau: J. Fr. Steffenhagen, 1828, 104 S.
17. Otto Gustav. *Das Medicinalwesen Kurlands unter den Herzögen und während der ersten Decennien russischer Herrschaft bis zum Jahre 1825*. Bearbeitet von Gustav Otto; herausgegeben von der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau: J. F. Steffenhagen, 1898, 136 S.
18. Paucker Magnus Georg. *Fundamente der Geometrie: erster bis vierter Cursus, Congruenz, Parallellinien und Ähnlichkeit, Flächeninhalt gradliniger Figuren, einfache Eigenschaften des Kreises, Elemente der Geometrie des Raumes*. Mitau: Lucas, 1842, XXI, [1], 154 S.
19. Paucker Magnus Georg. *Practisches Rechenbuch, fuer inländische Verhältnisse, in drei Heften*. Von M. G. Paucker. Mitau: J. F. Steffenhagen, 1834, 124 S.
20. *Die Quatember: Zeitschrift für naturwissenschaftliche, geschichtliche, philologische, literarische und gemischte Gegenstände*. Im Vereine mit J. F. v. Eschscholtz in Dorpat, J. N. H. Lichtenstein in Mitau, J. F. v. Recke ebendasselbst, W. T. Hübner in Reval, G. Merkel in Riga und unter Mitwirkung der Kurländischen Gesellschaft für Literatur u. Kunst, hrsg. von Dr. Ernst Christian v. Trautvetter. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1829, Bd. 1, 92 S.
21. Recke J. F. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Estland, Kurland*. Von J. F. von Recke und C. E. Napiersky; Nachträge und Fortsetzungen unter Mitwirkung von C. E. Napiersky; bearbeitet von Theodor Beise. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1827–1832, 4 Bd.
22. *Sendungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Mitau, G. A. Reyher, 1840, Bd. 1, 160 S.; Bd. 2, 160 S.; Bd. 3, 160 S.
23. *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1850, 53 S.
24. *Sitzungsberichte der Kurzemer (Kurländischen) Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresberichte des Kurzemer (Kurländischen) Provinzial-Museums in Jelgava (Mitau)*. Mitau, 1937, Bd. 1893–1935/36, 168 S.
25. *Statuten der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1816, 8 S.
26. Stradiņš J. *Eiādes par Latvijas zinātņu pagātņi*. Rīga: Zinātne, 1982, 5.–98. lpp.
27. Stradiņš J. *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. [Rīga]: Zinātne, [1998], 43.–58. lpp.
28. Šķiņķe Iveta. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība un latviešu valodas attīstības jautājums 19. gadsimta 1. pusē. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4, (1996), 74.–91. lpp.
29. *Übersicht der Verhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1818, 16 S.

30. Zanders Viesturs. Zinātnisko biedrību bibliotēkas Latvijā (19.–20. gs.) un to likteņi. *LU Raksti. 716. sēj. Zinātnu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 47.–62. lpp.

Summary

The Courland Society for Literature and Art was established in 1815. During its existence (1815–1939), the Society prepared and published a multitude of scientific papers, yearbooks, activity reports, meeting abstracts, and supported its members by publishing scientists' compiled works. The importance of Courland Society for Literature and Art in Latvian scientific progress – which is left as the heritage in our archive, museum and library collections – was studied by J. Stradins, H. Strods, I. Shkinke, J. Kletnieks, A. Zigmunde, et al. The Society attracted considerable public figures, scientists and academics from Mitau (Jelgava) Gymnasium, Dorpat (Tartu), St. Petersburg, Vilnius, Berlin and other European universities. The Society facilitated the development of exact sciences, culture and education, but also encouraged people's self-confidence, revival of national self-esteem. Due to liquidation of the Society, the largest part of the library collection was brought out of Latvia (or destroyed), and the salvaged part is stored at the Library of the University of Latvia.

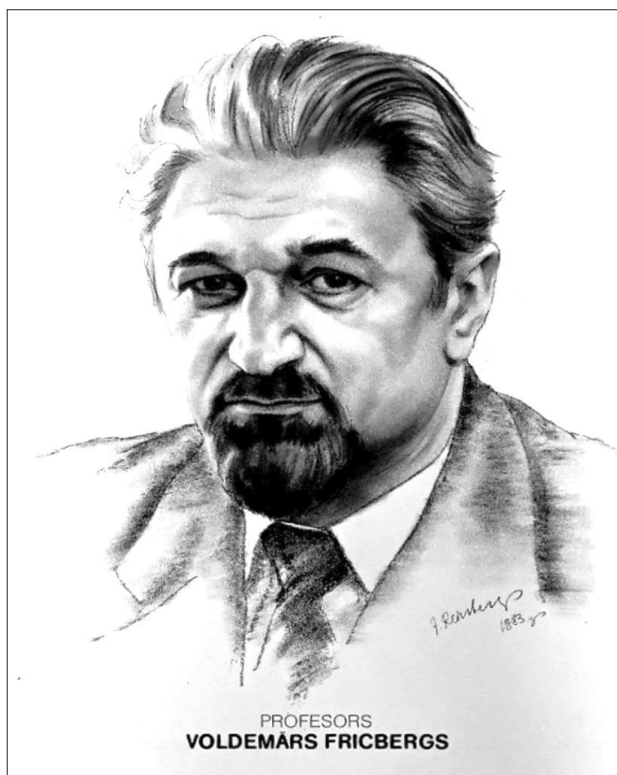
Keywords: Courland (Kurzeme) Society for Literature and Art, scientific Society, Scientific Society Library, UL Library's collection.

Fizikas profesors Voldemārs Fricbergs *Professor of physics Voldemārs Fricbergs*

Jānis Jansons

LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs, krājuma glabātājs
Ķengaraga iela 8, Rīga, LV-1063
E-pasts: janis.jansons@lu.lv

Voldemārs Fricbergs ir viens no pirmajiem otrās paaudzes LU sagatavotajiem fiziķiem. Viņa akadēmisko izglītību sekmējuši pirmās paaudzes fiziķi L. Jansons, A. Jansone, A. Apinis, J. Čudars, I. Everss, V. Šmēlings. Viņš bija izcili apdāvināts, īsā laikā pēc LVU beigšanas uzgāja jaunu virzienu cietvielu fizikā – segnetoelektriķu fiziku, izveidoja šī novirziena laboratoriju un savu segnetoelektriķu skolu, kas kļuva pazīstama visā pasaulē.

Atslēgvārdi: fizika, keramika, laboratorija, Latvijas Universitāte, segnetoelektriķi.

Voldemārs Fricbergs piedzima Rīgā 1926. gada 24. jūnijā grāmatveža Jāņa un šuvējas Jevdokijas Fricbergu ģimenē kā trešais un pēdējais bērns. No 1933. līdz 1938. gadam mācījās Rīgas pilsētas 47. pamatskolā, pēc tam iestājās Rīgas pilsētas 1. vidusskolā. Tajā viņš mācījās līdz 1944. gadam. Kad 1944. gada vasarā vācu okupācijas vara izsludināja jauniešu mobilizāciju, Voldemārs neieradās uz iesaukumu, bet slēpās no žandarmiņiem pie brāļa Aleksandra Talsu aprīņķī Strazdē. Tur viņš palīdzēja brālim farmaceitam strādāt Strazdes aptiekā. Pēc vācu okupācijas beigām 1945. gada maijā Voldemārs iestājās Latvijas Valsts universitātes (LVU) sagatavošanas kursos, kur nokārtoja vidusskolas beigšanas eksāmenus kā eksterns. Viņam visas atzīmes gatavības apliecībā bija teicamas [1].

Tā paša gada rudenī V. Fricbergs iestājās LVU Fizikas un matemātikas fakultātē, lai studētu fiziku (1. att.). Tā kā tēvs no 1942. gada bija kļuvis par invalīdu (daļēji paralizēts) un saņēma nelielu pensiju un arī māte nebija darba spējīga, studiju laikā V. Fricbergam bija grūti materiālie apstākļi. Tomēr viņš ļoti sekmīgi mācījās, piedalījās Studentu zinātniskās biedrības (SZB) organizēšanā un darbībā, bija LVU SZB padomes sekretārs. Viņš bija arī kursa vecākais. 1947. gadā iestājās komjaunatnē un pēc gada tika ievēlēts par fakultātes komjaunatnes pirmorganizācijas sekretāru.

Pēc ļoti sekmīgo studiju pabeigšanas 1950. gadā V. Fricbergs tika pieņemts darbā par asistentu Eksperimentālās fizikas katedrā (EFK). Uz viņa iesnieguma ar lūgumu ieskaitīt darbā katedras vadītājs L. Jansons uzrakstījis: “Iesniegumu silti atbalstu! Asistents Eksperimentālās fizikas katedrai nepieciešams!” V. Fricberga akadēmiskā darbība sākās ar studentu praktisko un laboratorijas darbu vadīšanu [2].

1. attēls. Fizikas un matemātikas fakultātes II kursa studenti 1946./47. mācību gadā; visaugstāk pa labi – V. Fricbergs

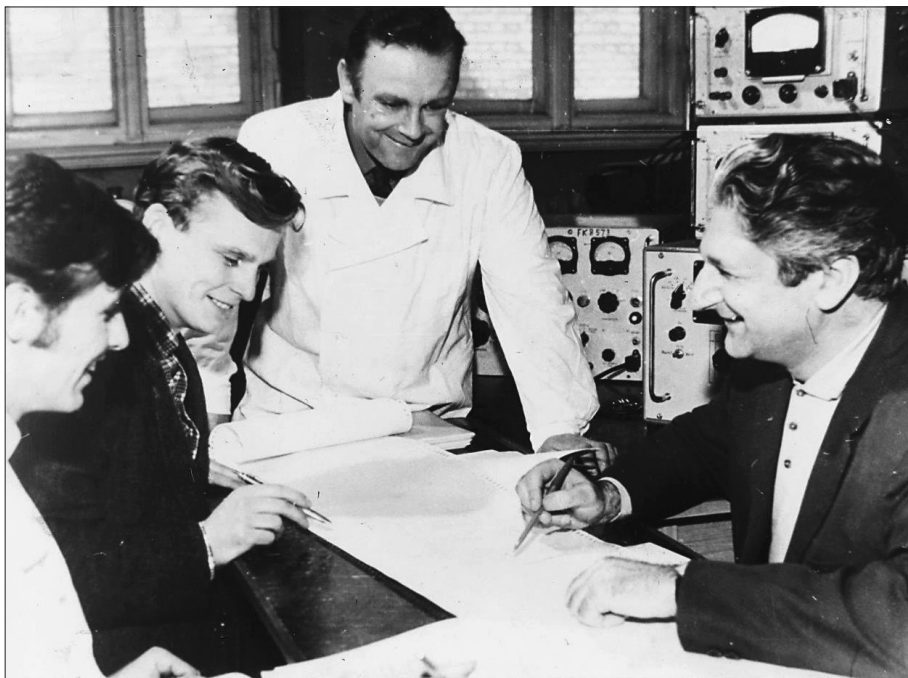

2. attēls. Asistents V. Fricbergs strādā Dielektriķu laboratorijā 50. gadu vidū

1952. gada novembrī V. Fricbergs iestājās aspirantūrā LVU Fizikas un matemātikas fakultātē. Līdztekus viņš bija komjaunatnes Kirova rajona komitejas loceklis. 1953. gada jūlijā tika uzņemts par Padomju Savienības Komunistiskās partijas biedru. Partijas biļete bija nepieciešama, lai izaugsme netiktu bremsēta no partijnieku puses, kā tas, piemēram, bija ar doc. L. Jansonu, kas līdz mūža beigām bija tikai katedras vadītāja vietas izpildītājs.

Aspirantūras teorētisko daļu V. Fricbergs sekmīgi beidza 1955. gada oktobrī un tika apstiprināts par vecāko pasniedzēju EFK. Viņš turpināja aspirantūrā aizsāktos pētījumus par fotojutīgu kristālu (KCl un ZnS) elektriskām īpašībām (2. att.). Iegūtos rezultātus V. Fricbergs apkopoja fizikas un matemātikas zinātņu kandidāta disertācijas darbā. Bet tieši tajā pašā laikā zinātniskos žurnālos tika publicēti Ļeņingradas un Vācijas Federatīvās Republikas zinātnieku līdzīgu pētījumu analogiski rezultāti. Tāpēc V. Fricbergs savu disertācijas darbu aizstāvēšanai neiesniedza. Stingrs zinātniskās ētikas normu ievērošanā viņš turpināja būt visu savu mūžu gan attiecībā pret sevi, gan pret saviem nākamajiem audzēkņiem [3].

V. Fricbergs turpināja strādāt EFK par vecāko pasniedzēju un veidoja Dielektriķu fizikas laboratoriju. Ķīmijas fakultātē Silikātu tehnoloģijas katedrā E. Freidenfelds ar kolēģi A. Apsīti sāka sintezēt jaunus cietvielu materiālus: segnetokeramiku un pjezokeramiku. Tos viņi kausēja krāsnīs laboratoriju ēkas pagrabstāvā Kronvalda bulvārī 4. Viņi 1956. gadā sazinājās ar V. Fricbergu, kas darbojās tās pašas ēkas ceturtajā stāvā Dielektriķu laboratorijā, lai piedāvātu viņam kā fiziķim izpētīt šo jauno materiālu elektrofizikālās īpašības, sevišķi dielektrisko caurlaidību atkarībā no temperatūras un citiem faktoriem. Šī sadarbība Dielektriķu fizikas laboratorijā uzsāka jaunu pētniecības virzienu: segnetoelektriķu un pjezoelektriķu fiziku. Jau

3. attēls. Jaunie fiziķi A. Simanovskis, A. Šternbergs un K. Bormanis apspriež ar laboratorijas vadītāju V. Fricbergu darba rezultātus, ap 1966. gadu

1957. gadā LZA Vēstis Nr. 7 (120) tika publicēti pirmie rezultāti par CaO-BaO-TiO_2 sistēmas keramikas dielektriskajām īpašībām; autori – A. Apsītis, E. Freidenfelds un V. Fricbergs.

Dielektriķu laboratorija 1960. gadā sakarā ar Rīgas Politehniskā institūta atjaunošanu tika pārcelta no Kronvalda bulvāra 4 uz telpām Raiņa bulvārī 19 un tika pārdēvēta par Cietvielu fizikas laboratoriju. Iegūto materiālu struktūras pētījumos iesaistījās J. Kručāns, viņš strādāja ar rentgendifraktometrijas metodi. V. Fricbergs no iegūtiem eksperimentāliem rezultātiem attapīgi secināja, ka pētītajiem cietajiem šķīdumiem raksturīgas izplūdušās (difūzās) segnetoelektriskās fāžu pārejas. To skaidrošanai viņš ieteica izmantot priekšstatus par polarizācijas termiskām fluktuācijām. Tāds fāžu pārejas modelis tika izstrādāts 1961. gadā kopā ar teorētiķi B. Rolovu, vēlāko Teorētiskās fizikas katedras vadītāju un profesoru. Visus šo pētījumu rezultātus V. Fricbergs apkopoja disertācijā, to aizstāvēja 1962. gada 1. martā Ļeņingradas Valsts universitātē un kā pirmais Latvijā ieguva fizikas un matemātikas zinātņu kandidāta grādu segnetoelektriķu fizikā. 1965. gada 16. oktobrī viņš ieguva arī docenta nosaukumu eksperimentālajā fizikā. Ar labi pārdomātām un rūpīgi sagatavotām lekcijām, kā arī ar emocionālu un iedarbīgu izklāsta veidu V. Fricbergs piesaistīja daudzus studentus specializēties segnetoelektriķu fizikā (3. att.). Labākie no viņiem pēc FMF absolvēšanas sāka strādāt V. Fricberga vadībā Cietvielu fizikas laboratorijā [4].

V. Fricbergs 1962. gada 10. aprīlī tika apstiprināts (izvēlēts konkursā) par LVU Fizikas un matemātikas fakultātes dekānu. Šajā amatā viņš nostrādāja līdz

1966. gada 14. martam, līdztekus lasot lekcijas un vadot līdzstrādnieku darbus Cietvielu fizikas laboratorijā.

Doc. V. Fricberga vadībā tika sākti perovskita struktūras segnetoelektrisko cieto šķīdumu kompleksie pētījumi. Mērķis bija noskaidrot ķīmiskā sastāva ietekmi uz keramisko segnetoelektriķu kristālisko struktūru un tās iespaidu uz vielas fizikālajām īpašībām, to skaitā uz fāžu pārejas veidu. Lai iegūtu vajadzīgos materiālus, 1960. gadu otrajā pusē tika izveidota sava ķīmiķu tehnologu-inženieru grupa (I. Veismane, D. Šitca, A. Dobre, A. Kalvāne, K. Karlsons, A. Tupulis, R. Lapsiņš) un iekārtota “krāšņu telpa” paraugu sintēzei. Ar V. Fricberga laboratoriju labi sadarbojās J. Kručāna rentgenstruktūranalīzes grupa (V. Freimanis, vēlāk arī L. Šebanovs, I. Brante, B. Labrence), kas bija izvietojusies stāvu zemāk. Komplekso pētījumu veikšanai tika izstrādātas jaunas eksperimentālās metodes, lai tiktu mērīti

- termiskie raksturlielumi, kā siltumvadāmība, siltumietilpība (K. Bormanis, A. Simanovskis);
- dielektriskie parametri supraaugstfrekvenču (SAF) diapazonā (A. Broks, Z. Tunkuns, vēlāk arī Z. Takere, R. Oļehnoviča);
- reversīvā dielektriskā nelinearitāte (G. Grīnvalds, vēlāk arī A. Gajevskis);
- polarizācijas dinamika (A. Krūmiņš, A. Bulis);
- elastiskie parametri ar ultraskaņas metodēm (G. Grīnvalds, I. Perro, vēlāk arī A. Rubulis);
- elektromehāniskie parametri, elektrostrikcija (E. Puriņš);
- dielektriskās īpašības augsta hidrostatiskā spiediena rezultātā (P. Fricbergs).

Fāžu pārejas īpatnības segnetoelektriskos monokristālos, kā arī keramiskās plānās plāksnītēs un atsevišķos graudos, izmantojot optiskās metodes (spontānā dubultlaušana, gaismas izkliede) kombinācijā ar rentgenstruktūras metodēm, sāka pētīt J. Zvirgzds, vēlāk arī J. Zvirgzde un P. Kāpostiņš. Segnetoelektrisko fāžu pāreju teorētiskai analīzei piesaistījās T. Romanovskis.

Līdztekus doc. V. Fricbergs noorganizēja arī radioelektroniķu grupu (G. Nesauļe, M. Logins, A. Režeps, M. Dreimanis, E. Šitcs, A. Brants, vēlāk arī A. Viesturs, J. Popovs). Tā būvēja mēraparatūru un pildīja laboratorijas pirmos līgumdarbus. No 1966. līdz 1968. gadam tika izgatavotas piecas kompleksās iekārtas segnetoelektriķu dielektrisko un polarizācijas raksturlielumu mērīšanai.

Pirmo komplicēto tehnoloģisko līgumdarbu izpildīja ķīmiķu tehnologu grupa kopā ar fiziķiem. Tika izgatavoti liela izmēra pjezocilindri, tika veikta efektīva to polarizēšana un elektromehānisko parametru optimizēšana. Turpmāko līgumdarbu pasūtītāji bija elektromehāniskie rūpniecības uzņēmumi gan Latvijā, gan arī Maskavā, Ļeņingradā u.c.

Doc. V. Fricberga rosināti, tika uzsākti pirmie mēģinājumi, lai iegūtu un izpētītu segnetoelektriskās plānās kārtiņas (V. Šepeļevs, L. Šebanovs) un segnetoelektriskās biežās kārtiņas un kompozītus (A. Šternbergs, U. Iljins). Tika mēģināts segnetoelektriskās kārtiņas izmantot informācijas ierakstam (līgumdarbs ar Viļņas Elektrogrāfijas zinātniski pētniecisko institūtu).

V. Fricberga vadītais zinātniskais kolektīvs pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados bija veicis lielu un nozīmīgu pētniecisko darbu. To novērtēja segnetoelektriķu pētnieki gan Padomju Savienībā, gan arī ārvalstīs, un tāpēc VI Vissavienības

konferenci par segnetoelektriķiem nolēma rīkot Rīgā, LVU, 1968. gada 15.–18. maijā. Tajā piedalījās vairāk nekā 300 zinātnieku no sešām republikām, kā arī pārstāvji no Vācijas, Čehoslovākijas un Polijas.

Konferencē mūsu segnetoelektriķu pētnieku ziņotie rezultāti ieguva plašu ievērību un atzinību. Tas bija labs iemesls, lai tā pašā gada 1. oktobrī uz Eksperimentālās fizikas katedras Cietvielu fizikas laboratorijas pamatiem tiktu nodibināta LVU Segnetoelektriķu un pjezoelektriķu fizikas problēmu laboratorija (SPFPL). To noorganizēja un turpmāk uzņēmas vadīt doc. V. Fricbergs.

Viņa vadītā SPFPL pakāpeniski kļuva par vienu no PSRS vadošajiem centriem segnetoelektrisko cieto šķīdumu fizikālo parādību pētījumos. Laboratorijas līdzstrādnieki veica aptverošu un sistemātisku zinātniskās pētniecības darbu. Paši sintezēja un mērķtiecīgi meklēja jaunus segnetoelektriskos materiālus, tos izpētīja un noskaidroja praktiskās lietošanas iespējas.

Īpašs posms prof. V. Fricberga zinātniskajā darbībā sākās, kad viņš, pateicoties savai intuīcijai un plašajam redzeslokam, paredzēja, ka nākotnē būtisku nozīmi iegūs caurspīdīgā segnetoelektriskā keramika. Atgriezies no II starptautiskās konferences segnetoelektriķu fizikā, kas notika Kioto pilsētā Japānā 1969. gadā, viņš pārliecināja savus līdzstrādniekus sākt arī caurspīdīgo segnetoelektriķu keramiku sintēzi un pētniecību. Viņa vadībā šo materiālu iegūšanas sastāvdaļas un caurspīdīgo keramiku sintēzes tehnoloģiju izstrādāja A. Dorbe, M. Dambekalne, M. Antonova, M. Līviņš, O. Balodis, A. Brants, I. Brūveris, I. Priedniece, I. Krupska, L. Rāviņa, I. Siliņš, A. Dirba. Optiskās, elektrooptiskās, nelineāri optiskās, akustiskās, termiskās īpašības un fotoinducētās un elektroniskās parādības caurspīdīgajā keramikā pētīja A. Šternbergs, U. Iljins, V. Dimza, G. Liberts, A. Krūmiņš, A. Kapenieks, M. Ozoliņš, T. Romanovskis, M. Šmite, Ē. Klotiņš, A. Sproģis, M. Strīpnieks, I. Perro, J. Harja. Atsevišķa grupa nodarbojās ar materiālu fāžu struktūras analīzi, tajā ietilpa L. Šebanovs, I. Brante, P. Kāpostiņš, savukārt cita grupa – ar mikrostruktūras optiskiem pētījumiem – J. Zvirgzds, A. Spūle, O. Cīrule, A. Plaude, I. Klotiņa. Ar neitronu aktivācijas analīzi nodarbojās I. Popova.

Šis auglīgais zinātniskās darbības periods doc. V. Fricbergam noslēdzās ar doktora disertācijas “Fizikālās parādības perovskita tipa segnetoelektriskajos cietajos šķīdumos” aizstāvēšanu Tartu Valsts universitātē un doktora grāda piešķiršanu 1976. gada 23. jūnijā (4. att.), kā arī ar profesora zinātniskā nosaukuma iegūšanu 1977. gada 25. novembrī. Tas bija nozīmīgs sasniegums – pirmais zinātņu doktors un pirmais profesors segnetoelektriķu fizikā Latvijā [3, 4]. Ar LPSR Augstākās Padomes prezidija dekrētu 1979. gada 7. februārī par nopelniem fizikas zinātņu attīstībā un augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanā prof. V. Fricbergam tika piešķirts LPSR Nopelniem bagātā zinātnes darbinieka goda nosaukums [2].

1970. gadu sākumā LVU Pusvadītāju fizikas problēmu laboratorija (PFPL) sāka būvēt jaunu laboratoriju ēku Ķengaraga ielā 8. Projekts bija vērienīgs, tāpēc jaunajā ēkā bija daudz telpu, ko viena pati PFPL sākumā nebija spējīga apgūt. PFPL vadība prof. V. Fricbergam piedāvāja uz Ķengaraga jauno ēku pārcelt arī SPFPL. Prof. V. Fricbergs ne bez svārstīšanās, lai nezaudētu savas laboratorijas patstāvību, un pēc strikta solījuma, ka patstāvība tiks noteikti saglabāta, piekrita šim solim. Tā arī viņa laboratorijas darbinieki sāka aktīvi piedalīties jaunās laboratoriju ēkas būvniecībā. Ēku nodeva ekspluatācijā 1975. gada 30. jūnijā. Prof. V. Fricberga vadītā

4. attēls. Doc. V. Fricberga sumināšana saistībā ar zinātņu doktora grāda iegūšanu

SPFPL pārcēlās uz jaunajām telpām Ķengaragā. Sākumā jauno ēku, uz kuru pārcēlās arī Pusvadītāju fizikas katedra, nodēvēja par Mācību un zinātnisko kompleksu. Tās vadībai tika izveidota Apvienotā padome, par kuras priekšsēdētāju iecēla PFPL vadītāju J. Zaķi, bet par vietnieku – SPFPL vadītāju V. Fricbergu.

SPFPL bija ieguvusi plašas telpas (600 kvadrātmetri) laboratorijām un kabinetiem ēkas 4. stāvā un segnetoelektriķu sintēzes iekārtu telpas 1. stāvā. Darbs turpinājās ar jaunu sparū un daudziem jauniem darbiniekiem un studentiem. Ar kopējām pūlēm dažu gadu laikā Mācību un zinātniskā darba komplekss 1978. gada 24. martā pārtapa par LVU Cietvielu fizikas institūtu (CFI) ar vairākām nodaļām, no kurām viena bija Segnetoelektriķu fizikas nodaļa. 1978. gada 26. jūlijā par tās vadītāju pēc vēlēšanām apstiprināja prof. V. Fricbergu. Ar 1. septembri viņš tika norīkots arī par CFI direktora vietnieku zinātniskajā darbā sabiedriskā kārtā [2].

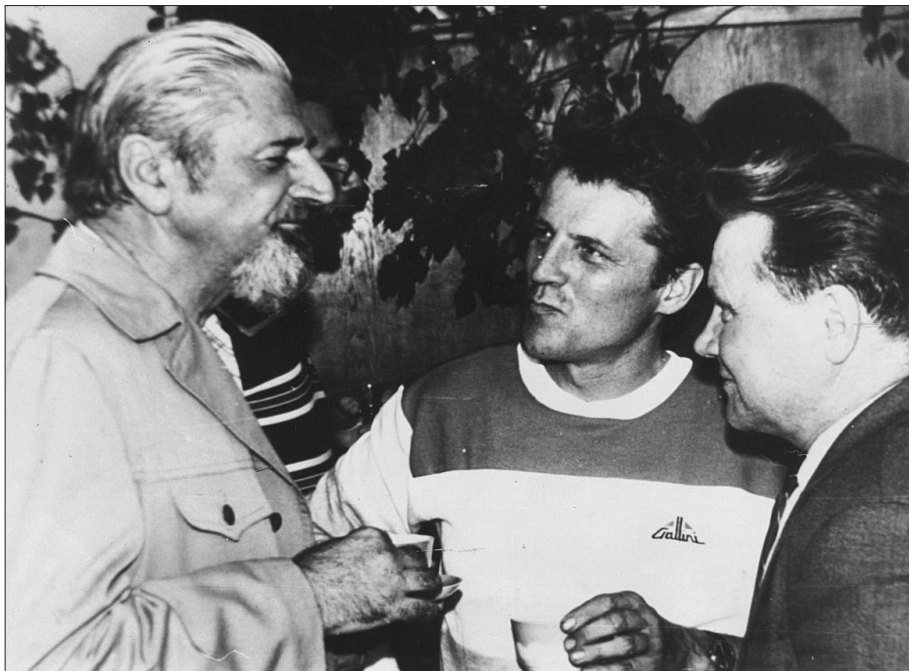
Jaunajā mītnē prof. V. Fricberga vadībā tika aizsākts darbs par sarežģīta sastāva oksīdu pētīšanu un to iegūšanas apstākļu ietekmi uz materiālu fāžu sastāvu. Šajā materiālu grupā izpaudās t.s. relaksoru īpašības. Tika arī iegūti oriģināli caurspīdīgās keramikas sastāvi, un par tiem tika saņemtas izgudrojumu autorapliecības. Praktiskajā laukā tika izveidoti gaismas modulatori un slēdži, vadāmie transparenti un ciparu indikatori uz svina cirkonāta titanāta keramikas bāzes, kas modificēta ar lantānu. Segnetoelektriķu fizikas nodaļas kolektīvs izveidojās par vienu no vadošajiem centriem caurspīdīgas segnetokeramikas pētījumos. Tāpēc 1982. gada aprīlī tam uzticēja organizēt pirmo starpresoru semināru par tēmu “Caurspīdīgas

segnetokeramikas izstrāde, izpēte un lietošana”. Par semināra organizācijas komitejas priekšsēdētāju iecēla prof. V. Fricbergu.

V. Fricbergs zinātniskos meklējumus vienmēr veica, sadarbojoties ar vadošajiem speciālistiem segnetoelektriķu pētniecībā visā PSRS un arī ārzemēs. Viņš darbojās trijās vissavienības mēroga zinātniskajās padomēs, kas koordinēja zinātniskās pētniecības darbus: “Segnetoelektriķu un dielektriķu fizika” – PSRS ZA, viņš arī bija šīs padomes biroja loceklis; “Pusvadītāju materiālu zinātnes fizikāli ķīmiskie pamati” – PSRS ZA; “Segneto- un pjezoelektrisko materiālu iegūšana un izmantošana” – PSRS Ministru padomes Valsts zinātnes un tehnikas komitejā. Prof. V. Fricbergs bija arī LPSR ZA Fizikas institūta zinātnisko grādu piešķiršanas specializētās padomes loceklis [3].

Par V. Fricberga vadītā kolektīva darba rezultātiem tika ziņots un tos apsprieda daudzās vissavienības un starptautiskās konferencēs par segnetoelektriķiem. Sākot ar 1969. gadu, viņš bija organizācijas komitejas loceklis visās PSRS notiekošajās konferencēs un semināros par segnetoelektrību. 1979. gadā viņu uzaicināja piedalīties starptautiskā simpozija organizēšanā par segnetoelektriķu izmantošanu Mineapolisē, ASV. 1981. gadā prof. V. Fricbergs uzstājās ar pārskata referātu V Starptautiskajā segnetoelektriķu konferencē ASV. Viņš nodibināja zinātniskus kontaktus ar Vācijas, Čehoslovākijas, Polijas, Dienvidslāvijas, ASV, Japānas, Francijas un citu valstu zinātniekiem.

Savus zinātniskos darbus prof. V. Fricbergs apkopojis vairāk nekā 150 publikācijās un ieguvis 5 izgudrojumu autorapliecības. Viņa vadībā izstrādātas un

5. attēls. Prof. V. Fricbergs ar doc. M. Jansonu un doc. J. Karisu kādā no saviesīgiem darbinieku pasākumiem ap 1980. gadu

aizstāvētas 12 disertācijas fizikas un matemātikas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai: J. Kručāns (1964), A. Krūmiņš (1971), A. Broks (1974), J. Zvirgzds (1975), J. Zvirgzde (1977), G. Grīnvalds (1977), U. Iljins (1978), A. Šternbergs (1978), M. Ozoliņš (1979), L. Šebanovs (1979), I. Perro (1982), G. Liberts (1982) [3].

Prof. V. Fricbergs prata apvienot zinātnisko, pedagoģisko, organizatorisko un sabiedrisko darbu. Viņš mācēja popularizēt fizikas zināšanas presē, radio un televīzijā. Viņam vienmēr bija jauneklīgs, radošs nemiers un mērķa sasniegšanas izjūta. Viņš vienmēr sekoja visiem sasniegumiem savā specialitātē un prata atrast un izvirzīt sev un līdzstrādniekiem kvalitatīvi jaunas problēmas pētniecības darbā. Viņš bija atsaucīgs un iejūtīgs kolēģis, skolotājs un vadītājs, kas ļoti daudz darīja, atdodams visus savus spēkus zinātnē, turklāt ar patiesu atbildības sajūtu. Viņam arī patika sabiedriskie pasākumi un jautrība (5. att.). Prof. V. Fricbergu gan Universitātē, gan visur citur ļoti cienīja.

Milzīgā darba slodze V. Fricbergam nepagāja bez sekām. Viņu sāka mocīt hipertoniya un tās blaknes. Atkārtots infarkts 1982. gada 2. augustā traģiski pārargri dzēsa prof. V. Fricberga dzīvību. Universitātes Lielajā aulā 6. augustā no viņa atvadījās liels skaits cilvēku, un viņš tika izvadīts uz I Meža kapiem. Tur viņu apbedīja blakus vecākiem netālu no Baltajiem krustiem blakus Aktieru kalniņam. No šī laika LVU CFI Segnetoelektriķu fizikas nodaļa nes profesora Voldemāra Fricberga vārdu.

6. attēls. Profesors Voldemārs Fricbergs 1977. gadā

VĒRES

1. LU Arhīvs, Voldemāra Fricberga studenta lieta, 5. apr., 1627. l., 41 lp.
2. LU Arhīvs, Voldemāra Fricberga darbinieka lieta, 7. apr., 7557. l., 140 lp.
3. *Profesors Voldemārs Fricbergs*: Personālais bibliogrāfiskais rādītājs. Sast. I. Zīle. Rīga: P. Stučkas LVU, 1983. 86 lpp.
4. Šternbergs A. *Segnetoelektriķu fizika*: LU CFI Vēstures lasījumi 1998. gada 25. februārī, referāta teksts 23 lpp., LU CFI atsevišķs izdevums.

Summary

Voldemars Fricbergs is one of the first among the second generation of the physicists prepared by the University of Latvia . His academic education was promoted by the first generation of physicists L. Jansons, A. Jansone, A. Apinis, J. Čudars, I. Everss, V. Šmēlings. He was exceptionally gifted, and only a short time after graduation, established a new direction in solid state physics – ferroelectrics physics, established a specialised laboratory and his own ferroelectrics school, which became recognised all over the world.

Keywords: *ceramics, ferroelectrics, laboratory, University of Latvia, physics.*

Augusts Grigors – neredzīgais mācītājs ar LU teoloģijas kandidāta grādu

Augusts Grigors – the blind pastor with a degree in theology from the University of Latvia

Jāna Jēruma-Grīnberga

Anglikāņu baznīcas Svētā Pestītāja draudze Rīgā
Anglikāņu iela 2a, Rīga, LV-1050
E-pasts: chaplain.riga@gmail.com

Valdis Gavars

Latvijas Zinātņu akadēmija
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
E-pasts: v.gavars@inbox.lv

Augusts Grigors dzimis 1879. gadā kalpu ģimenē Umurgas pagastā. Kad Augustam bija 5 gadi, viņš saslima ar bakām un pilnībā zaudēja redzi. Mācījās Strazdumuižas Neredzīgo institūtā un beidza tā pilnu kursu (1891–1899). Būdams pilnīgi neredzīgs, viņš iemācījās izgatavot sukas, kājslauķus un pindzeles. Pēc mācībām viņš kopā ar Jāni Upedanu atvēra suku un pindzeļu darbnīcu. Pirmā pasaules kara laikā zirgu suku pieprasījums strauji pieauga un viņš labi nopelnīja. 1910. gadā A. Grigors apprecējās ar Šarloti Rengu, viņu ģimenē piedzima divas meitas. A. Grigors 1908. gadā uzsāka sabiedrisko darbību, nodibinot neredzīgo palīdzības biedrību “Filantropija”. 1920. gadā viņš iestājās LU Teoloģijas fakultātē un bija pirmo absolventu skaitā, kuri 1924. gadā beidza fakultāti ar teoloģijas kandidāta grādu. Studiju laikā viņam nenovērtējams palīgs bija Leopolds Roze. 1925. gadā Augusts Grigors ierosināja nodibināt Neredzīgo Kristus draudzi un kopā ar draugiem to izdarīja, šī draudze darbojās līdz 1940. gadam. Draudzes darbība tika atjaunota 1991. gadā, un tajā ir 250 draudzes locekļi. A. Grigora mazmeita Jāna Jēruma-Grīnberga 2008. gadā tika ievēlēta par Lielbritānijas luterāņu baznīcas bīskapi. 2014. gadā viņa pārcēlās uz Latviju un ir mācītāja Rīgas Anglikāņu baznīcā.

Atslēgvārdi: Grigors, neredzīgs mācītājs, teoloģijas kandidāta grāds, Neredzīgo Kristus draudze, Sv. Jēkaba kapela.

Augusts Grigors dzimis Mūrnieku mājās Umurgas pagastā 1879. gadā. Mūrnieki bija plaša saimniecība, tajās bija arī lielās vēja dzirnavas. Ģimenē bija tēvs Klāvs, māte Līze un 6 bērni. Viņi vairākkārt mainīja mājas: pārcēlās no Mūrnieku uz Striņķu, tad uz Paldažu mājām. Līze saviem bērniem mācīja lasīt un galvas gabalus. Augusts daudz ko iemācījās no savas vecākās māsas, īpaši matemātiku. Paldažu mājās 1884. gadā vasaras karstākajā laikā uzliesmoja bakas. No plašās saimes locekļiem saslima deviņi. Seši slimību pārcieta viegli, bet Augusts dažas dienas gulēja bez valodas. Nāve gāja secen, bet viņš zaudēja redzi.

Pēc dažiem gadiem, kad viņš ar brāli gulēja klētsaugšā, Jurgū rītā izcēlās ugunsgrēks, un brālis viņu, satvēris aiz rokas, noveda lejā un izglāba.

Augusta māte stāstījusi – kamēr viņš bijis redzīgs, mīlējis no citiem bērniem aiziet savrup, bet, kad palicis neredzīgs, labprāt piedalījies bērnu rotaļās. Augustam Rīgā, Reimersa atraitnes klīnikā, tika veikta kreisās acs operācija, bet bez panākumiem.

Augusts Grigors Neredzīgo institūtā Strazdumuižā Juglā iestājās 12 gadu vecumā. Tur viņš mācījās līdz 1899. gadam. Pa šo laiku pabeidza institūta skolas pilnu kursu un kopā ar citiem iemācījās taisīt sukas, kājslauķus un pindzeles. Institūtu beidzot, viņiem izsniedza *Ausrüstung* jeb “pūru”, kas sastāvēja no nepieciešamajiem darbarīkiem un materiāliem suku un pindzeļu izgatavošanai.

Pēc mācību pabeigšanas Augusts Grigors ar Jāni Upedanu atvēra kopīgu Suku un pindzeļu darbnīcu Rīgā, Brīvības ielā 134. Viņiem bija jāiztur ļoti sīva konkurence ar jau esošajām darbnīcām, bet ar vecāku palīdzību viņi noturējās. Pēc 10 gadiem Augusts atvēra jau savu darbnīcu un veikalu Brīvības ielā 72. Viņam daudz palīdzēja māsa Kristīne. Kara laikā zirgu suku pieprasījums strauji pieauga un darbnīca paplašinājās līdz 40 strādniekiem. Iepirktais zirgu astu materiāls pēc kara palika 50 reizu dārgāks nekā Krievijas Impērijas laikos, tāpēc Augusta bizness izrādījās ļoti veiksmīgs.

Augusts Grigors 1910. gadā salaulājās ar Provodņika sabiedrības ierēdni Šarloti Rengu un līdz ar to arī ieguva sev palīgu darbā [1]. Viņiem ģimenē piedzima divas meitas – Lauma (1912–1988) un Mirdza (1918–1997). Laumas ģimenē dzimusi meita Jāna (1953).

Mācoties Neredzīgo institūtā, Augusts apmeklēja dievkalpojumus vācu valodā Rīgas Sv. Katrīnas Biķeru baznīcā. Viņu ieinteresēja Dieva vārdu sludināšana. A. Grigors neapmierinājās tikai ar savu amatu. Viņš ne vien labprāt apmeklēja dievkalpošanas, bet ar toreizējā Ģertrūdes baznīcas mācītāja Valtera piekrišanu sāka pulcināt jaunatni uz garīgu darbu un arī pats dažreiz runāja šaurākās diev-vārdu sapulcēs. Augusts trīs gadus mācījās deklamācijas stundās pie brīvmākslinieka J. A. Dubura. Savu pirmo garīgo runu kapos viņš runāja 1907. gadā skolas biedra bērēs.

Augusts Grigors agri pievērsās darbam sabiedriskā laukā. Viņš 1908. gadā ierosināja izveidot un arī nodibināja Baltijas Neredzīgo palīdzības biedrību “Filantropija”, kurā tika ievēlēts par priekšsēdētāju. 1927. gadā šo biedrību pārdēvēja par Latvijas Neredzīgo palīdzības biedrību. 1919. gadā viņš piedalījās Kristīgo centrālās biedrības dibināšanā un tajā uzņēmās priekšsēdētāja pienākumus.

Kad tika nodibināta Latvijas Augstskola, Augustam mostas doma studēt teoloģiju [2]. Par mācībām LU Teoloģijas fakultātē Augusts Grigors stāsta pats: “1920. gada 8. martā iestājos Latvijas Universitātē Teoloģijas fakultātē par brīv-klausītāju [LU Teoloģijas fakultāte ir dibināta 1920. gada 4. februārī]. Fakultātē iepazīnos ar stud. teol. Leopoldu Rozi; lūdzu viņu man lasīt priekšā priekšmetus, kurus klausījāties fakultātē. Manu lūgumu L. Roze labprāt paklausīja un mūsu kopīgās mācības notika skaļā balsī. Vasaras brīvdienas Roze pavadīja pie manis. Cītīgi mācījāties grieķu valodu. Rudenī, kad lielākā daļa grieķu valodas klausītāju lika eksāmenus, tad arī es lūdzu mani pielaist pie eksāmena. Iznākums bija labs, jo drīkstēju skaitīties pie tiem, kas eksāmenu izturējuši ļoti sekmīgi. Pēc šī eksāmena

iesniedzu dekānu padomei lūgumu ieskaitīt mani hospitantos un pēc eksāmenu nolikšanas, kurus man uzlika dekānu padome, ieskaitīt studentos. Manu lūgumu dekānu padome ievēroja, uzlikdama man par pienākumu nolikt eksāmenu latīņu valodā un citos priekšmetos. Pēc uzlikto eksāmenu nolikšanas, kļuva par pilntiesīgu studentu. Visu savu studiju laiku turējos kopā ar L. Rozi, vēlāko Sātes un Zemītes draudžu mācītāju. Daudzos priekšmetos ar mums kopā uz eksāmeniem nāca līdz arī R. Slokenbergs, vēlākais Džūkstes mācītājs. Lasījām bez pārtraukuma ziemā un vasarā no rīta līdz vakaram, izņemot, kad bijām universitātes klausītavā. Tā studējot, vairs nevarēju savus spēkus ziedot savai darbnīcai, tāpēc viņa sāka nīkuļot. 1923. gada sākumā viņu pārdevu un saņemto naudu iemaksāju kā rokas naudu par vasarnīcu Rīgas jūrmalā [A. Grigors iegādājās īpašumu Jaundubultos līdzās Raiņa vasarnīcai. 1940. gadā tā nonāca pionieru noņemnes rīcībā].”

Daži Latvijas Valsts vēstures muzeja saglabātie dokumenti. Augusta Grigora lūgums Latvijas Augstskolas rektoram, oriģināls rakstīts Braila rakstā.

RIGA 2/XI. 1920.

LATVIJAS AUGSTSKOLAS REKTORA KUNGAM

AUGUSTS GRIGORS

ALEKSANDRA IELA N.70 DS.1.

LUHGUMS

AUGSTI GODATS REKTORA KUNGS, LUHDSU JUHS MANU LEETU ZAURSKATIT UN DOT SAWU RIHKOJUMU. LEETAS APSTAHKLI SCHAHDI; PAGAJUSHA MEHNESCHA SAHKUMA EESNEEDSU LATVIJAS AUGSTSKOLAS TEOLOGISKAI FAKULTATEI LUHGUMU USNEMT MANI, LIHDSCHINEJO BRIHKLAUSITAJU PAR STUDENTU MINETA FAKULTATE. US SCHO MANU LUHGUMU DEKANA KUNGS MAN PASINOJA, KA DEKANU PADOME UN ARI ORGANISAZIJAS PADOME MANU LUHGUMU EEWEHROJUSCHAS; BET SEM NOTEIKUMA, KA MAN WEHL 4 PREEKSCHMETOS JANOLEEK EKSAMENI. EEWEHROJOT SAZITO LUHDSU REKTORA KUNGU MANI PA TO LAIKU KURA SAGATAWOJOS US MINETEEM 4 EKSAMENEEM USNEMT PAR LATVIJAS AUSTSKOLAS TEOLOGIJAS FAKULTATES HOSPITANTU.

US JUHSU LABWELIGO RIHKOJUMU GAIDIDAMS A. GRIGORS.

Uz iesnieguma ir rezolūcijas: 1. Eeskaitit P.Nomals 2/ XI. 20. 2. Teol. Fak. Ieskaitit viņu uzņemtu par hospitantu līdz eksāmenu nolikšanai. Pag.dek. Wolerhaldus 2/XI 20. [3]

RIGA 8/IX.1921.

LAT. AGSTSKOLAI

AUGUSTS GRIGORS

KARLIENES EELA N. 7/9/ DS 9.

LUHGUMS

EEWEROJOT TO, KA ESMU NOLIZIS MAN NO LAT. AUGSTSKOLAS USLIKOTOS HOSPITANTU EKSAMENUS, KO PEERADU AR KLATPEELIKTO STUDIJU GRAHMATINU, KURA EERAKSTITS ATTEECIGS DEKANA RIHKOJUMS NO 6/IX 1921.

LUHDSU MANI LIHDS-SCHINEJO LAT. AUGSTSKOLAS TEOL. FAKUL. HOSPITANTU PAHRWEST STUDENTOS.

A. GRIGORS

Klātpielikto studiju gramatiņu saņēma A. GRIGORS [4]

Augusts Grigors [5], Leopolds Roze [6] un Roberts Slokenbergs 1924. gadā bija pirmie, kas sekmīgi pabeidza LU Teoloģijas fakultātes pilnu kursu ar teoloģijas kandidāta grādu. A. Grigors beidza studijas ar labāko liecību un 1924. gada 26. oktobrī tika iesvētīts par mācītāju. Viens gads paiet, izpildot mācītāja palīga vietu Jelgavas Nikolaja draudzē un noturot arī citur evaņģelizācijas dievkalpojumus. 1926. gada 18. aprīlī viņš kļūst par mācītāju tikko nodibinātā Rīgas Kristus draudzē, kur daļa locekļu ir neredzīgie. Jaunā draudze ir vēl maza, un tas dod tās mācītājam iespēju palaikam apmeklēt arī citas draudzes.

Pateicoties lieliskajai atmiņai, Grigors patur prātā visu, ko biedri lasa priekšā. Viņa atmiņa bija apbrīnojama. Mācītāja amatā būdams, viņš lika sev lasīt garāku lekciju vai evaņģēliju un tad to no altāra vai kanceles sacīja vārdu pa vārdam priekšā, it kā lasītu no grāmatas. Ja citi, sacerot sprediķi, domas mēdz atzīmēt uz papīra, tad Grigors savus sprediķus sadomāja un paturēja tikai atmiņā.

Augusts Grigors ierosināja izveidot jaunu draudzi un kopā ar draugiem 1925. gadā nodibināja Neredzīgo Kristus draudzi. Tā izvēlēja draudzes padomi, un tajā par draudzes mācītāju ievēlēja A. Grigoru. Draudze piesaistīja daudzus neredzīgos, tās dievkalpojumi notika Pētera-Pāvila baznīcā Citadelē, un savu darbību turpināja līdz 1940. gadam.

1926. gada vasarā A. Grigors apmeklēja savu dzimto draudzi Umurgā. Jūlijā viņš aizbrauca uz Sātiem pie mācītāja Rozes, ar kuru kopā bija mācījies, un 11. jūlijā piedalījās svētdienas dievkalpojumā. Uz kanceli ejot, sakristēja zemajās mūra durvīs viņš ļoti stipri sasita galvu. Sprediķi tomēr noteicis. Pāris dienu pēc tam viņš jutās stipri saguris un tad bija spiests likties uz slimības gultas. Ārsts konstatēja galvas rozi. Pārvests uz Rīgas pilsētas slimnīcu, viņš palaikam vēl nāca pie skaidras samaņas, bet tad pēc nedēļu ilgas grūtas ciešanas, pēdējo skaidro brīdi pavadījis stingrā Dieva lūgšanā, 22. jūlijā šķīrās no dzīves. Galvas rozei klāt nākusi asins saindēšanās. Apglabāts Rīgas Lielajos kapos [7].

Augusta Grigora dibinātā Neredzīgo Kristus draudze tika atjaunota 1991. gadā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Tā savā rīcībā ieguva vācu draudzes kapelu Mēness ielā, kurā padomju laikos bija ierīkota zārku darbnīca. Sv. Jēkaba kapela Lielajos kapos sabiedriskā kārtā tika atjaunota, un 1995. gadā arhibīskaps J. Vanags to iesvētīja. Tagad šai draudzē ir vairāk par 250 locekļu, un Rīgas vecākā kapsēta – Lielie kapi – ieguvuši skaistu akcentu.

Augusta Grigora mazmeita Jāna Jēruma-Grīnberga, Laumas meita, ir dzimusi Londonā. Tur sevi veltījusi teoloģijai, 2008. gadā ievēlēta par Lielbritānijas luterāņu baznīcas bīskapi. Uz Latviju pārcēlusies 2014. gadā un tagad ir mācītāja Rīgas Anglikāņu baznīcā.

VĒRES

1. LVVA, 7427. f., 1. apr., 5052. l., 3. lp.
2. *Jaunatnes Draugs*, 1925.
3. LVVA, 7427. f., 1. apr., 5052. l., 4. lp.
4. Turpat, 1. lp.
5. Turpat, 5. lp.
6. Turpat, 826. l., 7. lp.
7. *Jaunākās Ziņas*, 1926, 24. jūl.

Summary

Augusts Grigors, a blind pastor with a degree in theology from the University of Latvia was born in August of 1879 in a servant family at the parish of Umurga. When Augusts was 5 years old, he caught smallpox and completely lost his sight. He attended Strazdmuiža Institute for the Blind and completed its full course (1891–1899). During these years, he learned to make brushes, doormats and paint brushes. After leaving school he opened a brush workshop. During World War I, the demand for horse brushes grew rapidly and they earned good money. In 1910, he married Šarlote (Charlotte) Renga, and two daughters were born in the family. In 1908, Augusts started his social activities, establishing a Blind Aid Society, «Philanthropy». In 1920, he entered the Faculty of Theology and four years later he was among the first graduates with a degree in theology. During his studies, Leopolds Roze was his invaluable assistant. In 1925, Augusts Grigors initiated, and together with his friends established Christ Church Parish for the Blind, which functioned until 1940. Church activities were resumed in 1991, and now there are 250 parishioners. In 2008, Grigors' granddaughter Jana Jeruma-Grinberga was consecrated a bishop of the Lutheran Church in Great Britain. In 2014, she moved to Latvia and was appointed as a pastor of the Riga Anglican Church.

Keywords: *Grigors, blind priest, theology degree, Christ Church for the Blind, St. Jacob's Chapel.*

Rainis, Aspazija un Jānis Endzelīns dzīves paralēlēs un krustpunktos

Rainis, Aspazija and Jānis Endzelīns: parallel tracks of life and their intersections

Sarma Kļaviņa

Dr. philol., Dr. h. c. philol.

E-pasts: sarmak@latnet.lv

Rakstā aplūkotas vairākas dižo laikabiedru dzīves paralēles. Gan Jānis Pliekšāns, gan Jānis Endzelīns mācījās Rīgas pilsētas ģimnāzijā, pirms to sasniedza rusifikācija. Sanktpēterburgas universitātē, kur J. Pliekšāns studēja tieslietas, abiem par padomdevēju un draugu kļuva privātdocents Eduards Volteris. Gan Rainim un Aspazijai, gan Endzelīnam ražīgākie gadi aizritēja svešumā. Gan dzejnieki, gan profesors dzimtenē atgriezās 1920. gada pavasarī un jaunās Latvijas valsts izveidē iekļāvās ar patiesu sirdsdegsmi. Visi trīs baudīja tautas un valsts atzinību.

Krustpunktu apskats veltīts polemikai par Raiņa un Aspazijas veikto Gētes “Fausta” tulkojumu, kā arī domstarpībām starp Raini, Aspaziju un Endzelīnu par tulkojumā lietotās leksikas uzņemšanu K. Mīlenbaha sāktajā “Latviešu valodas vārdnīcā”. Aplūkota arī J. Endzelīna loma Raiņa ievēlēšanā par Latvijas Universitātes goda biedru un virzīšanā uz Nobela prēmiju.

Atslēgvārdi: Rainis, Aspazija, Endzelīns, “Fausta” tulkojums, Latvijas Universitāte.

Laikabiedri Rainis, Aspazija un Jānis Endzelīns joprojām ir starptautiski atzītas izcilības un ir nosaukti Eiropas Savienības pastāvīgajā atlantā (*Atlas permanent de l'Union européenne*) Latvijas visu laiku izcilāko personību sarakstā: Krišjānis Barons, Rainis un Aspazija – literatūrā, Vilhelms Ostvalds, Jānis Endzelīns, Juris Upatnieks – zinātnē [1].

Stāsts par viņu dzīves paralēlēm un krustpunktiem ir asimetrisks. Vienā pusē – populārs dižo dzejnieku un sabiedrisku darbinieku, resp. publisku personu, pāris, otrā pusē – izcils pētnieks, universitātes profesors, darbam pilnībā nodevies un zināmā mērā no sabiedrības norobežojies zinātnieks.

Asimetrija ir arī zināšanās un avotos par šo trīs personību dzīvēm un darbību. Raiņa un Aspazijas dzīve ir pētīta, aprakstīta, tēlota un interpretēta. Viņu dienasgrāmatas, runas un raksti ir publicēti un analizēti, arī savstarpējā sarakste ir daļēji publiskota.

Pavisam citādi ir ar J. Endzelīnu. Viņš nav rakstījis ne dienasgrāmatu, ne memuārus, bet tikai zinātniskus darbus un ar tiem radījis jaunu zinātnes nozari – ballistikku. Ne viņa dzīve, ne zinātniskais veikums kopumā nav aprakstīti un ir jāpētī. Liecības par dzīvi nākas vākt arhīvos, muzejos, preses izdevumos, publicētās vai pierakstītās atmiņās.

Dzīves paralēles

Raiņa un J. Endzelīna dzīves paralēles sakņojas gan laikmeta apstākļos un norisēs, gan viņu mūža gaitās un personībās.

19. gs. 2. pusē turīgu latviešu ģimeņu atvases pēc pagastskolas, draudzes un apriņķa skolas beigšanas varēja turpināt izglītību Baltijas guberņu nedaudzajās ģimnāzijās ar vācu mācību valodu. Viena no tām bija **Rīgas pilsētas ģimnāzija** (tagad Rīgas 1. ģimnāzija). Tajā mācības pēc Grīvas vācu skolas (tagad Raiņa Daugavpils 6. vidusskola) beigšanas 1879. gadā uzsāka un 1883. gadā pabeidza pusmuižu nomnieka Krišjāņa Pliekšāna dēls Jānis (*Johann Plekschan*). 1888. gadā šajā ģimnāzijā iestājās un 1892. gada decembrī gatavības apliecību saņēma arī Valmieras apriņķa skolu beigušais Jānis Endzelīns (*Johann Endselin*) [2], kura tēvs zemnieks Mārcis Enzeliņš (*sic!*) 1862. gadā no Kauguru muižas (*Kaugershof*) īpašnieka grāfa Morica fon Mengdena par 6020 sudraba rubļiem bija izpircis savu Mičkēna saimniecību (86,51 desetīnas) [3].

Rīgas pilsētas ģimnāzijā starp 1861. un 1894. gadu bija divas – klasiskās un reālģimnāzijas – programmas. Gan Jānis Pliekšāns, gan Jānis Endzelīns apguva klasiskās ģimnāzijas programmu, pie tam laikā, kad šo skolu vēl nebija sasniegusi rusifikācija jeb krievināšana [4]. Audzēkņu lielākā daļa bija vācieši. Nedaudzajiem latviešu izcelsmes audzēkņiem saskarsme skolā ar savu tēvu valodu radās tikai ticības mācības stundās, kas notika katrai tautību grupai savā valodā [5]. Rīgas pilsētas ģimnāzijā atšķirībā no citām – Aleksandra un Nikolaja – ģimnāzijām, obligāts priekšmets bija grieķu valoda.

Kultūrvēsturnieks, arī Rīgas pilsētas ģimnāzijas 1940. gada absolvents Andrejs Johansons skolai veltītajā grāmatā raksta, ka Rainis ģimnāzista gados “esot vingrinājies latviskos, vāciskos un latīniskos pantos”. Ģimnāzists Pliekšāns ir sacerējis vairākus dzejoļus, piemēram, “Karaļmeita” (pirmos 6 pantus) un “Zemnieks”, kas gan iespiesti tika stipri vēlāk (1903), arī Puškina “Borisu Godunovu” viņš pārtulkot, ģimnāzijā mācoties [6].

Ģimnāzists Endzelīns nodarbojās ar atdzejošanu. Viņš latviskoja latīņu, grieķu un vācu klasiķus, piemēram, Horāciju, Sapfo, Gēti, kā arī 14 leišu dainas. Žurnālā “Austrums” no 1892. līdz 1894. gadam ir publicēti seši klasikas atdzejojumi ar pseidonīmu “Kaugurietis”, pārējo rokraksti glabājas LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa retumu kolekcijā [7].

Jau minētais A. Johansons par Endzelīnu ir rakstījis: “Tādu pašu reputāciju kā Rainis dzejā pakāpeniski savā nozarē ieguva cits Rīgas pilsētas ģimnāzijas audzēknis – Jānis Endzelīns, kas absolvēja šo skolu 1892. gada beigās. [...] Taču ģimnāzijā mācīdamies, arī viņš bija saskāries ar poēziju, un aiz Kaugurieša, kas 1892./93. gadā Austrumā sniedza starp citu Horācija un Sapfo dzejoļu tulkojumus, īstenībā slēpās topošais slavenais filologs. Vispār viņš jau tolaik tik labi pratis grieķu un latīņu valodu, ka spējis (kā kādreiz Juris Alunāns) arī pats tajās uzrakstīt pa pantam. Viņa sekmes – līdzīgi kā Rainim – bijušas labas visos priekšmetos.” [8]

Tālāk paralēles aizved uz **Sanktpēterburgas universitāti**, kur *Ivan Hristoforovič Plekšan* līdz 1888. gadam studēja tieslietas, bet *Ivan Marcevič Endzeļin* 1907. gadā mēģināja iegūt un 1912. gadā ieguva salīdzināmās valodniecības zinātnu doktora grādu.

Viņi abi universitātē sastapa privātdocentu Eduardu Volteri, vēlāko Kauņas universitātes profesoru un pilsētas muzeja direktoru, Rīgas aptiekāra dēlu. Tieslietu studentu J. Pliekšānu viņš iesaistīja Latgales folkloras vākšanā un pētīšanā. Pēc studijām, vasarā būdams tēva nomātās muižās, E. Voltera rosināts, viņš sarakstīja arcerējumu krievu valodā “Višķu pagasta kāzu ierašas” krājumam *Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии* [9]. Studiju gados sāktā E. Voltera un Raiņa sadarbība un draudzība turpinājās mūža garumā [10].

E. Volteris atbalstīja J. Endzelīnu zinātniskās darbības ērkšķainajā sākumā. Kad 1907. gada rudenī Tērbatas universitātes privātdocents J. Endzelīns par darbu *Латышские предлоги, часть 2* centās iegūt salīdzināmās valodniecības doktora grādu, E. Volteris par to bija devis pozitīvu un labvēlīgu atsaukumi [11], taču ar vienas balss pārsvaru doktora grāda piešķiršana tika noraidīta. Kad 1912. gada pavasarī J. Endzelīns no Harkovas universitātes sekmīgi aizstāvēja disertāciju *Славяно-балтийские этюды*, E. Volteris bija patiesi iepriecināts un sirsnīgi sveica jauno doktoru Sanktpēterburgas universitātes latviešu un leišu studentu pulcīnā. J. Endzelīna sadarbība ar E. Volteri turpinājās līdz E. Voltera mūža beigām 1941. gadā.

Gan Rainim un Aspazijai, gan Endzelīnam ražīgākie **gadi** ritēja **svešumā**. Rainis un Aspazija četrpadsmit gadus (1906–1920) kā politiskie bēgļi ar svešiem uzvārdiem dzīvoja Kastaņolā (Šveicē). Taču tur radās Raiņa daiļdarbu lielākā un labākā daļa: lugas *Zelta zirgs*, *Indulis un Ārija*, *Pūt, vējiņi!*, *Jāzeps un viņa brāļi*, *Spēlēju, dancoju*, dzejas krājumi *Klusā grāmata*, *Ave, sol!*, *Gals un sākums* un citi sacerējumi. Dzimtenē Raiņa un Aspazijas darbi parādījās grāmatās un teātru iestudējumos.

Endzelīna dzīves vienpadsmit gadi (1909–1920) pagāja Harkovas universitātē (Krievijas impērijā) sākumā kā privātdocentam ar niecīgu atalgojumu, vēlāk kā labi atalgotam profesoram. Tur Endzelīns izstrādāja salīdzināmās valodniecības doktora disertāciju, ko 1912. gadā veiksmīgi aizstāvēja Sanktpēterburgas universitātē, tur arī tapa *Lettsche Grammatik* milzīgais manuskripts. Vasaras atvaļinājumu laikā Endzelīns ar ģimeni parasti brauca uz dzimteni, piedalījās Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Vasaras sapulcēs, lasīja lekcijas Skolotāju kursus, pētīja latviešu izloknes Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas guberņā un, protams, apmeklēja radus. Rainim un Aspazijai tādu iespēju nebija, toties ne viens vien latvietis apmeklēja viņus Kastaņolā.

Gan dzejnieki no Šveices trimdas, gan profesors no Harkovas **atgriezās dzimtenē** 1920. gada pavasarī.

10. aprīlī, ļaužu tūkstošu jūsmīgi sveikti, Rīgas stacijā tika sagaidīti dzejnieki. Aktrise Paula Baltābola atmiņās raksta: “Kad Rainis un Aspazija iznāca uz stacijas perona, atskanēja gaviļu brāzma un lija ziedu lietus.” [12] Savukārt skolotājs un dzejnieks Eižens Vēveris atceras dzejnieku sagaidīšanai veltīto vakaru Latvijas Nacionālajā operā (turpmāk – Opera), Raiņa uztraukumu un savīļojumu, Aspazijas runu un lielo tautas mīlestību [13].

26. maijā Pirmā pasaules kara bēgļu pirmajā ešelonā Krievijas–Latvijas robežu sasniedza prof. J. Endzelīns ar ģimeni. Kā savos memuāros raksta valodnieks, vēlākais Latvijas valsts izglītības ministrs, Universitātes profesors Juris Plāķis: “Mūs, sešus cilvēkus, to vidū arī Endzelīnu un advokātu Vanagu, kā arī dakteri Putniņu

no Harkovas aizturēja par ķīlniekiem, kamēr pienāks no Latvijas apmaināmie komunisti.” [14] Pēc nedēļas Krievijas pieprasītās personas tika atvestas un Sebežā aizturētie ķīlnieki varēja doties pāri robežai dzimtenē – Latvijā.

Gan dzejnieki, gan profesors tūdaļ pēc ierašanās dzimtenē ar sirdsdegsmi iekļāvās **jaunās Latvijas celsmē** – Rainis un Aspazija sabiedriski politiskajā un kultūras jomā, J. Endzelīns jaunās Latvijas Augstskolas izveidē.

Rainis valsts un sabiedriski politiskajā darbā aktīvi piedalījās līdz savas dzīves izskaņai: bija deputāts no Latvijas Sociāldemokrātu partijas (LSDP) Satversmes sapulcē (1920), 1., 2., 3. Saeimā, Dailes teātra līdzdibinātājs un pirmais direktors, Nacionālā teātra direktors (1921–1925), izglītības ministrs (1926 XII – 1928 I), bet Aspazija bija deputāte no LSDP tikai Satversmes sapulcē.

Prof. J. Endzelīns tūlīt pēc atbraukšanas no Harkovas tika ievēlēts par Valodnieciski filozofiskās (vēlākās Filoloģijas un filozofijas) fakultātes dekānu. Viņš aizrautīgi strādāja, veidodams fakultātes struktūru, mācībspēku saimi un nodaļu mācību plānus, aicinādams viesprofesorus, kā arī likdams pamatus nacionālajai humanitārajai zinātnei, radīdams Baltu filoloģijas nodaļu. Prof. J. Endzelīna vadībā 1920. gada 22. septembrī tika nodibināta Filologu biedrība, 1921. gada rudenī sāka iznākt “Latvijas Augstskolas Raksti”, 1922. gada 13. oktobrī darbu atjaunoja Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļa. Taču, principiāli un augstākajiem kritērijiem atbilstoši risinādams daudzās tālaika problēmas, prof. J. Endzelīns kļuva netīkams varai un daļai kolēģu. Pēc 1923. gada, kad viņš atteicās no Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāna amata, profesors nodevās galvenokārt zinātniskam un pedagoģiskam darbam, it kā sekojot Raiņa jau 1908. gadā rakstītajam: “Zini, kas tev apkārt ir, / Zini, kas no apkārtnes šķir”, arī “Vēro, ko vari, / Tādu darbu dari.”

Gan Rainis no jaunās valsts, gan Endzelīns no jaunās Universitātes gaidīja un prasīja par daudz, bet saņēma nepelnītus noniecinājumus, jutās nenovērtēti, nesaprsti, arī vīlušies, un palika vientuļi kā Raiņa “kalnā kāpējs”. Tā kā Rainis uzskatīja: “Ja es nebūtu politiķis, tad es nebūtu nekas!”, viņš turpināja būt Saeimas deputāts līdz savai nāvei.

Gan Rainis un Aspazija, gan J. Endzelīns baudīja **tautas un valsts atzinību**. Rainis 1. šķiras Triju Zvaigžņu ordeni saņēma 1925. gadā, Aspazija – 3. šķiras 1926. gadā, kā arī Latvijas valstī prestižo Tēvzemes balvu – 1939. gadā.

J. Endzelīnam 1926. gadā tika piešķirts 3. šķiras Triju Zvaigžņu ordenis [15], bet no tā viņš atteicās ar oficiālu vēstuli Ordeņa domei. Presē par atteikšanos ir publicēts kopējs J. Endzelīna un rakstnieka Apsīšu Jēkaba lakonisks paziņojums, nenorādot kādu konkrētu iemeslu [16]. Toties no 1939. gadā piešķirtās Tēvzemes balvas prof. J. Endzelīns neatteicās un saņēma to Operas namā reizē ar Aspaziju.

Jau 1912. gadā Šveicē starp saviem dzīves uzdevumiem dienasgrāmatā līdzās “tautas organizācijai, veidošanai un radīšanai” Rainis ir ierakstījis arī “valodas organizāciju” [17]. Vēlāk, piedaloties kopotu rakstu “Dzīve un darbi” (1925–1931) sagatavošanā, šim savas darbības virzienam viņš devis nosaukumu “cīņa ap jauno latviešu valodu” [18].

J. Endzelīna mūža darbs arī bija cīņa par visai tautai vienotu koptu valodu, par to viņš cīnījās kā zinātnieks, un viņa ierocis bija erudīcija. Rainis cīnījās kā mākslinieks – ar intuīciju, viņa paša vārdiem runājot, “bet patņiem brīve dota lokus lauzt”.

Krustpunkti

Krustpunkti J. Endzelīna un dzejnieku dzīvē sākās ar Raiņa un Aspazijas veikto **Gētes “Fausta” tulkojumu un polemiku** par to 1898. un 1899. gadā.

Kā zināms, tulkojums radās ekstremālos apstākļos: Jelgavā un Berlīnē sāko Rainis pabeidza cietumos Paņevežā, Liepājā un Rīgā. Abi dzejnieki paveica milzu darbu latviešu literārās valodas labā: radīja jaunus vārdus, atdzīvināja neaktīvos, jo Gētes filozofiskās domas un traģēdijas satura izteikšanai bija vajadzīga jauna latviešu valoda, vārdu krājums bija jākuļina, jāpapildina ar vārdiem jēdzienu un nianšu izteikšanai.

Avoti vārdrades procesā bija tautas valoda, folklorā, leišu valoda, 1789. gadā izdotā Gotharda Frīdriha Stendera jeb Vecā Stendera vārdnīca [19] un jo īpaši 1872. gadā publicētā Karla Kristiāna Ulmana vārdnīca [20], kas Rainim bija līdzīgu jau Paņevežas cietumā. Dzejnieka izmantotais eksemplārs glabājas Rakstniecības un mūzikas muzejā Raiņa fondā. Simtiem vārdu Rainis tajā pasvītrotis, simtiem jaunu ierakstījis un simtiem jaunu darinājis pēc Ulmana vārdnīcā ievietoto parauga [21]. Valodniece un literatūrzinātniece Ruta Veidemane savā laikā pamatoti atzina: “Ulmana vārdnīca, nonākusi Raiņa rokās, kļuva par upes sākumu.” [22] Tajā Rainis smēlās jaunrades stimulu, sāka veidoties viņa poētiskā valoda, un viņš pārvērtā latviešu valodu.

Pēc Raiņa biogrāfa Antona Birkerta domām, dzejnieks, tulkojot “Faustu”, ir radījis vai “izcēlis” no agrāk izdotām vārdnīcām un atdzīvinājis ap 1000 vārdu [23]. Piemēram: *atjaunotne, atveldze, ausma, brāzma, dima, dvesma, gaidas, iedvesma, ilgas, izcelsme, jauda, jums, kaisle, kvēle, maņas, nozare, pakāpe, pašapziņa, patība, pārcilvēks, pretstats, rast, saprāts, smeldze, tikties, trimda, trīsas, tvert, viedoklis, vizma, zaigot*.

Rainis īpaši daudz darināja un lietoja īsos atvasinājumus. Viņš pats par to teicis: “(..) piem., ilgošanās vietā man bij – ilgas, gaidīšanas vietā – gaidas, mirdzēšanas vietā – mirdza u. t. t.” [24]. “Īso atvasinājumu ekspansija, pat eksplozija, vērtējama ne tikai kā daudzu jaunu konkrētu vārdu rašanās, bet arī un galvenokārt kā valodas potenciņu paplašināšana,” tā šo procesu ir novērtējusi Raiņa valodas pētniece R. Veidemane [25].

Pret “nemākuli” Raini un “vārdu strupināšanu” 1898. gadā “Baltijas Vēstnesī” uzstājās anonīms autors rakstu virknē “Par valodas pareizību”. Izrādījās, ka autors “cien. valodnieks” bija Rīgas Aleksandra ģimnāzijas vācu valodas virsskolotājs Kārlis Mīlenbahs. Viņš rakstīja: “Sevišķi nesaprotami grozās un šķobās dažāda rakstnieka spalva galotņu ziņā. (..) visjaunākā laikā manāma kāre galotnes atmet un valodu pēc iespējas paīsināt un pastrupināt. Tāds valodas strupinājums jaunākā laikā sevišķi Raiņa iecienīts. (..) Rainis iet savā valodas strupinājamā nedarbā pat tik tālu, ka viņš vienu no salikteņa daļām pavisam atmet: 1) otro daļu: “Es ārsts, kas pie vārda sauc “ik” (= ikvienu) augu.” [26] “Cien. valodnieks” pamācīja: “(..) neraksti ātrāki, iekam neesi krietni ievingrinājies valodā. (..) Jā, savu valodu labi pazīdami, atrādīsim daudzkārt tur īsti vecu latviešu vārdu, kur valodas nemākulis lietos vaj nu kādu svešvārdu, vaj arī kādu neveikli jaundarītu vārdu. (..) pie mums dažs labs, pats vēl pat ne latviešu valodas ābecē neielauzies, ākstās tā, it kā viņš būtu acināts valodas reformators.” [27]

Dziļi aizskartais Rainis aizstāvējās, laikraksta “Mājas Viesis” lappusēs publicējot rakstus “Gētes “Fausts” un “Baltijas Vēstnesis””, ““Baltijas Vēstneša” jaunākā indiāniešu kara deja” un “Cīņa pret “Fausta” latvisko tulkojumu” (visus sk. Kopoto rakstu 18. sējumā [28]), un “atgaiņājās” ar kodīgām “cien. valodniekam” (K. Mīlenbaham) un citiem karotājiem pret “Fausta” tulkojumu veltītām epigrammām (sk. Kopoto rakstu 7. sējumā [29]). Piemēram – viena no epigrammām ar nosaukumu “Cien. valodnieks”:

Jā, dusmas tev, cien. valodniekam,

Ka mēs bez tevis tālāk tiekam:

Tu protot tikai ābeci,

Bet vajga prast ir Ulmani. [Domāta K. Ulmana jau iepriekš minētā vārdnīca.]

Žēl, ka 2014. gadā izdotajā krājumā “Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets” [30] lasītājiem nav dota ērta iespēja līdzās K. Mīlenbaha rakstam “Par valodas pareizību” iepazīt arī otras puses, t.i., Raiņa, atbildes publikācijas.

Toties “Fausta” tulkojumu atzinīgi vērtēja lasītāju lielākā daļa. Piemēram, RLB Zinību komisijas 1899. gada Vasaras sapulcē tulkojumu slavēja Aleksandrs Vēbers, Teodors Zeiferts, Pēteris Zālīte, Ludis Bērziņš, Tērbatas universitātes students Jānis Endzelīns [31]. Arī vēlāk, 20. gs. 30. gados, J. Endzelīns nenostājās pret Raiņa jaundarinājumiem, izņemot nekritiski no nezinātniskām vārdnīcām pārņemtos. Viņš atzina Raiņa būtisko lomu latviešu valodas kuplināšanā un izkopšanā pēc Jura Alunāna un Ata Kronvalda [32]. Nav pamata “Fausta” tulkojuma sakarā nosaukt J. Endzelīnu par Raiņa “idejisko oponentu” un pieskaitīt pie “vecajiem valodniekiem” (Endzelīns taču bija 20 gadu jaunāks par K. Mīlenbahu).

Dzejnieks Jānis Poruks bija pirmais, kas augstu novērtēja “Fausta” tulkojumu, – tā ievadā ievietotajā J. V. Gētes biogrāfijā Aspazijas un Raiņa veikumu viņš nosauca par gaismas darbu [33]. Rūdolfa Blaumaņa nostāja pret tulkojumu sākumā bija atturīga un nenoteikta, bet vēlāk arī viņš nostājās Raiņa pusē [34]. Atzinīgi Raiņa un Aspazijas darbu novērtēja arī Latviešu literārā jeb Latviešu draugu biedrība, pat Augusts Bīlenšteins, vācu un krievu prese.

Jauns krustpunkts starp Endzelīnu, Raini un Aspaziju radās pēc 20 gadiem, kad Endzelīnam nācās pabeigt K. Mīlenbaha sāktu “Latviešu valodas vārdnīcu” jeb *Lettisch-deutsches Wörterbuch*, kas sabiedrībā pazīstama kā Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīca (saīsināti – ME), un līdz ar to arī atbildēt par **Raiņa darināto vai atdzīvīnāto vārdu uzņemšanu vārdnīcā**.

1922. gada oktobrī J. Endzelīna vadībā darbu atsāka RLB Valodniecības nodaļa, intensīvi strādājot ar Mīlenbaha atstātajiem vārdnīcas materiāliem. Sākot ar 1923. gadu, vārdnīca tika publicēta burtnīcās, vēlāk tās tika apvienotas sējumos. Jau pirmās burtnīcas izpelnījās lielu uzmanību, nekavējoties parādījās atsauksmes par tām Latvijā un ārzemēs. Arī Rainis ļoti rūpīgi iepazīnās ar publicēto. Viņa dienasgrāmatā 1924. gada 31. oktobrī ir ieraksts: “Lasu visu dienu Endzeļa vārdnīcu, piezīmēju, cik manu vārdu. I sējumā – 19, visvairāk Purapuķes.” [35]

1925. gadā dzejnieks puda savus pārmetumus J. Endzelīnam: “Cienījamā valodnieka [K. Mīlenbaha – S. K.] pēcnieks [J. Endzelīns – S. K.] lielajā monumentālajā latviešu vārdnīcā [ME – S. K.] bijis tik objektīvs, ka pūlējies izdzēst pēdas par kādreizējo cīņu un tās vedēju [Raini – S. K.] un arī, uzņemdamas vairākus no apkarotiem vārdiem, ierindojis tos bieži zem “Mājas Viesa Mēnešraksta” vai pat

citū rakstnieku un ne kādreizējā cīnītāja markas. Lai uzturētu vēsturisko patiesību, paliek pāri sastādīt atsevišķu vārdnīcu no vārdiem, kas lietoti manos rakstos un tulkojumos. Bet man pietiek ar to, ka uzvarējusi lieta – t.i., jaunā latviešu valoda, un to neviens vairs izdeldēt nespēs. Darbs ir darīts un palīks.” [36]

Līdzīgus pārmetumus Endzelīnam 1932. gada martā, tāpat dažus gadus pēc Raiņa nāves, publiski izteica arī Aspazija intervijā žurnālistam Jānim Medniekam, resp., Haraldam Jēgeram: “Rainis pielietoja “Fausta” tulkojumā jaunu valodu – tur ir mazākais 500 vārdi, kurus radīja Rainis viens pats. Prof. Endzelīns tos grib pierakstīt citiem, senākiem, bet es esmu gatava izsolīt godalgu, ja kādu no tiem vārdiem atrod agrāk pielietotu mūsu rakstniecībā – pirms Raiņa.” [37]

Šīs intervijas aizskarts, J. Endzelīns, kas iepriekš bija gājis pie Aspazijas pēc vārdiem, rakstīja vēstuli. Tā ir vienīgā **J. Endzelīna vēstule dzejniecei** Rakstniecības un mūzikas muzeja krājuma Aspazijas fondā [38].

Vēstulē profesors raksta: “Ja “Latv. val. vārdnīcā” blakus kādai Raiņa darinātai formai nav minēts Raiņa vārds, bet dots citāts no kāda cita rakstnieka darbiem, tas taču nenozīmē, ka es šo rakstnieku uzskatu vai dēvēju par attiecīgās formas darinātāju!” [39] Tālāk profesors skaidro: “Pats es zināms vēlētos, lai vārdnīcā par katru vārdu būtu teikts, kur un kad tas pirmo reizi sastopams, bet realizēt šo vēlējumiem neesmu nekad varējis uzņemties, jo to spētu tikai persona, kas no jauniem gadiem sākot varētu visu savu laiku ziedot latviešu leksikogrāfijai.” [40] Citiem vārdiem, profesors dzejniecei bilda, ka ziņas par to, kur un kad vārds pirmoreiz lietots, būtu meklējamas nevis iznākušajā “Latviešu valodas vārdnīcā”, bet gan cita tipa vārdnīcā, resp., vēsturiskajā, un to varētu radīt cilvēks/-i, kas visu savu dzīvi ziedotu vēsturiskajai leksikogrāfijai. Jāteic, ka latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas nav joprojām.

1932. gadā LU Filoloģijas un filozofijas studentu akadēmiskā organizācija “Ramave”, kuras goda biedrs bija arī prof. J. Endzelīns, sāka materiālu vākšanu latviešu valodas vēsturiskajai vārdnīcai. 1936. gadā “Ramaves” apgāds sava periodiskā izdevuma – rakstu krājuma “Ceļi” – 7. sējumā un atsevišķā bukletā publicēja aicinājumu “visiem valodas draugiem piedalīties” materiālu vākšanā, resp. kartotēkas veidošanā, latviešu valodas vēsturiskajai vārdnīcai [41]. Diemžēl līdz ar “Ramaves” likvidēšanu 1940. gadā, sākoties padomju okupācijai, šis darbs pārtrūka.

Vēstulē dzejniecei profesors arī paskaidro: “Citātus no grāmatām, kas iznākušas priekš pasaules kaŗa, esmu gandrīz visus vienkārši pārjēmis no Mūlenbacha mantojuma, tā ka man šai ziņā nekādu partejību nevar pārņemt.” [42] Šo literāro avotu norādes un to saīsinājumi vārdnīcā arī pārņemti no Mīlenbaha: norādes Asp. Faust un MWM dotas vārdiem no “Fausta” tulkojuma, bet norādes Rain. un Rainis Tāl n. – vārdiem no Raiņa darbiem. Jau 1926. gada sākumā Endzelīns bija aicinājis: “Tikai lai man neuzkrauj atbildību par Mūlenbacha pieļautām kļūdām!” [43]

Aspazijas vēstulē paustais pārmetums, ka Endzelīns grib pierakstīt Raiņa darinātus vārdus citiem senākiem autoriem, nav pamatots, jo Rainis pats jau nav noliedzis Ulmana, Stendera u.c. vārdnīcas kā savu vārdrades avotu. Taču Aspazijas un Raiņa sarūgtinājums par to, ka daudzi viņu darinātie vai atdzīvinātie vārdi ME vārdnīcā nav iekļauti, bija un ir pamatots, jo “Fausta” tulkojums Mīlenbaha laikā nav ticis sistemātiski izmantots, resp., ekscerpēts. To 1981. gadā ir atzinusi arī Raiņa valodas pētniece Ruta Veidemane [44]. Šo trūkumu, liekas, jau apzinājās

J. Endzelīns, 1932. gadā kopā ar Edīti Hauzenbergu-Šturmu uzsākot gatavot papildinājumus un labojumus ME vārdnīcai. “Vārdu dēļ”, kā lasām vēstulē, viņš apmeklēja Aspaziju. Sagatavotajos papildinājumu un labojumu sējumos (EH) parādījās citāti ar jaunu avota norādi “Fausts – Gētes Fausts Raiņa tulkojumā”. Nav zināms, vai pēc Aspazijas izteikumiem 1932. gada marta intervijā J. Medniekam Aspazijas un Endzelīna sadarbība “vārdu dēļ” turpinājās, jo vēstules noslēgumā Endzelīns Aspazijai ir paziņojis: “Kamēr tad nu nebūsit publiski to par labu vērsusi (avīzēs es pats pret Jums uzstāties negribu), nevaru diemžēl pie Jums vārdu dēļ vairs iet.” [45]

Raiņa un Endzelīna gaitas krustojās arī 1920. gada septembrī sakarā **ar Raiņa vēlēšanām par Latvijas Augstskolas goda biedru.**

1920. gada 16. decembrī Rainis dienasgrāmatā, atstāstot senā paziņas, filozofijas doktora Pētera Zālītes, sacīto, ir ierakstījis: “Endzeļiņš esot mans pretnieks – jo es Mīlenbaha pretnieks un viņš Mīlenbahu atzīstot. Endzeļiņš nau gribējis, ka mani ceļ par goda locekli.” [46]

Ko par to liecina Latvijas Augstskolas (vēlākās Latvijas Universitātes) Valodnieciski filozofiskās (vēlākās Filoloģijas un filozofijas) fakultātes, kā arī augstskolas Organizācijas padomes (vēlākās LU padomes) protokoli?

1920. gada 1. septembrī Valodnieciski filozofiskās fakultātes padome apsprieda docenta Paula Dāles priekšlikumu Augstskolas gada svētkos godināt Krišjāni Baronu un Raini. Dekāns prof. J. Endzelīns ierosināja Raini iecelt par goda biedru, bet K. Baronu – par goda doktoru, jo Barontēva veiktā Latvju Dainu rediģēšana ir nopietns zinātnisks darbs [47]. Prof. Ernests Felsbergs ieteica tomēr abus iecelt par goda locekļiem. Sēdes dalībnieki (10 personas) pievienojās E. Felsberga ierosinājumam. Tajā pašā dienā dekāns prof. J. Endzelīns LA Organizācijas padomes (OP) sēdē ziņoja par fakultātes priekšlikumu, bet padome vēlēšanas nolika nākamajā sēdē [48].

Kad 15. septembrī Organizācijas padome (sēdē piedalījās 29 personas) šo jautājumu apsprieda, pret vēlēšanām iebilda ārsts un vēlākais diplomāts Dr. Oskars Augusts Voits, norādot, ka goda biedru vēlēšana ir nevis Organizācijas padomes, bet gan nākotnē dibināmās Augstskolas padomes kompetencē [49]. Viņam iebilda padomes priekšsēdētājs doc. P. Dāle, apgalvojot, ka OP kompetence nav apšaubāma. Pēc nelielām debatēm padomes locekļi pievienojās doc. Voldemāra Maldoņa ierosinājumam vēlēšanas pārcelt uz nākamo sēdi [50].

Vēlēšanas notika 22. septembrī, kad par tām jau bija ziņojušas “Jaunākās Ziņas”. Aizklātajā balsošanā piedalījās 32 personas [51]. Krišjāni Baronu ievēlēja ar 28 balsīm, bet Jānis Pliekšāns-Rainis saņēma 18 balsis. Rezultātu nenoteiktības dēļ balsojums tika atkārtots, un, otrreiz balsojot, Rainis saņēma 21 balsi. Tādējādi abi kandidāti tika ievēlēti par LA goda biedriem.

Tāpat dokumenti liecina, ka filozofijas doktors P. Zālīte, nepilnīgi atstāstot notikumus Augstskolā, ir ne tikai maldinājis Raini un radījis aplamu priekšstatu par prof. J. Endzelīna pozīciju, bet arī devis vielu neprecīzai notikumu un attiecību interpretācijai mūsdienās [52].

No 1926. gada marta līdz 1928. gada janvārim arī prof. J. Endzelīns bija netieši iesaistīts aktivitātēs, lai **pieteiktu Raini Nobela prēmijai literatūrā.** Ar šo iniciatīvu pie Latvijas Universitātes 1926. gada martā griezās grāmatizdevējs un arī Operas direktors Ansis Gulbis [53]. Saskaņā ar Nobela prēmijas statūtiem, ko

A. Gulbim bija atsūtījis Latvijas vēstnieks Zviedrijā Kārlis Zariņš, bija vajadzīgi individuāli, nevis iestādes vai organizācijas pieteikumi. To respektējot, LU Pado-me pēc Filoloģijas un filozofijas fakultātes (dekāns prof. Arnolds Speke) ieteikuma nosprieda, ka pieteikumus varētu rakstīt prof. Jēkabs Lautenbahs, privātdocents Jēkabs Velme un docents Ludis Bērziņš [54].

Arī Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības valde atbalstīja Raiņa virzīšanu. Prof. J. Endzelīns bija šīs arodbiedrības goda biedrs, tāpēc valde viņu lūdza veicināt pieteikuma tapšanu [55]. Tā kā Universitātes izraudzītie mācībspēki kavējās ar pieteikumu, 1927. gada decembrī par pieteicēju tika izraudzīts LU un Latvijas Mākslas akadēmijas literatūras lektors Teodors Zeiferts. Šo izvēli par pieņemamu atzina vēstnieks K. Zariņš, viņš ieteica par otru pieteicēju kādu Beļģijas literatūras vai estētikas profesoru [56].

Vēstnieks Zviedrijā K. Zariņš ļoti pūlējās, gan iegūstot vajadzīgo informāciju Zviedrijā, gan konsultējot Latvijas valsts oficiālās personas un Ansi Gulbi. Vēstnieks bija apņēmības pilns: “Gribu darīt no savas puses visu kas iespējams, lai šī lieta tiktu pareizi un labi nokārtota.” [57]

Pieteikums bija jāiesniedz līdz 1928. gada 1. februārim. Laika bija ļoti maz. A. Gulbis ar vēstnieku K. Zariņu konsultējās, apmainoties ar telegrammām. Piemēram, uz A. Gulbja jautājumu, vai pieteiktie Raiņa darbi ir jātulko zviedriski, vēstnieks paskaidroja, ka tas nav nepieciešams [58].

Vēl 28. janvārī Ārlietu ministrijas toreizējais Preses nodaļas vadītājs, vēlākais Latvijas vēstnieks ASV, Dr. Alfrēds Bīlmanis A. Gulbim telefonsarunā ir teicis, ka Ārlietu ministrija caur sūtniecībām dabūs T. Zeiferta pieteikumam līdzparakstus: no prof. Dr. Josefa Zubatija (Čehijā), prof. Eduarda Voltera (Lietuvā), prof. Josepi Mikolas (Somijā) [59]. Visi nosauktie profesori ir valodnieki un profesoram J. Endzelīnam labi pazīstami. Varbūt griezties pie viņiem pēc līdzparaksta T. Zeiferta pieteikumam bija ierosinājis prof. J. Endzelīns.

Diemžēl T. Zeiferts pieteikumu līdz 1928. gada 1. februārim nenosūtīja. 28. augustā A. Gulbis atkal ir rakstījis viņam, ka laiks padomāt par Raiņa Stokholmas lietu [60]. Taču J. Endzelīns tās virzīšanā vairs nav piedalījies. Ir arī zināms, ka Rainis nav ticis pieteikts Nobela prēmijai [61], bet uz to viņš ļoti cerēja.

Tomēr Rainis ir arī secinājis, ka “laime ir darba pilnīgumā” [62]. Viņa laikabiedra prof. J. Endzelīna darbības pamatlikums bija precizitāte jeb akribija (grieķu val.). Vai tā nav dzejnieka un zinātnieka mērķu paralēle?

VĒRES

1. *Atlas permanent de l'Union européenne*. Sous la direction de J.-D. Giuliani et P. Joannin, 2 éd, Brussel: Fondation Robert Schuman, 2012, p. 114.
2. *Краткая летопись Рижской Городской гимназии со времени ее зарождения до наших дней, 1211–1911*. Сост. Г. Гельдт. Рига, 1911, с. 105.
3. LNA LVVA, 218. f., 2. apr., 4540. l., 3.–5. lp.
4. Das Circular für den Rigaschen Lehrbezirk vom 15. April, Nr. 4. *Düna-Zeitung*, Nr. 119, 1893, den 31. Mai.
5. *Rīgas pilsētas 1. ģimnāzija*. Galv. red. A. Johansons. Toronto: Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijas bijušo audzēkņu biedrība Zviedrijā, 1984, 23. lpp.
6. Turpat, 14. lpp.

7. Grīse R. Endzelīns arī atdzejotājs. *Universitas*, 68, 1992, 8.–10. lpp.
8. Johansons A. *Rīgas svārki mugurā*. Stockholm, 1966, 45. lpp.
9. *Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии*. Санкт-Петербург, 1890.
10. Par E. Voltera un Raiņa saraksti sk.: Stafecka A. Ieskats Eduarda Voltera un Raiņa sarakstē. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemas*. 3. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, pp. 343–358.
11. Kļaviņa S. Eduarda Voltera atbalsts latviešu valodniekiem 20. gadsimta 1. ceturksnī. No: Kļaviņa S. *Latviešu valodas pētnieki. No klausu laikiem līdz savai valstij*. Rīga: RaKa, 2008, 157.–160. lpp.
12. Baltābola P. Mūžs, kuru ietekmēja Rainis. *Rainis laikabiedru atmiņās*. Rīga: Liesma, 1985, 150. lpp.
13. Vēveris E. Trīs satikšanās. *Rainis laikabiedru atmiņās*. Rīga: Liesma, 1985, 191. lpp.
14. *Bez pasūtījuma un cenzūras. Jura Plāķa un Ernesta Plāķa atmiņu grāmata*. Rīga, 2012, 102. lpp.
15. *Students*, 1926, 1. dec., 4. lpp.
16. Apšišu Jēkabs, Endzelīns J. Triju zvaigžņu ordeņa lietā. *Latvis*, 20. nov., Nr. 1537, 1926, 1. lpp.
17. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 24. sēj. *Dienasgrāmata un piezīmes*. Rīga: Zinātne, 1986, 390. lpp.
18. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 18. sēj. *Publicistika*. Rīga: Zinātne, 1983, 109.–148. lpp.
19. Stender G. F. *Lettisches Lexikon*. Mitau, 1789.
20. Ulmann C. C. *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Riga, 1872.
21. Veidemane R. Raiņa piezīmes K. Ulmana vārdnīcā. *Raiņa gadagrāmata*. Rīga: Liesma, 1982, 108. lpp.
22. Turpat, 121. lpp.
23. Birkerts A. “Fausts” latviešu literatūrā. No: J. V. Gēte. *Fausts*. Rīga: 1936, 33. lpp.
24. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 18. sēj. *Publicistika*. Rīga: Zinātne, 1983, 632. lpp.
25. Veidemane R. “Bet patņiem brīve dota lokus lauzt” (Ieskats Raiņa vārdrades laboratorijā). *Raiņa gadagrāmata*. Rīga: Liesma, 1981, 177. lpp.
26. *Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets*. Sast. I. Druviete. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014,
27. Turpat, 251. lpp.
28. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 18. sēj. *Publicistika*. Rīga: Zinātne, 1983, 109.–148. lpp.
29. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 7. sēj. *Humors un satīra*. Rīga: Zinātne, 1979, 126.–133. lpp.
30. *Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets*. Sast. I. Druviete. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014.
31. Aspazija. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1985, 494.–495. lpp.
32. Endzelīns J. Latvieši un viņu valoda. *Latvieši*. I sēj. Rakstu krājums. 2. iespiedums. Prof. F. Baloža un prof. P. Šmita redakcijā. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 53. lpp.
33. Poruku Jānis. Wolfgang fon Gēte. *Mājas Viesa Mēnešraksts*, 1897, 1. burtnīca.
34. Volkova L. *Blaumaņa zeltis*. Rīga: Karogs, 2008, 38.–44. lpp.
35. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 25. sēj. *Dienasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 1986, 251. lpp.
36. Rainis J. *Kopotī raksti 30 sējumos*. 18. sēj. *Publicistika*. Rīga: Zinātne, 1983, 635. lpp.
37. Mednieks J. “Bij karalis Tūles salā” – Aspazijas tulkojums (Saruna ar Aspaziju). *Pēdējā Brīdī*, Nr. 65, 1932, 20. marts.
38. RMM, Aspazijas f., inv. Nr. 70399.

39. RMM, Aspazijas f., inv. Nr. 70399, 1. lp.
40. Turpat, 2. lp.
41. *Ramaves ierosinājums latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas labā*. Rīga: Ramaves apgāds, 1936, 8. lpp.
42. RMM, Aspazijas f., inv. Nr. 70399, 2. lp.
43. Endzelīns J. Latviešu valodas vārdnīcas lietā. *Latvis*, Nr. 1279, 1926, 6. janv.
44. Veidemane R. "Bet patņiem brīve dota lokus lauzt" (Ieskats Raiņa vārdrades laboratorijā). *Raiņa gadagrāmata*. Rīga: Liesma, 1981, 177. lpp.
45. RMM, Aspazijas f., inv. Nr. 70399, 4. lp.
46. Rainis J. *Kopotī rakstī 30 sējumos*. 25. sēj. *Dienasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 1986, 20.–21. lpp.
47. LU AB MR, S. Kļaviņas f., LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes protokoli (1919–1922), 52. lp.
48. LVVA, 7427. f., 6. apr., 1. l. (LA OP sēžu protokoli), 190.–191. lp.
49. Turpat, 197. lp.
50. Turpat, 197. lp. (otra puse).
51. Turpat, 200. lp. (otra puse).
52. Stradiņš J. Mazāk pamanītie Raiņa darbi Latvijas labā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes. 2015, 69. sēj., Nr. 5/6, 34., 35., 41. lpp.
53. LVVA, 7427. f., 6. apr., 2. l. (LU padomes sēžu protokoli, 1922–1926), 389. lp. (otra puse).
54. Turpat, 393. lp. (otra puse).
55. Raiņa kandidatūra uz Nobeļa prēmiju. *Sociāldemokrāts*, 1926, 23. marts, 1. lpp.
56. LU AB MR, T. Zeiferta f., Sarakste (Vēstnieks K. Zariņš A. Gulbim 1927, 27. dec.)
57. Turpat.
58. LU AB MR, T. Zeiferta f., Sarakste (Vēstnieks K. Zariņš A. Gulbim 1927, 29. dec.)
59. Turpat, Sarakste (A. Gulbis T. Zeifertam 1928, 28. janv.)
60. Turpat, Sarakste (A. Gulbis T. Zeifertam 1928, 28. aug.)
61. Jundze A. Rainis un Nobela prēmija literatūrā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes. 2015, 69. sēj., Nr. 5/6., 61.–62. lpp.
62. Rainis J. *Kalnā kāpējs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962, 75. lpp.

Summary

The article covers several parallel tracks of life of the great contemporaries. Both Jānis Pliekšāns and Jānis Endzelīns studied at the Riga City Gymnasium before it was affected by Russification. At the University of St. Petersburg, where Jānis Pliekšāns was studying justice, assistant professor Eduards Volteris became a counsellor and friend to both of them. For Rainis and Aspazija, as well as Endzelīns the most fruitful years were those spent abroad. Both poets and the professor returned to their homeland in the spring of 1920 and got involved in the development of the new sovereign Latvian state with genuine ardour. All three of them enjoyed recognition by people and the state.

The review of the intersections is devoted to the polemics of the translation of Goethe's "Faust" done by Rainis and Aspazija, as well as the disagreements among Rainis, Aspazija and Endzelīns regarding the inclusion of the vocabulary used in the translation in the "Latvian Language Dictionary" commenced by Kārlis Milenbahs. In addition, the article covers the role of Jānis Endzelīns in the election of Rainis as the honorary member of the University of Latvia and driving forward his nomination for the Nobel Prize in Literature.

Keywords: *Aspazija, Endzelīns, Rainis, translation of "Faust", University of Latvia.*

Baltijas valsts psihiatrisko iestāžu plāni 19. gadsimtā *Projects of state mental facilities in Baltics, 19 century*

Vladimirs Kužņecovs

LU Medicīnas fakultāte, asociētais profesors
E-pasts: vladimirs.kuznecovs@lu.lv

Marina Loseviča

LU Medicīnas fakultāte, lektore
E-pasts: marina.losevica@lu.lv

Rakstā iztirzāti Baltijas psihiatrisko iestāžu būvniecības un modernizācijas plāni 19. gadsimtā: Aleksandra Augstumu vājpaprātīgo nama jaunā korpusa plāns (autors O. fon Hūns, 1824. g.), vēlākās ieceres slēgt Aleksandra Augstumu “Dievam tīkamo iestāžu” vājpaprātīgo nodaļu par labu Derptas universitātes klīnikai (O. fon Hūns – 1825. g., R. Langebeks – 1830. g., I. F. Rils, – 1842. g.); raksta epicentrā ir arhīvos nesen atrastais Baltijas guberņu centrālās apgabala psihiatriskās slimnīcas projekts (autors G. Holts, 1868. g.), kas paredzēja vairākkārtīgi paplašināt Aleksandra Augstumu platību, izveidot Baltijā pirmo psihiatrisko agrāro koloniju. Tiek sniegti dati par psihiski slimo personu statistiku Baltijas guberņās; analizēti psihiatrisko iestāžu modernizācijas neveiksmes iemesli. Rakstu papildina divas Rīgas kartes, kas demonstrē plānoto klīnikas teritoriju.

Atslēgvārdi: Aleksandra Augstumi, psihiatrijas vēsture, psihiatriskā kolonija.

Vairāki autori – gan notikumu aculiecinieki, gan mūsdienu vēsturnieki [1–9] – ir rakstījuši par 19. gs. Baltijas psihiatrisko iestāžu reorganizācijas plāniem un izklāstījuši to neveiksmes iemeslus.

Aleksandra Augstumu “Dievam tīkamo iestāžu” vājpaprātīgo nodaļa – paplašināt vai slēgt?

Jau no paša Aleksandra Augstumu darbības sākuma 1824. gadā bija skaidrs, ka garīgi slimiem paredzētās 52 gultas (kopējais vietu skaits 221) neatbilst realitātes prasībām – gultas “ātri aizņēma, bet jaunus slimniekus varēja uzņemt tikai pēc pierakstīšanas rindā hronoloģiskā kartībā. Slimnieku kustība bija maza un te radās pastāvīgs sastrēgums. Tai laika mūsu zemes iespaidīgām personām un instancēm, kuru pienākums bija rūpēties par vispārīgas sabiedriskas labklājības veicināšanu, par vājpaprātīgo slimnieku apgādāšanu nebija nekādas intereses. Turīgās aprindas sūtīja savus gara slimniekus vai nu uz ārzemēm, vai arī uz Pēterburgas slimnīcām. Trūcīgākām šķirām bija pašām jātiek galā ar saviem garīgi slimiem” [10].

Izrādās, vēl pirms Aleksandra Augstumu “Dievam tīkamo iestāžu” oficiālās atklāšanas ārsts, novadpētnieks, Aleksandra Augstumu pirmais direktors Oto fon Hūns (*Otto von Huhn*, 1764–1832) Vidzemes guberņas administrācijai iesniedza dziednīcas jauno vasaras korpusa projektu [11, 12]. Savā iecerē viņš iedvesmojās no tālaika labākās klīniskās prakses paraugiem: Anglijas, Francijas, Krievijas iestādēm, pieminēja tā sauktās dolhauzes¹ Saragosā un Sanktpēterburgā.

O. fon Hūna projekts konkurēja ar Vidzemes guberņas arhitekta Jūliusa Špacīra (*J. A. Spazier*, ap 1790 – pēc 1870) projektu (1820–1835). 1824. gada 16. augustā no sava sāncenša O. Hūns uzzināja, ka ģenerālgubernators tomēr apstiprinājis Špacīra projektu: divstāvu (skaitot pēc Eiropas standarta) mūra ēku ar divām kāpņu telpām un kolonnām; ēkas izmērs bija par 6 asīm mazāks nekā Hūna projektā.

Reakcija uz šo lēmumu bija vēstule gubernatoram, kurā Hūns brīdināja par dažādām grūtībām, kas ir sagaidāmas, aprūpējot pacientus šādā daudzstāvu ēkā, un turpināja aizstāvēt vienstāva (faktiski divstāvu) vasaras koka ēkas celšanu. Koka ēku varot ātrāk uzliet un tā esot veselīgāka, jo mūris uzsūcot specifisku garīgi slimo pacientu smaku (tobrīd populārs uzskats) un tā kļūst neizskauzama. Hūns nosauc sava projekta priekšrocības salīdzinājumā ar dolhauzi Rīgas Citadelē – tie ir klasiskās humānās psihiski slimo aprūpes principi: svaigs gaiss, kustības, humāna izturēšanās, pacientu apmeklējumi, uzmundrinājumi u.c. jeb kopumā “neierobežošanas” (angļu val. *no-restraint*) princips, ko Eiropā virzīja tādi psihiatrijas reformatori kā T. Viliss (*Thomas Willis*), F. Pinels (*Philippe Pinel*) un Ž. Eskirols (*Jean-Étienne Dominique Esquirol*), kurus Hūns pieminēja savā vēstulē [13].

Gadu vēlāk Hūns nāca klajā ar alternatīvu variantu – pārcelt Aleksandra Augstumu vājrātīgos uz Derptu (Dorpatu, tagad Tērbata), lai izveidotu plānoto universitātes klīniku un katedru.

Pēc cara Nikolaja I dekrēta par “Dievam tīkamu iestāžu” paplašināšanu (1827) J. Špacīra projekts tomēr tika īstenots darba nama veidā (atklāts Aleksandra Augstumos tikai 1836. gadā).

19. gs. 30. gados Aleksandra Augstumu ārsts R. A. Langenbeks turpināja reorganizācijas ideju: piedāvāja atvērt jaunu slimnīcu psihiski slimiem Tērbatā, pārvietojot Aleksandra Augstumu psihiatrisko kontingentu uz turieni, bet Aleksandra Augstumus atstāt tikai kā sociālās aprūpes (nespējnieku) namu un penitenciāro iestādi (darba un pārmācības namu²).

¹ *Das Tollhaus, Dollhaus* (vācu val.), *дом для умалишённых* (krievu val.) – trakonams (vārda šaurajā nozīmē) ar cietumam līdzīgu iekārtu, “Dievam tīkamo iestāžu” struktūrvienība (līdztekus slimnīcai jeb lazaretei, nabago mājai, darba un pārmācības namiem, venēriķu slimnīcai). Praksē šīs struktūrvienības bieži apvienoja. Krievijā (salīdzinot ar Vakareiropu) dolhauzes parādījās relatīvi vēlu un nebija plaši izplatītas. Vienīgā dolhauze Latvijā bija Rīgas Citadelē (1787–1824) – īpaši uzceltajā ēkā atradās “Dievam tīkamās iestādes”; tur vienuviet ārstējās psihiski slimie, ādas un venēriskie slimnieki, kroņa cietuma un pārmācības nama lazaretēs slimnieki. Tad tika uzceltas un 1824. gadā atklātas “Dievam tīkamās iestādes” Aleksandra Augstumos, kur pārvācās visi Citadeles iemītnieki. Salīdzinājumam – Vācijā pirmā ēka speciāli psihiski slimo vajadzībām bija uzcelta tikai 1830. gadā Saksonijas kalnos [6].

² Darba nams apvienoja sociālās aprūpes un soda/pāraudzināšanas funkcijas.

Baltijas centrālās apgabala psihiatriskās slimnīcas projekts

Ar laiku jaunās dziednīcas būvniecības plāni guvuši Iekšlietu ministrijas un Baltijas guberņu administrācijas atbalstu. Sakarā ar pieaugošiem saslimstības rādītājiem un arvien asāku vajadzību pēc stacionāras psihiatriskās palīdzības Krievijā tika uzsākts apgabala slimnīcu (krievu val. *окружная больница*) projekts: (sk. tabulu). “1837. g. Iekšlietu ministrija nolēma ierīkot ne vairāk par 2–3 apgabala slimnīcām .. izvietojot tās centrālās pilsētās, lai būtu ērti nogādāt slimniekus .. šīs apgabala slimnīcas atrastos Sabiedriskās Aizgādības Kolēģijas pakļautībā .. slimnīcas jāierīko bez būtiskas pārbūves, jauno ēku celtniecības un līdzekļu tērēšanas.” [14] Rezultātā dažās centrālajās guberņās notika noplukušu, šauru un spiedīgu aprīņķa slimnīcu nosaukšana par apgabala slimnīcām, turklāt finansējuma pieaugums, personāla nodrošinājums, ārstnieciska procesa reorganizācija nenotika. Sabiedrības aizgādības kolēģijas pakļautībā esošo iestāžu apjomīga revīzija, ko 1842–1844. gadā veica Iekšlietu ministrija, uzrādīja to bezgala nožēlojamu un antisanitāru stāvokli [15].

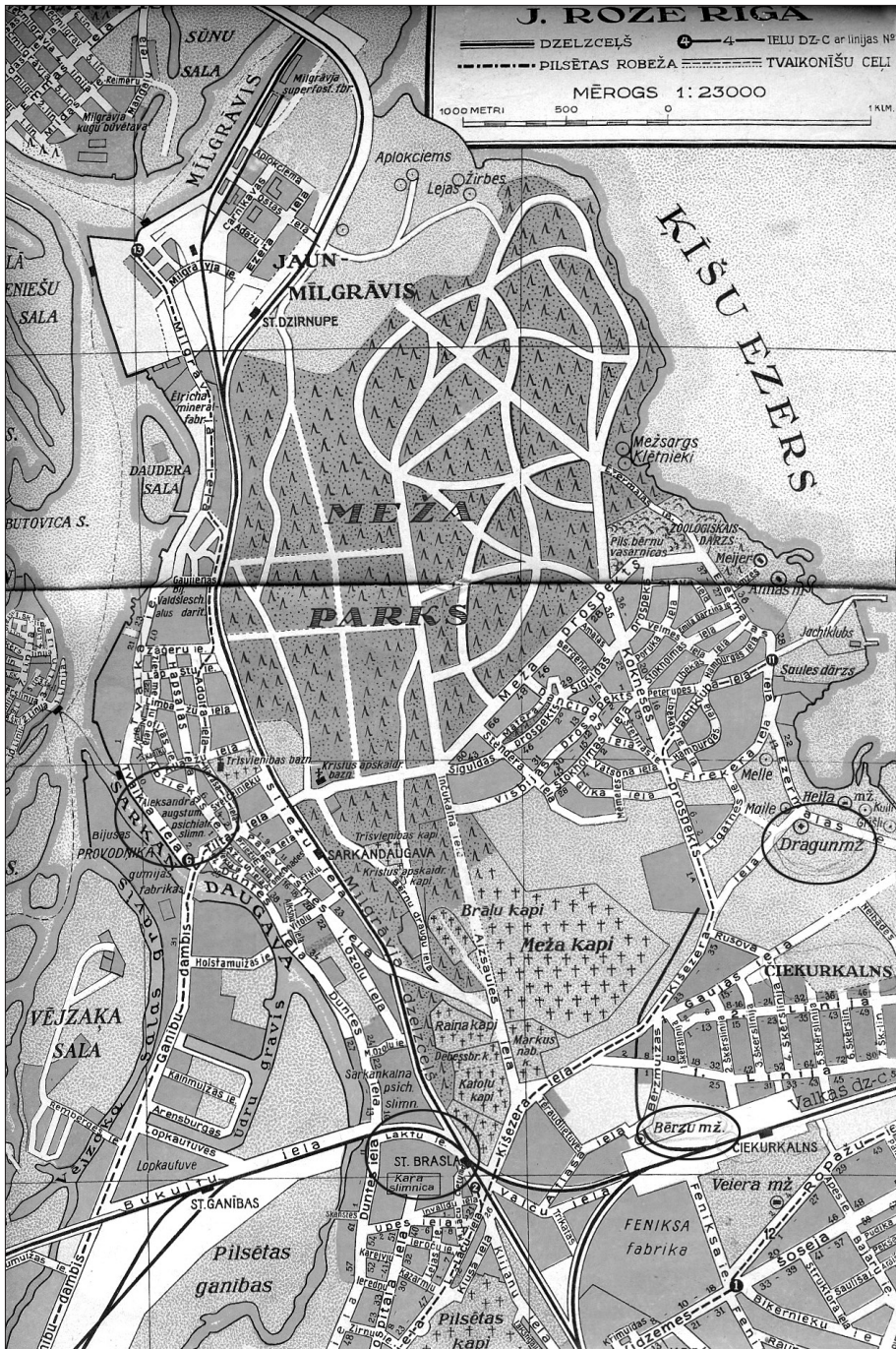
1840. gadā slavenais Pēterburgas ārsts Ivans Rils (vācu val. *Johann Georg von Ruhl*, krievu val. *Иван Фёдорович Рюль*, 1768–1846, no Marienburgas, tagad Alūksne) publicēja Krievijas psihiski slimu personu skaitīšanas datus: 1839. gadā Vidzemes guberņa ziņoja par 1045 psihiski slimām personām jeb vienu slimnieku uz 670 iedzīvotājiem (285 vājšprātīgie, 448 ar iedzimtu plānprātību, 312 epileptiķi). Tas ir lielākais rādītājs visā Krievijā, kas nepārprotami norāda uz labāku psihisko traucējumu statistiku (salīdzinājumam: Kurzemes guberņā – 188 jeb 1 : 2900, Estlandes guberņā – 270 jeb 1 : 1100, turklāt ir norādīts, ka šajās guberņās neviens slimnieks nav atradies Sabiedriskās aizgādības kolēģijas iestādē (krievu val. *Приказ общественного призрения*, vācu val. *Collegium für allgemeine Fürsorge*), lai gan Mītavā (Jelgavā) un Rēvelē (Tallinā) tobrīd bija attiecīgas dziednīcas [6].

1842. gadā I. Rils atkal ierosināja O. fon Hūna un R. A. Langebeka ieteiktās reformas – proti, slēgt Aleksandra Augstumu psihiatrisko nodaļu, izveidot universitātes klīniku Tērbatā, bet tikpat neveiksmīgi [16].

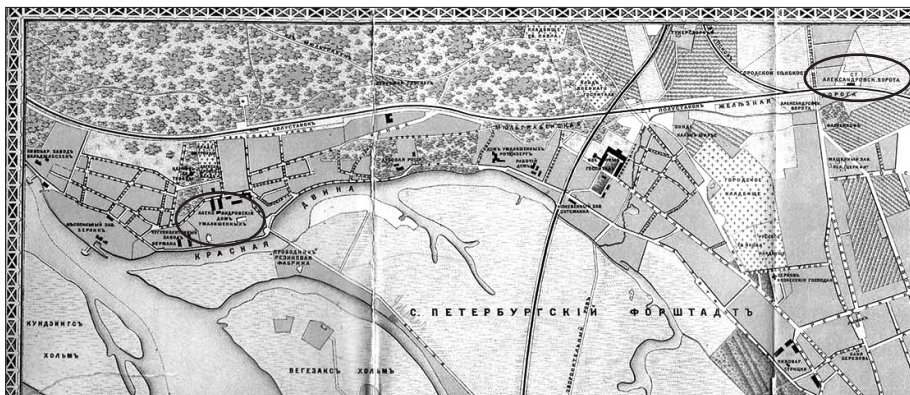
Rezultātā Tērbatas universitātes Nervu un gara slimību klīnika tika atklāta tikai 1881. gadā [7], bet Aleksandra Augstumu vājšprātīgo nams turpināja pastāvēt.

1844. gadā Iekšlietu ministrija nāca klajā ar nākamo plānu: ierīkot 6–8 apgabala psihiatriskās slimnīcas [7]. 1867. gadā Aleksandra Augstumu virsārsts un direktors no 1863. līdz 1868. gadam *Dr. med. Georgs Holts (Georg Holdt, 1829–1881 [17])* uzskatīja par nepieciešamu celt vienu no šādām apgabala iestādēm tieši Rīgā [18]. Aleksandra Augstumus ar toniecīgiem medicīniskās aprūpes resursiem viņš uzskatīja tikai par “otro vājšprātīgo namu” (pirmais bija domāts Rīgas Cītales dolhauze) [18].

Iekšlietu ministrija speciāli izveidoja komisiju, lai izstrādātu apgabala slimnīcas projektu Baltijas guberņu vajadzībām; komisija strādāja 1868. gada janvārī–martā. Komisijas sastāvā bija divi psihiatri – *Dr. med. Georgs Holts* un Sarkankalna (*Rotenberg*, krievu val. *дача Поменберга* [19]) līdzīpašnieks un ārsts no 1864. līdz 1869. gadam *Dr. med. Gustavs Pelhavs (Gustav Poelchau, 1829–1897 [17])*; Vidzemes Sabiedriskās aizgādības kolēģijas pārstāvji, tajā skaitā Vidzemes guberņas arhitekts Jūlijs Hāgens (*Hagen, 1829–1909*) [20]. Komisijas darbs norisinājās saskaņā ar ministrijas īpaši izstrādāto instrukciju. Pirmkārt, bija jāizvēlas

1. attēls. Rīgas kartes fragments. Ar melnu apvilktas Bērzumuiža, Dragūnuiža, st. Brasla (tagad Brasa), Aleksandra Augstumu psihiatriskā slimnīca (tagad VSIA “Rīgas Psihiatrijas un narkoloģijas centrs”) [21]

2. attēls. Rīgas kartes fragments (publicēts ar Latvijas Krievu kultūras mantojuma institūta atļauju) [22]. Ar melnu apvilks Aleksandra Augstumu vājpaprāģo namu (pa kreisi), Aleksandra vārti (pa labi)
(<http://www.russkije.lv/ru/lib/read/karta-rigi-1880.html#>)

celtniecības vieta – kur zemes gabala iegādei pietiktu ar rīcībā esošajiem līdzekļiem. Komisijas izraudzītā Komiteja par piemērotiem atzina piecus zemes gabalus, atskaitot daļu pilsētai piederošā meža (sk. 1. attēlu): Bērzumuiža (vācu val. *Birkenhof*), nav saglabājusies, atradās starp Brasas un Šķirotavas staciju; Čiekurkalns (vācu val. *Schreienbush*, muižiņa nav saglabājusies, atradās tagadējā Čiekurkalna rajona vietā), Dragūnmuiža (vācu val. *Dragunshof*, plaša muiža ar savu piestātni Ķīšezerā krastā, arī nav saglabājusies), *Brasse* (varētu domāt – tagadējās Brasas stacijas rajonā), Mārtiņmuiža (vācu val. *Martinshof*, nav saglabājusies, atradās tagadējās Brīvības ielas 401–403 namu tuvumā). Tāds zemes īpašums (kopumā 142,5 desetīnas jeb aptuveni 155,3 ha) izmaksātu 47 700 rubļu. Pastāvēja arī par 2/3 lētāks variants: parcelācijas projekts paredzēja iegādāties nosaukto zemes gabalu daļas un vēl citus zemes gabalus, veidojot tikai 74,5 desetīnu jeb 81,3 ha lielu zemes gabalu. Tas izmaksātu tikai 16 000 rubļu. Atbildīgais par projektu *Dr. med. G. Holts* rekomendēja komisijai un ministrijai palikt pie pirmā varianta – dārgākā, bet ar maksimālu platību [20].

Komitejas un Rīgas pilsētas galvenā mežziņa darbības rezultātā par piemērotu zemes gabalu vienbalsīgi tika izvēlēts apvidus tagadējās ēkas Brīvības gatvē 206 (toreiz – Pēterburgas šosejas) tuvumā – toreiz tur atradās Aleksandra vārti (tagad tie pārvietoti uz Viesturdārzu), starp Sarkandaugavu un Ķīšezeru (vācu val. *Stintsee*, no *Stint* – salaka, sņitka, sniedze) – sk. 2. attēlu.

Noskatītais zemes gabals atradās tuvu toreizējām Rīgas pilsētas robežām un bija iegarenas formas – tas bija ļoti izdevīgi loģistikas ziņā, domājot par satiksmi ar Rīgu un citām guberņām. Relatīvi liela platība bija saistīta ar tolaik progresīvās valstīs izplatītu *no-restraint* (angļu val. ‘neierobežošana’, ‘nesasaistīšana’) praksi.

Salīdzinājumam: tolaik Aleksandra Augstumu iestāžu platība bija 51 pūrvieta – tikai ap 17 ha [23], savukārt slimnīcas “Visu skumstošo prieks” (dibināta 1832. gadā pie Sanktpēterburgas, atradās bijušajā kņaza Potjomkina vasaras rezidencē) teritorija ar parku, darbnīcām un pirti aizņēma 87 desetīnas jeb 95 ha [6]. Krievijas

Impērijā psihiatriskās agrārās “kolonijas” (franču val. *colonies agricoles*, krievu val. *психиатрические колонии*, mūsdienās analogs – terapeitiskās komūnas) jeb piepilsētu psihiatriskās slimnīcas radās 19. gs. 60. gados. Tām bija ļoti atšķirīgs liktenis un panākumi [24].

“Kolonijas” ekonomiskais aspekts – lauksaimniecības produktu ražošana un realizācija – nebūt nebija noteicošais. Projekta pamatā bija novatoriskais ārstniecības un rehabilitācijas princips: dziedinošo pasākumu pamatā līdztekus intensīvai hidroterapijai un mierpilniem dabasskatiem (*впечатление сельского спокойствия* [24]) bija stingri reglamentēta iemītnieku nodarbināšana, ko noteica Iekšlietu ministrijas instrukcijas 9. punkts.

Pēc ārsta Holta domām, šādas kolonijas izveide bija tālaika prasība, kas turpmāk sniegtu neizsīkstošu labumu un vainagotos ar lieliem panākumiem; viņš atbalstīja un citēja izcilā vācu psihiatra H. Damerova (*Heinrich Phillip August Damerow*, 1798–1866) rakstu tālaika vadošajā žurnālā *Zeitschrift fuer Psychiatrie* [25].

Jaunās psihiatriskās dziedzniecības būvniecības nepieciešamību Holts pamatoja ar tautas skaitīšanas rezultātiem, ko veica policija 1861. gadā (sk. tabulu); tiesa, pats Holts šos datus apšaubīja, domādams ka “vājprātīgo un idiotu” (krievu val. *умалишенных и идиотов*) skaits ir ievērojami lielāks [26].

Tabula

Tautas skaitīšanas rezultāti 1861. gadā (policijas dati) [4]

Guberņa	Vājprātīgie	Idioti
Vidzemes	298	708
Kurzemes	144	399
Estlandes	255	268
Kopā 2092		

Kopumā savās aplēsēs Holts balstījās uz Getingenes (vācu val. *Göttingen*) un Osnabriņas (vācu val. *Osnabrück*) slimnīcas statistikas, viņa aprēķini gandrīz neatšķīrās no šo slimnīcu datiem, kurus viņš arī pieminēja projektā. Līdzīgi bija ar plānojamo “trakojošo” skaitu jaunajā slimnīcā – tas neatšķīrās no Frankfurtes pie Mainas (vācu val. *Frankfurt am Main*) psihiatriskās iestādes datiem [27].

Holts salīdzināja projektu arī ar kritērijiem, ko izstrādāja slavenais franču psihiatrs un anatoms Maksimiliāns Paršaps (*Maximilien Parchappe*, 1800–1866) [28]. Saskaņā ar tālaika pasaules datiem ne mazāk par ¼ iedzīvotāju bija nepieciešama stacionāra psihiatriska palīdzība. Tāpēc Hols neuzskatīja 250 gultas vietas par nepamatoti lielu skaitli, kā arī neuzskatīja par nesamērīgi dārgiem tēriņus par apgaismojumu (gāzes rūpnīcu būvniecību) un citiem jauninājumiem, kas atvieglotu garīgi slimo aprūpi – “tvaika katli, cēlāmpaparāti, tvaika iekārtas ēdiena gatavošanai un veļas mazgāšanai, sliežu celiņš visā pagrabstāva garumā” [29]. Savā projektā Holts sniedza palātu un dažu koplietošanas telpu vēlamos apjomus kubiskajās pēdās.

Plānotais slimnīcas pacientu nacionālais sastāvs Vidzemes un Kurzemes guberņā, pēc Holta aplēsēm, pārsvarā būtu zemnieki latvieši, pēc tam sekotu vāciski runājošo strādnieku un “rūpnieku kārtas” (krievu val. *промышленное сословье*)

slimnieki. Nedaudz mazāku daļu veidotu “esti” un krievi; ebreju izcelsmes pacientu skaits bija grūti paredzams. Pēc ticības pirmajā vietā būtu luterticīgie, tad sekotu pareizticīgie. Holts atzīmēja arī atšķirīgu ienākumu līmeni abās guberņās, kas, viņaprāt, ietekmēja iedzīvotāju tikumus. Tā viņš atzīmēja lielāku Vidzemes un Kurzemes guberņas zemnieku pārticību (salīdzinot ar Estlandi): “.. dažviet pat ne bez greznības .. pats esmu redzējis klavieres zemnieku mājās un tiku cienāts ar vīnu” [30].

Tika plānots, ka Aleksandra Augstumi būs galvenā struktūra (vācu val. *Mutter Anstalt*).

Projekts neiesaistīja topošās slimnīcas ārstu un garīdznieku sastāvu, aprūpes un tehnisko personālu. Bija skaidrs, ka ar vienu virsārstu un diviem jaunākiem ārstiem slimnieku ārstēšanai un zinātniskām vajadzībām nebūs gana. Tāpēc Holts aicināja piesaistīt gados jaunus ārstus – brīvpriekšus vai “internus”, kas slimnīcā strādātu gadu (par pieticīgu samaksu, dzīvokli un maizes tiesu) [31]. Holts paredzēja neizbēgamās grūtības ar personāla piesaistīšanu (“tiek grūtam un atbildīgam darbam, kāds ir vajāprātīgo kopējam”) [30]. Personāla atlasi un atalgojumu reglamentēja Iekšlietu ministrijas instrukcijas 13. punkts. Darbiniekiem tika paredzēti dažādi atvieglojumi, piemēram, nodokļu atvieglojumi, pensija (pēc ilgstošas izdienas) u.c. Vienlaicīgi, ņemot vērā šādu darbinieku deficītu, Holts uzskatīja par iespējamu slimnieku aprūpei piesaistīt “gvardes zaldātus .. kas ir pie kārtības, tīrības un paklausības raduši” [30], kā arī attiecīgi apmācītus audzināšanas namu absolventus (līdzīgi kā Sanktpēterburgas Obuhovskas slimnīcā ar dolhauzi un slimnīcā “Visu skumstošo prieks”). Viņš arī uzskatīja par pieņemamu nelielai personāla daļai (10–12%) ļaut laulāties pēc trim nostrādātiem gadiem (tolaik tā nebija pieņemts), kā arī piešķirt dažas citas priekšrocības [30]. Pēc Holta pieredzes, slimnieku aprūpei vispiemērotākās bija sieviešu nodaļu jaunākās kopējas, kas atbalstīja tālaika jauno vīrusu psihiatrijā – sieviešu aktīvu iesaistīšanu slimnieku aprūpē, jo viņas izrādījās iecietīgāka un mazāk satrauca aprūpējamos.

Holts paredzēja iebildumus pret pārmērīgi lielu personāla skaitu jaunajā dziednīcā. Viņš pareizi sprieda, ka gan personāla daudzumam, gan šo cilvēku īpašībām ir milzīga dziednieciska nozīme. Līdzīgu nozīmi viņš piešķīra telpām. Maksas slimniekiem bija paredzēts labāks uzturs un apstākļi: pansionāra “dzīvoklī” bija paredzēta dzīvojamā istaba, guļamistaba, tualete, pieliekamais. Holts iesaistījās polemikā ar dakteri Pelhavu, kurš iebilda maksas pacientiem ierīkot pārāk lielas platības ar vairākām istabām (“pilnīgi pietiek ar vienu istabu”). Pelhavs uzskatīja, ka tad pacienti “nebūs pietiekoši sasniedzami kopējiem pie nemiera”, nebūs arī vietas citiem pacientiem nodaļas pārpildīšanas gadījumā. Holts savukārt argumentēja, ka nepieciešamības gadījumā pie katra tāda slimnieka var izmitināt kopēju. Slimnieku pieplūduma gadījumā kopā varēja atrasties divi slimnieki (guļamistabā bija paredzētas divas gultas) – protams, ārstēšanas maksa tad atbilstoši samazinātos. Pēc Holta domām, gultu skaits palātā nevarēja būt lielāks par 8, jo kopējs fiziski nebūtu spējīgs apkopt vairāk par 8 pacientiem [32].

Pacientus kārtoja pēc dažādiem principiem. Tie bija: dzimums, izglītība, uzvedība, atrašanās mērķis (pārbaudei jeb ekspertīzei vai ārstēšanai nepieskaitāmības gadījumā). Grupējot pacientus pēc ienākumiem (“uztura kārtā” – krievu val. *по продовольствию*), atsevišķi nodalāmi maksas pacienti (to skaitā tā

sauktie pansionāri). Pansionāriem un klientiem ar labu izglītību plānoja iedalīt 14,28–23,22% gultu fonda, pārējo daļu plānoja atdot “ierindas” (*нормальным*) slimniekiem [33]. Jaunās slimnīcas visu teritoriju – gan iekštelpas, gan ārtelpas – bija paredzēts stingri sadalīt divās daļās starp dzimumiem. Stingri nodalīt potenciāli dziedināmus no nedziedināmi slimajiem nebija plānots.

Slimnieku telpas (gan vīriešu, gan sieviešu puses) bija paredzēts sadalīt šādi: pirmajā stāvā jeb “partērā” bija vieta “nemierīgiem pansionāriem” (krievu val. *беспокойные пансионеры*) – 8 gultas vietas; ierindas slimnieki (krievu val. *нормальные больные*) – 32 gultas vietas; netīrīgie (kriev. *нечистоплотные*) – tie, kas nespēj ievērot personīgo higiēnu (pie tādiem tika pieskatīti arī epileptiķi sakarā ar inkontinenci lēkmju laikā), – 12 gultas vietas; trakojošie (*неистовствующие*) – 12 gultas vietas; lazarete guļošiem slimniekiem – 6 vietas [34].

Slimnīcas korpusa otrajā stāvā jeb “beletāzā” bija paredzētas 6 vietas “mierīgiem pansionāriem” (krievu val. *тихие пансионеры*), kam piemērotu vienāda veida uzturu un uzvedības principus. Administrācijas korpusā slimniekiem atveseļošanas stadijā bija paredzētas 2 gultas vietas; mierīgiem ierindas slimniekiem no izglītoto kārtas – 10 gultas vietas; mierīgiem ierindas (“normāliem”) slimniekiem – 42 gultas vietas; ekspertējamiem – 6 vietas. Kopā – 136 vietas. Maksimāli slimnīcā varētu uzņemt 224 abu dzimumu slimniekus [34]. Vajadzības gadījumā minētās slimnieku kategorijas varēja iedalīt sīkākās apakšgrupās – ne tikai pēc maksātspējas vai izglītības, bet arī pēc uzvedības. Holts piedāvāja vienkāršu, bet, viņaprāt, efektīvu uzvedības traucējumu klasifikāciju: mierīgie, nemierīgie, netīrīgie [35]. Ja telpas tiktu iedalītas divās daļās (piemēram, sieviešu un vīriešu), katra daļa varētu funkcionēt autonomi (“kārtības un tīrības uzturēšanai, slimnieku nodarbināšanai, ārstēšanai un ērtībai”) [36].

Šķēršļu komunikācijai sava dzimuma ietvaros šo grupu slimniekiem nebija. Nodaļu plānā katras nodaļas puses galā bija paredzētas atsevišķas istabas ar mazu virtuvīti kopējiem, kā arī liela kopīga zāle, nodarbību istaba, kopīga ēdamzāle, kopīga pirts, obligātās hidroterapijas vannas un ģērbtuves, iebūvētās tualetes. Kopumā bija paredzēta pietiekami liela palātu un pārējo telpu platība, kā arī efektīva ventilācijas sistēma.

Katrā nodaļā bija vienvietīgas istabiņas īslaicīgai psihomotori uzbudināto slimnieku aprūpei, viņus nepārvedot uz nemierīgo nodaļu, – tas atbilda Rietumu psihiatrijas praksei (šādas izolācijas istabas – angļu val. *seclusion rooms* – pastāv arī mūsdienās). “Trakojošo” novērošanai starp divām palātām bija paredzēts ierīkot istabiņu ar lodziņu aprūpētājam. Visticamāk, īpaši uzbudinātiem slimniekiem bija paredzēta arī īpaša istaba, polsterēta ar matračiem [37].

Holts paredzēja šādu slimnieku sastāvu: mierīgie – 54%, nemierīgie – 36%, netīrīgie un epileptiķi – 10%. No epilepsijas slimnieku uzņemšanas viņš plānoja maksimāli izvairīties, sniedzot palīdzību tikai tiem, kam lēkmes būtu attīstījušās jau uz psihiskās slimības fona. Pārējo epilepsijas formu slimnieki tika uzskatīti par nedziedināmiem, un viņi bija jāpārved uz patversmi [38].

Līdz 6,2% gultu bija paredzēts nodot pēkšņi saslimušiem, un tie būtu ievietojami lazaretē (tāda istaba bija paredzēta katras nodaļas katrā pusē).

Holts neieslīga plānojamās slimnīcas administrācijas ēkas un saimniecības būvju detalizētā aprakstā (darbņīcu, noliktavu – virszemes un pazemes). Viņš vien

garāmejot piemin atsevišķas projekta detaļas, piemēram, ka virs parādes zāles paredzēta lūgšanu telpa. Kā notiks dievkalpojumi, kas tos noturēs, – plānā nav skaidrots.

Bija paredzēts arī, ka visas iedzīvotāju kārtas – neatkarīgi no izglītības un pārticības – sniegs proporcionālu ieguldījumu jaunās slimnīcas uzturēšanā, lai iestāde iemantotu un saglabātu uzticību un būtu pievilcīga vietējiem turīgiem klientiem.

1868. gada aprīlī projekts (kopā ar pielikumu “Zemes gabala izvēles un sākotnēju plānu pamatojums”) tika nosūtīts Iekšlietu ministrijai. Šo projektu, ko tik rūpīgi izstrādāja komisija, gaidīja priekšteču liktenis – tas netika apstiprināts.

1868. gada beigās Holts demisionēja un tā pašā gada decembrī aizbrauca no Rīgas (iespējams – ar zināmu rūgtumu un aizvainojumu). Viņš pārcēlās uz ASV, kur strādāja, un 1881. gadā tika guldīts zemes klēpī Ohaio štatā Sinsinati pilsētā [17].

Sākot ar 1869. gadu, valdība sūtīja zemstēm un guberņām “psihiatrisko paviljonu aptuvenus plānus” un “rekomendācijas vājprātīgo namu ierīkošanai guberņās”, ko pēc izcilā psihiatra profesora I. V. Balinska iniciatīvas (*Иван Михайлович Балинский, 1827–1902*) sastādīja Pēterburgas arhitektūras profesors I. V. Štroms (*Иван Васильевич Штром, 1823–1887*). 1883. gadā tika nosūtīti “jaunie paskaidrojumi” (*новые объяснения к ним*), un tos saņēma arī Baltijas guberņas ar rekomendāciju stingri ievērot projekta noteikumus [39].

Šīs būves izrādījās dārgas gan būvniecībā, gan ekspluatācijā, un projektu atrautība no realitātes noskaņoja pret šo arhitektu psihiatrus. Tā pēc I. V. Štroma nāves slavenais psihiatrs Harkovas profesors Pāvels Ivanovičs Kovaļevskis (1849–1923) izteicās: “Nomiris arhitekts profesors Štroms. Par mirušajiem vai nu labu, vai neko.” (*Умер архитектор профессор Штром. De mortuis aut bene, aut nihil.*) [40]

(Iespējams, profesors Balinskis pats apmeklēja kādu no Baltijas guberņām; ir zināmi trīs iespējami šādas turnejas gadi – 1874., 1873. un 1874. gads; šis iespējama fakts gan vēl gaida vēsturnieku uzmanību.)

Nekas nav labāks par Aleksandra Augstumiem!

1869. gada 10. aprīlī kārtējā komisija apmeklēja “Dievam tīkamās iestādes” Aleksandra Augstumos. Bez Vidzemes Sabiedriskās aizgādības kolēģijas biedriem komisijas sastāvā vēl bija Aleksandra Augstumu virsārsts (krievu val. *главный доктор и директор* – ‘galvenais ārsts un direktors’) psihiatrs J. Plikatus (*Johann Heinrich Plikatus, 1868–1872*) un divi arhitekti: Vidzemes guberņas arhitekts P. Gardenaks (*Paul Hardenack, 1819–1879*) un jau minētais arhitektūras profesors no Sanktpēterburgas P. Štroms [41].

Secinājumi, ko izdarīja komisija, pārsteidz ar savu “optimismu”: “.. apvidus, kur atrodas visas ēkas, ir viens no labākiem un veselīgākiem Rīgas apkaimē Daugavas tuvumā; 40,25 pēdas virs upes līmeņa, no vienas puses skuju meža ielenkts” [41]. Nobeigumā “loģiski” secināts: “.. tā kā visas esošās celtnes ir gana labas, jaunas celt nav vajadzības, ir jāizmanto esošās būves, piebūvējot tikai stāvus, kas ļaus ievērojami palielināt platību, netērējoties pamatiem un jumtam” [42].

Baltijā apgabala slimnīcas plānam bija papildu izaicinājumi: lingvistisks – bija acīmredzams, ka Rīgas slimnīcas personāls nevarēs saprasties ar igauņu pacientiem, un otrādi; ētisks un juridisks – būvniecībai nepieciešamos līdzekļus bija paredzēts ievākt no iedzīvotājiem ziedojumu veidā vai dabūt no vispārējām zemes

klausām [43]. Apgabala psihiatriskās slimnīcas plāns cieta vairākkārtīgu sakāvi līdzekļu un Baltijas muižniecības “saprāšanas un līdzjūtības” trūkuma dēļ. Balinska–Štroma projekta neveiksmi prof. Sočņeva saskatīja tieši vietējo muižnieku pretestībā [44]. Pat ģenerālgubernatora A. A. Suvorova individuālais aktīvais atbalsts slimnīcas celšanai nevarēja pārvarēt šo noraidošo attieksmi [45]. Minēto šķēršļu dēļ, sākot ar 1879. gadu, no dārgās apgabala slimnīcu būvniecības idejas ministrija un gubernu valdība atteicās un piešķīra līdzekļus iestāžu modernizācijai [46].

Atkārtoti visas Aleksandra Augstumu celtnes tika apsekotas 1888. gadā, un komisijā piedalījās jau cits Aleksandra Augstumu direktors un vecākais ārsts no 1884. līdz 1889. gadam dakteris J. Ģirģensons (*Ģirģensohn Josef Gustav Otto*, 1833–1907). Komisija secināja, ka “visātrākajā laikā ir nepieciešams veikt” veselu rindu remontdarbu, vislielākā apjomā remontdarbus bija paredzēts veikt nedziedināmi slimo vājprātīgo ēkā [47]. Nav noskaidrots, vai līdz nākamā Aleksandra Augstumu galvenā ārsta amatā stāšanās laikam šie darbi tika atlikti vai izpildīti daļēji.

Kopsavilkums

Jau kopš pašiem psihiatriskās palīdzības sniegšanas sākumiem (dolhauzes pastāvēšanas laikā) ārstiem bija skaidrs, ka stacionārai psihiatriskai palīdzībai atvēlētie resursi ir nepietiekami, lai nodrošinātu Vidzemes un Kurzemes guberņas vajadzības. Tā kā Aleksandra Augstumu “Dievam tīkamo iestāžu” vājprātīgo nodaļas paplašināšanas projekts netika realizēts (Oto fon Hūns – 1824. g., J. Špacīrs – 1824. g.), radās doma nodaļu slēgt, slimniekus pārvietot uz Derptu, kur plānoja izveidot universitātes Nervu un gara slimību katedru un klīniku (O. fon Hūns – 1825. g., R. Langebeks – 19. gs. 30. gadi, I. F. Rils – 1842. g.).

1837. gadā Iekšlietu ministrija uzsāka vērienīgo apgabala slimnīcu projektu; tikai 1868. gadā sākās darbs pie Baltijas centrālās apgabala psihiatriskās slimnīcas projekta (G. Holts komisijas sastāvā). Par tās galveno struktūru bija plānots atstāt Aleksandra Augstumu vājprātīgo nodaļu, teritoriju ievērojami paplašinot par 155,3 ha (uz Rīgas muižiņu un meža rēķina), kas ļautu pie jaunās slimnīcas izveidot agrāru psihiatrisku koloniju – tādējādi realizējot tālaika novatorisko pieeju psihisko slimnieku ārstēšanā. Pamatojoties uz pasaules lielāko psihiatrisko slimnīcu statistiku, tika aprēķināts nepieciešamais gultu skaits (kopā 250 – ārstēšanai, ekspertīzei, ilgstošai aprūpei), detalizēti izplānota jaunās slimnīcas galvenā ēka, personāla skaits. Slimnīcai vajadzētu sevī apvienot tālaika tehniskā progresa un medicīnas sasniegumus, iemantot vietējo iedzīvotāju uzticību. Diemžēl, līdzīgi kā iepriekšējās ārstu iecerēs, arī šo projektu gaidīja sakāve. No apgabala slimnīcas iecerēm Baltijā valdībai nācās atteikties vairāku iemeslu dēļ, tie bija – finansiāli, lingvistiski šķēršļi, vietējās muižniecības pretestība. Aleksandra Augstumu “Dievam tīkamās iestādes” 1869. un 1888. gadā inspicēja komisijas, un tās secināja, ka Aleksandra Augstumi ir slimnīcai ideāli piemērota vieta; celt jaunas ēkas nav vajadzības, bet ir steidzami jārenovē esošās. Pagaidām šo plānu liktenis vēsturniekiem nav zināms. Pārapdzīvotība un līdzekļu trūkums pavadīja Aleksandra Augstumu iestādes vēl daudzus gadu desmitus.

VĒRES

1. Holdt H. In Sachen des baltischen Centralirrenhauses. *Balt. Monatschrift*, 1867, Bd. 16 (turpmāk – Holdt, 1867), S. 460–486.
2. Шульц А. *Призрение помешанных в России*. С.-Петербургъ, 1865 март, Архив судебной медицины и общественной гигиены, с. 32–41.
3. Пастернацкий И. Р. *К вопросу о домах умалишенных в России*. Труды 1 съезда отечественных психиатров, 1887, с. 844–845.
4. Луйга И. *Призрение душевнобольных в Прибалтийском крае*. Юрьев, 1904.
5. Buduls H. *Sarkankalna slimnīcas vēsture*. Rīga: Pilsētas valdes izdevums, 1938 (turpmāk – Buduls, 1938).
6. Юдин Б. Д. *Очерки отечественной психиатрии*. Москва: Медгиз, 1951 (turpmāk – Юдин).
7. Сочнева З. Г. *Основные этапы развития психиатрической помощи в Латвии и ее дальнейшие перспективы* : диссертация. Ленинград, 1973 (turpmāk – Сочнева, 1973).
8. Сочнева З. Г. К вопросу истории психиатрической помощи в Латвии (конец XVIII – начало XX в.). *Неврология и психиатрия. Сборник научных работ*. Рига, Издательство Академии наук ЛССР, 1956 (turpmāk – Сочнева, 1956), с. 257–271.
9. Kuzņecovs V. 19. gs. pirmās puses valsts iestādes Latvijā: Aleksandra Augstumu personāls un pacienti. I daļa: personāls. *LU Raksti, 738. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008 (turpmāk Kuzņecovs, 2008), 78.–97. lpp.
10. Buduls, 1938, 7. lpp.
11. Kuzņecovs, 2008, 146.–157. lpp.
12. Kuzņecovs, 2008, 150. lpp.
13. LVVA 3. f., 5. apr., 2440. l., 47.–48. lp.
14. Хабриев Р. У. *История здравоохранения дореволюционной России* (конец XVI – начало XX в.). Москва, ГЭОТАР – Медиа, 2014 (turpmāk – Хабриев).
15. Хабриев, с. 66.
16. Дирбе А. В. О Гун – ранний поборник улучшения преподавания психиатрии и обслуживания психически больных в Прибалтике. *Материалы VIII конференции по истории науки в Прибалтике*. Тарту, 1970, с. 109–110.
17. Brenson I. Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Mitau, 1905. S. 209. Pieejams: http://personen.digitale-sammlungen.de/baltlex/Band_bsb00000303.html (skatīts 11.04.2016.).
18. Holdt, 1867, 456.–457. lpp.
19. Андриевский И. Е. Энциклопедический словарь. С.-Петербургъ, Акционерное издательское общество Ф. А. Брокгаузъ – И. А. Ефронъ, 1896, Т. XVIIА, с. 847. Pieejams: <http://lvvm.lv/index.php/expozicij-muzeja/istorija-latvii-1721-1917> (skatīts 11.04.2016.).
20. Holdt, 1868, 1., 2., 5. lpp.
21. *Rīgas karte*. Rīga: Jāņa Rozes izdevniecība, ap 1930. gadu.
22. Планъ города Риги съ окрестностями [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/lib/read/karta-rigi-1880.html#> (skatīts 11.04.2016.). Gadi nav norādīti, ar roku pie-rakstīts “starp 1884. un 1895. g.”.
23. Brants J. Aleksandra Augstumu slimnīca. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, 1925.
24. LVVA, 30. f., 3. apr., 827. l., 1.–14. lp. Проект центрального дома умалишенных для Прибалтийских губерний (turpmāk – Holdt, 1868), 4. lpp.
25. Holdt, 1868, 5. lpp.
26. Turpat, 11. lpp.
27. Turpat, 18. lpp.

28. Holdt, 1868, 18.–19. lpp.
29. Turpat, 12. lpp.
30. Turpat, 13. lpp.
31. Turpat, 25. lpp.
32. Turpat, 21., 24. lpp.
33. Turpat, 16. lpp.
34. Turpat, 15. lpp.
35. Holdt, 1868, 16.–17. lpp.
36. Turpat, 17. lpp.
37. Turpat, 22. lpp.
38. Turpat, 21. lpp.
39. Юдин, с. 98–99.
40. Turpat, 99. lpp.
41. LVVA 30. f., 1. apr., 255. 1., 80. lp.
42. Turpat, 83. lp.
43. Holdt, 1867, 484.–486. lpp.
44. Сочнева, 1973, с. 27–38.
45. Луйга, 1904, с. 29–49.
46. Хабриев, с. 62.
47. LVVA 30. f., 1. apr., 353.1., 55. lp.

Summary

The article deals with Baltic's state psychiatric institutions building and reforms plans of the 19th century: new summer pavilion building's plan of Riga Alexander's mental asylum (O. Huhn, 1824); later plans to close the Alexander Heights (AH) charitable institutions' department for mentally ill and to transfer it to the Estonian Dorpat (Tartu) university as a clinical basis for the local university psychiatric chair. (O. Huhn, 1825, R. A. Langenbeck, 1830, J. G. Ruehl, 1842). The main topic of the article is the newly founded project of the Baltic governorates' central district mental asylum at Riga (G. Holdt, 1868). The project foresaw the extensive expansion of AH, forming the territory of rehabilitation type psychiatric agricultural colony with activities, based on an "open air" no-restraint humanistic principles. The analysis of the project's failure is given. Statistical data (1861) on the mentally ill of the Baltic region and the maps of the proposed colony territory are given in appendices.

Keywords: *agricultural colony, Alexander Heights, history of psychiatry.*

**LU profesora Pētera Šmita (1869–1938) speciālā
kolekcija Latvijas Universitātes Bibliotēkā**
*The special collection of UL Professor Peter Schmidt
(1869–1938) at the Library of the University of Latvia*

Ilga Mantiniece

LU Bibliotēka, Krājuma izmantošanas un attīstības departaments
Lielvārdes iela 24, Rīga, LV-1006
E-pasts: ilga.mantiniece@lu.lv

Profesors Pēteris Šmits (1869–1938) bija izcils valodnieks, etnogrāfs, etnologs, folkloras speciālists, sinologs. Latvijas Universitātes rīcībā ir viņa nenovērtējamā grāmatu un rokrakstu kolekcija, kas veidojusies no regulārajiem ziedojumiem profesora dzīves laikā un testamentā novēlētās privātbibliotēkas. Tā satur daudz ekskluzīvu materiālu valodniecībā, etnogrāfijā un austrumpētniecībā, jo īpaši saistībā ar sinoloģiju un mandžūristiku, starp kuriem, iespējams, ir arī pasaulē vienīgie saglabājušies mandžūru, ķīniešu un mongoļu rokraksti un ksilogrāfijas. Kolekcijā ir arī unikāli izdevumi par Sibīrijas un Krievijas Tālo Austrumu tautu valodām. Visa kolekcija kopumā ir Latvijas Universitātes Bibliotēkā glabātā kultūrvēsturiskā mantojuma pērle.

Atslēgvārdi: lingvistika, LU Bibliotēkas kolekcijas, orientālistika, Pēteris Šmits, sinoloģija.

Latvijas Universitātes Bibliotēkas vēsturiskajā krājumā ir ievērojama daļa, kas veidojusies no dažādām kolekcijām un privātbibliotēkām, kuras iegūtas gan kā dāvinājumi, gan kā pirkumi. Viena no spilgtākajām kolekcijām ir LU profesora Pētera Šmita (1869–1938) dāvināto grāmatu krājums, kas ieguvis speciālās kolekcijas statusu [1]. Šis statuss apliecina zinātnisko un kultūrvēsturisko nozīmīgumu krietni plašākā kontekstā nekā vienkārša kolekcija, un šī izceļas ar savu tiešām plašo aptvērumu specifiskā nozarē, veidojot vispusīgu un pārdomātu studiju un pētniecisko materiālu bāzi Universitātei, kā arī ietverot daudzus retus un unikālus izdevumus.

Parasti latviešiem Pētera Šmita vārds saistās ar latviešu tautas teikām un pasakām, leģendāro 15 sējumu izdevumu [2], ar latviešu tautas ticējumu un folkloras pētīšanu, tomēr akadēmiskajā vidē viņš pazīstams kā savulaik pasaulē atzīts sinologs un orientālists. Sava mūža vidusposmu (1891–1919) viņš pavadīja ārpus Latvijas, izglītību ieguva, sākotnēji studējot slāvu filoloģiju Maskavā (1891–1892), tad austrumu valodas Sanktpēterburgā (1892–1896), tad 3 gadus stažējās Ķīnā (1896–1899), kur viņš bija arī pirmais krievu valodas pasniedzējs jaundibinātajā Pekinas universitātē, kuras veidošanā līdzdarbojās arī pats. Domājams, šajā laikposmā viņš jau ir aktīvi meklējis pieejamos ķīniešu un mandžūru valodas materiālus. Pēc atgriešanās no Ķīnas Pēteris Šmits piedalījās Vladivostokas Tālo Austrumu

institūta dibināšanā (1899), sākotnēji bija profesora vietas izpildītājs un lasīja lekcijas ķīniešu, mandžūru un mongoļu filoloģijā, altaistikā, bet pēc disertācijas *Опыт мандаринской грамматики* aizstāvēšanas (1902) ieņēma profesora amatu.

Nodibinoties brīvai Latvijai, Pēteris Šmits 1920. gadā kopā ar Vladivostokā bāzēto latviešu strēlnieku Imantas pulku atgriežas Latvijā, lai aktīvi iesaistītos jaunās Augstskolas darbā. Arī bibliotēka nepaliek bez ievērības. 1920. gada 29. jūnija sēdē – pirmajā, kurā viņš pēc ierašanās Latvijā piedalās, profesors P. Šmits ziņo, ka viņš dāvina Filoloģijas un filozofijas fakultātei vienu kastīti ar grāmatām, un tā 1920. gada rudenī pārgāja fakultātes bibliotēkas rīcībā [3].

Pirmais ieraksts Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas inventāru grāmatā [4] ar frāzi “Dāvinātas no prof. Šmidta” parādās 1920. gada 20. oktobrī ar inventāra numuru 4733. Tā ir 1832. gadā Sanktpēterburgā izdotā mongoļu valodas gramatika *Грамматика Монгольского языка*, ko sarakstījis viņa uzvārdbrālis Izaks Jakobs Šmits. Šajā pirmajā dāvinājumā redzam daudzveidīgu klāstu – te ir gan angļiski tulkoto konfuciānisma tekstu sējums *The Sacred Books of China* – ķīniešu vēstures un dzejas klasika (1879), gan Arista (jeb Ernsta) Kunika *Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах* (1903) par Al-Bakri – 11. gs. Spānijas musulmani, tālaika ģeogrāfu un vēsturnieku, Nikolaja Kļūnera *Взгляд на современное состояние европейской литературы, в частности географической, о Дальнем Востоке* (Vladivostoka, 1903), kas principā bija profesora ievadlekcija Austrumu institūtam, un tā paša autora 1918.–1919. m./g. nu jau Tālo Austrumu universitātes Filoloģijas fakultātē lasītās lekcijas Seno Austrumu vēsturē un citi Vladivostokā publicētie darbi par austrumpētniecību ģeogrāfiskā, etnogrāfiskā, vēsturiskā un lingvistiskā aspektā. Lekciju materiāli pārsvarā ir rokkraksta litogrāfijas, un kolekcijā ir ne mazums šādu Vladivostokas pasniedzēju veidoto materiālu. Te ir, protams, arī paša Pētera Šmita klasiski slavenā disertācija, aizstāvēta 1902. gadā, *Опыт мандаринской грамматики с текстами для упражнений*, atkārtotais izdevums, kas izdots jau Vladivostokā 1914.–1915. gadā, 1902. gadā Vladivostokā izdotā *Китайская хрестоматия для первоначального преподавания* un litografētās P. Šmita lekcijas *Языковедение: лекции, читанные студентам Владивостокского Историко-филологического факультета в 1918–1919 г.*

Viena no pirmajām dāvinātajām grāmatām ir arī paša P. Šmita “Latviešu mitoloģija”, izdota Maskavā 1918. gadā (protams, latviski). Par šo grāmatu autors vēlāk, tās otrā izdevuma ievadā, izsakās: “Latviešu mitoloģijas” pirmais izdevums tika iespiests Maskavā 1918. gadā pašā krievu revolūcijas sākumā, un turklāt vēl nedaudz eksemplāros, no kuriem lielākā daļa palika Krievijā. Tā tad Latvijā šī grāmata pieder pie retumiem” un piezīmē, ka “Šis raksts ir sacerēts priekš kādiem desmit gadiem Tāļajos austrumos” [5]. Šajā dāvinājumā ir arī gan Vladivostokā izdotā strēlnieku biļetena “Brihwa Latwija” 1919. gada numuri, kuros pieminētas arī P. Šmita aktivitātes tur esošo latviešu izglītojošos pasākumos [6] (šis izdevums, mainoties varai, protams, viens no pirmajiem pārceļoja uz specfondu), gan Manceļa *Lettsche Postill* 1699. gada izdevums. Kopumā pirmais dāvinājums ir 75 dažādas tematikas grāmatas. Turpmākajos gados bibliotēka ik pa laikam saņem profesora P. Šmita dāvinājumus.

Pētera Šmita dāvinājums ir viens no lielākajiem, ko jebkad saņēmusi Universitātes Filoloģijas fakultāte, kurā viņš strādāja. Avotos, tādos kā “Latvijas Universitāte

divdesmit gados” [7], tiek minēts skaitlis 2162 grāmatas; tas ir kopskaits nepilnu 2 gadu desmitu laikā saņemtajām grāmatām, ieskaitot saņemtās pēc viņa nāves 1938. gadā, ar testamentu novēlētās. 100% apjomā gan viss nav saglabājies dažādu apstākļu pēc, un Elektroniskais katalogs uzrāda vairs tikai 1380 grāmatas [8]. Atšķirībā no lielas daļas LU mācībspēku, no kuriem grāmatas tika pirktas, profesors Šmits visu ir dāvinājis, un tās bija tiešām vērtīgas grāmatas. Viņš arī novēlēja bibliotēkai savas personīgās bibliotēkas atlikušo daļu ar unikāliem ķīniešu un mandžūru iespieddarbiem un rokrakstiem, un šī kolekcija apvīta ar eksotisku auru tieši šo ķīniešu un mandžūru grāmatu dēļ. Uz P. Šmita kolekciju šo raritāšu dēļ dažkārt atsauca krievu un vācu orientālisti (Konstantīns Jahontovs [9], Hartmuts Valravenss [10] u.c.). Kolekcijas aptvērums kopumā ir daudz plašāks, jo to noteica Šmita kā zinātnieka spiltgātā personība un viņa pētniecisko interešu virzieni.

Nav informācijas par profesora P. Šmita personīgās bibliotēkas apjomu, kāda tā bija, pārbraucot no Vladivostokas uz Latviju, bet var tikai iztēloties, kādas bija grūtības jau tad, iespaidīgo grāmatu krājumu vedot ar kuģi apkārt visai Āzijai. Apkārtceļš kopā ar Imantas pulku angļu kuģi *Dania* (ap 25 000 km garumā un 3 mēnešu ilgumā – no 1920. gada 23. marta līdz 21. jūnijam) veda gar Honkongu, Singapūru, Ceilonu, no Indijas okeāna caur Suecas kanālu uz Sarkano jūru, tad caur Gibraltāru, pa Biskajas līci, caur Lamanša kanālu līdz Liepājas ostai [11]. Vēlāk bieži pieminētās ķīniešu un mandžūru grāmatas jau tobrīd bija Pētera Šmita bibliotēkas sastāvā.

Atgriežoties pie šīs grāmatu kolekcijas veidošanās vēstures, vēlreiz jāatskatās uz dažādiem Pētera Šmita dzīves notikumiem un zinātniskās darbības aspektiem. 1920. gada rudenī “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” Teodors Zeiferts pirmoreiz īsumā iepazīstina Latvijas sabiedrību ar P. Šmita biogrāfiju līdz atgriešanās brīdim Latvijā [12]. Tiek minētas studiju gados iezīmējušās īpašās intereses – valodniecības studijas pie slavenā lingvīsta Filipa Fortunatova (1848–1914) Maskavā, vēlāk Pēterpilī apmeklētās studijas ķīniešu, mandžūru, mongoļu un kalmiku valodā pie sinologa Vasilija Vasiļjeva (1818–1900), Tālo Austrumu vēsturē pie orientālista Nikolaja Veselovska (1848–1918), ģeogrāfijā un etnogrāfijā pie profesora Sergeja Georgijevska (1851–1893), lietuviešu kā arhaiskāajā dzīvajā indoeiropiešu valodā, lietuviešu un latviešu mitoloģijā un literatūras vēsturē pie docenta Eduarda Voltera (1856–1941). Visu šo autoru darbi (gan ne visi), izņemot S. Georgijevska materiālus, atrodami arī P. Šmita veidotajā grāmatu krājumā. Pētera Šmita studijās ietilpa arī juridiskie priekšmeti: romiešu un krievu tiesību vēsture un politiskā ekonomija, bet šīs nozares viņa kolekcijā pārstāvētas maz.

1896. gadā, pabeidzot studijas ar pirmo grādu austrumu valodās un paliekot pie augstskolas, lai sagatavotos profesūrai ķīniešu valodā un literatūrā, P. Šmits tiek sūtīts uz Ķīnu attiecīgo zināšanu pilnveidošanai. Līdzī dodas arī dzīvesbiedre Ida. Ceļš no Pēterburgas ved cauri Sibīrijai un Mongolijai, sākumā ar vilcienu, tad pārsvarā ar pasta zirgiem, bet pāri Gobi tuksnesim – ar kameļiem, un tā laikā jau tiek vākti materiāli pētniecībai. Šī ceļojuma piezīmes ar tajās ietvertiem etnogrāfiskiem, valodnieciskiem un vēsturiskiem ekskursiem tiek publicētas turpinājumos “Mājas Viesa Mēnešrakstā” 1897. gadā ar nosaukumu “No Pēterburgas līdz Pekingai” [13], tāpat arī “Vēstules no Ķīnas” [14] u.c. raksti, iepazīstinot savus tautiešus ar izglītotā aculiecinieka vērojumiem, un sniedz arī zināmu priekšstatu par paša autora

personību. Šie minētā izdevuma numuri gan neietilpst paša P. Šmita kolekcijas sastāvā, taču ir pieejami LU Bibliotēkā.

Ķīnā pavadītajā laikā, paralēli darbam, dažādās ekskursijās tiek apmeklēti arī zemnieku ciemi un tempļi, iepazīstoties ar sadzīvi un pie iespējas iegādājoties grāmatas vai rokrakstus. Uzturoties Pekinā, Pēteris Šmits nodibina ciešus kontaktus ne tikai ar saviem ķīniešu kolēģiem, bet arī ar no Berlīnes atbraukušajiem sinologiem Vilhelmu Grūbi (1855–1908), Ervīnu fon Cahu (1872–1942) un Alfrēdu Forki (1867–1944), kā arī citiem angļu, franču, itāliešu, amerikāņu augstskolu pārstāvjiem [15]. Vēlāk, Vladivostokas periodā, cieša sadarbība izveidojās ar vācu izcelsmes amerikāņu sinologu Bertoldu Lauferu (1874–1934), antropologu, vēsturiskās ģeogrāfijas un Austrumāzijas valodu speciālistu. Visi šie sakari bija nozīmīgi gan viņa izglītības papildināšanai, gan turpmākajai sadarbībai. Kontaktu veidošanu un uzturēšanu Pēteris Šmits vērtēja kā neatņemamu zinātniskā darba papildinājumu. Jo īpaši Tālo Austrumu institūta zinātniskajā un pētnieciskajā darbā nodibinātie plašie sakari ar tālaika ievērojamajiem orientālistiem deva iespēju arī vēlākajos gados aktīvi papildināt grāmatu un citu materiālu klāstu. Lielā daļā visā dzīves laikā sakrāto vērtīgo P. Šmita kolekcijas grāmatu atrodam autoru dāvinājuma ierakstus (E. fon Cahs, I. Baranovs, G. Cibikovs, K. Donners, A. Fjodorovs, G. Fuhs, A. Grebenščikovs, E. Henišs, S. Kanazava, B. Karlgrēns, V. Kotvičs, N. Kohanovskis, K. Krons, A. Rudakovs, A. Rudņevs, G. Sanžejevs, S. Širokogorovs, V. Vasiļjevs, K. Viklunds u.c.).

Kad 1899. gadā Pēteri Šmitu aicina par ķīniešu valodas profesora vietas izpildītāju uz Vladivostoku, uz jaundibināmo Tālo Austrumu institūtu, atgriešanās Krievijā no Pekinas uz Vladivostoku ilgst vairākus mēnešus, jo ceļojums ved pa Koreju un Japānu, kur viņš iepazīstas ar turienes dzīvi. Viņa grāmatu kolekcijā ir materiāli par šīm zemēm un to valodu, bet to ir skaitliski maz. Japānistika Tālo Austrumu institūtā bija cita latvieša – Jevgeņija (jeb Eižena Indriķa dēla) Spalviņa (1872–1933) pārziņā, kurš šo darbu Vladivostokā turpināja arī padomju gados. J. Spalviņš pārņēma arī Tālo Austrumu institūta bibliotēkas vadīšanu (1900–1923) no P. Šmita, kurš to vadīja pirmajos gados, kopā ar institūtu tikko beigušo Nikolaju Kļūneru (1877–1955), jo profesoram Šmitam lielā slodze lika atteikties no šī pienākuma [16].

Jau tolaik P. Šmits, savā pētnieciskajā darbā dodamies dažādās etnogrāfiskajās ekspedīcijās uz Ķīnu, Mandžūriju, Mongoliju, Krievijas Tālajiem Austrumiem un Sibīriju, gādāja grāmatas savai un institūta bibliotēkai. Mūsdienā Tālo Austrumu vēstures pētnieks Amirs Hisamutdinovs par šo periodu raksta: “Institūts ātri kļuva par Krievijā labāko tā dēvētās praktiskās austrumpētniecības skolu. Tā profesoru mandžūrista A. V. Rudakova, japānista J. Spalviņa, sinologa P. P. Šmita, tibetologa G. C. Cibikova, brāļu A. M. un D. M. Pozdņejevu un citu vārdi uz mūžīgiem laikiem iegājuši Āzijas pētniecības zelta fondā, viņu zinātniskā darba rezultāti tika publicēti regulāri iznākošajā izdevumā “Известия Восточного института”. Austrumu institūta profesūra parūpējās arī par grāmatu krājumu. Tā bibliotēkas plauktos nonāca unikālās, dažkārt pasaulē vienīgās, raritātes un manuskripti. Austrumu institūts pastāvīgi sūtīja pasniedzējus un studentus praksē uz robežvalstīm, un no turienes tie kopā ar jaunām zināšanām atveda arī nenovērtējamus eksponātus arī etnogrāfiskajam muzejam, kas bija organizēts pie institūta.” [17]

Pētera Šmita vārds institūta ikgadējā izdevumā *Известия Восточного института* parādās samērā bieži, gan aktivitātēs institūta notikumu hronikā, gan ar publicētajiem pētījumiem un izveidotajiem mācību līdzekļiem [18]. Šajā izdevumā turklāt ietilpa rubrika *Современная летопись Дальнего Востока*, kurā tika iekļauts ārzemju laikrakstu apskats ar Tālo Austrumu militārpolitiskās situācijas analīzi, pēc kuras var spriest par apstākļiem, kādos nācās darboties gadsimtu mijā un 20. gs. pašā sākumā – “bokseru sacelšanās” atskaņas, saspīlējumi valstu attiecībās, kara situācijas. Ārpus Krievijas apdraudējuma risks bija augsts, īpaši sakarā ar izveidojušos naidīgo attieksmi pret ārzemniekiem.

Paralēli ķīniešu un mandžūru valodu profesora darbam Tālo Austrumu institūtā Pēteris Šmits arī aktīvi piedalījās Amūras apgabala izpētes biedrībā, bija rīcības komitejas loceklis un arī biedrības bibliotekārs, kas viņam papildus ļāva gan organizēt, gan piedalīties zinātniskās ekspedīcijās pa Austrumsibīriju. Dodamies dažādās ekspedīcijās, viņš gādāja arī grāmatas. Institūta studentiem bija neierobežotas tiesības izmantot biedrības bibliotēku [19].

Vēlāko gadu dažādos avotos par profesora P. Šmita ieguldījumu valodniecībā gandrīz nemainīgās frāzēs tiek atkārtots apkopojošs šīs viņa darbības ievirzes raksturojums, kas tapis divdesmitajos gados, norādot, ka “Šmits ir vienīgais Eiropas zinātnieks, kas ir apmeklējis gandrīz visas tungusu-mandžūru ciltis, pētīdams viņu valodu. Viņš ir arī pirmais lietpratējs, kas ir zinātniski klasificējis šo valodu nozari. Allaž viņš ir turējies pie tām domām, ka tungusi-mandžuri līdz ar mongoļiem un turkiem-tatariem sastāda savu patstāvīgu valodu saimi, kas nav savienojama ar somu-ugru valodu saimi. Šie uzskati ir arī pēdējā laikā pie orientālistiem tapuši par valdošiem” [20]. Profesors Kārlis Straubergs turklāt savā Pētera Šmita piemiņas rakstā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 1938. gadā apgalvo, ka P. Šmits apmeklējis itin visas ciltis [21].

Šo valodu pētījumus profesors Pēteris Šmits turpināja arī laikā, kad jau strādāja Latvijas Universitātē, izmantojot ne tikai savus agrāk savāktos materiālus, bet arī jaunāko pētījumu rezultātus no daudziem zinātniekiem, ar kuriem uzturēja aktīvus kontaktus. Vienā no grāmatām – Glafiras Vasiļevičas (1895–1971) sastādītā Evenku-krievu dialektoloģiskajā vārdnīcā (1934) – ir ieraksts *П. П. Шмидту в обмен на работы по негидальскому, ороцк. и ольчк. языку – Г. Василевич*. Par negidalu, olču, oroču, samagīru valodu profesors Pēteris Šmits turpināja padziļinātus pētījumus un publicēja rakstus *Acta Universitatis Latviensis*. Īpaši augsti to novērtēja prof. Sergejs Širokogorovs (1887–1939), kurš, lai gan dažos jautājumos autoram nepiekrita, pēc šo P. Šmita rakstu publicēšanas 1924. gadā atzinīgi izteicās starptautiskajā presē, norādīdams, ka lingvistiskā literatūra bagātinājusies ar diviem ārkārtīgi vērtīgiem darbiem – “Negidalu valoda” un “Olču valoda”, kas nav apjomīgi, bet kuru zinātniskā vērtība ir ārkārtīgi liela, ņemot vērā tungusu valodu pētīšanas vēsturi un šo valodu zinātnisko nozīmīgumu. Viņš arī puda nožēlu, ka daudzie P. Šmita darbi lingvistikā, tai skaitā disertācija par ķīniešu mandarīnu valodas gramatiku, ir gandrīz nepazīstami zinātniekiem, kuri nepārvalda krievu valodu [22]. Šie abi darbi tika iespiesti LU Rakstos angļu valodā, tāpat arī raksti par oroču valodu un par samagīru valodu (1928). Prof. Pētera Šmita kolekcijā kopumā atrodami 11 Sergeja Širokogorova darbi, 8 ir ar autora veltījuma ierakstu P. Šmitam.

P. Šmita kolekcijā ir arī pirmās grāmatas Sibīrijas un Krievijas Tālo Austrumu tautu valodās, kā arī šo valodu pasniegšanas metodiskie līdzekļi, jo kontaktus ar zinātniekiem viņš turpināja uzturēt arī Padomju Krievijas pastāvēšanas laikā un bija iesaistījies 20. gadsimta 30. gadu mēģinājumā ieviest latīņu grafiku Sibīrijas un Tālo Austrumu mazo tautiņu rakstības izveidošanā. Šī izdevumu daļa ir unikāla, jo pēc dažiem gadiem rusifikācija guva virsroku ar visām no tā izrietošajām sekām, turklāt tirāža nebija liela. Dažas grāmatas kļuva par raritāti jau dažus gadus pēc nākšanas klajā. Grāmatā *Элакәсипти әвәди дукунун* (1931. gadā izdotajā Glafiras Vasiļevičas sastādītajā tungusu sākamgrāmatā Jāņa(!) Koškina redakcijā) ir ar Pētera Šmita roku veikts ieraksts: *Первая книга на языке народов Севера – первый опыт литературного языка. В 1932 г. уже весь тираж стерся от пользования. Это последний сохранившийся экземпляр. П. Ш.*

Ja visu šo kolekciju sadala vairākos lielos blokos, tad tas loģiski saistās ar letoniku, austrumpētniecību (īpaši sinoloģiju un mandžūristiku) un Austrumsibīrijas (tai skaitā Krievijas Tālo Austrumu) mazajām tautām etnoloģijas un valodniecības skatījumā.

Latvijas periodā profesora Pētera Šmita galvenās darbības jomas saistījās ar latviešu folkloru, folkloristikas kopumā, mitoloģiju, baltu filoloģiju un vispārējo valodniecību, austrumpētniecību nobīdot tālākā plānā. Jau pieminētie “Latviešu tautas pasaku un teiku” 15 sējumi ir pats vērienīgākais latviešu folkloras tekstu apkopojums, bet ne tuvu ne lielākā daļa viņa zinātniskā darba. Nākot klajā P. Šmita sakārtoto un rediģēto “Latviešu pasaku un teiku” pirmajam sējumam, doc. L. Bērziņš 1926. gada “Latvju Grāmatas” kritikas sadaļā [23] atzinīgi izsakās par “ievadīto milzu darbu, kura nozīmi varēs pilnīgi pārredzēt pēc visu sējumu iznākšanas, kad autors darbam pievienos arī krājēju reģistras un citas ziņas” un novērtē šo uzsāktu “ārkārtīga apmēra pasākumu”, kas atšķiras no agrākajiem pasaku sakopojumiem ar sistemātisku grupējumu pēc somu pētnieka Anti Ārnes (1867–1925) pasaku tipiem atbilstoši starptautiskai pasaku nomenklatūrai. P. Šmita grāmatu kolekcijā atrodam vairāk nekā 20 šī pētnieka darbus, pārsvarā ietilpstošus sērijā *FF Communications* jeb *Folklore Fellows Communication*, kas ir P. Šmita dāvinājums gandrīz pilnā komplektā no 1910. gadā izdotā 1. sējuma Nr. 1 līdz 1937. gadam (51. sējuma Nr. 122) [24]. Atgriežoties pie iepriekš minētā raksta, par ļoti zīmīgiem jāatzīst L. Bērziņa atzinumi par P. Šmitu: “Autors šo uzdevumu veic ar lielu lietpratību, pie kam viņu sekmē vairāki labvēlīgi apstākļi. Vispirms autors pats jau no jaunības ir folkloras krājējs, ko liecina arī pirmā sējuma materiāli. Līdz ar personīgu krāšanu tautas vidū attīstās autoram arī attiecīgais praktiskais acūmērs, kas piem., viltošanas atgadījumos ir ārkārtīgi noderīgs kā kritisks atbalsts. Tālāk Šmits pārvalda ļoti plašu literatūru par pasakām, ieskaitot tur gluži jaunus darbus un visdažādākajās valodās, jo autors bez parastajām kultūras valodām var ņemt palīgā arī austrumnieku rakstniecību. Pat piemēru ziņā Šmits var sniegt novērojumus, ko viņš personīgi izdarījis pie maz pazīstamām Āzijas tautām.” [25] Ne velti folkloristikas pētnieciskais materiāls kolekcijā pārstāvēts ārkārtīgi plaši. Profesora Pētera Šmita kolekcijā iekļaujas arī viņa paša pētījumi par latviešu mitoloģiju, ticējumiem, tautasdziesmām, pasakām un teikām, arī darbi par baltu filoloģiju un citām valodniecības tēmām, kā arī etnogrāfiju.

Tāpat kā savulaik Vladivostokas periodā tika gādātas grāmatas institūta pētniecības materiālam, Pēteris Šmits aizpildīja robus latviešu un vispār baltu etnoloģijas un valodniecības jomā, tomēr šiem materiāliem vairāk raksturīgs praktiskums nekā unikalitāte. Ievērojamu daļu veido vārdnīcas un pētījumi lingvistikā – latviešu, lietuviešu, vācu, prūšu, slāvu, somugru valodniecības darbi. Kolekcijā līdz ar austrumpētniecību, īpaši sinoloģiju un mandžūristiku, ir arī daudzveidīgi izdevumi par Eirāzijas mazajām tautām, daži varbūt vairs vienīgie eksemplāri. Tā parāda arī viņa plašos kontaktus ar ievērojamiem valodniekiem, etnogrāfiem un orientālistiem, ar kuru palīdzību kolekcija regulāri papildinājās. Dāvinājumi bibliotēkai tika veikti dažādos laikos un samērā bieži. Pēc Pētera Šmita nāves 1938. gadā Latvijas Universitātei ar testamentu dāvinājumā novēlēja viņa atlikuši personīgā bibliotēka, un bibliotēkas inventāru grāmatās tiek fiksēti vēl 940 ieraksti, kas aptver 1230 sējumus [26].

Grāmatu klāstā, ko Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēka saņēma pēc profesora aiziešanas viņšaulē, redzam vērtīgus seniespiedumus – 1521. gada Svetonija *Q. Horatii Flacci Vita*, 1543. gada Katona Vecākā *Libri de re rustica*, 1594. gada Hērodota *Halicarnassei historiae lib. I X*, 1577. gada *Tuerckische Chronica* 3 sējumi u.c., kā arī Latvijā iespiestie H. Adolphi *Erster Versuch einer kurz-verfassten Anleitung zur lettischen Sprache* (1685), J. Langes *Volständiges Lettisches Lexicon* (1772), Vecā Stendera darbu pirmizdevumi (1791, 1796) u.c.

Kolekcijas spilgtākā daļa ir ķīniešu, mandžūru un mongoļu grāmatas un rokraksti, kas iegūti agrākajos gados, īpaši ksilogrāfi, kuri iegādāti Ķīnā un Mandžūrijā gadsimtu mijā, kad tā dēvētās bokseru sacelšanās laikā bija apdraudēta grāmatu krātuvju pastāvēšana. Kā viens no sava laika izcilākajiem sinologiem P. Šmits prata novērtēt rakstītā vārda vērtību bibliotēkās. Tāpat kā daudzi Universitātes profesori, kas savulaik iesaistījušies kādas fakultātes bibliotēkas veidošanā, arī P. Šmits savā Vladivostokas universitātes jeb Austrumu institūta laikā profesionāli veidoja tā bibliotēku ar attiecīgo ievirzi. Pētnieki piemin, ka arī tai viņš dāvinājis izdevumus no savas personīgās bibliotēkas. Protams, ne jau visus, un, pateicoties viņa testamentā novēlētajam dāvinājumam, Latvijas Universitātei tagad pieder arī tādi reti ķīniešu un mandžūru izdevumi un rokraksti, kas pat varētu būt vienīgie pasaulē, īpaši mandžūru.

Tie lielākoties ir ksilogrāfi un rokraksti, pārsvarā valodnieciskas ievirzes, ar paralēliem tekstiem mandžūru, ķīniešu un daži arī mongoļu valodā. Gan ķīniešu, gan mandžūru materiāli ir vārdnīcas, mācību līdzekļi, gramatikas grāmatas, sarunvalodas rokasgrāmatas, vēstures lasāmgrāmatas, didaktiski sacerējumi. Daiļliteratūras ir nedaudz. Ķīniešu valodā grāmatu klāts ir visplašākais, tajā ir gan liels daudzums leksikogrāfisku materiālu, gan arī daiļliteratūra un vēsturiski, filozofiski un reliģiski sacerējumi, arī kristīgā, medicīnas, matemātiskā literatūra. Vairāki desmiti ķīniešu oriģinālgrāmatu ir ksilogrāfi vai litogrāfijas no ksilogrāfa. Žanra ziņā dažas ir īpatnējā brīvajā stilā – specifiskā ķīniskā žanrā “bi dzji” jeb “otas ieraksti”, piemēram, Džao Ji (1727–1814) sacerējums “Garlaikojoties kalnos, analizēju grāmatas”. Atrodam arī klasiskas grāmatas – konfūciešu kanonu “Četras grāmatas”, “Dzeju kanonu” un hroniku “Pavasari un rudenī”.

Harbinā izdotās krievu sinologu skolas mācību grāmatas ķīniešu valodā ir valodas mācību grāmatas vai hrestomātijas. Vairāki mācību līdzekļi izdoti Tokijā,

tajos teksts pārsvarā ir paralēli ķīniešu un japāņu valodā, ir arī atsevišķi izdevumi japāņu valodā. Daļa papildus iegādāto ķīniešu valodas mācību grāmatu ir izdotas Japānā laikā, kad gadsimtu mijā Ķīna un Japāna bija karastāvoklī, un ir japāņu militāro iestāžu gatavotas. Viss šis periods bija nemierīgs – jau pieminētā bokseru sacelšanās Ķīnā, Japānas veiktā aneksija Tālo Austrumu reģionā pret Ķīnu, Krievu-japāņu karš, Pirmais pasaules karš, revolūcija...

Ar testamenta novēlējumu saņemtās ķīniešu, mandžūru, mongoļu grāmatas inventāru grāmatās pārsvarā tikušas ierakstītas pavisam vienkārši: “Grāmata ķīniešu (mandžūru, mongoļu) valodā”, jo nav vairs bijis speciālistu, kas atšifrētu hieroglifus. Uz dažām grāmatām ir ar P. Šmita roku rakstītas atzīmes, kas tādā veidā fikšētas kā nosaukums: “Ķīniešu grāmata. Bībele – vecā un jaunā derība”, “Mandžūru literatūras rokas grāmata”, “Pārbaudīta dzeju grāmata, ķīn. val.”, “Kaņa hronika ķīn. valodā” u.tml. Iepriekšējo P. Šmita bibliotēkas eksemplāru ieregistrēšana apstājās 1939. gada vasarā, bet šī specifiskā pēdējā daļa no dāvinājuma inventāru grāmatās ieregistrēta 1941. gada vēlā rudenī, vienkāršojot: 38 ieraksti ar nosaukumu “Grāmata ķīniešu valodā” (150 sēj.) un “Grāmata mandžūru valodā” (16 ieraksti ar 97 sējumiem).

Kolekcija, protams, nesastāv tikai no ķīniešu grāmatām. Tajā atrodam, piemēram, Vasilija Bartolda kapitālo darbu *История изучения Востока в Европе и в России* (Sanktpēterburga, 1911), pirmā Tibetas fotogrāfa O. M. Norzunova *Лхаса и главнейшие монастыри Тибета в фото-графиях* (Sanktpēterburga, 1903), vācu orientālista E. Hēniša *Monggo han sai da sekiyen : Die Mandschufassung von Secen Sagang's mongolischer Geschichte* (Leipciga, 1933), H. A. Džailza *A history of Chinese literature* (Londona, 1901), L. Vīgera apkopoto ķīniešu tekstu krājumu ar tulkojumu *Folk-lore Chinois moderne* (Ķīna, 1909), A. O. Ivanovska *Маньчжурская хрестоматия* (Pēterburga, 1893), V. I. Johelsona *Материалы по изучению юкагирского языка и фольклора, собранные в Колымском округе* (Sanktpēterburga, 1900), I. Ogorodņikova *Очерк истории Сибири до начала XIX века* (Irkutska, 1920), S. Kanazava *The common origin of the Japanese and Korean languages* (Sanseido, 1910) un *Über die Kultur Japans und Koreas im alten Zeiten vom Standpunkt der Sprachvergleichung aus Betrachtet* (Tokija, 1913), B. Laufera *Sino-Iranica : Chinese contributions to the history of civilization in ancient Iran* (Čikāga, 1919), Lī Da-zcjuņa *Китайская музыка* (Harbina, 1924), S. M. Širokogorova *Northern Tungus migrations in the Far East : (Goldi and their ethnical affinities)* (Šanhaja, 1926), J. D. Poļivanova *Введение в языкознание для востоковедных вузов* (Iņņingrada, 1928), V. Fuksa *Beiträge zur mandjurischen Bibliographie und Literatur* (Tokija, 1936), kā arī orientālistu kongresu materiāli u.tml.

Protams, tur ir arī mazāk zināmi, ne tik klasiski zinātniski, bet ne mazāk interesanti izdevumi – gan Bertolda Laufera grāmata par žirafēm vēsturē un mākslā, gan par vakcinācijas pirmsākumiem Tālajos Austrumos, gan par filca izgatavošanas vēsturi. Daudzas grāmatas satur retu vēsturisku vai ģeogrāfisku informāciju ar daudzu Ķīnas, Tibetas, Mongolijas un Mandžūrijas līdz tam mazpazīstamu apvidu kartēm, Austrumsibīrijas kartēm, skandināvu-krievu robežvietu kartēm. Kā jau daudzi senāki izdevumi, daļa ir vecajā ortogrāfijā vai ar gotu burtiem.

Kolekcijā atrodam darbus ar tekstiem ķīniešu, mandžūru, japāņu, mongoļu, evenku (tungusu), udeheju, nanaju un pat arābu valodā, tāpat arī publikācijas par šo tēmu latviski, krieviski, vāciski, angļiski, lietuviski, somiski, igauņiski, zviedriski, franciski, itāļiski, jidišā. Šīm valodām veltīta arī daļa LU Bibliotēkas kolekcijā atrodamo grāmatu, tāpat arī jaunākas un vecākas šo valodu vārdnīcas un dažādi enciklopēdiski materiāli, kas sniedz priekšstatu par profesoru interesējošā reģiona civilizācijas attīstību gadu gaitā.

Profesoram Pēterim Šmitam pieder vārdi, ka valodas ir ļoti svarīgs līdzeklis kultūras pētīšanai un kultūras progress ir atkarīgs no pastāvīgiem sakariem dažādu tautu starpā. Viņa grāmatu kolekcija ir tam spilgts apliecinājums. Viņš dod materiālu kopumu ne tikai zinātniskai pētniecībai, bet arī pašizglītībai un redzesloka paplašināšanai, turklāt papildus sniedz kopainu Tālo Austrumu pasaules izjūtai un kultūras izpratnei.

Kopsavilkums

Rakstā ir aplūkots Latvijas Universitātes Bibliotēkā pieejamās speciālās kolekcijas – LU profesora folklorista, lingvīsta, orientālista Pētera Šmita (1869–1938) grāmatu un manuskriptu – saturs, kolekcijas veidošanās vēsture un pieejamība. Par tajā atrodamo daudzveidīgo izdevumu klāstu līdz šim ir bijis maz informācijas, tādēļ nepieciešams plašāks popularizēšanas darbs tā efektīvai izmantošanai, vienlaicīgi garantējot reto un unikālo izdevumu saglabāšanu, izvēloties to kā prioritāti digitalizācijai kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanas un popularizēšanas kontekstā.

VĒRES

1. Profesora Pētera Šmita grāmatu kolekcija. Pieejams: <http://www.biblioteka.lu.lv/e-resursi/kolekcijas-davinajumi/specialas-kolekcijas/smita-kolekcija/>.
2. Šmits P. *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis P. Šmits (Schmidt). Rīga: Valters un Rapa, 1925–1937, 15 sēj.
3. *Latvijas Universitātes piecādu darbības pārskats 1919.–1824*. Latvijas Universitātes izdevums. Rīga, 1925, 321. lpp.
4. *LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas inventāru grāmatas*, Nr. 1–13. (1919–1948). Nr. 1, 236. lpp.
5. Šmits P. *Latviešu mītoloģija*, 1926, 3. lpp.
6. *Brihwa Latwija*: Latweeschu zentrala biroja informācijas nodalas biletens. Latweeschu Zentralais Birojs, Wladiwostoka, 1919.
7. *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. Rīga: LU, 1939. 2 sēj.
8. LU profesora Pētera Šmita kolekcija. Pieejams: [https://libra.lanet.lv/F/?func=find-c&cl_term=wmn=\(smita\)&base=Inc04](https://libra.lanet.lv/F/?func=find-c&cl_term=wmn=(smita)&base=Inc04) (skatīts 25.04.2016.).
9. Yakhontov K. Manchu blockprints and manuscripts in Riga (The Peter Schmidt's collection). *Пемербырское Востоковедение*, 1993, вып. 4, с. 281–312.
10. Walravens H. Peter Schmidt, Ostasienwissenschaftler, Linguist und Folklorist: eine vorläufige Biographie. Sonderdruck aus: *Asiatische Forschungen, Bd. 80. Florilegia Manjurica : in Memoriam Walter Fuchs*. 1982, S. [106]–185.
11. Alksnis U., Grosvalds I., Groskaufmanis I. Ādolfs Groskaufmanis – fizikālķīmīķis un kooperācijas organizētājs Latvijā. *LU Raksti. 780. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 40. lpp.

12. Zeiferts T. Pēteris Šmits. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 9, 1920, 268.–270. lpp.
13. Šmits P. Ceļojums no Pēterburgas līdz Pekingai. *Mājas Viesa Mēnešraksts*, 1897, 4., 271.–278., 344.–351., 455.–462., 497.–503. lpp.
14. Šmits P. Vēstules no Ķīnas. *Mājas Viesa Mēnešraksts*, 1897, 599.–604., 679.–682., 784.–789., 819.–822.; 1898, 34.–41., 187.–193., 268.–272., 415.–422., 596.–603., 809.–813., 939.–940.; 1899, 12.–17. lpp.
15. Zeiferts T. Pēteris Šmits. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 9, 1920, 268.–270. lpp.
16. Библиотека Дальневосточного университета. Pieejams: <http://bsk.nios.ru/enciklopediya/biblioteka-dalnevostochnogo-universiteta> (skatīts 30.04.2016.).
17. Хисамутдинов Амир А. *Очерки к истории исследований на российском Дальнем Востоке*. Pieejams: <http://primorye.fareastgeology.ru/science/khisam/repres1.htm> (skatīts 30.04.2016.).
18. *Известия Восточного института*. Под ред. А. Позднеева. 1900–1902, т. 1–2. 1899–1900 академический год.
19. Хисамутдинов Амир А. *Очерки к истории исследований на российском Дальнем Востоке*. Pieejams: <http://primorye.fareastgeology.ru/science/khisam/ocherk2.html> (skatīts 30.04.2016.).
20. Profesors Pēteris Šmits. *Latvijas Īniversitāte 1919–1929*. Rīga: Latvijas Īniversitātes izdevums, 1929, 185.–191. lpp.
21. Straubergs K. Profesors Pēteris Šmits (piemiņai). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 1938, 468. lpp.
22. Shirokogoroff S. Critical bibliographical notes. Study of the Tungus languages. *The Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. LV, 1924, pp. [261]–269.
23. Bērziņš L. *Prof. P. Šmits. Latviešu pasakas un teikas I*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem autoriem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits. Valters un Rapas akc. sab. izdevums. Rīgā, 1925. 440 lp. *Latvju Grāmata*, 5. gads, Nr. 2, 1926, 118.–119. lpp.
24. *FF Communications. Suomalainen Tiedeakatemia*, Helsinki, 1910–1937, Vol. I–LI.
25. Bērziņš L. *Prof. P. Šmits. Latviešu pasakas un teikas I*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem autoriem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits. Valters un Rapas akc. sab. izdevums. Rīgā, 1925. 440 lp. *Latvju Grāmata*, 5. gads, Nr. 2, 1926, 118.–119.
26. *LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas inventāru grāmatas (1919–1948)*. Nr. 1–13.

Summary

Professor Peter Schmidt (1869–1938) was an outstanding linguist, ethnographer, ethnologist, folklore specialist and sinologist. The University of Latvia came into the possession of his invaluable collection of books and manuscripts as regular donations and finally through a bequest in his testament. It contains a lot of exclusive materials in linguistics, ethnography and Oriental studies, especially those related to sinology and manchurology, including probably the only surviving prints and woodcuts in Manchu, Chinese and Mongolian. There are also unique editions on the languages of the peoples of Siberia and Far East Russia. The whole collection is a pearl of the cultural heritage at the Library of the University of Latvia.

Keywords: linguistics, orientalism, Peter Schmidt, sinology, UL Library collections.

**Latvijas Universitātes ierēdnes (1920–1957)
Margrietas Akermanes (1887–1972)
dzīvesdarbības raksturojums**

*The life and work of the University of Latvia
civil servant (1920–1957)
Margrieta Akermane (1887–1972)*

Gunta Marihina

LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
Jūrmalas gatve 74/76, Rīga, LV-1083
E-pasts: gunta.marihina@gmail.com

Pētījuma mērķis ir raksturot ierēdnes Margrietas Akermanes (dz. Skrebenovs) dzīvesdarbību kā piemēru sievietes uzcītīgi veiktam darbam Latvijas Universitātes struktūrās. Margrieta sāka strādāt Latvijas Universitātē drīz pēc tās nodibināšanas (1920) Arhitektūras, Inženierzinātņu un Mehānikas fakultāšu kopējā kancelejā lietvedes-darbvedes amatā. Vēlāk viņa darbojās Mehānikas fakultātē un tai piesaistītā Materiālu izmēģināšanas stacijā, kur tika izpildīti pasūtījumi valsts iestādēm un privātām firmām gan Latvijā, gan Lietuvā. Arī Margrietas vīra Eduarda Akermana (1881–1936) dzīve bija saistīta ar LU no 1924. gada līdz pat viņa dzīves beigām.

Padomju varas laikā Margrietai bija iespēja darbu turpināt Universitātē. Mehānikas fakultātē viņa bija kancelejas pārzine, vēlāk – vecākā preparatore (izmēģinātāja) un laborante. Paralēli darbam Margrieta pilnveidoja savu politiskās izglītības līmeni, kas bija katra Universitātes darbinieka pienākums.

Par ieguldījumu Latvijas Universitātē Margrieta Akermane saņēmusi augstu valdības balvu gan Latvijas laikā, gan padomju varas gados.

Margrietas Akermanes dzīvesdarbība ir spilgts 20. gadsimta emancipētas sievietes piemērs.

Atslēgvārdi: ierēdne, darbvede, Latvijas Universitāte, Margrieta Akermane.

Ievads

Margrieta Akermani atcerēties ir vērts vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, Margrieta bija viena no pirmajām ierēdnēm, kura savu karjeru veidoja 20. gs. sākumā, kad sievietēm izvēle darboties kādā amatā nebija raksturīga, jo viņas dzīve sabiedrības skatījumā bija saistāma tikai ar darbu mājsaimniecībā, bērnu dzemdēšanu un audzināšanu. Otrkārt, Margrieta apzinīgi veidoja savu karjeru ierēdniecībā dažādu politisko varu apstākļos, strādājot ar svarīgiem dokumentiem Rīgas Politehniskajā institūtā, Pirmā pasaules kara laikā Ivanovovozņesenskas (nosaukums līdz 1932. gadam, pēc tam – Ivanova) Politehniskajā institūtā Krievijā, Latvijas Augstskolā, vēlāk Latvijas Universitātē un padomju varas laikā Latvijas Valsts universitātē. Viņa bija viena no pirmajām latviešu tautības ierēdnēm, kā arī viena no pirmajām

Latvijas Universitātes ierēdnēm. Pētījums par Margrietu Akermani kā mērķtiecīgu, intelligentu, emancipētu sievieti ir ietverts autores promocijas darbā “Sieviešu pedagoģiskā darbība izglītības attīstībā Latvijā (19. gs. beigas līdz 1940. gadam)”.

Ģimene

Margrieta, dokumentos minēta arī ar vārdu Margareta [1], ir dzimusi 1887. gada 22. jūnijā (dokumentos minēts arī 1888. gads) [2] Vecsaules pagastā – Kurzemē, luterticīgu latviešu Lības (dzimusi 1853. gada 27. septembrī) [3] un Miķeļa (dz. 1840. gada 24. janvārī) [4] Skrebenovu ģimenē. Margrieta uzauga kā vienīgais ģimenes bērns [5].

Margrietas vecāki bija rokpeļņi, citiem vārdiem, laukstrādnieki. Darba laikā notika negadījums – Margrietas tēvs salauza kāju un kļuva klībs uz mūžu. Turpmāk tēvam bija grūti veikt fizisku darbu – staigāt pakaļ arklam –, tāpēc 1890. gadā Skrebenovu ģimene nolēma pārcelties uz dzīvi Rīgā, kur ģimenes galva varēja sameklēt sev piemērotu nodarbošanos. Tēvs atrada darbu fabrikā. Taču atkal notika nelaime: viņam uzvēlās smags kubls un salauza kāju otru reizi. Kamēr Miķelis Skrebenovs atveseļojās, Margrietas māte Lība kļuva par vienīgo ģimenes apgādnieci [6]. Tāda bija daudzu strādnieku ģimeņu ikdiena. Kā izpētījis vēsturnieks Jānis Bērziņš, strādnieku sievu pienākumos bija gan rūpes par vīru, gan dzīvokļa apkopšana, drēbju mazgāšana, pārtikas iegāde un ēdiena gatavošana. Sievai sevišķi grūti klājās, ja vīrs ar savu darbu ģimeni nevarēja materiāli nodrošināt, tad viņai vajadzēja iesaistīties algotā darbā [7].

Kad Margrietas tēvs beidzot bija spējīgs staigāt, viņam laimējās atrast citu darbu, taču ģimenē likstas nebeidzās. Kādu dienu Margrietas māte Lība nokrita uz slidenas ietves un salauza roku. Tagad visa gādība par ģimeni bija jāuzņemas tēvam. Jāatgādina, ka tajā laikā nelaimē cietušie nekādus pabalstus no darbavietas nesaņēma [8].

1909. gadā Margrieta Skrebenova apprecējās ar Eduardu Jura dēlu Akermani, dzimušu 1881. gadā Lielaucē pagastā. Margrietas vīrs izglītību bija ieguvis Bierīņu pagasta skolā, vēlāk papildinājies pie privātskolotājiem. 1902. gadā Eduards ieguva mājskolotāja tiesības, kādu laiku viņš darbojās par privātskolotāju un skolotāju dažādās Rīgas vakarskolās. Vēlāk viņš savu dzīvi veltīja darbam ierēdniecībā [9].

Karjeru kancelejā Eduards sāka 1897. gada 1. decembrī Rīgas Politehniskajā institūtā kā brīva līguma darbinieks. Vēlāk – no 1904. gada 1. februāra līdz 1905. gada 25. oktobrim – E. Akermanis strādāja Valmieras Miertiesas filiālē Rīgā par rakstvedi. Paralēli šim darbam 1905. gada 1. oktobrī viņš atgriezās agrākajā darbavietā – Rīgas Politehniskajā institūtā par kancelistu [10] – lietvedi.

Pirmā pasaules kara laikā – no 1916. gada 8. janvāra līdz 1918. gada 1. maijam – Eduards Akermanis atradās aktīvā kara dienestā, bet evakuētajā Rīgas Politehniskajā institūtā skaitījās atvaļinājumā [11].

Pēc atgriešanās jaundibinātajā Latvijā 1920. gadā 4. oktobrī E. Akermana lūgumu strādāt Latvijas Augstskolā galvenās kancelejas darbveža amatā akceptēja tās pirmais rektora pienākumu izpildītājs (1920–1922) Ernests Felsbergs (1866–1928). E. Akermanis vēlāk kļuva par vecāko rakstvedi. Par godu Latvijas Universitātes 10 gadu jubilejai 1929. gadā viņa apzinīgi veiktais darbs ierēdniecībā 30 gadu

garumā tika novērtēts ar V šķiras Triju Zvaigžņu ordeni [12]. Visus šos gadus E. Akermanim blakus atradās uzticamā sieva Margrieta.

1936. gada 29. decembrī Rīgas pilsētas 1. slimnīcā Eduards Akermanis nomira un Margrieta Akermane kļuva par atraidni. Aizgājēju zemes klēpī guldīja Jaungada dienā – 1937. gada 1. janvārī [13]. Margrieta bija dziļi pateicīga Mehānikas fakultātes mācību spēkiem, sekretariāta darbiniekiem, sevišķi Universitātes rektoram profesoram Dr. Jūlijam Auškāpam (1884–1942) par sniegto atbalstu, pavadot nelaiķi pēdējā gaitā [14].

Turpmākā dzīvē Margrieta rūpējās par savu mammu Lību, kas piedzīvoja ļoti cienījamu vecumu. Lība Skrebenova no dzīves aizgāja 94 gadu vecumā 1947. gada 27. novembrī [15]. Tēvs Miķelis Skrebenovs pēdējā gaitā tika izvadīts vēl Latvijas brīvvalsts laikā – 1934. gada 28. augustā [16].

Izglītība

Skolas gaitas Margrieta sāka astoņu gadu vecumā. Pēc pamatskolas beigšanas viņa no 1902. gada līdz 1906. gadam izglītojās Voldemāra Maldoņa nodibinātajā ģimnāzijā [17]. Jāatgādina, ka skolotājs un teologs Voldemārs Maldonis (1870–1941) 1901. gadā nodibināja I kategorijas meiteņu skolu, kurā darbojās divas sagatavošanas klases un četras pamatklases. Pretendentēm bija labi jāzina krievu valoda, jo rusifikācijas apstākļos valsts eksāmeni Maldoņa ģimnāzijā bija jākārto krieviski [18]. Arī ikdienā ģimnāzijas vidē tika lietota tikai krievu valoda, jo inspektrese (mūsdienu izpratnē direktora vietniece) Tihvinskaja kategoriski bija aizliegusi ģimnāzistēm sarunāties latviešu mēlē [19].

Par mācībām ģimnāzijā bija jāmaksā skolas nauda, katram pašam bija jāiegādājas mācību grāmatas un mācību līdzekļi, kā arī jārod līdzekļi dzīvošanai, tādēļ Margrietas vecākiem – rokpeļņiem – vajadzēja grūti strādāt. Lai nodrošinātu kaut nelielu daļu savas iztikas, ģimnāziste Margrieta sāka pasniegt privātstundas [20].

Domājams, ka Margrieta kā privātskolotāja savu iztiku pelnīja, mācot svešvalodas. Ģimnāzijas mācību programmas ietvaros viņai bija obligāti jāapgūst vairākas svešvalodas jeb tā sauktās modernās valodas. Margrieta mācījās franču valodu skolotājas Bilmanes un francūzietes madamas Pondavennes vadībā, vācu valodu mācīja skolotājas Bite un Veinberga – vēlākie mācību spēki universitātē [21].

Jāpiebilst, ka mācību maksa vidējās mācību iestādēs bija augsta. 20. gadsimta sākumā Rīgas iedzīvotāji par ģimnāzijas apmeklēšanu maksāja 60 rubļus, bet ārpus pilsētas dzīvojošie – 72 rubļus gadā. Mācības reālskolā vai augstākajā meiteņu skolā pilsētniekiem maksāja 50 rubļus, bet citiem – 62 rubļus gadā. Kā uzskata izglītības vēsturnieks Alfrēds Staris, mācību maksa bija viena no galvenajām svirām, ar kuras palīdzību cariskā Izglītības ministrija regulēja zemāko slāņu jaunatnes pieplūdumu vidējās mācību iestādēs [22].

Margrietai bija iespēja izglītoties, jo viņas vecāki, lai cik grūti tiem klājās, skolas naudu samaksāja. Domājams, ka Margrietas tēvs bija to Rīgas strādnieku vidū, kas strādāja kādā no labi atalgotām darbavietām, piemēram, “Fenikss”, “Pirvics” vai “Felzers”. Tās bija rūpnieciskas ražotnes, kur strādnieki, strādājot no plkst. 6.00 rītā līdz plkst 6.00 vakarā, saņēma 40 līdz 60 rubļus mēnesī [23].

Pirmā pasaules kara laikā – bēgļu gaitās Krievijā no 1918. gada līdz 1920. gadam – Margrieta studēja Ivanovovoņseskas Politehniskajā institūtā Tautsaimniecības fakultātē [24] (dokumentos minēta arī kā Sociāli-ekonomiskā fakultāte) [25] tieslietu zinības, taču 2. kursā viņa studijas pārtrauca [26], jo ģimene nolēma atgriezties Latvijā.

Jāatgādina, ka 1915. gadā Rīgas Politehniskais institūts tika evakuēts uz Krieviju, kur mācību darbs norisinājās līdz 1918. gada 22. maijam. Tad to daļēji reevakuēja, un 1919. gada 8. februārī uz tā bāzes tika izveidota Latvijas Augstskola (mūsdienās – Latvijas Universitāte). Daļa Politehniskā institūta palika Ivanovovoņseskā, kur savukārt uz tā bāzes 1918. gada 10. augustā tika izveidota pirmā padomju varas nodibinātā tehniskā augstskola [27] jeb Ivanovovoņseskas Politehniskais institūts.

Margrieta bija labi apguvusi vairākas valodas, bez dzimtās latviešu valodas viņa prata arī krievu, vācu un angļu valodu [28]. Valodu prasme viņai lieti noderēja profesionālajā darbībā, noformējot dokumentus arī svešvalodās.

Karjeras sākums ierēdniecībā

Margrieta savu karjeru sāka kā kancelejas darbiniece 1910. gada 1. februārī Rīgas Politehniskajā institūtā [29], kur tajā laikā kancelejas ierēdniecībā strādāja jau viņas vīrs Eduards. Pirmā pasaules kara sākumā 1915. gadā Akermani pameta Rīgu, jo Rīgas Politehniskais institūts un tā personāls tika evakuēti uz Tērbatu (mūsdienās Tartu), vēlāk – Maskavu [30].

Pēc Pirmā pasaules kara 1918. gadā Rīgas Politehniskais institūts un tā darbinieki tika reevakuēti no Maskavas uz Rīgu, bet Margrietas vīrs Eduards tika norīkots vēl palikt Krievijā un strādāt ar studentu lietu dokumentāciju – to izsniegšanu un arhivēšanu. Margrieta negribēja viena bez vīra atgriezties, tāpēc palika ar viņu kopā. Kad Margrietas vīrs savu misiju bija izpildījis, viņiem atgriezties dzimtenē vairs nebija iespējams, jo pēc boļševiku revolūcijas robeža bija slēgta. Akermani samierinājās ar radušos situāciju un atrada darbvietu jaundibinātajā Ivanovovoņseskas Politehniskajā institūtā. Margrieta darbojās kancelejas pārziņas amatā no 1918. gada līdz 1920. gadam [31], Eduards bija studentu personāllietu sekretārs [32].

Dzīves laikā Ivanovovoņseskā Jaroslavas guberņā (rajonā) Margrieta Akermane darbojās Latviešu bēgļu komitejā, par kuras apvienoto rajonu – Ivanovovoņseskas, Kiņešmas un Šuiskas – priekšnieku bija ievēlēts viņas vīrs Eduards Akermanis. 1920. gadā E. Akermanis kā Latviešu bēgļu komitejas priekšnieks vairākas reizes personīgi brauca uz Maskavu pie Latvijas Sarkanā Krusta administrācijas un vērsās pie Padomju Krievijas iestāžu ierēdņiem, lai sekmētu bēgļu atgriešanos dzimtenē, jo latviešu bēgļi atradās ļoti grūtos apstākļos. E. Akermana pašizliedzīgais darbs bija rezultatīvs: no minētajiem rajoniem latviešu bēgļu ešelons kā viens no pirmajiem atgriezās Rīgā [33].

Ierēdne Latvijas Universitātes struktūrās

Domājams, ka Margrietas ģimene būtu palikusi dzīvot Krievijā, jo paralēli darbam Margrietas vīrs bija sācis studijas Lauksaimniecības fakultātē [34], taču Margrietas vecāki neatlaidīgi lūdza savu meitu atgriezties Rīgā [35] un arī viņi

paši ļoti vēlējās atgriezties Dzimtenē. Pēc atgriešanās Margrieta gribēja atrast darbu kancelejā savā iemīļotajā profesijā [36]. Viņa bija dzirdējusi, ka jaundibinātās Latvijas Augstskolas fakultātēs arī ir vajadzīgi darbvēži [37].

Latvijā 1920. gada 4. oktobrī Margrieta Akermane iesniegumā Latvijas Augstskolas rektoram lūdza piešķirt viņai analogisku nodarbošanos kā agrākajā darbavietā Ivanovovozņesenskas Politehniskajā institūtā. Viņas lūgumu rektors akceptēja: Margrieta tika norīkota strādāt fakultāšu kopējā kancelejā. Fakultāšu darbs noritēja tās pagaidu dekāna profesora Teodora Celma (1883–1989) vadībā [38].

1920. gada 7. oktobrī Margrieta Akermane sāka darbu Latvijas Augstskolā kā Arhitektūras, Inženierzinātņu un Mehānikas fakultāšu kopējās kancelejas darbvede. Kad ar laiku minēto fakultāšu darbība paplašinājās, dekāni nolēma pieņemt darbvedi katrā fakultātē, jo Margrieta, kaut strādājot no agra rīta līdz vēlam vakaram, nespēja veikt tik lielu darba slodzi. No 1922. gada 1. oktobra Margrieta Akermane vadīja darbvedību Mehānikas fakultātē [39], kur viņai tika uzticēti atbildīgi pienākumi: viņa izplānoja fakultātes budžetu, veidoja mācību stundu-lekciju un praktisko darbu sarakstu, mācībspēku atalgojamo stundu un virsstundu sarakstu, protokolēja sēdes, kontrolēja studiju grāmatīņas, veica saraksti [40], kā arī uzņēmās daudzus citus pienākumus.

Margrietas kā darbvedes amata pienākumos bija jāraksta ar rakstāmāšīnu arī svešvalodās, kā arī jāizpilda tehniski tulkojumi – šis darbs gan būtu asistenta pienākums [41], taču viņa arī ar to sekmīgi tika galā.

Sākot ar 1921. gadu bez tiešiem pienākumiem Mehānikas fakultātē Margrieta Akermane paralēli vēl arī pārzināja darbvedību fakultātei piesaistītajā Materiālu izmēģināšanas stacijā, kur tika pārbaudīti dažādi materiālu paraugi, izpildot pasūtījumus valsts iestādēm un privātām firmām gan Latvijā, gan Lietuvā [42].

Margrietas Akermanes darba ieguldījums Latvijas Universitātē tika augstu novērtēts – 1934. gadā viņa saņēma V šķiras Triju Zvaigžņu ordeni [43].

Darbs Latvijas Valsts universitātē padomju varas laikā

Pēc politiskās varas maiņas un Latvijas inkorporācijas PSRS Margrietai Akermanei bija iespēja darbu universitātē turpināt. Mehānikas fakultātē viņa 1944. gadā tika akceptēta par kancelejas pārzini [44], vēlāk – 1946. gadā par vecāko preparatoru (izmēģinātāju) un 1947. gadā – par laboranti [45].

1953. gadā Margrieta kā Mehānikas fakultātes Metālu tehnoloģijas katedras vecākā laborante, vēlāk Mašīnu elementu un mašīnu un mehānismu teorijas katedras laborante [46] bija atbildīga par studentu darbu izpildes uzskaiti [47], vadīja zinātniski pētniecisko darbu uzskaiti un ārpus darba laika izpildīja rakstu darbus, kas bija saistīti ar fakultātes palīdzību rūpniecībai [48].

Margrieta nebija komuniste [49], bet aktīvi darbojās pulciņā, kas studēja Padomju Savienības Komunistiskās partijas vēsturi [50], jo “idejiski politiskā līmeņa celšana” toreiz ietilpa katra universitātes darbinieka pienākumos.

Padomju varas laikā valsts institūciju administrācija stingri kontrolēja savus darbiniekus, dažkārt nonākot pat līdz absurdam. Margrietai bija 67 gadi, kad viņa savā ilggadējā darbavietā piedzīvoja nepatīkamu, pat personīgi aizskarošu situāciju. 1954. gada 4. februārī Latvijas Valsts universitātes Kadru daļas priekšnieks Margrietai Akermanei pieprasīja paskaidrojumu par darba sākuma kavējumu.

Paskaidrojumā Margrieta rakstīja, ka darbā viņa ieradās savlaicīgi: kā katru rītu plkst. 8.10. To var apliecināt vēl divi universitātes darbinieki, kuri arī tajā pašā laikā ienāca universitātes ēkā. Lai ietaupītu laiku un nevajadzētu lieki kāpt pa trepēm, viņa bija ielāņojusi vispirms doties uz dekanātu un tikai tad, ejot atpakaļ uz savu kabinetu, pierēģistrēties. Kā skaidroja Margrieta, šim nolūkam reģistrācijas žurnālā taču tika paredzētas trīs pozīcijas: kad darbinieks ieradies, reģistrējies, aizgājis. Viņa atgādināja, ka LVU rektors nebija izdevis pavēli ar noteikumu reģistrēties tūlīt pēc ienākšanas universitātes ēkā. Savu paskaidrojumu Margrieta nobeidza diplomātiski: “Tagad to [noteikumus par reģistrēšanos] zinu un centīšos izpildīt. Piemetinu, ka nekad pirms plkst. 17.00 neesmu aizgājusi no darba.” [51] Margrietai šis gadījums bija emocionāls pārdzīvojums.

Margrietas Akermanes mērķtiecīgi veiktais darbs tika novērtēts arī padomju varas gados. 1946. gadā Margrieta saņēma medaļu “Par uzcītīgi veiktu darbu Lielā Tēvijas karā 1941–1945” [52].

1957. gadā Margrieta Akermane iesniegumā LVU rektoram lūdza atbrīvot viņu no darba sliktā veselības stāvokļa dēļ [53]. Viņa kļuva par pensionāri [54]. Bija aizritējuši 70 viņas dzīves gadi, no kuriem 47 gadus Margrieta veltīja darbam kā ierēdne, to skaitā 37 gadi bija aizvadīti ierēdniecībā Latvijas Universitātē.

Biogrāfiska skice par Paulu Akermani

Analizējot Margrietas Akermanes personas lietā iekļautos dokumentus, atrodama izziņas kopija ar piebildi, ka oriģināls 1944. gada 30. novembrī izsniegts Paulam Akermanim, kurš kā mācību spēks darbojies universitātē no 1922. gada līdz 1936. gadam [55]. Margrietas un Paula uzvārda – Akermanis – saderība rosina domāt par viņas vīra Eduarda un Paula radniecību, taču tas vēl jāizpēta. Nozīmīgāks jautājums ir par Paula kā ilggadēja mācību spēka pedagoģisko ieguldījumu darbā ar studentiem. Paula Akermana dzīvesdarbības izpēte būtu nozīmīgs papildinājums Latvijas Universitātes vēsturē.

Primārie avoti liecina, ka Pauls (Emīls Ādolfo Teodora dēls) Akermanis (dz. 1866. gada 14. novembrī) bija reformātu ticības Šveices pilsonis, absolvējis Neišateles (Šveicē) ģimnāzijas Pedagoģijas nodaļu 1885. gadā. Franču valodas skolotāja karjeru viņš sāka Verro pilsētas sieviešu ģimnāzijā, vēlāk darbojās Krievijā – Aleksandra reālskolā Vjatkā un Jaroslavļas kadetu korpusā [56].

No 1907. gada P. Akermanis sāka skolotāja karjeru Rīgā, mācot franču valodu Mironova komercskolā (1907–1909), Rīgas Biržas biedrības komercskolā (1909–1924) un Aleksandra ģimnāzijā (1909–1911) [57]. Domājams, ka P. Akermanis un viņa sieva Katrīna (dz. Bastena 1879. gada 3. janvārī) [58] mērķtiecīgi atbrauca uz Rīgu labākas dzīves apstākļu un darba meklējumos. Rīga 20. gadsimta sākumā bija jau urbanizēta pilsēta, ar progresīvu rūpniecību un kultūru.

Pauls Akermanis saņēma atļauju strādāt Latvijas Universitātē ar Ministru kabineta 1922. gada 12. oktobra lēmumu [59]. Viņš darbojās Filoloģijas un filozofijas fakultātē par franču valodas lektoru no 1922. gada līdz 1936. gadam – līdz mācību spēka maksimālā vecuma sasniegšanai [60].

1939./1940. mācību gadā Universitātes rektors lūdza Iekšlietu ministrijas Pasu nodaļas ierēdniecību pagarināt P. Akermana kā Universitātes mācību spēka,

kurš darbojās uz brīva līguma pamata, bezmaksas uzturēšanās atļauju Latvijā – Rīgā [61]. Vācu okupācijas laikā Pauls Akermanis nokļuva ļoti grūtos materiālos apstākļos. Viņš bija 76 gadus vecs un saņēma pensiju tikai 20 reihsmarku mēnesī. Paula dzīvesbiedre bija ļoti slima, tāpēc viņai bija nepieciešama speciāla aprūpe. 1942. gadā Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns Teodors Celms lūdza rektoru piešķirt P. Akermanim pabalstu materiālā stāvokļa uzlabošanai [62]. Kas notika ar Paulu Akermani un kā veidojās viņa ģimenes turpmākā dzīve, ir vēl pētāms jautājums.

Atziņas par Margrietas Akermanes personību

Margrietas Akermanes dzīvesdarbības raksturojums ir piemērs sievietes neatkarībai un līdzvērtībai 20. gs. Margrieta bija enerģiska un mērķtiecīga sieviete: viņa apzinīgi darīja savu ierēdnes darbu, iegūstot līdzcilvēku un valdošās varas atzinību. Margrieta bija sirsnīga un rūpīga attieksmē pret sev tuviem cilvēkiem: viņa atbalstīja savu vīru un gādāja par vecākiem. Margrieta bija gaiša un kultūru mīloša personība. To savās atmiņās apliecina laikabiedri, kas savu karjeru ierēdniecībā sāka Latvijas Valsts universitātē. Par Margrietu Akermani atmiņās dalās Anna Šubiņa, kas LVU par sekretāri sāka strādāt 1952. gadā. Viņa atceras Margrietu Akermani kā ļoti simpātisku, izglītotu un inteligentu sievieti, kas mīlējusi teātri.

M. Akermanes dzīves raksturojums ir apliecinājums, ka cilvēks, kurš veic it kā necilus ikdienas pienākumus, lai kāda institūcija varētu funkcionēt, kļūst par nozīmīgu šīs institūcijas daļu un dod ieguldījumu šīs institūcijas attīstībā, un tāpēc tiek cienīts un pieminēts arī pēc gadiem.

VĒRES

1. LVVA, 2996. f., 1. apr., 5177. l., 1. lp.
2. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 50. lp.
3. Turpat, 37. lp.
4. Turpat, 65. lp.
5. Turpat, 26. lp.
6. Turpat, 26. lp.
7. Bērziņš J. *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 83. lpp.
8. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 26. lp.
9. *Latvijas darbinieku galerija 1918–1928*. P. Krodera redakcijā. Rīga: Grāmatu Draugs, 1929, 149. lpp.
10. LVVA, 7427. f., 13. apr., 31. l., 56. lp.
11. Turpat, 56. lp.
12. Turpat, 32. lp.
13. Sludinājums. *Rīts*, Nr. 359, 1936, 5. lpp.
14. Pateicība. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 3, 1937, 18. lpp.
15. Nekropole. Pieejams: <http://nekropole.info/lv/search?q=+liba+skrebenovs>.
16. Turpat, + mikelis + skrebenovs.
17. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 1a. lp.
18. Staris A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*. Rīga: Lielvārds, 2000, 105. lpp.

19. Privātās ģimnāzijas Rīgā. LNB, A. Apīņa Reto grāmatu un rokrakstu lasītava, J. Zemzara fonds, A66, Nr. 135, 47. lpp.
20. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 26. lp. (M. Akermanes personas lieta.)
21. Privātās ģimnāzijas Rīgā. LNB, A. Apīņa Reto grāmatu un rokrakstu lasītava, J. Zemzara fonds, A66, Nr. 135, 47.–48. lpp.
22. Staris A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*. Rīga: Lielvārds, 2000, 113. lpp.
23. Rīgas rokpeļņi. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 183, 1897, 3. lpp.
24. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 18. lp.
25. Turpat, 70. lp.
26. Turpat, 65. lp.
27. *Enciklopēdija "Rīga"*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988, 544. lpp.
28. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 1a. lp.
29. Turpat, 1a. lp.
30. Turpat, 16. lp.
31. Turpat, 51. lp.
32. Turpat, 56. lp.
33. *Latvijas darbinieku galerija 1918–1928*. P. Krodera redakcijā. Rīga: Grāmatu Draugs, 1929, 149. lpp.
34. Turpat.
35. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 33. lp.
36. Turpat, 56. lp.
37. Turpat.
38. Turpat.
39. Turpat, 26. lp.
40. Turpat, 52. lp.
41. Turpat, 94. lp.
42. Turpat, 52. lp.
43. Triju Zvaigžņu ordeņa domes sludinājums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 261, 1934, 4. lpp.
44. LVVA, 7427. f., 13. apr., 30. l., 4. lp.
45. Turpat, 26. lp.
46. Turpat, 29. lp.
47. Turpat, 28. lp.
48. Turpat, 33. lp.
49. Turpat, 1a. lp.
50. Turpat, 33. lp.
51. Turpat, 30. lp.
52. Turpat, 15. lp.
53. Turpat, 34. lp.
54. Turpat, 1. lp.
55. Turpat, 38. lp.
56. LVVA, 7427. f., 13. apr., 32. l., 8. lp.
57. Turpat.
58. Turpat, 2. lp.
59. Turpat, 71. lp.
60. Turpat, 97. lp.
61. Turpat, 94. lp.
62. Turpat, 97. lp.

Summary

The aim of the research is to characterize the work of civil servant Margrieta Akermane (née Skrebenovs) as an example of a woman's diligent work in the framework of the University of Latvia. Margrieta began to work at the University of Latvia soon after its foundation (1920) as an administrator in the conglomerate office of three faculties (Architecture, Mechanics and Engineering). Later she became employed at the Faculty of Mechanics and its Material Testing station, which dealt with the orders of both state and private enterprises of Latvia and Lithuania. The life of Margrieta's husband Eduards Akermanis (1881–1936) was also related to the University of Latvia from 1924 until he passed away. Eduards Akermanis worked in the office as a chief administrator, and in 1929 he was awarded the Order of the Three Stars.

In Soviet times, Margrieta had an opportunity to continue her work at the University of Latvia. At first, she was appointed as a chief administrator of the office in the Faculty of Mechanics, later she worked as a laboratory assistant. While working, Margrieta was upgrading her political education, which, in fact, was a duty of every employee of the University.

Margrieta Akermane's contribution to the work of the University of Latvia was highly awarded both at the time of the First Republic of Latvia and in the Soviet period.

Akermane's positive attitude towards life and people is an impressive example of an emancipated woman of the 20th century.

Keywords: *civil servant, administrator, the University of Latvia, Margrieta Akermane.*

***Dr. med. Reinholds Girgensons – viens no izcilākajiem
bērnu ķirurģijas pamatlicējiem Latvijā***
***Reinholds Girgensons M. D. – one of the most prominent
founders of Latvian paediatric surgery***

Dzintars Mozgis

Rīgas Stradiņa universitāte
Slimību profilakses un kontroles centrs, Dunties iela 22, Rīga, LV-1005
E-pasts: dzintars@mozgis.lv

Inese Sviestīņa

Rīgas Stradiņa universitāte
Bērnu klīniskā universitātes slimnīca, Vienības gatve 45, Rīga, LV-1004
E-pasts: inese.sviestina@bkus.lv

Viens no izcilākajiem bērnu ķirurģijas pamatlicējiem Latvijā ir bijis *Dr. med. Reinholds Girgensons*, kurš kā izcils praktizējošs ķirurgs, kā arī ķirurģisko un ortopēdisko nodaļu virsārsts strādāja Rīgas pilsētas bērnu slimnīcā *James Armitstead*. Rakstā apskatīta Reinholda Girgensona biogrāfija, dažas no viņa publikācijām, kā arī viņa darbība, veicot totālās barības vada antetorakālās aizvietošanas operācijas.

Atslēgvārdi: medicīnas vēsture, 20. gs sākums, ķirurgs, Rīgas pilsētas bērnu slimnīca *James Armitstead*, *Dr. med. Reinholds Girgensons*, *Dr. med. Reinhold Girgensohn*, barības vada aizvietošanas operācijas.

Profesoru Aleksandru Bieziņu mēdz dēvēt par Latvijas bērnu ķirurģijas tēvu – šie vārdi iekalti pat viņa kapa pieminekļī [1], tomēr arī viņam bija vairāki skolotāji. Viens no tiem bija Aleksandra Bieziņa tiešais priekšnieks un skolotājs Reinholds Girgensons (*Reinhold Johannes Girgensohn*).

Reinholds Girgensons dzimis Siguldā 1882. gada 6. jūlijā (pēc vecā stila 24. jūnijā). Viņa tēvs, arī Reinholds Girgensons (*Karl Reinhold Girgensohn*, 1825–1891), bija Siguldas pagasta draudzes mācītājs. Māte Anna Girgensone (*Anna Eulalia Henriette Girgensohn (von Radecki)*, 1840–1900) nākusi no augstdzimušas dzimtas, viņas brāļi bijuši Otokārs Radeckis (*Ottokar Heinrich von Radecki*) un Vilhelms Radeckis (*Eduard Wilhelm von Radecki*), bet māsa – Hedviga Barklaja de Tolli (*Bertha Amalie Hedwig Barclay de Tolly*). Laikā, kad Reinholds piedzima, viņa tēvs bija 56 gadus vecs, bet viņa pusbrālim Ernstam Girgensoņam (*Otto Ernst Girgensohn* 1870–1948) bija jau 12 gadi.

1912. gadā Reinholds Girgensons apprecējās ar Annu Knīrīmu (*Amy Jenny Anna Girgensohn (von Knieriem)*, 1884–1932). Šajā laulībā 1913. gada 21. martā

dzimusi meita Zigrīda, bet 1914. gada 27. decembrī – dēls Verners. 1932. gadā Anna nomira, bet 1933. gada 26. augustā Bauskā vācu ev. lut. draudzē ir reģistrēta R. Girgensona otra laulība ar žēlsirdīgo māsu Olgu Klebergu (*Olga Kleberg*). 1935. gada augustā Rīgas pilsētas valde R. Girgensonam piešķīrusi “virs kārtējā atvaļinājuma papildu atvaļinājumu divu nedēļu apmērā ar algas izmaksu ceļojumam uz Vāciju, lai tur iepazītos ar medikotehniskām ierīcēm bērnu ķirurģiskās klīnikās Berlīnē, Frankfurtē pie Mainas un Mīnhenē un lai piedalītos ortopediskā kongresā Ķelnē, pie kam nekāda sevišķa komandējuma atlīdzība no pilsētas puses šinī gadījumā netiek maksāta” [2]. No 1935. gada R. Girgensons blakusdarbā strādājis arī Dr. Jēkaba Nīmaņa privātklīnikā, Daugavgrīvas ielā 6, kurā veicis salīdzinoši nelielas operācijas¹. Viņš visai ilgu laiku ir slimojis – 1937. gadā no 7. maija līdz 31. oktobrim un 1938. gadā no 16. jūlija līdz 1. augustam, bet 1939. gadā R. Girgensonam slimnīcas vadība uzdevusi “iepazīties ar modernākām bērnu slimnīcu ķirurģiskām nodaļām Vācijā, ņemot vērā, ka pēc Bērnu slimnīcas izbūves plāna apm. pēc viena gada Bērnu slimnīcā paredzama jaunas un plašākas ķirurģiskās nodaļas būve”.

R. Girgensons Rīgā dzīvojis Lāčplēša ielā Nr. 13, dzīvoklis 2, un viņam piederējusi arī vasarnīca Mellužos. Pēc paša lūguma R. Girgensons sakarā ar vācu repatriāciju atbrīvots no dienesta Bērnu slimnīcā 1939. gada 10. novembrī. Pēc repatriācijas zināms vien, ka viņš varējis turpināt darbu par ķirurgu Lihmanštatē (mūsdienās – Lodza). Tuvojoties frontei, viņam laimīgi izdevies evakuēt viņa nodaļas slimniekus un personālu. No 1941. līdz 1951. gadam R. Girgensons strādājis par praktizējošu ārstu Vitenbergā, un tas pēc lielā ķirurģiskā darba droši vien viņam nenācās viegli. 1951. gadā viņš beidzot dabūja ķirurga vietu Mīlhauzenē – nelielā un necilā pilsētā, bez lielām kultūras baudīšanas iespējām, ja neskaita paputējušo teātri, tādēļ viņš bijis spiests sašaurināt savu daudzpusīgo interešu loku. Neilgi pirms nāves viņš rakstījis: “Es esmu priecīgs, ka es šeit vēl varu labi darīt savu darbu. Ko gan iesāktu, ja vairs nevarētu strādāt.”² Viņam nebija lemts palikt bez darba – pēc īsas slimības un operācijas viņš nomira 1956. gada 22. aprīlī [5].

Reinholds Girgensons beidzis Nikolaja ģimnāziju Carskoje Selo un no 1903. līdz 1905. gadam studējis medicīnu Jurjevas (Tērbatas) universitātē, taču tad studijas pārtraucis [6]. Pagaidām nav izdevies noskaidrot, kurā vietā viņš turpinājis studijas 1906. gadā, taču droši zināms, ka no 1907. gada vasaras semestra viņš turpinājis medicīnas studijas Mīnhenes Ludviga Maksimiliāna universitātē (*Königlich Bayerische Ludwig-Maximilians-Universität zu München*), kuru absolvējis 1908. gadā, atbilstoši vāciskai tradīcijai aizstāvot nelielu, 23 lappušu biezu, disertāciju *Zur Kasuistik der Haematomyelie des untersten Rückenmarkabschnittes*³ [7]. Šeit viņa skolotājs ķirurģijā bijis fon Angerers (*Dr. Ottmar Ritter von Angerer*, 1850–1918). 1910. gadā R. Girgensons Mīnhenē iegūto diplomu pārlicis Maskavas Universitātē,

¹ Operāciju žurnāls saglabājies Jūrmalas pilsētas vēstures muzejā.

² Ich bin froh, daß ich die Arbeit hier noch gut leisten kann. Was fängt man an, wenn man nicht arbeiten kann.

³ Mīnhenes universitātes darbinieku un studentu sarakstā 1907. gadā R. Girgensona dzīves vieta norādīta kā *Rußland, Segewold, Blütenstraße 7/3*, bet 1908. gadā – *Walterstraße 32/2*.

iegūstot krievu *Лекарь* diplomu, jo, lai iegūtu prakses tiesības Krievijas Impērijā, ārzemju diploms bija jāpārliet kādā no Krievijas universitātēm.

No 1910. gada līdz 1914. gadam viņš galvenokārt strādājis par ārsta asistentu evaņģēliski luteriskajā Rīgas diakonīsu iestādē (*Die Marien-Diakonissenanstalt zu Riga*). Šo iestādi 1862. gadā bija dibinājuši četri ievērojami vīri – barons Ungerns-Šternbergs, pilsētas padomnieks Kestners, *Dr. med.* Henke un mācītājs Lēzevics, lai izglītotu slimo kopējas un vienlaikus dotu pajumti un palīdzētu tām kalponēm, kuras “dažādi maina savu dzīvi nekristīgā veidā”. Šī iestāde atvērta 1864. gadā un no sākuma atradusies galīgi nepiemērotās kāda lokāla telpās Nikolaja ielā Nr. 55, bet vēlāk tika uzcelta un ierīkota ēka Šarlotes ielā [8]. Par šīs diakonīsu iestādes rektoru 1913. gada novembrī, laikā, kad tur strādāja R. Girgensons, kļuva viņa vienaudzis Jāņa baznīcas mācītājs un pedagogs Erhards Deblers (*Erhard Doeblers*, 1882–1919). Viņu 1929. gada 22. maijā, neilgi pirms landvēra ierašanās, kopā ar vēl vairākiem vācu un latviešu mācītājiem Centrālcietumā nošāva lielnieki – viņš, aizstāvēdams savas draudzes locekļus, apzināti bija izvēlējis mocekļa ceļu [9].

Rīgas pilsētas bērnu slimnīcā *James Armitstead* R. Girgensons sācis strādāt 1915. gada 15. augustā un jau itin drīz kļuvis par ķirurģiskās nodaļas vadītāja vietas izpildītāju. Šeit par vienu no viņa praktiskā darba skolotājiem kļuva izcilais akadēmiski orientētais ķirurgs un pirmais Bērnu slimnīcas ķirurģiskās nodaļas virsārsts Pauls Klemms (*Paul Otto Karl Klemm*, 1861–1921); tiesa, kopš 1910. gada P. Klemms vairāk laika veltīja Rīgas pilsētas II slimnīcai, kurā viņš strādāja par ķirurģiskās nodaļas virsārstu un medicīnas direktoru. Kopš 1910. gada par ķirurģiskās nodaļas virsārstu strādāja cits izcils ķirurgs – Leo Bornhaupts (*Leo Otto Johann Bornhaupt*, 1874–1936), kurš aizsācis totālu barības vada aizvietošanas plastiku bērniem pēc barības vada striktūras, ko izraisījis apdegums ar sārmiem vai skābēm; par to liecina viņa publikācija 1919. gadā par diviem pabeigtiem barības vada aizvietošanas operāciju sērijas gadījumiem [10]. 1918. gadā L. Bornhaupts piedalījies karā pret lieliniekiem, tādēļ 1919. gada pavasarī, kad tie guva militārus panākumus, viņš bēga vispirms uz Ščecinu, bet vēlāk uz Nīderlandes kolonijām Medanu, Sumatru un Javu [11].

Vienā no retajām R. Girgensona publikācijām 1919. gadā viņš sevi nosaucis par Bērnu slimnīcas ķirurģiskās nodaļas sekundārārstu, bet par virsārstu atkal nosaukts Pauls Klemms⁴ [12]. No R. Girgensona personīgās lietas Bērnu slimnīcas arhīvā izriet, ka viņš par ķirurģiskās nodaļas virsārstu oficiāli apstiprināts tikai 1920. gadā, tomēr jāņem vērā tālaika vēsturiskie notikumi. Pēc slimnīcas direktora *Dr. med.* Johana Bernharda Švarca (*Johannes Bernhard Schwartz*, 1862–1917) nāves 1917. gada 8. janvārī slimnīcā aizsākās pārmaiņas, kuras acīmredzot bija briedušas jau ilgi – proti, ticis nolemts, ka administratīvās funkcijas šķiramas no medicīnas un tās jāuztic administratīvajam direktoram, bet par medicīnas direktoru jāklūst infekciju nodaļas virsārstam. No 1917. gada 6. februāra par iekšķīgo slimību nodaļas virsārstu tika iecelts valsts padomnieks *Dr. med.* Ferdinands Būholcs

⁴ *Dr. med.* Pauls Klemms savās publikācijās lietojis jēdzienu “vadošais ārsts” – *Dirigierender Arzt der Abteilung*.

(*Ferdinand Friedrich Buchholz*, 1868–1918), bet infekciju nodaļas vadīšana uz laiku tika uzticēta Dr. med. Verneram Danbergam (*Werner Dannberg*, 1882–1919).

Lai kā tas arī nebūtu bijis, tomēr medicīnas direktora pienākumi uzticēti tieši R. Girgenšonam, kurš tad arī aktīvi un atkārtoti iestājies par to, lai uzņemšanas nodaļa tiktu pārbūvēta, nošķirot divās atsevišķās istabās ar lipīgajām slimībām sirgstošos no citiem slimniekiem. Minētais projekts ticis arī realizēts. Bērnu slimnīcā R. Girgenšona vadīšanas laikā tikuši ieviesti anatoma, bakteriologa, serologa amati, izveidota ausu, kakla un deguna slimību nodaļa ar 20 gultasvietām un atsevišķu operāciju zāli, ortopēdijas nodaļa ar darbnīcu, pārbūvēta un paplašināta ķirurģijas nodaļa, lai izvairītos no lipīgo slimību ienešanas, kā arī veikti nozīmīgi uzlabojumi veļas mājā un kanalizācijas nosēdaku sistēmā. Jāņem vērā, ka šīs pārmaiņas tika realizētas Pirmā pasaules kara laika apstākļos, jo pavisam netālu no Rīgas atradās frontes līnija un ierakumi. 1917. gada 1. septembrī krita Rīga, bet jau 1918. gada februārī vācu armija bija okupējusi visu Latvijas teritoriju. No 1917. gada 17. novembra Bērnu slimnīcā par patologu konsultantu sācis strādāt pēc tautības vācietis Romāns Adelheims (*Roman August Adelheim*, 1881–1938), un domājams, ka viņu uzaicināja tieši R. Girgenšons. R. Adelheims vairāk zināms ar to, ka 1914. gadā nodibinājis pirmo Pastēra staciju Latvijā un sācis potēt cilvēkus, kurus sakoduši suņi vai vilki [13]. Viņu uzskata arī par LU Medicīnas fakultātes Patoloģijas katedras un Rīgas Stradiņa universitātes Mikrobioloģijas katedras pamatlicēju [14, 15].

No 1919. gada 3. septembra par Bērnu slimnīcas direktoru kļuvis ārsts Andrejs Priedkalns. No viņa vēstulēm draugam un korespondentam, zobārstam Kārlim Janauam (*Janaus*, 1874–1963) Līgatnē (arī Cēsīs) ir iespējams nedaudz restaurēt tā laika notikumus, tai skaitā kara darbības jezgu, īpaši Bermontiādes laikā, kas “laimīgā kārtā slimnīcu tieši nav skārusi, ja neskaita kādas nomaldījušās lodes izsisto stikla rūti, lai gan pāri galvām šāviņi lidojuši gan” [16]. Priedkalns Bērnu slimnīcā aizsācis daudzas nozīmīgas pārmaiņas, piemēram, viņš ap sevi “baltvācu medicīnas citadelē” sāka pulcināt latviešu ārstus, arī medicīniskā dokumentācija bija jāraksta ne vairs vācu, bet gan latviešu valodā. No jau minētajām vēstulēm izriet, ka viņam bijušas nopietnas domstarpības ar t.s. vācu kliķi, tai skaitā R. Girgenšonu. A. Priedkalns satraukts raksta, ka īsti nezina, “kur ņemt labu ķirurgu”, jo viņš vasaras vidū palikšot bez “spēcīgākā ķirurga”. Šis fakts apstiprināms dokumentāli, jo R. Girgenšons “uz paša vēlēšanos atstājis slimnīcas dienestu 16. jūlijā 1921. g. un pieņemts atpakaļ slimnīcas dienestā 26. jūlijā 1921. g.” [17].

Spriežot pēc fotogrāfijām un laikabiedru atmiņām, ķirurgs Reinholds Girgenšons bijis gara auguma, stalts, vienmēr labi ģērbies, baltā kreklā ar augstkrādziņu un kaklasaiti, apaļām brillītēm, mazām ūsiņām, vienmēr bijis korekts un kopts vīrietis, kurš izcēlies ar stingrību, precizitāti, pedantismu un prasījies to arī no citiem. R. Girgenšons bijis ļoti prasmīgs ķirurgs, daudz operējis, labi pārzinājis literatūru, tomēr pats publicējies maz un reti. Viņš bijis labs sava amata meistars, rūpīgs diagnostis, teicami pārzinājis operāciju tehniku un ārsta psiholoģiju, ētikas un deontoloģijas jautājumus. Viņš veicinājis ķirurģisko nodaļu modernizāciju. Grāmatā “Zelta skalpelis” A. Vīksna un E. Platkājis par viņu rakstījuši: “Cik populārs viņš bijis vietējā publikā, tik mazpazīstams – zinātniskajās aprindās. No nedaudziem rakstiem jāpiemin raksti par barības vada plastiku bērniem pēc ķīmiskiem

apdegumiem, kura jāuzskata jau par klīnikas tradīciju, un par primāro vēderplēves iekaisumu bērniem. Vairākas viņa publikācijas, diemžēl, nav atrodamas, tomēr 1919. gadā viņš publicējis gadījumu aprakstus “Zur Luxation im ersten Tarsometatarsalgelenk”, kurus guvuši bērni, krītot no zirga [18]. Pirmā Latvijas ārstu un zobārstu kongresa darbos 1926. gadā publicēts R. Girgensona referāts “Über metastatische Peritonitis” [19].

Reinholds Girgensons kļuva par Aleksandra Bieziņa tiešo šefu klīnikā un līdz ar to par vienu no skolotājiem bērnu ķirurģijā.⁵ [20]

No R. Girgensona varējis daudz mācīties, viņš atbalstījis kolēģu zinātniskos centienus un, lai arī pēc tautības vācietis, īpaši neiebildis, ja izvirzās spējīgākie latvieši [21].

Caurlūkojot operāciju žurnālu un atlasot tās operācijas, ko veicis R. Girgensons daudzu gadu garumā, redzam, ka liela daļu operāciju bijušas sekvestrektomijas osteomielīta gadījumā, apendektomijas akūta apendicīta gadījumā, bet bijušas arī t.s. intervāla operācijas, incīzijas periapendikulāra abscesa gadījumā, kā arī Duglasa abscesa atvēršana caur taisno zarnu ar t.s. Landaua instrumentu, ribas rezekcijas pleiras empīemas gadījumā, Ahileja cīpslas pagarināšanas greizo pēdu (*pedes equinovarus*) gadījumā, osteotomijas rahītisku kāju deformāciju gadījumā, dažādas herniotomijas, olnīcas cistas ekstirpācijas, dažādu lūzumu slēgtas un arī atvērtas repozīcijas ar osteosintēzi, to skaitā arī vairākas atslēgas kaula osteosintēzes operācijas, greizo pēdu redresācijas (ar cīpslu plastiku vai bez tās) un Lorenca ģipša uzlikšanas, gūžas locītavas mežģījumu repozīcijas un redresācijas ar ģipsēšanu, plastikas greizā kakla gadījumā, dažādu ādas veidojumu ekstirpācijas, nerunājot nemaz par brūču sašūšanu un svešķermeņu izņemšanu. Taisnās zarnas izkrišanas gadījumā veikta diega apšūšana pēc Tīrša (*Tiersch*) metodes. Retāk veikto operāciju skaitā atrodamas piloromotomijas pēc Ramsteda pilorostenozes gadījumā (viņš gan to saucis par pilorospazmu), osteotomijas ar osteosintēzi pseidartrozu gadījumā, *olecranon* un *humerus* epikondīlu piešūšanas, kā arī pieres sinusīta drenēšana.

Sarežģītāko operāciju vidū ir trepanācijas posttraumatisks epilepsijas vai tumora gadījumā, lūpu un auslēju šķeltnu plastikas (ilgākā – 2 stundas 25 minūtes), peņa plastikas hipospādiju gadījumā, laparotomijas ar zarnu rezekciju un zarnu anastomožu izveidošanu zarnu necaurejamības gadījumā (*occlusio intestini*). Jāmin arī urīnpūšļa ectopijas operācija jeb Maidla (*Maydl*) operācija *Bordelin* modifikācijā. Tā bijusi populāra tieši Austrumeiropā, un tās laikā mobilizētais un invertētais *trigonum vesicae urinariae* implantēts resnās zarnas rektosigmoidālajā apvidū (operācijas ilgums norādīts 2 stundas 25 minūtes) [22]. Megakolona gadījumā veikts zarnas lūmena samazināšanas mēģinājums, veidojot ieloces un sašujot (*raphia*), kas no mūsdienu viedokļa diez vai varēja atrisināt bērna veselības problēmas⁶.

Īpaši jāizceļ barības vada operācijas, kuras veiktas pēc barības vada apdegumiem ar sārmiem. Vienkāršākos gadījumos mēģināts novērst barības vada stenozi I fizioloģiskā sašaurinājuma apvidū, veicot barības vada plastiku, taču

⁵ A. Bieziņš Bērnu slimnīcā sāka strādāt 1923. gada 11. februārī.

⁶ Orvars Svensons ieteica Hiršprunga slimības ārstēšanu ar t.s. caurvilkšanas operāciju (*pull-through surgery*) tikai 1948. gadā.

sarežģītākos – pilnīgas barības vada striktūras – gadījumos ir veiktas daudzu sarežģītu operāciju sērijas, lai pilnībā aizvietotu necaurejamo barības vadu ar šim nolūkam izveidotu ādas caurulīti krūškurvja priekšējā sienā. Kopējais operāciju skaits, ņemot vērā radušos komplikāciju (piemēram, fistulu) novēršanas nepieciešamību, vienam bērnam svārstījies no 9 līdz 25. Ieskatu šo operāciju veikšanā sniedz tolaik vēl privātdocenta A. Bieziņa ziņojums 1938. gadā Helsinkos I Somijas un Baltijas ārstu kongresa laikā. Savā referātā viņš ziņojis par 11 totālas antetorakālas barības vada plastikas gadījumiem, kas veikti bērniem 10–12 gadu vecumā. Referāts vēlāk vācu valodā publicēts izdevumā *Verhandlungen der I Fenno Baltischen Ärztetagung, 26.–27.08.1938* [23]. No tā saprotam, ka barības vada aizvietošana sastāvējusi no vairākiem secīgi veiktu operāciju posmiem, kurus izstrādājuši jau minētais L. Bornhaupts un R. Girgensons. Šie etapi bija: 1) dermatoplastika, kuras laikā no krūškurvja priekšējās sienas ādas 5–5,5 cm plata daļēji mobilizēta lēvera, sākot no kakla kreisās puses līdz epigastrijam, tika izveidota caurulīte, kura iesūta zemādā; 2) “Y” veida tukšās zarnas plastika, kuras laikā aborālais brīvās cilpas gals tika uzvilktis aiz *colon transversum* cauri vēdera priekšējai sienai līdz zemādai, kur beidzas ādas caurulīte; 3) ārējā ezofagostomija kakla kreisajā pusē; 4) ādas caurulītes savienošana ar zarnu; 5) zarnas savienošana ar kuņģi; 6) barības vada savienošana ar ādas caurulīti. Starp operācijām praktizēti 6–12 nedēļas ilgi atpūtas periodi, kas samazinājuši kopējās plastikas risku. Ziņojumā skaidrotas vairākas tehniskas detaļas un norādīts, ka vairākos šīs operācijas posmos, bet jo īpaši pēdējā, iespējama fistulu veidošanās, kuras tad tiek ārstētas konservatīvi vai operētas, izmantojot ne vairs narkozi, bet lokālu atsāpināšanu. Secināts, ka ar šādu rīcību izdevies izvairīties no nāves gadījumiem. Referātā teikts: “Ar to mēs uzskatām, ka esam sasnieguši sava veida pasaules rekordu, kurš grūti pārspējams. Izskaidrojums slēpjas apstākļī, ka Latvijā ir daudz sārnu izraisītu barības vada apdegumu gadījumu. Nātrija un kālija sārnu izmantošana tīrīšanas nolūkā smagajos kara gados bija ļoti izplatīta. Arī pašlaik sārnu izraisīto barības vada apdegumu gadījumi nemaz nav reti.”⁷

Tālāk ziņojumā varam lasīt: “8 no mūsu pacientiem plastika veikta laika periodā pirms 2 līdz 15 gadiem. Viņi jau pieauguši vai arī laukā no pusaudžu vecuma un līdzīgi kā citi cilvēki nodarbojas ar ko nu kurais. 2 gadījumi nav vēl pavisam pabeigti, un tie vēl tiek ārstēti. Viens zēns tieši pašlaik tiek gatavots plastikai. Šo lielo plastiku gadījumā mums līdz šim nav bijis neviena nāves gadījuma. Viens zēns gan nomira mājās no gripas pneimonijas, bet tas galīgi nemaz nebija saistīts ar operāciju.”

Ziņojumā īsti skaidri nav minēta ārstniecības iestāde, kur šīs operācijas veiktas, kā arī nav uzsvērts, ka pārsvarā šīs operācijas veicis R. Girgensons. A. Bieziņš

⁷ Wir glauben damit einen einzig dastehenden Weltrekord, der kaum zu überbieten ist, erreicht zu haben. Die Erklärung liegt in der Häufigkeit der Laugenverhärtungen im Lettland. die Gebrauch von Natron- und Kaliumlauge zu Reinigungszwecken war sehr verbreitet in den schweren Kriegsjahren. Auch jetzt sind die Laugenverhärtungen nicht all zu selten.

ziņojis: “Šo sēriju aizsāka Girgensons, un par pirmajiem trīs gadījumiem viņš pirms apmēram 10 gadiem ziņoja baltiešu ķirurgu kongresā Tartu.”⁸

Būtībā 10 plastikas – tālaika bērnu ķirurģijas meistaradarbus – tajā brīdī bija veicis R. Girgensons un tikai vienu uzsācis A. Bieziņš, kurš cita starpā “repatriējās nepabeigtā stāvoklī”. Minētais teikums vairākos izdevumos tika atreferēts tā, ka R. Girgensons veicis tikai trīs, bet A. Bieziņš 8 no minētajām operācijām. Par šo tikusi uzrakstīta sūdzība, un, kad sākusies izmeklēšana, savā paskaidrojumā A. Bieziņš rakstījis: “Rīgas pilsētas bērnu slimnīcas ķirurģiski-ortopēdiskās nodaļas pastāvēšanas laikā no 1899. gada no tanī darbojušajiem ārstiem ir radītas daudzas īpatnības bērnu ķirurģijā un ortopēdijā attiecībā uz saslimšanu diagnostiku, ārstēšanu un tās metodiku, veidojot zināmu novirzienu minētās disciplīnās tā sauc. skolas nozīmē. Lielākie nopelni pie tās izveidošanas pieder nodaļā agrāk strādājušiem Klemm'am, Saarfels'am, Thilo, Bornhauptam, Gusew'am un Girgensohn'am. Attiecībā uz mākslīgo barības vada plastiku galvenie nopelni ir Girgensohn'am metodikas izvēlē un iedalījumā etapos un Bornhauptam, kurš ieteica aborālā barības vada gala fiksēšanu brūcē, lai pasargātu no mediastināliem sastrutojumiem. Plastikū labie rezultāti, zīmējoties uz mirstības un operāciju samazināšanu, ir uzskatāmi par mūsu nodaļā lietotā iedalījuma un metodikas ieguvumu, kamdēļ man bija uzdots no paša Dr. Girgensohn'a to referēt. Visos manos publicējumos un demonstrējumos esmu ne tikai minējis, bet arvien pasvītrojis Dr. Girgensohn'a kā ilggadīgā nodaļas vadītāja un mana dziļi cienījamā skolotāja nopelnus, neesmu tos pierakstījis sev, bet gan kā viņa skolnieks un darba turpinātājs esmu centies tos izcelt (attiecībā uz bērnu vecuma ķirurģisko saslimšanu ārstēšanas īpatnībām, metodiku veidiem, plastikām, metastatiskiem peritonītiem u.t.t.) un dažos gadījumos arī turpināt, gan ar Dr. Girgensohn'a palīdzību, gan patstāvīgi.” [24] Šo izvilkumu citējam tādēļ, ka tas ļauj mums rekonstruēt A. Bieziņa pārliecību tajā laikā, ka Rīgā Bērnu slimnīcā jau ir izveidojusies bērnu ķirurģijas skola un ka par viņa skolotāju uzskatāms R. Girgensons.

Tas gan nepasargāja A. Bieziņu no “smaga literāriska pārkāpuma” atzīšanas 1942. gada 15. maijā, taču šo notikumu iztīrāšana nav šī raksta nolūks [25].

1938. gadā R. Girgensons bija arī viens no tiem, kas Latvijā iesāka sirds ķirurģiju – lielā noslēpumainībā privātklīnikā Rīgā, Skolas ielā 11, viņš, Kristaps Štamms (*Christoph Stamm*) un profesors Vladimirs Mincs mēģinājuši nosiet Botallo vadu [26, 27]. Tas liecina ne tikai par R. Girgensona ķirurģisko uzdrīkstēšanos, bet arī par viņa un Kristapa Štamma cilvēciskajiem uzskatiem, ja ņem vērā faktu, ka viņi bija vācieši, bet Mincs – Latvijas ebrejs. Diemžēl nekādas citus pierādījumus, izņemot A. Bieziņa stāstījumu, no kura šī ziņa reproducēta tālāk, pagaidām nav izdevies atrast. Iespējams, ka šī operācija bijusi neveiksmīga, jo veiksmes gadījumā informācija par to būtu nonākusi Rīgas Praktizējošo ārstu biedrības sēdes protokolos. Jāpiezīmē vien, ka pasaulē pirmais zināmais, kuram sekmīgi izdevās nosiet *ductus arteriosus Botalli* tā paša 1938. gada 26. augustā sava šefa atvaļinājuma laikā, bija tajā laikā vēl rezidents Dr. Gross (*Robert Edward Gross*, 1905–1988)

⁸ Diese Serie ist von Girgensohn begonnen worden und über die die 3 ersten Fälle hat Girgensohn vor etwa 10 in einer baltischen Chirurzentagung in Tartu referiert.

Bostonas bērnu slimnīcā. Ap to laiku daudzās ārstniecības iestādēs bija veikti daudzi mēģinājumi to nosiet, tomēr visi bija beigušies neveiksmīgi.²⁸

Reinholds Girgensons savulaik tika pārņēmis Bērnu slimnīcas ķirurģisko un ortopēdisko nodaļu vadītāja amatu no Paula Klemma, bet pēc daudziem nostrādātiem gadiem atstāja to tālāk profesoram Aleksandram Bieziņam, kuru mēdz dēvēt par Latvijas bērnu ķirurģijas tēvu. Faktiski tad Rīgā, Bērnu slimnīcā, jau pastāvēja bērnu ķirurģijas skola, tikai tās pirmie pārstāvji bija baltvācieši, nevis latvieši. Un viens no izcilākajiem bērnu ķirurgiem 20. gs. sākumā bijis Dr. med. Reinholds Girgensons, kurš, pretstatā savam skolotājam Dr. med. Paulam Klemmam, bija vairāk orientēts praktiski, nevis akadēmiski. Viņa veikums spilgti raksturo bērnu ķirurģijas attīstības līmeni 20. gs. pirmajā pusē – īpaši viņa veiktās ārkārtīgi sarežģītās un daudzu posmu totālās antetorakālās barības vada aizvietošanas operācijas.

VĒRES

1. Vīksna A., Platkājis E. *Zelta skalpelis: Profesora Aleksandra Bieziņa dzīve un darbs*. Rīga: Zvaigzne, 1980, 151. lpp.
2. Bērnu slimnīcas arhīvs. Izraksts iz Rīgas pilsētas valdes sēdes protokola no 9. augusta 1935. g. R. Girgensona komandējums; R. Girgensona personīgā lieta.
3. Bērnu slimnīcas arhīvs. Dr. A. Plūmes parakstīts lūgums Finanšu ministrijas valūtas nodaļai, 13.07.1939. R. Girgensona personīgā lieta.
4. Prof. Arņa Vīksnas informācija no Jāņa Stradiņa, kurš uzzinājis šo datumu personīgo kontaktu ceļā, tolaik VFR.
5. Bērnu slimnīcas arhīvs. Sarakste ar R. Girgensona pēctečiem.
6. Tartu Ülikooli üliopilaskonna teatmik. *Album academicum universitatis Tartuensis, 1889–1918*, I. Tartu, 1986, p. 128.
7. Amtliches Verzeichnis der Lehrer, Beamten und Studierenden an der Königlich Bayerischen Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Sommer-Semester 1907 [tiešsaiste]. Pieejams: https://epub.ub.uni-muenchen.de/view/lmu/pverz.html#group_1908 (skatīts 19.04.2016.).
8. Tobien Alexander. *Das Armenwesen der Stadt Riga: eine historisch-statistische Studie*. Riga, 1895, R. Rutz Buchdruckerei, Riga, Domplatz 11/13, S. 324–333.
9. Schabert Oskar. *Baltisches Märtyrerbuch*. Berlin: Furche-Verlag, 1926, S. 140.
10. Bornhaupt Leo. Zwei geheilte Fälle von totaler Oesophagoplastik. *Arch. f. Klin. Chir.* 111: 315, 1919.
11. Dr. med. Leo Bornhaupt. *Rigasche Rundschau*, Nr. 180, 07.08.1936.
12. Girgensohn Reinhold. Zur Luxation im ersten Tarsometatarsalgelenk. *Deutsche Zeitschrift für Chirurgie*. Vol. 148, S. 135–137.
13. Mozgīs Dzintars. *Laipe ir kalpot bērniem: Bērnu slimnīcas simtgade*. Rīga: Nacionālais medicīnas apgāds, 1999, 12.–15. lpp.
14. Gordjušina V., Skudra M., Vīksna A. Profesors Romans Adelheims un patoloģiskās anatomijas attīstība Latvijas Universitātē. *LU Raksti*, 661. sēj. Rīga, 2004, 162.–167. lpp.
15. Mikrobioloģijas katedra [tiešsaiste]. Rīgas Stradiņa universitāte. Pieejams: <http://www.rsu.lv/fakultates/medicinas-fakultate/medicinas-fakultates-katedras/biologijas-un-mikrobiologijas-katedra/katedras-vesture/3803-mikrobiologijas-katedra> (skatīts 31.03.2016.).
16. Andreja Priedkalna vēstules Kārlim Januam. Medicīnas vēstures muzeja krājumi.
17. Bērnu slimnīcas arhīvs. Reinholda Girgensona personīgā lieta.
18. Girgensohn Reinhold. Zur Luxation im ersten Tarsometatarsalgelenk. *Deutsche Zeitschrift für Chirurgie*. March 1919, Vol. 149, Issue 1, pp. 135–142.

19. Girgensohn Reinhold. Über metastatische Peritonitis. *I Latvijas ārstu un zobārstu kongresa darbi*. Rīga, 1926, 242.–247. lpp.
20. Vīksna A., Platkājis E. *Zelta skalpelis: Profesora Aleksandra Bieziņa dzīve un darbs*. Rīga: Zvaigzne, 1980, 58. lpp.
21. Turpat.
22. Williams David Innes. Urology in Childhood: Congenital abnormalities of the lower urinary tract. In: Alken C. E., Dix V. W., Weyrauch H. M., Wildbolz E. (eds). *Handbuch der Urology*. Vol. XV, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg GmbH, 1958, p. 100.
23. Verhandlungen der I Fenno Baltischen Ärztetagung 26.–27.08.1938, Ser. B, Tom. XXVII, S. 1–2.
24. Latvijas Valsts arhīvs. A. Bieziņa personīgā lieta Latvijas Universitātē; A. Bieziņa paskaidrojums LU Medicīnas fakultātes komisijai, Veselības direkcijai un Rīgas pilsētas Veselības pārvaldei.
25. Latvijas Valsts arhīvs, A. Bieziņa personīgā lieta Latvijas Universitātē; LU Medicīnas fakultātes komisijas slēdziens.
26. Vīksna A., Platkājis E. *Zelta skalpelis: Profesora Aleksandra Bieziņa dzīve un darbs*. Rīga: Zvaigzne, 1980, 123. lpp.
27. Альшгулер Б., Черфас Д. *Профессор Минц*. Рига, 1970, с. 72.
28. Robert Edward Gross, 1905–1988. *A Biographical memoir by Francis D. Moore and Judah Folkmann*. National Academy of Sciences, National Academies Press, 1995.

Summary

Reinhold Girgensohn was one of the most prominent paediatric surgeons in Riga who worked from 1915 to 1939 at the Riga City Children's Hospital "James Armitstead" and made complex and at the time very advanced surgical interventions and reconstructions. The article reflects upon Reinhold Girgensohn's biography, his several publications and provides some insight into the total oesophageal replacement operations what he carried out.

Keywords: *the history of medicine, early 20th century, Riga, surgeon Reinhold Girgensohn M. D., oesophageal replacement operations.*

Malēnijas garīdznieki – nacionālo partizānu atbalstītāji *Pastors of Malēnija – supporters of the national partisans*

Jēkabs Raipulis

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Imantas 7. līnija 1, Rīga, LV-1083
E-pasts: jekabs.raipulis@rpiva.lv

Otrā pasaules kara beigu posmā, ienākot Sarkanajai armijai Malēnijas reģionā, tajā izveidojās vairākas nacionālo partizānu grupas, kuras turpināja cīņu ar padomju okupantiem līdz pat 1953. gadam. Nacionālajos partizānos cīnījās un tos atbalstīja dažādu profesiju pārstāvji, tajā skaitā arī vietējie luterāņu mācītāji Pauls Birzulis (1913–1990) un Eduards Grāvītis (1913–1973). Abi teoloģiju studējuši Latvijas Universitātē. P. Birzulis strādājis par mācītāju Valkas apriņķa Palsmanes un Aumeisteru draudzē, bet E. Grāvītis bijis Alūksnes apriņķa Zeltiņu draudzes mācītājs. Abi par piedalīšanos pretestības kustībā kopā ar Ziemeļvidzemes partizāniem arestēti un notiesāti par nacionālismu, pretpadomju darbību un mežabrāļu atbalstīšanu; sods – ieslodzījums labošanas darbu nometnē. Izgājuši padomju soda nometņu moku ceļus (P. Birzulis izcieta sodu Komi APSR un Karagandā no 1946. gada līdz 1952. gadam un pēc tam līdz 1956. gadam tika noņemtiņš Karagandā, savukārt E. Grāvītis izcieta sodu Vorkutā un Kolimā no 1945. gada līdz 1956. gadam), pēc atgriešanās Latvijā nav varējuši pilnvērtīgi stādāt garīdznieku darbu, jo atradušies nepārtrauktā čekas uzraudzībā, kā arī to neļāva gulagā saņemta veselība.

Atslēgvārdi: Ziemeļvidzemes nacionālie partizāni, mācītāji mežabrāļu kustībā, spaidu darbu nometnes.

Otrais pasaules karš vēl nebija beidzies, bet daļu Latvijas jau bija ieņēmusi Sarkanā armija, un tai līdzī atnākusī čeka un administratīvie darbinieki sāka ieviest jauno kārtību, rekvizēt armijas vajadzībām pārtiku un zirgus, mobilizēt vīriešus armijā sūtīšanai uz Kurzemes fronti, kurā varonīgi aizstāvējās latviešu leģionāri un vācu armijas daļas. Jaunie okupanti enerģiski sāka ieviest savu kārtību, vajāja tos, kuri bija kaut kādā veidā saistījušies ar vācu okupācijas varu vai izrādīja neapmierinātību ar jaunās varas patvaļu, vai tika apsūdzēti pretpadomju darbībā. Lai iebiedētu, tika sodīti arī tie, kuri centās būt neitrāli, neizrādot īpašu sajūsmu par notiekošo, vai tika turēti aizdomās par mežabrāļu (bandītu, kā viņus dēvēja čeka) atbalstīšanu. Daudzām ģimenēm tēvi, brāļi vai citi radnieki bija iesaukti vācu armijas latviešu leģionā. Atceroties 1941. gada represijas, iedzīvotāji neloloja lielas cerības, ka otrreizējā okupācija būs maigāka. Tādēļ tie, kas baidījās, ka viņus varētu sodīt, slēpās mežos. Bēguļoja arī tie, kuri nevēlējas tikt iesaukti okupantu armijā, citi atriebās par nodarījumiem pirmās okupācijas laikā un dažādi gan nevardarbīgi, gan vardarbīgi centās traucēt nostiprināties jaunajai varai. Vairums no tiem, kas aizgāja mežā, loloja cerības, ka pēc hitleriskās Vācijas sakāves Padomju

Savienības sabiedrotie pagriezīs ieročus pret sarkanajiem un nāks palīgā Latvijai atgūt neatkarību. Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā pēc apjomīgajiem 1945. gada janvāra un februāra arestiem mežā iebēga 211 cilvēki. 1945.–1946. gadā mežā atradās 230 cilvēki [1].

1945. gada februārī Zeltiņu mācītājs Eduards Grāvītis, uzzinājis, ka viņu gatavojas arestēt, aizgāja pie pazīstamiem mežabrāļiem un iesaistījās to darbībā. Valkas apriņķa Palsmanes un Aumeisteru draudzes mācītājs Pauls Birzulis, dzīvodams legāli, sniedza mežabrāļiem dažādu palīdzību un pat kļuva par sava veida kontakt-personu starp dažādiem partizānu grupējumiem.

Galvenie mežabrāļu ķērāji un iznīcinātāji bija čekas karaspēks, kam palīdzēja no vietējiem jaunās varas atbalstītājiem saformētās *istrebiķeļu* (iznīcinātāju) vienības, vietējie komunisti, dažkārt arī regulārās armijas daļas un savervētie *stukači* (ziņotāji), kas iefiltrējās mežabrāļu rindās un ziņoja ķērājiem par viņu atrašanās vietām un plānotajām darbībām.

Pauls Birzulis Eduarda d. dzimis 1913. gada 24. februārī. Tēvs – Eduards Birzulis, māte – Jūlija, dzimusi Blūma. Pauls Birzulis beidzis Rīgas Valda Zālīša pamatskolu, Rīgas pilsētas 1. vidusskolu, 1932. gadā – Baznīcas ģimnāziju. 1938. gadā viņš absolvēja LU Teoloģijas fakultāti un tajā pašā gadā tika ordinēts. Skolas laikā iesaistījies skautu aktivitātēs, studiju laikā – Rīgas Doma draudzes jaunatnes pulciņā [2, 3]. Studiju biedrs Augusts Baume stāstījis, ka Pauls studijām nodevies intensīvi. Kad studiju biedri pārmetuši, ka viņš par maz piedaloties sabiedriskajā dzīvē, Pauls atbildējis: *Ja tēvs man deva naudu studijām un visu iztiku dzīvei, tad sapratu, ka man tēva sūtītie graši bija jāizlieto vienīgi studijām, jo manam tēvam nekāda lielā pārticība nebija.* [4] Pusgadu pēc studijām P. Birzulis kalpoja Rīgas Doma draudzē pie prāvesta E. Berga, tad Gaujienā gadu pie mācītāja J. Janelstīša. Pēc sava tēva mācītāja Eduarda Birzuļa aiziešanas pensijā 1940. gadā Pauls kļuva par Palsmanes un Aumeisteru draudžu mācītāju. 1939. gada decembrī Pauls apprecējās ar Valdu Zariņu, mācītāja Riharda Zariņa māsu. Viņiem bija divi bērni – dēls Andris (dz. 1941. g.), meita Elga (dz. 1943. g.) [5].

Vācu okupācijas laikā P. Birzulis nebija aktīvi iesaistīts politiskās norisēs. Kad 1944. gada rudenī Latviju atkārtoti ieņēma padomju karaspēks, P. Birzulis apsvēra iespēju bēgt uz Rietumiem, taču viņa tēvs Eduards Birzulis bija slims un tajā laikā atradās slimnīcā Smiltēnē, tādēļ Pauls tomēr nolēma palikt Latvijā. Tā kā viņš bija audzis patriotiskā garā, nebija šaubu, ka padomju sistēma viņam nebija pieņemama. Saskaņā ar staļiniskā laika tradīcijām ar to vien, ka kāds bija mācītājs un nesadarbojās ar okupācijas varas iestādēm, jau pietika, lai padarītu viņu par padomju valsts ienaidnieku. Paula tēvs Eduards Birzulis nomira 1945. gada decembrī [6].

1945. gada aprīlī P. Birzulis sastapa kādu vīrieti, kurš savā laikā bija mācījies pirmajās viņa vadītajās iesvētes nodarbībās. Ar viņa starpniecību P. Birzulis sazinājās ar nacionālajiem partizāniem un to vadītājiem Aleksandru Sarju, Arsēniju Dreijaltu un Jāni Zvaigzni. No šī brīža P. Birzulis sāka sniegt dažādu palīdzību nacionālajiem partizāniem, darbojoties kā starpnieks starp vairākiem partizānu grupējumiem un piegādājot tiem medikamentus, munīciju un informāciju par padomju varas pasākumiem, kā arī izplatīja Latvijas Nacionālās partizānu apvienības (LNPA) iespiestos materiālus. Tā kā Otrā pasaules kara laikā liela daļa luterāņu

mācītāju bija devušies bēgļu gaitās uz Rietumiem, P. Birzuļa pārziņā nonāca arī Cēsu apriņķa Velēnas un Madonas apriņķa Tirzas draudze. Līdz ar to viņš bieži ar pajūgu braukāja uz šīm vietām. P. Birzulis sabiedrībā bija pazīstams ar savu stingro reliģisko un nacionālo nostāju, tāpēc arī mežabrāļi viņam uzticējās un lūdzta uzņemt sakarus ar citām līdzīgām grupām [7]. *Tā kā Birzulis dzīvoja Birzuļu pagasta Alejās, viņam pirmie sakari izveidojās ar Birzuļu pagasta partizāniem, kurus vadīja Aleksandrs Sarja. 1945. gada aprīlī A. Sarjas partizānu nometnē viņš noturēja Lieldienu dievkalpojumu, kurā piedalījās 17 partizāni. Pēc šī gadījuma P. Birzulis, kuram ģimenē auga divi mazgadīgi bērni, ar sievu Valdu pārrunāja abu tālāko rīcību. Bija nolemts, ka viņš turpmāk rūpēsies par Latviju un iesaistīsies partizānu kustībā, savukārt sieva rūpēsies tikai par ģimeni un bērniem un nekādās partizānu darīšanās nekad neiesaistīsies. Tas bija darīts ar domu, lai P. Birzuļa iekrišanas gadījumā bērni nepaliktu bez abiem vecākiem.* [8] Drošības labad tomēr sieva Valda bērnus Andri un Elgu aizveda pie mātes uz Virešiem.

1945. gada oktobra vidū P. Birzuli ar segvārdu “Doktors Mednis” iecēla par LNPA Ziemeļaustrumu Vidzemes štāba galveno sakarnieku, kurš atbildēja par sakariem starp vairākām mežabrāļu grupām. Pretošanās kustības intelektuālākie līderi, tajā skaitā Gaujienas ģimnāzijas bijušais vēstures skolotājs Arsēnijs Dreijalsts un mācītājs Pauls Birzulis, bija Ziemeļvidzemes mežabrāļiem adresētā uzsaukuma autori, un tajā viņi izskaidroja cīņas mērķus un jēgu. Daži izvilkumi no šī uzsaukuma:

Smagajās ciešanu dienās, kad aziātiskais boļševiku režīms starptautisko notikumu rezultātā ir ieguvis vērā ņemamu cīņas telpu un sāk apdraudēt visas pasaules demokrātismu, mūsu latviešu tauta sava ģeopolitiskā un stratēģiskā stāvokļa labad no boļševisma varas ir apdraudēta pašos dzīvības pamatos...

Mēs cīnāmies un cīnīsimies pret boļševiku partijas diktatūru Latvijā, pret zemniecības iznīcināšanu, pret kolhozu ieviešanu, pret reliģijas un baznīcas vajāšanu.

Mēs cīnāmies un cīnīsimies par demokrātisku Latviju, mēs prasām visu šķiru un kārtu līdztiesību.

Mēs prasām Apvienoto Nāciju Sanfrancisko statūtu par tautas vienlīdzības un pašnoteikšanās realizēšanu Latvijā, izvedot demokrātiskas vēlēšanas.

Mēs gribam palikt pie Eiropas kultūras loka, un tāpēc mūsu orientācija ir anglo-amerikāniska...

Latvieši, atbalstiet savus partizānus šinī svētajā cīņā. DIEVS, SVĒTĪ LATVIJU! [9]

Dzīvodams legāli, P. Birzulis ne reizi vien palīdzēja ievainotajiem partizāniem, izvadīja nogalinātos mežabrāļus, izplatīja proklamācijas. Saglabājies kāds atmiņu stāstījums par medicīnisko palīdzību, kuru nodrošināja P. Birzulis. Kādā sadursmē ar čekistiem ievainoja igauņu mežabrāli Alfrēdu Kārmanu, kuram rokā ievainojuma vietā sākās gangrēna. Glābt varēja tikai rokas amputācija. P. Birzulis no Smiltenes slimnīcas, kur viņam bija pazīstams ķirurgs, uz mājām, kur slēpās ievainotais, atveda ķirurģijas māsu Lidiju Rozi, jo pašu ķirurgu uzmanīja čekisti, un medmāsu Ausmu. Medmāsu operāciju pie dēļa piesietajam partizānam veica siena šķūnī. A. Kārmans izveseļojās un turpināja kopā ar latviešu partizāniem cīņu pret okupantiem. P. Birzulis abas medmāsu aizveda atpakaļ uz Smilteni. L. Rozei 2002. gadā Igaunijas valdība par varonību piešķīra Kotkaristi zelta krustu [10].

Kā atcerējās P. Birzuļa sieva Valda, no partizāniem Paulu Palsmanē apciemojuši Jānis Zvaigzne, Alfrēds Geidāns un Drava. Vēlāk pie Dravas mājās čekisti atraduši tipogrāfiju. Viņš bijis avīzes “Mazā Latvija” redaktors. Pēc arestēšanas viņam piesprieduši un izpildījuši nāves sodu [11].

1945. gada 18. novembrī P. Birzulis Palsmanes baznīcā teica sprediķi, pēc kura, atgādinādams, kas latviešiem šī ir par dienu, sāka dziedāt “Dievs, svētī Latviju!”, un baznīcēni viņam pievienojās.

1946. gada 10. februārī partizānu apvienība organizēja LPSR Augstākās Pado-
mes vēlēšanu boikotu. Partizāni veica plašas aģitācijas, izdeva ap 1000 eksemplāru dažādu uzsaukumu, uzspīdzināja vairākus tiltus, saspridzināja ceļus. Visā apvie-
nības darbības teritorijā bija traucēti telefonsakari, jo daudzās vietās tika pārrauti telefona vadi un vairākās vietās tika pārtraukts arī telegrāfa sakaru tīkls. 11 vietās, galvenokārt Alūksnes un Viļakas apriņķī, notika uzbrukumi vēlēšanu iecirkņiem. Ziemeļvidzemes LNPA grupu organizētajā vēlēšanu traucēšanas stratēģijas izstrā-
dāšanā piedalījās arī P. Birzulis [12].

1946. gada 21. jūnijā P. Birzuli apcietināja. Par Paula apcietināšanu stāstīja sieva Valda: “1946. gada 21. jūnijā manu vīru – mācītāju Paulu Birzuli – izsauca Grundzāles pagasta “Dzeņos” dzīvojošais zemnieks Graudiņš, lai viņa sievai, kura esot uz miršanu, pasniegtu svēto vakarēdienu.” Kad vīrs nav atgriezies, viņa gājusi uz Graudiņa māju, bet tur nekādas slimnieces nav bijis un arī mācītāja nav bijis. Šis izsaukums bijušas lamatas, lai Paulu apcietinātu [13]. Sākumā P. Birzuli turēja apcietinājumā Grundzālē Siliņu mājās, tad čekas mājā Stabu ielā. Čekas mājas pagrabā viņš atradās no 1946. gada 25. jūnija līdz tā paša gada 26. oktobrim, kur dažādi tika pazemots un ieslodzīts arī karcerī. Izmeklēšanas laikā tika konfrontēts ar sievu Valdu, kuru tur arī arestēja. Čeka Paulu pratināja visu vasaru, mēģinot izdibināt informāciju par viņa sakariem ar mežabrāļiem, par mežabrāļu noietnēm, mežabrāļu atbalstītājiem, kā arī par citām “pretpadomju” aktivitātēm [14]. Viņš tika apsūdzēts nacionālismā, pretpadomju darbībā, dzimtenes nodevībā un mežabrāļu atbalstīšanā. Turklāt čekai bija informācija, ka 1945. gada 18. novembrī, Latvijas Neatkarības dienā, dievkalpojumā Palsmanes baznīcā viņš bija uzdrīkstējies ierosināt dziedāt Latvijas valsts himnu “Dievs, svētī Latviju!” [15].

Tiesa notika no 1946. gada 13. oktobra līdz 16. oktobrim. 17. oktobrī viņam tika izvirzīta apsūdzība par pretpadomju darbību un spriedumā tika piemērots LPSR Kriminālkodeksa 58-1a un 58-11 pants. Paulam Birzulim piesprieda desmit gadus ieslodzījumā labošanas darbu noietnē un politisko tiesību zaudēšanu vēl 5 gadus. Čekas sastādītajā “bandītu” un viņu atbalstītāju kartotēkā atrodama 1945. gada 17. novembrī datēta kartīte: *Birzulis Paulis. Palsmanes luterāņu baznīcas mācītājs, bandītu sakarnieks. Tātad vairāk par pusgadu čekisti jau zināja par Birzuļa saka-
riem ar partizāniem. Atstājot P. Birzuli brīvībā, čekisti cerēja nonākt uz pēdām partizānu vadītājiem, bet tas viņiem neizdevās [16, 17].*

Arestēja un uz pieciem gadiem ieslodzījumā labošanas darbu noietnē notiesāja arī Paula Birzuļa sievu Valdu Birzuli, lai gan viņa, lai neapdraudētu bērnus, meža-
brāļu gaitās nepiedalījās. Viņa raksta: *Tiku apcietināta 1946. gada 18. jūlijā Rīgas čekā, Stabu ielā, kur biju izsaukta par liecinieci apcietinātā vīra lietā... Tiesāta tiku Rīgā 1946. gada 17. oktobrī pēc KPFSR KK 58.12. panta. Sods – 5 gadi spaidu dar-
bos un 3 gadi pēc tam bez tiesībām. 1947. gada agrā pavasarī arī ešelonā kopā ar*

kriminālistēm sākās ceļš uz tālo Kolimu. Tas ilga apmēram 1 mēnesi. Galvenais – nedeva dzert. Kad aiz pusceļa reiz tikām ārā, izslāpušas dzērām no peļķēm [tas bija Padomju Savienībā jau trīsdesmitajos gados, varbūt arī agrāk ieviests politieslodzīto mocīšanas, t.i., gribas un veselības salaušanas, paņēmiens – J. R.]. [...] Pat tad, kad beidzās mans 5 gadu soda laiks, mani nelaida braukt uz Latviju. [...] Tā es paliku Kolimā līdz 1956. gadam. [...] Darbā iestāties [pēc atgriešanās Latvijā – J. R.] bija grūti, bija jācieš pazemojumi un atlaišana. [18]

Pēc tiesas Paulu Birzuli no Stabu ielas 26. oktobrī pārveda uz Centrālcietumu, bet 1947. gada 7. martā – uz Bolderājas lāgeri. Šeit ieslodzītos veda uz celtniecības darbiem. Pēc kāda laika Paulu norīkoja par baraku dieninieku, kam bija jā rūpējas par baraku apsildīšanu, bet vēlāk viņš lika grīdas un griestus jaunbūvēs. Šeit atradās arī vairāki paziņas no pirmsapcietinājuma laika, arī mācītājs Eduards Grāvītis, ar kuru Paulam izveidojās cieša draudzība. Vēlāk dienasgrāmatā P. Birzulis raksta, ka *tas bija cietumniecības krāšņākais laiks gan noderīguma, gan draugu ziņā. Naktīs lasījis, rakstījis, pārdomājis. Garīgā dzīve netikusi ierobežota. Trīs reizes mēnesī jūrnieki viņiem rādījuši kino, bijuši pašdarbības vakari, spēlējuši volejbolu [19].*

Bolderājā P. Birzulis uzrakstīja bērniības atmiņu stāstījumu un pasaciņas, noformējot tās mazu grāmatiņu veidā ar zīmējumiem. Grāmatiņa “Mans pelēkais bērniības draugs” (17.06.1947.) tika veltīta Valdai, Andrim un Elgai, un tajā bija 32 lappuses un 17 zīmējumi [20]. “Baltais porcelāna zilonītis” (25.06.1947.) bija pasaciņa Elgiņai, bet “Miega pelīte” (26.06.1947.) – pasaciņa Andrītim [21].

1947. gada 16. oktobrī ieslodzītos pārveda uz pārsūtīšanas punktu, kur kopā ar politieslodzītājiem bija arī kriminālie noziedznieki, kas politiskos ieslodzītos apzaga un piekāva. Kādā uzbrukumā uzbrucēji, sitot ar dēli, Paulam atlauza īkšķi. Pēc mēneša no pārsūtīšanas punkta notiesātos iesēdināja lopu vagonos ar divstāvu lāvām un dzeloņdrātīm apītām vagonu apakšām, lai tie nemēģinātu paslēpties zem vagoniem un aizbēgt, un vilciens sāka virzīties uz austrumiem [22].

1947. gada 27. novembrī trimdinieki nonāca Komi APSR lāgeros, kur bija jāstrādā mežizstrādē. Lāgerī bija arī citi latvieši, tāpat igauņi un lietuvieši, un arī citu tautību notiesātie. Barakā, kur mitinājās Pauls, bija vairāki pazīstami latvieši no pirmsizsūtījuma laika. Aukstumā un pusbadā bija jākrauj grēdās baļķi. Kad krāvēji bija nodzīti līdz spēku izsīkumam, viņiem lika attīrīt upi no zariem, siekstām un celmiem, lai atbrīvotu ceļu baļķu pludināšanai, vai lika attīrīt ceļu baļķu vešanai. Bezspēcīgajiem baļķu krāvējiem bieži gadījās traumas. Arī P. Birzulim – vienreiz baļķis saspieda kāju, citreiz baļķis iebelza pa krustiem, bet pat tad, ja vien spēja kustēties, bija jāstrādā. Smagi traumētos un pilnīgi spēkus zaudējušos ievietoja stacionārā atlabšanai. Vieglākais darbs bija pie zirgu apkopšanas un siena pļaušanas zirgiem. Tur Paulu pārcēla kā godīgāko, kurš nezagšot zirgiem paredzētās auzas. Tad viņš varēja salasīt ogas un pat noķert kādu zivi, tā papildinot trūcīgo ēdienu. Sargi un priekšnieki bija brutāli un mantkārīgi, nekautrējoties apzaga jau tā pusbadā esošos ieslodzītos, īpaši, ja viņiem pienāca kāds sūtījums no Latvijas. Tomēr apsardzē bija arī normāli un līdzjūtīgi cilvēki, bet tie nedrīkstēja to izrādīt. Kāds apsargs lūdza Paulu kristīt savu dēlu, lai gan bija pareizticīgais. Protams, tas tika darīts slepeni.

P. Birzulim no Latvijas māte un arī citi radinieki sūtīja paciņas ar speķi un sauņus, kādreiz arī pa kādam rublim. Daļu ēdamā Pauls sadalīja tuvākajiem barakas

biedriem, pārējo pa kriptaiņai pievienoja trūcīgajam ēdienam spēku saglabāšanai. Par sūtījumiem P. Birzulim bija uzziņājuši arī kriminālisti no citas barakas un kādā brīdī, kad viņš bija viens, uzbruka un pieprasīja naudu. Kad naudas nebija, tie viņu sāka žņaugt, lai uzrādot, kur tā ir. Kad arī tā neko nedabūja, tie apmeta Paulam siksnu ap kaklu un kāra. Viņš jau bija zaudējis samaņu, kad ienāca kāds barakas biedrs un eksekūcija tika pārtraukta. Kāršanas trauma bija tik smaga, ka Pauls nevarēja ne ēst, ne norīt ūdeni. Tomēr feldšeris viņu neatbrīvoja no darba, un tikai tad, kad Pauls apsolīja viņam spēki, kad pienāks paciņa, nosūtīja uz stacionāru. Protams, uzbrucēji nekādu sodu nesaņēma, jo arī sargi no viņiem baidījās [23].

1949. gada 31. decembrī P. Birzuli nosūtīja uz Karagandas labošanas nometni Kazahijas PSR. Brauciens lopu vagonā ilga 10 dienas. Karagandā viņš strādāja par galdnieku fabrikā, kuru būvēja japāņu karagūstekņi, bet vēlāk – ķieģeļu fabrikā. 1952. gada 1. jūnijā viņu pārcēla uz ieslodzījuma vietām Karlagu, tad Karabasu un Burumu. No 18. jūnija viņam piešķīra brīvu režīmu, lai gan aiz žoga. Līdz atlaišanai uz Latviju P. Birzulis strādāja celtniecībā [24].

P. Birzuļa trimdas gaitu apraksts ir ņemts no viņa dienasgrāmatas “Kā es pazudu savai ģimenei, tautai, dzimtenei”, kas uzrakstīta Karagandā, atrodoties izsūtījumā laikā no 1952. gada 12. oktobra līdz 20. oktobrim. Dienasgrāmata glabājas Okupācijas muzeja arhīvā, un to muzejam dāvinājusi Paula Birzuļa meita Elga. Tajā aprakstīta sūrā cīņa, lai izdzīvotu, un teikti arī visai skarbi vārdi par saviem tautiešiem. *Kad nu man jārunā par mūsu tautiešiem, tad tie ne visai saliedēti turējās kopā un ne tā kā turējās citu nāciju vīrieši. Man daudzkārt nācās sevi to pārdzīvot, ka nebija neviens palīgs. Un ja kāds mūsu tautietis izsitās augstāk kādā amatā, tad viņš aizmirsa savus pārējos un pat “aizmīrsa” savu mātes valodu, lai tikai tādā veidā nezaudētu priekšniecības uzticību un sevi nekompromitētu tās acīs. Viņš apcer arī trimdas vides ietekmi uz sevi. Šais gados daudzas pārvērtības ir nākušas pār mani. Ka miesa noveco, tas neizbēgami, bet vai gars drikstētu pārmainīties? Nezinu atbildēt. Viņam vajadzētu pārveidoties tikai uz labo, bet nekādā ziņā uz ļauno. Taču viss laiks ir pagājis ļaunas sabiedrības vidē. Labi, ka visapkārt ir bijusi daiļa daba – Dieva radīta daba – tā ir vērsusi uz sevi manu skatu un ar sava veida balsi runājusi uz manu garu. Varbūt ne tik daudz ļaudis ir vainīgi, bet iekārta, kas bojā labos tikumus.* [25]

Nometinājuma laikā Karagandā 1955. gadā viņš uzrakstījis vairākus apcerējumus un atmiņu stāstus, ko nosaucis par “no caurās domu kules kāda izbirusi drupatiņa”. Apcerējumā “Manas trimdas pēdēja gada maija nakts” (05.05.1955.) viņš raksta: *Klusums un miers apstaro šo maija nakti un kā es vēlētos, kaut tas apstarotu arī manu sirdi. Kā es vēlētos, kaut burvim Pavasarim arī man kāds maģiska spēka piliens būtu pāri palicis! Kāds burvja vārds, kas sirdi padara stipru un jaunāku! Kaut drusciņ, mazu drusciņ es varētu uz kādu nieku Laimas balvu cerēt, kuro viņai tik daudz!*

Man vairs nav nekādu lielu prasību no dzīves; tikai drusciņ miera, mazu pilienu ticības spēka, kas atjaunotu sirdi, un vēl kādu mazu stūrīti no mīlestības krāšņās segas ar kuro apklāt savas sirds tukšumu. [26]

P. Birzulis tika atbrīvots 1956. gadā. Iesniegumā pēc atgriešanās no trimdas viņš raksta, ka, izpildot darbu par 121%, viņš tika atbrīvots 1955. gada 6. jūnijā ar nometināšanu Karagandas apgabalā. No Karagandas atbrīvots ar 1956. gada

19. marta rīkojumu [27]. Pēc atgriešanās Latvijā 1956. gada jūlijā P. Birzulis apmetās Gaujienas rajona Lizuma ciema Dzintaros. Vēlāk par trimdas laiku viņš teicis, ka bijis Darba akadēmijā, no kuras atgriezies 1956. gadā.

Pēc atgriešanās Latvijā P. Birzulim aktuāls bija jautājums, vai viņam atļaus strādāt mācītāja darbu. No sarakstes ar Latvijas kolēģiem viņam bija zināms, ka toreizējais arhibīskaps Gustavs Tūrs, cenšoties saglabāt baznīcu, ne vienmēr bijis principiāls reliģijas jautājumos, reaģējot uz komunistiskās valdības spiedienu.

Roberts Feldmanis rakstīja: *Pēc manis sāka nākt atpakaļ arī pārējie pirms termiņa sakarā ar Staļina nāvi. Ieradās mācītājs Paulis Birzulis. Mans padoms viņam bija: "Tu noej tūdaļ pie Arhibīskapa Tursa," uz ko Paulis ar nepatiku atbildēja: "Es negribu tur iet, man viņš nepatīk." "Vai viņš tev patīk vai nepatīk, viņš ir mūsu virsgans un tev ir viņam arī jāparādās." Paulis aizgāja. Pēc kādām stundām viņš atnāca pie manis, nākdams tieši no apmeklējuma. Visa seja viņam bija asaru pēdu pilna. Pauls bija aizkustināts un apraudājies, un viss, ko viņš zināja pateikt, bija: "Bet kā viņš mani saņēma! Kā viņš mani saņēma! Viņš tūdaļ mani jau iekārtoja draudzē un nozīmēja mani draudzes darbā..." [28]*

Evanģēliski luteriskās baznīcas Virsvalde viņu nozīmēja par Velēnas, Tirzas un Liezeres draudžu mācītāju. 1969. gadā viņš sāka kalpot Rūjienas Sv. Bērtuļa draudzē. Sākot ar 1975. gadu – arī Mazsalacas un ar 1987. gadu – Rozēnu draudzē. Kalpošanas darbā P. Birzulim palīdzēja sieva Valda, kura spēlēja ērģeles un uzturēja tās kārtībā [29].

Rūjienas Sv. Bērtuļa (Bartolomeja) baznīca celta gandrīz vienā laikā ar Rūjienas ordeņa pili no 1259. līdz 1263. gadam. Tā ir viena no vecākām un lielākām baznīcām Vidzemē, ārpus Rīgas. [...] Eduards Plūkš kalpošanu Rūjienā sāka 1941. gadā, un to darīja līdz pat 1967. gadam. Pēc viņa nāca Pauls Birzulis, kura kalpošanas laikā 1974. gadā baznīca nodega. [30]

Sv. Bērtuļa draudzē P. Birzulis kalpoja līdz 1990. gadam. Pēc pārciestās operācijas 1988. gadā viņa veselība pasliktinājās. 1990. gadā viņš tika emeritēts. P. Birzulis nomira 1990. gada 3. novembrī Rīgā. Apglabāts Rīgas Meža kapos Mācītāju kalniņā [31].

Eduards Grāvītis dzimis 1913. gada 20. augustā Velēnā. Tēvs Aleksandrs, māte Paulīne. Brālis Augusts, māsa Olga un Emīlija. Mācījies Alūksnes ģimnāzijā, 1939. gadā beidzis Latvijas Universitāti, *kand. theol.*, 1939. gada 29. janvārī ordinēts par Valkas prāvesta iecirkņa vikāru. Zeltiņu draudzes padome Valkas apriņķa prāvesta Kronberga vadībā 1942. gada 23. augustā par Zeltiņu draudzes jauno mācītāju no četriem kandidātiem izvēlējusies mācītāju Eduardu Grāvīti, kurš apkārtnē bijis pazīstams kā labs sprediķotājs. Padome nolēmusi lūgt baznīcas virsvaldi apstiprināt un ievest amatā E. Grāvīti ar 1942. gada oktobri. 1942. gada 22. septembrī viņš iecelts par Zeltiņu ev. lut. draudzes mācītāju un tur strādāja līdz 1945. gadam [32].

Kara laikā, būdams kristietis un pacifists, E. Grāvītis savās mājās slēpa 13 bijušos sarkanos aktīvistus un ievainotu sarkano partizāni Noru Malnalksni. Vāciešiem atkāpjoties, viņš savās mājās noslēpa aizvešanai sagatavotās Alūksnes slimnīcas medicīniskās iekārtas, ko pēc Sarkanās armijas ienākšanas nodeva atpakaļ slimnīcai. Viņu uzskatīja par padomju varai lojālu cilvēku, kurš brīvi varēja apmeklēt Alūksnes oficiālās iestādes. Kādā apmeklējuma reizē viņš nejauši izlasīja arestēt

paredzēto cilvēku sarakstu, kurā bija arī viņa uzvārds. Lai izbēgtu no aresta, viņš aizgāja pie partizāniem Zeltiņu mežos [33]. E. Grāvītis slēpās Zeltiņu pagastā bunkurā kopā ar Sarkanās armijas dezertieriem Uldi Paleju un Emīlu Enci. Par E. Grāvīša grupas drošību rūpējās Zeltiņu pagasta *istrebiķeļi* jeb iznīcinātāju vada komandiera vietnieks, bijušais baznīcas pērminderis Vilis Kļaviņš. E. Grāvītis kopā ar citiem mežabrāļiem rakstīja draudu vēstules Alsviķu pagasta un citu tuvāko pagastu *istrebiķeļiem* un izpildkomiteju vadītājiem un darbiniekiem, prasot to atkāpšanos no amatiem un iedzīvotāju terorizēšanas pārtraukšanu, dažkārt arī fiziski pārmācot. Acīmredzot pēc E. Grāvīša norādījumiem mežabrāļi piekāva par Lejasciema skolas direktoru iecelto Augustu Indriksonu, kurš līdz 1941. gadam bija luterāņu mācītājs Lestenē, bet, ienākot krieviem, kļuva par komunistu [34].

E. Grāvītis organizēja vairākas partizānu grupu sanāksmes, kurās centās apvienot Ilzenes, Zeltiņu, Alsviķu un Sinoles partizānu grupas, lai kopīgi sagaidītu angļu ierašanos. Šajās sanāksmēs notika strīdi starp Eduardu Grāvīti un Voldemāru Andersonu, jo E. Grāvītis bija pacifistiski noskaņots un aicināja klusi nogaidīt un gatavoties angļu atnākšanai, savukārt V. Andersons bija aktīvās cīņas piekritējs. Galu galā V. Andersons ar vairumu mežabrāļu nodalījās, turpinot asiņainas sadursmes ar čekistiem un iznīcinātājiem, un jau 1945. gada rudenī vairums šīs grupas cīnītāju bija krituši kaujās. Ar E. Grāvīti palika nedaudzi nelegāli dzīvojošie, kas pieņēma rezolūciju aizliegt padomju aktīvistu fizisku ietekmēšanu, pēršanu un slepkavošanu, kā arī uzbrukumus padomju iestādēm. Tomēr E. Grāvītis nespēja mainīt vairuma mežabrāļu vēlmi atbēgt sarkanajiem un ievirzīt to darbību “organizētos rāmjos”, lai varētu tos kontrolēt un vadīt [35].

Alsviķu pamiers. 1945. gada 28. septembrī Alsviķu pagastā notika unikāls gadījums visā Latvijas nacionālo partizānu kara vēsturē. Tā bija LNPA vadības pārstāvju un vairāku LPSR Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK) darbinieku tikšanās, kuru no nacionālo partizānu puses vadīja Antons Circāns, kurš sevi dēvēja par “majoru Šmitu”. Šo sarunu laikā tika panākta vienošanās par uguns pārtraukšanu starp LNPA grupējumu un LPSR IeTK visā Valkas apriņķa teritorijā. Alsviķos parakstītais pamiers bija spēkā 10 dienas – no 29. septembra līdz 9. oktobrim. Redzot, ka palīdzības partizāniem nebūs, un lai nebūtu veltīgu cilvēku upuru, tika ievadītas sarunas ar čekistiem par partizānu legalizāciju. 1945. gada septembrī tika nodibināti sakari ar Valkas apriņķa Iekšlietu tautas komisariāta Nodaļas cīņai pret bāndītismu (NKVD OBB – saīsinājums no krievu valodas – J. R.) priekšnieka vietas izpildītāju leitnantu Albertu Gaili, kurš noorganizēja Eduarda Grāvīša braucienu uz Rīgu Alūksnes NKVD priekšnieka majora Gustava Gaiļa, Valsts drošības tautas komisariāta NKGB priekšnieka majora Dollīša un leitnanta Alberta Gaiļa pavadībā. 8. septembrī no 23.00 līdz 03.00 E. Grāvītis tikās ar LPSR NKVD tautas komisāru Augustu Eglīti un tam iesniedza partizānu prasību sarakstu, kura izpildes gadījumā varētu notikt partizānu legalizēšanās. A. Eglītis solīja publicēt atbildi uz izvirzītajām prasībām laikrakstā “Cīņā”. “Cīņā” parādās Eglīša apliecinājums par to, ka ir dots norādījums apriņķu nodaļām un pagastu orgāniem nelietot represijas pret tiem, kas labprātīgi atgriežas un nožēlo savu rīcību. Mežabrāļi to saprata kā aicinājumu kapitulēt un vēlējās sarunas turpināt. E. Grāvīša iesāktās sarunas turpināja Valkas apriņķa LNPA sakarnieks Antons Circāns (majors Šmits) un LPSR NKVD OBB

priekšnieks apakšpulkvedis Korņejevs, kā arī Valkas apriņķa čekas galvenās personas. Mežabrāļi iesniedza NKVD apakšpulkvedim Korņejevam prasības, kuras izpildot viņi būtu ar mieru legalizēties. Iesniegtajā dokumentā bija teikts:

Tā kā padomju vara vairākkārt latviešus ar solījumiem ir piekrāpusi, tad, lai nenotiktu līdzīgs precedents, organizētie partizāni prasa:

Visus solījumus garantēt ar dekrētu no pašreizējās varas nesējas valdības un boļševiku partijas puses.

Atzīstot krievu stratēģiskās intereses Baltijas telpā, iekšpolitikā latviešu nacionālie partizāni prasa latviešu tautai absolūtas pašnoteikšanās tiesības demokrātisma un nevis bezjēdzīgas boļševiku diktatūras garā.

Nacionālie partizāni prasa pārtraukt bezjēdzīgo boļševiku saimniecisko politiku un nehumānās vajāšanas metodes pret politiskiem pretiniekiem.

Partizāni prasa sūtīt atpakaļ uz Latviju 1941. gadā un 1944./45. gadā izsūtītos un arestētos latviešus.

Partizāni prasa demokrātiskas vēlēšanas.

Korņejevs atbildēja, ka viņa pilnvaras ir par mazām, lai piekristu šīm prasībām. Viņš apņēmas informēt savu priekšniecību, bet partizānu pārstāvji – savu augstāko vadību. Lai dotu iespēju abām pusēm saskaņot prasības, tika noslēgta džentlmeniska vienošanās par pamieru uz 12 dienām, apsolot partizānus neaiztikt. Pamiera noteikumi visumā tika ievēroti, bet ne pilnībā. Divas vai trīs dienas pēc pamiera E. Grāvītis kopā ar legalizējušos partizānu Voldemāru Sarkani brauca uz Lejasciema pusi. *Istrebiķeļi* viņus aizturēja, piekāva un ielika Lejasciema aresta telpās. Tomēr otrajā dienā pēc augstāku instanču rīkojuma atbrīvoja. Vairums partizānu tomēr nelegalizējās, jo nekādu garantiju par prasītā izpildīšanu nebija. Uz tā pamata arī čeka sarunas pārtrauca un kaujas atsākās no jauna [36].

Kā secina Z. Turčinska grāmatas “Ziemeļvidzemes mežabrāļi” recenzents J. Pavlovičs, čekas ielaišanās sarunās ar partizāniem liecināja par tā brīža mežabrāļu spēku un čekas aktivitāšu nesekmību. Viņš raksta: *1945. gada 28. septembra Alsviķu “pamiers” starp paramilitāristu kvazi-politisko organizāciju LNPA un Latvijas PSR Iekšlietu komisariātu, kas ir viena no centrālajām grāmatas epizodēm, izrādās tikai un vienīgi varas vājuma rezultāts, jo Rīgā acīmredzami nav iespējams atrast spēkus, ko nosūtīt apgabala pakļaušanai, un nākas likt lietā ārkārtas līdzekļus. Taču tā ir Ziemeļvidzemes paramilitāristu zvaigžņu stunda, pēc kuras iestājas ilgstošs noriets.* [37]

Daži mežabrāļi tomēr legalizējās. Solījumi par legalizēto partizānu neaizskaršanu netika izpildīti. Ar draudiem, fizisku ietekmēšanu un spīdzināšanu, ģimenes locekļu represēšanu un solījumu atņemt bērnus legalizēto partizānu ģimenēm čekistiem izdevās izspiest informāciju par mežabrāļu apmešanās vietām un to atbalstītājiem, tāpēc tika arestēti 268 mežabrāļi un to atbalstītāji [38]. Par to, ar kādām metodēm tika iegūta informācija, var uzzināt no aculiecinieku stāstījuma par mežabrāļu sakarnieka Modra Zāģera likteni. M. Zāģeri arestēja 14. jūnijā. Viņš bija karā zaudējis labo roku, bet tas netraucēja viņu spīdzināt. Viņu pratināja katru vakaru un atnesa atpakaļ sadauzītu, bezsamaņā. Desmit dienu ilgušajā pratināšanā Modri Zāģeri nosita. Viņam bija salauzta roka, ielauzta ribas un sadragāts galvaskauss. Neizturēdams mocības, viņš bija nodevis daļu sev zināmo partizānu

atbalstītāju [39]. No legalizētajiem mežabrāļiem, lai glābtu savu ādu, daži iesaistījās čekā – kļuva par *stukačiem*.

Mācītājs Eduards Grāvītis, kas bija aizgājis “pagrīdē” 1945. gada februārī, tomēr noticot VDK solījumiem Alsviķu pamiera laikā, iznāca no slēptuves 1945. gada septembrī. Viņa brīvība bija neilga, Grāvīti arestēja 24. oktobrī [40].

1945. gadā apcietināto E. Grāvīti notiesāja uz 10 gadiem. Kādu laiku viņš atradās Bolderājas nometnē, kur sadraudzējās ar Paulu Birculi, kurš arī gaidīja savu pārsūtīšanu uz Sibīriju. Mākslas zinātniece un žurnāliste Skaidrīte Cielava no Alsviķiem, kura ar E. Grāvīti iepazinās jau 30. gadu beigās, atmiņās raksta, ka no Bolderājas nometnes E. Grāvītis viņai uzrakstījis vēstuli un lūdzis, vai nevarot aiziet pie viņa ciemos. Viņa raksta: *Kad aizgāju, E. Grāvītis stāstīja, ka viņam klājoties ļoti grūti. Visi bijušie draugi un paziņas esot vai nu represēti, vai emigrējuši, vienīgā māsa un māsīcas vīrs apcietināti. Tuvākajā laikā esot paredzēts viņu izsūtīt uz kādu no ziemeļos esošajām nometnēm. Vai, es nevarētu viņam būt par tādu kā zināmu saiti ar dzimteni. Es piekritu. Tā sākās mūsu diezgan ilgus gadus garā regulārā sarakste. [...] vēstuļu nebija daudz, jo viņš drīkstēja rakstīt tikai vienu līdž divas vēstules gadā. Atbildēju ne tikai ar vēstulēm, bet, lai kā atbalstītu, regulāri sūtīju arī vairākas paciņas gadā uz apcietinājuma vietu.* [41]

Piespiesto termiņu E. Grāvītis izcietis Sibīrijas nometnēs Abezā, Vorkutā, Kolimā. Kolimā strādājis urāna raktuvē “Bereļok”, kur saslimis ar kalnraču plaušu slimību silikozī. No darba atbrīvots kā otrās šķiras invalīds. 1956. gadā atbrīvots no apcietinājuma. No 1958. gada 9. maija līdz 1959. gada martam kalpoja Matīšu draudzē. Skaidrīte Cielava atmiņās raksta: *E. Grāvītis pieņēma mācītāja vietu Matīšu draudzē, uzsāka tur aktīvi darboties. Pēc gada vai pusotra es tiku lasījusi kādā laikrakstā paskvilu par Matīšu draudzes mācītāju, kuram ir daudzi sakari ar daiļā dzimuma pārstāvēm. Tie bija melīgi izdomājumi. Pēc tam viņš no mācītāja pienākumu pildīšanas Matīšos tika atbrīvots.* [42]

E. Grāvītis Matīšos bijis precējies, piedzimis dēls Mārtiņš. Pēc tam viņš pārgājis uz Lielvārdi, Seci un Sēlpili. 1961. gada 25. augustā Reliģisko lietu pārvalde E. Grāvītim atņēma mācītāja reģistrācijas apliecību. Pamatojums, ka viņš aizlūdzis par cilvēkiem, kuri atrodas ārpus PSRS, un lūdzis par to, lai jaunieši atgriežas pie Dieva, un aicinājis ticīgos propagandēt savus uzskatus. Ziņots arī, ka līcis dziedāt J. Ērmaņa dziesmu “Dievs, sargi mūsu tēvu zemi” [43]. Sieva no viņa šķīrusies, kad E. Grāvītis tika atlaists no mācītāja amata. Pēc tam viņš strādājis par lauku kaļķotāju Alūksnes rajona kolhozā “Alsviķi”, racis kanalizācijas grāvjus. E. Grāvītis stāstījis savam amata brālim Dzintaram, ka Alūksnes rajona izpildkomitejas priekšsēdētājs Ūbelis līcis viņu apcietināt un ievietot izolatorā kopā ar kriminālistiem, kuri viņu smagi piekāvuši, jo par to viņus solīts atbrīvot [44]. Grāvītis arī stāstījis savai jaunības dienu paziņai mākslas zinātniecei Skaidrītei Cielavai, ka viņu jo-projām laiku pa laikam drošības iestādes uzaicinot “uz pārrunām”, kuru laikā viņš tiekot arī fiziski iespaidots [45].

Kolimā iegūtās slimības dēļ E. Grāvīša spēki izsīka. Tā fiziski bija salauzts vīrs, par kuru Bolderājas nometnē viņa ieslodzījuma biedrs Pauls Birculis rakstīja: “man nebija tās bravūras, kas viņam, .. man nebija iespējas ar viņu mēroties fiziskā spēka ziņā” [46]. Eduardu Grāvīti ievietoja Sauriešu tuberkulozes dispansera

stacionārā. Pēc gada 1973. gada 15. oktobrī viņš nomira ar asins izplūdumu plaušās. Viņš apglabāts 1973. gada 20. oktobrī Alūksnes kapos [47, 48].

Nobeigums

Ziemeļvidzemē mežabraļu cīņa pret padomju okupantiem turpinājās līdz pat 1953. gadam, kad beidza pastāvēt pēdējā pretestības grupa. Pēc vēsturnieka Z. Turčinska savāktajiem datiem, Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā partizānu karā piedalījās 305 cilvēki. 125 cīnītāji jeb 41% cīņās iesaistījušos mežabraļu gāja bojā. Tas ir ļoti augsts īpatsvars un apliecina cīņas asumu un nežēlību. Partizānu cīņu laikā okupanti un vietējie kolaboracionisti nogalināja 18 vietējos iedzīvotājus, kuri atbalstīja partizānus. No tiem 5 cilvēkus sarkanie nogalināja, atbējoties par saviem zaudējumiem, bet 13 cilvēkus nosita nopratināšanas laikā [49]. Šajā uzskaitījumā nav minēti tie, kuri tika notiesāti uz nāvi pēc krišanas gūstā vai gāja bojā gulaga noietnēs. Arī tiem, kuri izdzīvoja, vajāšana un pazemojumi turpinājās visu padomju varas pastāvēšanas laiku.

Par to, cik plaša un asiņaina bija cīņa pret padomju okupantiem Latvijā, liecina PSRS Iekšlietu ministrijas Bandītisma apkarošanas pārvaldes informācija. Pēc tās datiem, 1944. gadā čekistu kaujas operācijās tika nogalināti vai sagūstīti 1075 partizāni, 1945. gadā – 6016, 1946. gadā – 4218 partizāni [50].

Secinājumi

1. Pretestības kustībā pret Padomju Krievijas otrreizējo okupāciju, gan ar ieročiem rokās, gan sabotējot jaunās varas rīkojumus, piedalījās liela daļa Latvijā palikušo iedzīvotāju, tajā skaitā arī garīdznieki – luterāņu mācītāji Pauls Birzulis un Eduards Grāvītis.
2. Iesaistoties partizānu karā pret iebrucējiem, kurā noritēja nežēlīgas kaujas, abi luterāņu mācītāji atbalstīja miermīlīgas pretošanās metodes.
3. Pauls Birzulis partizānus atbalstīja, legāli veicot mācītāja darbu un vienlaikus pildot sakarnieka funkcijas. Viņu arestēja 1946. gada 21. jūnijā un notiesāja uz 10 gadiem labošanas darbu noietnēs (gulagā) un 5 gadiem noietināšanā. Piespriesto trimdas laiku viņš izcietā Komi APSR un Kazahijas PSR noietnēs.
4. Eduards Grāvītis, kurš pievienojās partizāniem 1945. gada februārī, tika arestēts 1945. gada 24. oktobrī. Notiesāts uz 10 gadiem labošanas darbu noietnēs un uz 5 gadiem noietināšanā. Trimdas laiku izcietā Abizas, Vorkutas un Kolimas noietnēs. Kolimā urāna raktuvēs saslimis ar neārstējamu kalnraču slimību silikozi.
5. Pēc atgriešanās no trimdas 1956. gadā P. Birzulis kalpoja Velēnas, Tirzas un Liezeres draudzē, vēlāk Rūjienas, Mazsalacas un Rozēnu draudzē.
6. E. Grāvītis pēc atgriešanās Latvijā kalpoja Matīšu draudzē, Lielvārdes, Seces un Sēlpils draudzē 1961. gadā viņam atņēma mācītāja tiesības. Pēc tam līdz mūža galam 1973. gadā viņš strādāja dažādus gadījuma darbus.

VĒRES

1. Turčinskis Z. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011, 299. lpp.
2. *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 79. lpp.
3. Ķiploks E. *Taisnības dēļ vajātie. Latviešu mācītāju ciešanu ceļš*. Latviešu evaņģēliski luteriskā baznīca Amerikā, 1993, 114.–115. lpp.
4. *Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas kalendārs 1991*. Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas konsistorija, 1990, 180.–181. lpp.
5. *Dzimtenes draudzes un baznīcas*. ASV, 1987.
6. Ķiploks E. *Taisnības dēļ vajātie ...*, 114.–115. lpp.
7. Turčinskis Z. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi ...*, 79., 110. lpp.
8. Turpat, 80. lpp.
9. Turpat, 111.–112. lpp.
10. Turpat, 107.–108. lpp.
11. *Es sapni par Dzimteni pagālvī likšu. Latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: atmiņu un dokumentu krājums*, I. Sast. G. Freimanis. [b. v.] Tip. Rota, 1993, 174. lpp.
12. Turčinskis Z. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi ...*, 142. lpp.
13. *Es sapni par Dzimteni pagālvī likšu ...*, 188. lpp.
14. Okupācijas muzeja arhīvs (turpmāk – OMF) 14831/1.
15. Talonens J. *Baznīca stalinisma žņaugos*. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam. Rīga, 2009, 332. lpp.
16. Turpat.
17. Turčinskis Z. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi ...*, 161.–162. lpp.
18. *Es sapni par Dzimteni pagālvī likšu ...*, 196., 174.–175. lpp.
19. OMF 14831/1.
20. OMF 14832.
21. OMF 14833.
22. OMF 14831/1.
23. Turpat.
24. Turpat.
25. Turpat.
26. OMF 14831/2.
27. *Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas kalendārs 1991*. 180.–181. lpp.
28. Roberts Feldmanis. Pieejams: http://www.robertsfeldmanis.lv/lv/?ct=teologiski_raksti_2&&fu=a&id=7.
29. *Ceļa Biedris. Mēnešraksts Kristīgai dzīvei*. 1991. jūlijs–augusts, 6(352), 93.–94. lpp.
30. Rūjienas Sv. Bērtuļa draudze. Pieejams: http://www.lēlb.lv/lv/?ct=draudzes_lv&fu=i&id=219.
31. Ķiploks E. *Taisnības dēļ vajātie ...*, 114.–115. lpp.
32. Ķiploks E. *Taisnības dēļ vajātie ...*
33. Turčinskis Z. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi ...*, 39. lpp.
34. Turpat, 62. lpp.
35. Turpat, 80.–81. lpp.
36. Turpat, 88., 92. lpp.
37. Pavlovičs J. *Recenzija*. 2011. Pieejams: http://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2011_files/4numurs/J_Pavlovics_Recenzija_LVIZ_2011_4.pdf.
38. Turčinskis Z. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi ...*, 92. lpp.
39. Turpat, 161. lpp.

40. LELB 1945. gadā (II). *Laikraksts "Latvijas Luterānis"*. Pieejams: <http://www.latvijas-luteranis.lv/2014/01/05/lelb-1945-gada-ii/>.
41. Vītola I. *Rūgtais vērmēļu kauss*. Vītola izdevniecība, 2011, 219.–220. lpp.
42. Turpat, 220. lpp.
43. *Ceļabiedris*, Nr. 10, 1973, 159. lpp.
44. Turpt, 159. lpp.
45. Vītola I. *Rūgtais vērmēļu kauss*, 219.–220. lpp.
46. OMF 14831/1.
47. *Baznīcas gada grāmata 1975*. Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas virsvalde. 107. lpp.
48. Eduards Grāvītis. Vietne *nekropole.info*. Pieejams: <http://nekropole.info/lv/Eduards-Gravitis-20.08.1913>.
49. Turčinskis Z. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi ...*, 229., 311. lpp.
50. Roberts Klimovičs: Padlatvija [tiešsaiste]. Delfi. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/roberts-klimovics-padlatvija.d?id=24504523>.

RAKSTĀ MINĒTO PERSONU SARAKSTS

- Andersons Voldemārs** (1915–1945) – Ilzenes–Zeltiņu grupas nacionālo partizānu komandieris. Kritis kaujā ar čekistiem 1945. gada 24. novembrī.
- Birzule Valda** (dz. Zariņa) (1915–2000) – Paula Birzuļa sieva. Dzimusi Valkas apriņķa Gaujienas pagasta Viršos lauksaimnieku ģimenē.
- Birzulis Eduards** (1881–1946) – mācītājs. Dzimis Jaunrozes pag., 1898. gadā beidzis Opekalna draudzes skolu, 1902. gadā Igaunijas pilsētā Veru ieguva tautskolotāja tiesības, beidzis Pēterburgas iekšējās misijas darbinieku sagatavošanas iestādi (1903–1905), žurnieku misiju Vācijā (1905–1907).
- Cielava Skaidrīte** (1920–2005), žurnāliste, mākslas zinātniece. Dzimusi Alsviķu pagastā. Beigusi LVU (1950), LVMA (1969). Darbojusies latviešu mākslas vēsturē un kritikā.
- Circāns Antons** (“Vārpa”) (1910–1947) – Latvija Nacionālo partizānu apvienotā štāba priekšnieks. Kritis kaujā ar čekistiem 1947. gada 7. jūlijā.
- Dreijalts Arsēnijs** (1918–1952) – nacionālo partizānu grupas vadītājs. No 1945. gada Mežciema–Umalnieku grupā, bet no 1946. gada oktobra bijis visu Gaujienas nacionālo partizānu vadītājs. Kritis varoņa nāvē 1952. gada 8. decembrī, cīnoties pret čekistu karaspēku.
- Kārmans Alfrēds** (“Paulis”) – (dz. 1922) igauņu nacionālais partizāns, kurš cīnījās arī kopā ar latviešu partizāniem.
- Sarja Aleksandrs** (“Saša”, “Dille”) (1911–1950) – Smiltenes grupas nacionālo partizānu komandieris. Kritis 1950 g. 24. februārī kaujā ar čekistiem.
- Zariņš Rihards** (1913–2006) – Paula Birzuļa sievas Valdas Zariņas brālis, mācītājs. 1938. gada 25. septembrī Rīgas Doma baznīcā tika ordinēts par mācītāju un strādājis šajā dievnamā, līdz 1944. gada rudenī emigrēja uz Zviedriju. 1946. gada 18. novembrī Rihards Zariņš ieradās Ņujorkā (ASV), kur sāka vadīt latviešu ev. lut. draudzi, kas kļuva par Riharda Zariņa mūža darba vietu. R. Zariņš kļuvis arī par Latvijas Zinātņu akadēmijas ārvalsts biedru, Latvijas Zinātnes padomes neatkarīgo starptautisko ekspertu. Vecākais dēls – Bertrams Zariņš, ortopēdijas ķirurgs, sporta ārsts, dzimis 1942. gada 22. jūnijā. LZA ārzemju loceklis kopš 1991. gada. Otrs dēls – Kristaps Zariņš, asinsvadu ķirurgs, profesors, LZA ārzemju loceklis kopš 1990. gada, dzimis 1943. gada 2. decembrī. Bertrams un Kristaps Zariņi bija iniciatori pirmajam Pasaules latviešu ārstu kongresam 1989. gadā un piedalījušies visu pārējo piecu kongresu rīkošanā,

daudz darījuši, lai pasaules zinātnes jaunumi sasniegtu Rīgu – organizējuši kursus un konferences, atbalstījuši Latvijas ārstus un studentus ar stipendijām, iespējām papildināties mācībās, kā arī atbalstījuši to iepazīšanos ar jaunākajām tehnoloģijām. (Avots: <http://www.irlv.lv/2012/4/2/izcilam-latviesu-kirurgam-bertramam-zarinam-70>; <http://www.nydraudze.org/?p=1454&lang=451>.)

Zvaigzne Jānis (1914–1996) – Gaujienas grupas nacionālais partizāns. 8 gadus partizānu rindās pretojās okupantiem, izcieta 18 gadus vergu nometnēs. (Avots: Es sapni ..., 1993, 175.).

Summary

During the final stages of World War II, when the Red Army entered the Northern Vidzeme region, Valka and Aluksne districts, several groups of National partisans were formed, which continued to struggle against the Soviet occupants until 1953. People of various occupations were represented among the National partisans, including local Lutheran pastors Pauls Birzulis (1913–1990) and Eduards Gravitis (1913–1973). They had studied theology at the University of Latvia, and P. Birzulis worked as a pastor in the Valka district's Palsmane and Aumeisteri parish, but E. Gravitis – as a pastor in the Aluksne district's Zeltini parish. They were both arrested for participation in the resistance movement together with the National partisans of the Northern Vidzeme and convicted for nationalism, anti-Soviet activity, and support to the forest brethren. They were imprisoned in the corrective labour camp. They both went through the labour colonies – P. Birzulis was in the Komi ASSR and Karanganda from 1946 to 1952 and in the labour settlement in Karanganda until 1956, E. Gravitis – in Vorkuta and Kolima from 1945 to 1956. After their return to Latvia they could not work as pastors anymore because of the continuous KGB control and health condition that had deteriorated at the Gulag.

Keywords: *national partisans of the Northern Vidzeme, pastors in the national partisans' movement, forced labour camps.*

Nezināmi dekoratīvi raksti uz akmens blokiem LU galvenās ēkas cokola apdarē

Unknown decorative patterns on the University of Latvia main building's base block stones

Valdis Segliņš

LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
Jelgavas iela 1, Rīga, LV-1004
E-pasts: valdis.seglins@lu.lv

Latvijas Universitātes galvenā ēka Raiņa bulvārī 19 ir vairākas reizes pārbūvēta un rekonstruēta, tādēļ nav zināms, ar kuru no būvniecības posmiem ir saistīta masīvo granīta bloku izvietošana cokola stāva līmenī. Uz šo bloku eksponētās virsmas ir konstatēts ļoti liels skaits dažādu švīkājumu, skrāpējumu un arī mērķtiecīgi veidotu kalumu pēdas. Veiktā fotofiksācija un attēlu analīze ļauj saskatīt vairākas zīmju fragmentu grupas, tajā skaitā vairākus greznu attēlu fragmentus. Pagaidām tie ir visai nepilnīgi atpazīti, un nākotnē to apzināšana un izpēte būtu jāturpina.

Atslēgvārdi: fotofiksācija, dešifrēšana, granīta bloki, nezināmi attēli.

Latvijas Augstskolas (kopš 1923. gada – Latvijas Universitāte) atvēršanas svētki notika 1919. gada 28. septembrī, un svinībām rotāta tika arī vecā Rīgas Politehniskā institūta ēka. Nav saglabājusies daudz vizuālu liecību par šo notikumu, taču vismaz vienā ir redzami būves cokola apdares elementi [3], kas saskatāmi arī nedaudz senākā (1900–1915) pastkartē [2]. Ēka tika uzcelta Troņmantnieka bulvārī (tagad – Raiņa bulvāris 19) 1869. gadā pēc Rīgas Politehnikuma Arhitektūras nodaļas dekāna profesora Gustava Ferdinanda Aleksandra Hilbiga projekta, un ēkas būvniecības stils un arhitektonisko risinājumu konteksts detalizēti pētīts vairākkārt, bet plašāk – pavisam nesen [4]. Turpmākajos gados nākamā Latvijas Universitātes galvenā ēka vairākkārt ir pārbūvēta un pārplānota atbilstīgi jaunām studiju organizācijas un nodrošināšanas vajadzībām. Zināmi pieci apjomīgākie pārbūves posmi pirms Otrā pasaules kara, tomēr detalizēta informācija par telpu plānojuma un izmantošanas mērķi ne vienmēr ir saglabājusies. Tādēļ nav pārsteidzoši, ka arī mūsdienās ēkas telpās var konstatēt neparastu formu un apdares piemērus. Par jaunu atklājumu potenciālo iespējamību liecina šīs būves pagraba un pirmā stāva plānu salīdzinājums [1]. Iespējams, ka ēkas un tās rekonstrukcijas posmu detalizēta sistemātiska izpēte nākotnē atsegs vēl nevienu vien jaunu vēstures šķautni.

Latvijas Universitātes galvenās ēkas cokolstāva apdarei ir izmantoti Somijas granīta būvbloki. Visdrīzāk, no tiem veidota ne tikai apdare, bet arī visa ēka šajā plānojuma līmenī un tikai vēlākajās pārbūvēs šie bloki ir aizstāti ar betonu un vietām – arī ar ķieģeļu mūrējumu. Akmens apdares kvalitāte un stiprinājuma veids

norāda, ka masīvie akmens bloki ir ievietoti vienlaicīgi vienā no ēkas rekonstrukcijas posmiem un ka tie nav bijuši kādi pakāpenisku uzlabojumu un papildinājumu būvdarbi. Vietām konstatējams, ka šie bloki turpmākās pārbūvēs izmantoti par nozīmīgu balsta elementu būves nesošajām konstrukcijām.

Pētījuma materiāli un metodes

Dažādus skrāpējumus un švīkājumus uz ēkas akmens blokiem ikdienā pamanījuši droši vien daudzi, tomēr detalizēti tie nav pētīti. Ieskrāpējumi nav dziļi un nav viegli pamanāmi, ja vien tie netiek mērķtiecīgi aplūkoti dažādā apgaismojumā. Tādēļ 2015. gada aprīlī švīkājumi granīta blokos tika vispirms vizuāli novērtēti, lai būtu iespējams noteikt pētījuma mērķi un izvēlēties atbilstošu aprīkojumu un fiksācijai piemērotus apstākļus. Tā paša gada maijā tika veikti pirmie fiksācijas darbi un mēģinājumi apzināt virsmas bojājumu dažādību.

Septembrī tika veikti fotografēšanas testi, bet oktobrī – visu LU ēkas Raiņa bulvārī 19 akmens paneļu fotografēšana ar kameru Leica V-LUX 4, un tā rezultātā tika iegūts salīdzinoši plašs fotogrāfiju arhīvs no 1949 attēliem. Turpmāk tika apstrādāti vairāki simti fotogrāfiju, nodalot uzskatāmākās. Tad pēc zīmju fragmentu izziņēšanas zīmes tika pārbaudītas dabā un atkārtoti interpretētas. Dažos gadījumos tika veikta atkārtota fotofiksācija.

Tas ļāva ierobežot subjektīvu skatījumu un interpretāciju, kā arī izvairīties no neviennozīmīgi interpretējamu līniju nepamatotas pievienošanas pat tad, ja līnijai būtu kāds loģisks turpinājums vai tiktu konstatēts līniju savstarpējs savienojums.

Rezultāti

Būves cokola ārējā kārta ir veidota no granīta blokiem, kas izgatavoti no viena sākotnēja klints masīva. Akmens bloki ir 5–6 dažādu izmēru un formas, un tie iepriekš ir sagatavoti akmens apstrādes darbnīcā, lielākos sadalot noteiktā izmērā. Uz vietas būvlaukumā tika pielīdzinātas dažas virsmas, transportēšanas bojājumi (brāķi) aizsegti ar pildvielu, vietām piekaltas salaiduma vietas. Pēc joslojuma, rupjgraudainiem ieslēgumiem un to savstarpējā izvietojuma var spriest, ka vairāki bloki sākotnēji ir bijuši kopā un zāģēti secīgi cits pēc cita no viena klints masīva. Tas liecina, ka tie ir gatavoti pēc īpaša pasūtījuma, sistemātiski izgatavojot sagataves, un ka tie nav pielāgoti un piemeklēti būvblokiem, kas paredzēti citām būvēm un jau iepriekš izmantoti citās būvēs.

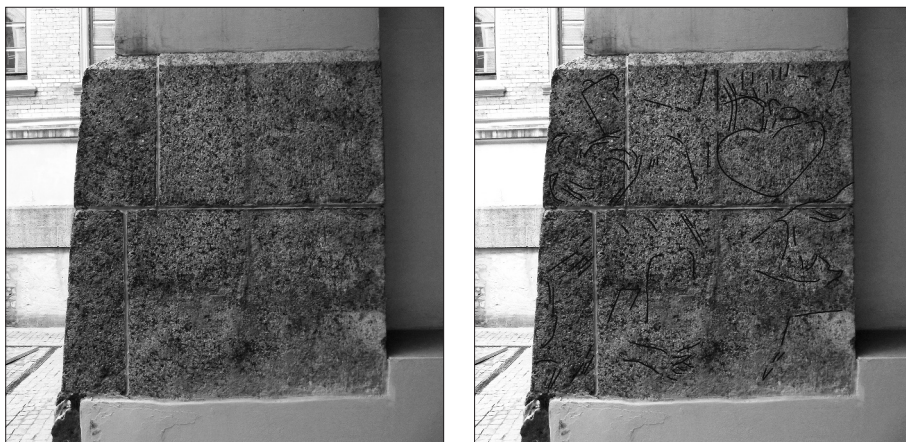
Apsēkojot akmens blokus Latvijas Universitātes centrālās ēkas ārsienas apdarē pa visu tās perimetru un visos trijos iekšpagalmos, bieži ir konstatējami akmens bloku mehānisku bojājumu labojumi (aizkrāsojumi, apdare ar apmetumu, atsevišķu bloku aizvietošana ar ķieģeļu mūrējumu vai betonu). Grūtāk ir konstatēt dažādus akmens bloku eksponētās virsmas labojumus un nokalumus. Daļa no labojumiem ir saistīti ar virsmas apstrādi ar smilšu strūklu, vietām redzama virsmas nelīdzenumu un dēdējuma kārtas noņemšana ar mehāniskiem līdzekļiem, bet retāk – arī senāka apstrāde, atsevišķi vietu un laukumu sistemātiski nokalumi ar dažāda platuma kaltiem. Viegli ir konstatējams, ka šādi uz akmens bloku eksponētās virsmas ir dzēsti kādi nevēlami elementi, par kuru nozīmi nav saglabājušās liecības. Iespējams, ka

atsevišķas norādes varētu saturēt šo nokalumu laukumu izmēru atšķirības un savstarpējā izvietojuma analīzi.

Lai arī dažādu mehānisku skrāpējumu, grafiti elementu, atsevišķu burtu vai švīkājumu ir ne mazums, tomēr lielākā daļa virsmas pārveides elementu ir radušies, kopjot virsmas dažādu kosmētisko remontu laikā un sakopšanas darbos. To raksturīgākā iezīme ir lielā daudzveidība un dažādība izmēru, nepārtrauktības un dažādo salikumu ziņā. Šie skrāpējumi ir sastopami uz visu akmens bloku eksponētajām virsmām, atšķirīgs ir to blīvums, līniju platums un dziļums, kas nosaka arī iespējas tās vizuāli konstatēt un atpazīt. Visvieglāk tas paveicams uz mitras virsmas sānu apgaismojumā, kas izceļ nelīdzenumus ar nelielu ēnu, bet arī vizuāli deformē ieskrāpējuma patieso novietojumu un orientāciju. Iespējams, ka šādus piemērus visvieglāk pamanīt uz akmens blokiem, kas mājas fasādē eksponēti uz Raiņa bulvāra un Merķeļa ielas pusi. Potenciāli ir iespējams tos visus reģistrēt un arī vismaz nosacīti grupēt, detalizētāk pētīt, bet tad tas būtu veicams līdz nākamajiem virsmas attīrīšanas darbiem, jo apstrāde ar smilšu strūklku ir efektīva metode, tomēr postoša attiecībā uz senatnes liecībām.

Veiktais pētījums tā pašreizējā fāzē ļauj izdalīt vairākas zīmju grupas. Skaita ziņā visbagātāk pārstāvēti ir grafiti skrāpējumu joslas, sistemātiski nokalumi (t.sk. virsmas apstrādes joslas, zīmju un to aploku elementi), uzrakstu daļas, atsevišķas švīkājumu un zīmju grupas, dekoratīvu rakstu fragmenti.

Dekoratīvu rakstu un attēlu fragmenti ir apzināti gandrīz tikai uz tiem akmens blokiem, kas saistīti ar iekšpagalmu sienu apdari, bet vispilnīgāk ir saglabāties attēls uz sienas blakus ieejai iekšpagalmā no Inženieru ielas (attēls).

Attēls. Grezna attēla fragments uz akmens bloka iekšpagalma apdarē

Secinājumi

Latvijas Universitātes galvenā ēka Raiņa bulvārī 19 ir vairākkārt pārbūvēta un rekonstruēta, un nav drošu ziņu, kad tās cokolstāvā ir iebūvēti masīvie granīta bloki. To eksponētajās virsmās konstatēti daudzi švīkājumi, skrāpējumi un apzināti veidoti uzrakstu un attēlu fragmenti.

Dekoratīvi raksti saglabājušies vien dažās vietās, kur tie ir atpazīstami kā vītņu dekora daļas un savdabīgs botāniskais raksts ar raksturīgiem *Art Deco* elementiem. Iespējams, ka, veicot augstākas detalizācijas pētījumus, izdosies konstatēt vēl citus dekoratīvus rakstus un uzrakstu fragmentus.

Nav zināms, kad šie dekoratīvie raksti ir izveidoti, tomēr tie liecina, ka ēkas vēsturē ir ne mazums neatšķirtu lappušu un Latvijas Universitātes ēkas vēstures sistemātiskiem pētījumiem nākotnē būtu pievēršama daudz lielāka uzmanība.

VĒRES

1. Mācību ēkas Raiņa bulvārī 19, Rīgā, telpu remonts izlases veidā un inženiertehniskā aprīkojuma montāžas darbi. Papildu informācija – stāvu plāni. Pieejams: <http://www.lu.lv/uznemejiem/iepirkumi/buvdarbi/>.
2. Riga Polytechnicum University of Latvia. Attēls pieejams: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Riga_polytechnicum_university_of_latvia.jpg.
3. The University of Latvia to celebrate its 94th Anniversary. Attēls pieejams: <http://www.lu.lv/eng/news/t/22719/>.
4. Tolloczko Z. Z kart dziejow historyzmu Europejsiego na przykladzie architektury rezydencjonalno- reprezentacyjnej na Lotwie w XIX wieku. *Architektura. Czasopismo Techniczne*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 16(108), 2011, pp. 244–245.

Summary

The main building of University of Latvia at Raiņa bulvāris 19 has been rebuilt and reconstructed several times, therefore is not known which of these stages of construction involves a massive granite block placement at semi-basement level. The exposed surfaces of this block are richly adorned with a great number of scratches, scores and also purposeful stone carvings. Stone block photo fixation and image analysis allows to identify several groups of pattern fragments, including a number of fragments pertaining to luxurious image. As yet, they are poorly defined and their identification and exploration should continue in the future.

Keywords: *photo documentation, decrypting, granite monoliths, unknown images.*

**Latvijas Universitātes mācībspēku un zinātnieku
kolekcijas LU Pedagoģijas muzeja krājumā**
*Collections of academic staff and scholars of
the University of Latvia at the UL Museum of Pedagogy*

Arnis Strazdiņš

LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
Jūrmalas gatve 74/76, Rīga, LV-1083
E-pasts: arnis.strazdins1@gmail.com

Latvijas Universitātes (LU) Pedagoģijas vēstures muzejs ir viens no astoņiem LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeju (ZTVM) apvienībā ietilpstošiem muzejiem, kurā atspoguļota izglītības iestāžu, augstākās izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstības vēsture LU un Latvijā kopumā. Pedagoģijas muzeja krājumā glabājas arī vairākas zinātniski nozīmīgas vēstures avotu kolekcijas par LU mācībspēkiem un zinātniskajiem darbiniekiem, kas nav docējuši LU, bet attīstījuši savu pētniecisko darbību LU paspārnē. Publikācijas mērķis ir apzināt LU Pedagoģijas muzeja krājumā esošās kolekcijas – materiālus par LU mācībspēkiem un ar Universitāti saistītajiem zinātniekiem, kā arī atklāt šo materiālu nozīmi turpmākajā pētniecības darbā. Kolekciju veidošanā LU Pedagoģijas muzejā ievērots tematiskais princips, kas ļāvis izveidot kolekcijas par E. Pētersonu, L. Bērziņu, I. Freidenfeldu, L. Gruduli, V. Zelmeni, K. Karuli, V. Ūsiņu un V. Hibneri. Publikācijā apkopota informācija par šajās kolekcijās atrodamo avotu grupām, izvērtēts to zinātniskais potenciāls un turpmākās izmantošanas iespējas pētnieciskajā darbā.

Atslēgvārdi: LU Pedagoģijas muzejs, muzeja kolekcijas, akadēmiskais personāls, zinātnieki.

Ievads

Ikvienu muzeja pamatu (klasiskajā izpratnē) veido tā krājums, kura sastāvā esošo kultūrvēsturisko materiālu kopums ir muzeja pamatvērtības, kas tiek uzkrātas un nodotas tālāk nākamajām paaudzēm, tā nodrošinot kultūras mantojuma saglabāšanas un izmantošanas pēctecību. Mūsdienās muzeja būtība un tā darbības virzieni, neapšaubāmi, sniedzas tālu aiz statistikas krātuves funkciju izpildes. Būtisks muzeja uzdevums ir ne tikai darbs muzeja krājuma priekšmetu saglabāšanā, bet arī izsmeltošas informācijas sagatavošana par krājuma saturu [1].

Uzlūkojot muzeja krājumu kā pētniecībā izmantojamu vitāli svarīgu avotu kopumu, būtiski uztvert tā saturu kopsakarībā ar pārējo muzeju vākumiem, izvērtējot to plašākā kontekstā. Mērķtiecīgi veikta krājuma zinātniskā analīze ļauj ne tikai pašam muzejam apzināties tā satura nepilnības, kas savukārt ir būtiski, komplektējot krājumu un to papildinot, bet arī sniegt muzeja apmeklētājiem, un jo īpaši pētniekiem, vispusīgu un detalizētu izstrādātu informāciju par pašu krājuma priekšmetu, nemaz neaizskarot to ar rokām [2]. Kvalitatīvi izstrādāta zinātniskā

dokumentācija ne tikai piešķir papildu vērtību muzeja krājumam, bet reizē arī vairo tālākās krājuma izpētes iespējas, sniedzot pienesumu pētniecībā [3].

Latvijas Universitātes (LU) Pedagoģijas vēstures muzejs ir viens no astoņiem LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeju (ZTVM) apvienībā ietilpstošiem muzejiem, kurā glabājas nozīmīgas vēstures liecības, kas atspoguļo izglītības iestāžu vēsturi, augstākās izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstību Latvijā. Citu materiālu vidū muzeja krājumā atrodas vairākas no zinātņu vēstures viedokļa vērtīgas kolekcijas par LU mācībspēkiem, kā arī zinātniekiem, kas nav docējuši Universitātē, taču savā zinātniskajā darbībā bijuši cieši saistīti ar Latvijas Universitāti. Šī raksta **mērķis** ir apzināt LU Pedagoģijas muzeja krājumā esošās kolekcijas par Latvijas Universitātes mācībspēkiem un ar Universitāti saistītiem zinātniekiem, kā arī atklāt šo materiālu izmantošanas iespējas turpmākajā pētniecības darbā.

LU Pedagoģijas muzeja krājumā kopumā atrodas astoņas šādas kolekcijas [4], kas ietver materiālus par Eduardu Pētersonu (1882–1958), Ludi Bērziņu (1870–1965), Ilmāru Freidenfeldu (1929–2008), Ludvigu Gruduli (1921–2001), Voldemāru Zelmeni (1911–2006), Konstantīnu Karuli (1915–1997), Vladimīru Ūsiņu (1918–2001) un Valentīnu Hibneri (1926–2001).

Eduarda Pētersona kolekcija

Līdz ar Latvijas Universitātes izveidi 1919. gadā bija radušies piemēroti apstākļi pedagoģijas kā patstāvīgas akadēmiskas disciplīnas ģenēzei un tālākajai attīstībai Latvijā [5]. Ar to cieši saistīta ir LU akadēmiskā personāla un pirmo latviešu pedagoģijas zinātnieku veidošanās starpkaru periodā, kuru vidū jāatzīmē Eduards Pētersons. Viņš 1940. gada 8. maijā aizstāvēja doktora disertāciju “Pestalocija personība un viņa pedagoģiskās idejas” [6], kā pirmais iegūstot pedagoģijas doktora grādu ne tikai Latvijas Universitātē [7], bet Latvijā vispār. LU Pedagoģijas muzejā glabātā E. Pētersona disertācija ir viens no diviem darba eksemplāriem, kas saglabāties Latvijā līdz mūsdienām. Otrs eksemplārs meklējams Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā [8]. Tomēr nelielais disertācijas eksemplāru skaits nebūt nav vienīgais apsvēruma, kas nosaka šī avota vērtību.

E. Pētersons nebija ne pirmais, ne arī vienīgais, kas 20. gadsimta pirmajā pusē pievērsās pazīstamā Šveices pedagoga un filantropa J. H. Pestalocija (*Johann Heinrich Pestalozzi*, 1746–1827) personības un darbības pētniecībai. Pirmie darbi par J. H. Pestalociju latviešu valodā atrodami jau 19. gadsimta izskaņā, taču tajos uzsvars likts uz shematisku pedagoga dzīves pārstāstu un īsu būtiskāko darbības sfēru raksturojumu, caur ko arī daļēji tiek atklāti viņa paustie uzskati un pedagoģiskās vērtības, tomēr plašāks to raksturojums nav sniegts [9]. Savukārt pēc Latvijas valstiskuma nodibināšanas J. H. Pestalocija atziņas šķitušas saistošas pedagogam, LU pedagoģijas profesoram Aleksandram Daugem (1868–1937), kurš savā rakstā “Mūsu pedagoģiskā prakse Pestalocija mācību apgaismībā” [10], atskatīdamies uz Latvijas izglītības sistēmas veidošanās procesu, izgaismo arī atsevišķas J. H. Pestalocija formulētās pedagoģiskās idejas. Līdz pat E. Pētersona disertācijas izstrādei atrodamās publikācijas par J. H. Pestalociju nosacīti iedalāmas divās grupās: 1) mēģinājumi atklāt J. H. Pestalocija dzīvesstāstu, minimāli raksturojot viņa paustās pedagoģiskās idejas, un 2) publikācijas, kurās apskatītas viņa pedagoģiskās

atziņas un analizēti darbi, nepievēršot lielu vērību J. H. Pestalocija sarežģītās biogrāfijas izklāstam kā būtiskam kontekstam, kas varētu veicināt viņa ideju izpratni.

E. Pētersons atšķīrās no iepriekšējiem J. H. Pestalocija pētniekiem ar to, ka savā doktora disertācijā attīstīja zinātniski inovatīvu pieeju, cieši saistot J. H. Pestalocija dzīves un darba izpēti ar viņa pedagoģisko uzskatu veidošanos un attīstīšanos. Līdz ar to E. Pētersons caur J. H. Pestalocija personības prizmu analizēja viņa pedagoģisko ideju ģenēzi un evolūciju, tādējādi atklājot sakarību starp to, kā viņa rīcība reālajā dzīvē ietekmēja pedagoģisko spriedumu konstruēšanu.

Mūsdienās, balstoties uz avotu pētniecību, LU profesore skolas pedagoģijā un didaktikā Irēna Žogla ir izvērtējusi E. Pēterona dzīvesdarbību un pedagoģisko mantojumu. Viņa secina, ka E. Pētersons ir bijis viens no tiem pedagoģijas zinātniekiem, kas Latvijā ienesa Eiropā izplatītās zinātniskās atziņas, tās atspoguļojot arī savā doktora disertācijā [11].

Luža Bērziņa kolekcija

No 1990. gada Jaundubultos pastāvēja Latvijas Universitātes profesora L. Bērziņa muzejs, kura materiālus, pateicoties LU goda doktora L. Bērziņa mazdēla Kristapa Keggi gādībai, pēc Jaundubultu muzeja likvidēšanas 2006. gadā pārņēma LU Pedagoģijas muzejs. Uz šo materiālu bāzes tika iekārtota L. Bērziņam veltītā piemiņas istaba, kas izveidota, lai saglabātu un popularizētu informāciju par zinātnieka dzīvi un profesionālo darbību, pārskata formā atainojot arī laiku, kad L. Bērziņš paralēli darbam LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē vadīja Rīgas Skolotāju institūtu (RSI) [12]. Piemiņas istabā eksponēta tikai neliela daļa no bijušā Jaundubultu muzeja materiāliem, taču LU Pedagoģijas muzejā atrodams liels skaits pētniecībā maz izmantotu vai pilnībā neizmantotu vēstures avotu, kas atspoguļo informāciju gan par L. Bērziņu, gan vairākiem pagaidām nepētītiem jautājumiem, kas saistīti ar RSI darbību, īpaši laikā, kad to vadīja L. Bērziņš.

Lai gan L. Bērziņš un viņa daudzpusīgās darbības bagātīgie rezultāti 20. gadsimta otrajā pusē plaši pētīti gan Latvijas teritorijā, gan ārpus tās – trimdā, visaptverošs pētījums, kas būtu veltīts Luža Bērziņa personības izpētei un viņa darbības izvērtējumam, līdz šim nav tapis. Tāpat tuvāk nav pētīts arī vairāk nekā 12 gadus L. Bērziņa vadītais RSI [13], lai gan L. Bērziņš un RSI būtu detalizētas pētniecības vērti.

L. Bērziņa kolekcijas materiālu vidū vislielāko vietu ieņem institūta absolventu grāmatas jeb albumi [14]. Šie albumi veidoti 20. gadsimta 70.–90. gados, un tajos apkopotas biogrāfiskas ziņas par institūta absolventiem, ko lielākajā daļā gadījumu papildina arī audzēkņa jaunības portrets un nereti arī citi fotouzņēmumi. Audzēkņu biogrāfiskajās ziņās minēta tāda pamatinformācija kā absolventa dzimšanas un dzīvesvieta pirms studiju uzsākšanas, audzēkņu sociālā izcelsme un etniskā piederība, kā arī tālākā nodarbošanās pēc mācībām institūtā. Šāds informācijas apkopojums izmantojams, lai portretētu kopainu par to, cik plaša bija institūtā pārstāvēto audzēkņu izcelsmes vietu ģeogrāfija, kādas sociālās grupas audzēkņi pārstāvēja, kā arī to, cik liels skaits absolventu saistīja savu tālāko dzīvi ar darbu izglītības nozarē. Šādu aspektu pētniecība primāri ir nozīmīga institūta vēstures kontekstā. Piedevām, piemērojot Rīgas Skolotāju institūta pētniecībai gadījuma analīzes

(angļu val. – *case study*) pieeju, iespējams izvērtēt, pie kāda sociāla slāņa vai noteiktas sociālas grupas pieder vairums absolventu, un tādējādi iespējams skaidrot, cik liels prestižs piemita skolotāja profesijai attiecīgo sociālo grupu vidū.

Pārņemot materiālus no Jaundubultiem, LU Pedagoģijas muzeja rīcībā nonāca arī vēstures liecības par institūta pedagoģisko darbinieku sastāvu. Jaundubultu muzejā ikvienam no institūtā strādājošajiem pedagogiem ir bijusi veltīta mape, kurā par katru pedagogu atsevišķi apkopota informācija, radot sistemātisku pedagoģiskā personāla lietu kopumu. Lielākajā daļā no šīm lietām uzkrāti konspektīvi izraksti no Latvijas Valsts vēstures arhīva Izglītības ministrijas fondu (1632. f. – skolotāju cenza lietas) materiāliem, ko papildina pedagogu fotogrāfijas, kā arī īpaši vērtīgas nepublicētas institūta absolventu atmiņas par atsevišķiem pedagogiem. Institūta pedagoģisko darbinieku sastāvs bija ļoti iespaidīgs – tajā strādāja virkne izcilu zinātnieku un pazīstamu kultūras darbinieku, piemēram, Aleksandrs Dauge, Zenta Mauriņa, Jānis Endzelīns, Jēkabs Vītolinš un daudzi citi. Līdz ar to minētie absolventu atmiņu fragmenti būtu saistoši un turpmākajā pētniecībā izmantojami ne tikai pedagoģijas vēsturniekiem, bet arī citu zinātņu nozaru pārstāvjiem, kuru uzmanības lokā ir Latvijas kultūras mantojuma izpēte.

Kolekcijas materiālu vidū glabājas nepublicētas atmiņas par L. Bērziņu un fotouzņēmumi, kuros fiksēts L. Bērziņš un viņa ģimenes locekļi, īpaši RSI audzēkne un absolvente L. Bērziņa meita Ruta Bērziņa-Keggi un viņas bērni.

Ilmāra Freidenfelda kolekcija

LU Pedagoģijas muzeja krājumā ir arī valodnieka, filoloģijas doktora, pedagoga un ilggadējā LPSR Izglītības ministrijas Pedagoģijas zinātniskās pētniecības institūta direktora Ilmāra Jāņa Freidenfelda kolekcija. Kolekcijas materiālu vidū atrodami ne tikai fotouzņēmumi, kuros I. Freidenfelds fiksēts dažādos savas dzīves cēlienos un darba gaitās, bet arī zinātnieka kvalifikāciju apstiprinoši dokumenti [15], apbalvojumi par sasniegumiem zinātniski pētnieciskajā darbībā [16] un arī bibliogrāfijas apkopojums [17].

Kolekcijas materiālu vidū īpaši jāizceļ zinātnieka laikabiedru rakstītās atmiņas [18], kuras fiksētas, tuvojoties I. Freidenfelda 80. dzimšanas dienai, un kurās stāstīts par vairākiem I. Freidenfelda dzīves posmiem un atsevišķiem profesionālās darbības virzieniem. Filoloģijas profesore Dace Markus, veidojot krājumam “Laikmets un personība (12)” publikāciju [19] par I. Freidenfeldu, jau izmantojusi atmiņu materiālu kopu. D. Markus savā rakstā publicējusi plašākus izvilkumus no oriģinālā materiāla, tomēr atmiņu saturs un atšķirīgas pieejas izmantošana to analīzē paver vēl citas avota izmantošanas iespējas tālākajā pētniecībā.

Šaurākā nozīmē konkrētās atmiņas, pirmkārt, atklāj informāciju par pašu I. Freidenfeldu, turklāt jāatzīmē, ka, uztverot un analizējot atmiņas kā kompleksu avotu kopumu, iespējams izkristalizēt tās I. Freidenfelda personību raksturojošās īpašības, kurām atmiņu stāstos veltīta vislielākā uzmanība, tādējādi rekonstruējot I. Freidenfelda tēlu dažādās profesionālās darbības jomās. Izvērtējot atmiņu sniegtās pētniecības iespējas plašākā mērogā, jāatzīmē, ka tās izmantojamas ne tikai kā vienu personību raksturojošs vēstures avots, bet arī kā nozīmīga liecība atsevišķu pedagoģijas vēstures problēmu pētniecībā, piemēram, skolotāja tēla izpētē [20].

Ludviga Gruduļa kolekcija

Lietuvā dzimušais latviešu tautības skolotājs, LPSR izglītības ministra vietnieks un pedagoģijas zinātņu kandidāts Ludvigs Grudulis zinātniskās karjeras laikā pievērsās skolotāja personības struktūras veidošanās aspektu pētniecībai un cilvēka audzināšanas problemātikas izpētei. No 1973. līdz 1983. gadam L. Grudulis vadīja toreizējās Latvijas Valsts universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas katedru [21].

LU Pedagoģijas muzejā kopā ar lielāko daļu no L. Gruduļa zinātniskajiem darbiem glabājas arī viņa fotogrāfiju albums [22], kurā zinātnieks fiksēts gan studiju gadu laikā, gan darba gaitās Liepājā un Rīgā, strādājot Pedagoģijas un psiholoģijas katedrā. Lai gan fotouzņēmumu skaits ir neliels (25), tomēr to vērtība ir liela, jo šīs fotogrāfijas ir oriģināleksemplāri, kuru skaits ir ierobežots. Ņemot vērā, ka pedagoģijas vēstures pētniecībā personību dzīves un darbības izpētei ir būtiska nozīme, vizuālie avoti var dot nopietnu papildinājumu viena cilvēka dzīves izpētē, turklāt L. Gruduļa fotogrāfiju albums sniedz vizuālu ieskatu arī Pedagoģijas un psiholoģijas katedras darbībā (katedras personālsastāvs, darba telpas un saviesīgi pasākumi).

Voldemāra Zelmeņa kolekcija

Skolotāja un pedagoģijas zinātnieka Voldemāra Zelmeņa 95 gadus garais mūžs ļāva viņam uzsākt un noslēgt savu karjeru, dzīvojot neatkarīgas Latvijas laikā – gan pirms Otrā pasaules kara, gan 20. gadsimta 90. gados pēc valstiskās neatkarības atgūšanas. Par V. Zelmeņa zinātnisko darbību un viņa devumu pedagoģijas zinātnes attīstībā pagaidām nav tapušas publikācijas, taču pamatinformācija par zinātnieka dzīvi un profesionālo darbību rodama V. Zelmeņa autobiogrāfijā “Zelta caune ozolā” [23]. LU Pedagoģijas muzejā glabājas arī fotogrāfiju albums, kurā esošajos fotouzņēmumos fiksēti kadri no V. Zelmeņa zinātniskās darbības [24]. Šie uzņēmumi, tāpat kā L. Gruduļa kolekcija, ir vērtīgs avots LVU Pedagoģijas un psiholoģijas katedras vēstures pētniecībā.

Valentīnas Hibneres kolekcija

Valentīnai Hibnerai – bērnu vizuālās mākslas pedagoģijas aizsācējai Latvijā – līdz šim veltīts plašāks raksts krājuma “Laikmets un personība” 14. sējumā [25]. Tajā pedagoģijas doktore Diāna Rumpīte un profesore Dzidra Meikšāne, balstoties uz V. Hibneres laikabiedru (kolēģu un audzēkņu) atmiņu fragmentiem, atainojušas spilgtākos mirkļus no zinātnieces dzīves. Tie papildināti ar vairākām fotogrāfijām un īsu nozīmīgāko darbu sarakstu. Pedagoģijas muzeja krājumā atrodami vairāki ļoti būtiski vēstures oriģināli, kas sniedz ziņas par zinātnieces dzīvi: dzimšanas apliecība [26], viņas diploms par pedagoģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanu [27] un vairāki zinātnieces fotouzņēmumi [28].

Vladimira Ūsiņa kolekcija

Pedagoģijas ideju un izglītības procesu vēstures pētnieks V. Ūsiņš savas profesionālās darbības laikā sniedzis lielu ieguldījumu 19. un 20. gadsimta izglītības vēstures izpētē. Tomēr viņa personība, ilgais mūžs un zinātniski pētnieciskā darbība vēl gaida pētnieku, kas spēs apzināt V. Ūsiņa darba rezultātus un tos izvērtēt, lai

pilnībā izprastu V. Ūsiņa darbos (īpaši tajos, kas tapuši Latvijā padomju okupācijas periodā) pausto ideju nozīmi ārpus pedagoģijas zinātnei uzspiestā ideoloģiskā ietvara. Šajā ziņā laba avotu bāze V. Ūsiņa personības un zinātniskās darbības izvērtējumam glabājas LU Pedagoģijas muzejā.

Vispirms jāmin, ka kolekcijā atrodama anketa, kurā detalizēti izklāstīti V. Ūsiņa dzīves dati, tostarp informācija par viņa mācību un darba gaitām līdz 1952. gadam [29], tāpat kolekcijā glabājas viņa izglītību un zinātnisko kvalifikāciju apliecinājoši dokumenti: diploms par skolotāja kvalifikācijas iegūšanu, nokārtoto kursu saraksts, disertācija doktora grāda iegūšanai, atļauja aizstāvēt izstrādāto disertāciju [30]. Kolekcijas materiālu vidū atrodami dokumenti, kas liecina par V. Ūsiņa skolotāja darba gaitām Padomju Savienībā [31], bet vēlāk Latvijā – strādājot par Jēkabpils un Daugavpils rajona skolu inspektoru [32]. Interesanta vēstures avotu grupa ir V. Ūsiņa raksturojumi, kuros atklājas zinātnieka personību raksturojošās īpašības un viņa attieksme pret darbu [33].

Muzejā atrodami arī dokumenti no laika, kad V. Ūsiņš strādāja Latvijas PSR Izglītības ministrijas Skolu zinātniski pētnieciskajā institūtā un Pedagoģijas zinātniski pētnieciskajā institūtā [34]. Muzeja krājumā glabājas zinātnieka bibliogrāfiskā rādītāja manuskripts, kurā apkopoti viņa darbi, kas iznākuši līdz 1988. gadam [35]. Krājumā esošie vēstures avoti ļauj ieskicēt galvenās V. Ūsiņa dzīves līnijas, taču plašākas analīzes veikšanai nepieciešams apsekot arī citas vēstures avotu krātuves, piemēram, Latvijas Valsts arhīva fondu dokumentus [36].

Konstantīna Karuļa kolekcija

Pedagoģijas muzejā jau vairākus gadus glabājas materiālu kolekcija par filoloģijas doktoru, valodnieku un grāmatniecības vēsturnieku Konstantīnu Karuli. Šo materiālu vidū ir gan K. Karuļa profesionālo kvalifikāciju apstiprinoši dokumenti [37], gan apbalvojumi [38], no kuriem ievērojamākais ir IV šķiras Triju Zvaigžņu ordenis [39]. Viens no būtiskākajiem K. Karuļa zinātniskās karjeras devumiem ir viņa sastādītā etimoloģijas vārdnīca. Etimoloģisko pētījumu kontekstā unikāls vēstures avots ir K. Karuļa rokrakstā veidotā kartotēka, kas Pedagoģijas muzeja rīcībā nonāca un šobrīd arī glabājas veclaicīgā koka kastē, kurā sakārtota informācija un zinātnieka komentāri jaunam pētījumam [40]. Šī avota pētniecība, kas primāri saistoša būtu tieši filoloģijas nozares speciālistiem, varētu vairot zināšanas ne tikai par K. Karuļa darbību, bet arī par visu etimoloģijas apakšnozari kopumā.

Nobeigums

Analizējot LU Pedagoģijas muzeja krājumā esošo kolekciju saturu, jāsecina, ka muzejā atrodami daudzi oriģināli vēstures avoti, no kuriem lielākā daļa pētniecībā vēl nav izmantoti.

Saturiski vienā kolekcijā esošo avotu kopums nav tik pilnīgs, lai, balstoties tikai uz to pamatu, veiktu plašāku pētījumu par konkrētā zinātnieka darbību, tomēr vairumā gadījumu muzejā glabātie materiāli ir vienīgais eksemplārs, tādēļ tie vērtējami kā būtisks papildinājums, kas var paplašināt pētniecībā izmantojamo avotu bāzi un nereti sniegt arī detalizētāku informatīvu papildinājumu.

Teorētiskas problēmas vai pētījuma jautājuma izvirzīšana pētniecībā paver plašas iespējas, un risinājumi un atbildes meklējami vēstures avotos. Piemēram, apkopojot L. Gruduļa, V. Ūsiņa un V. Zelmeņa kolekciju materiālus, iespējams iegūt pamatinformāciju par pedagoģijas zinātniski pētniecisko institūciju darbību 20. gadsimta otrajā pusē, īpaši par to, kā no padomju diktatūras pedagoģijas zinātnē pārgāja uz atvērtas, demokrātiskas pedagoģijas pētniecību.

Nobeigumā jāatzīmē, ka šobrīd ne Pedagoģijas muzeja krājums, ne arī kāds cits no LU ZTVM apvienībā ietilpstošo muzeju krājumiem nav apkopots plašākā publiski pieejamā datubāzē. Tomēr šādas datubāzes izveide, kura idejiski līdzinātos Latvijas valsts akreditēto muzeju Nacionālajam muzeju krājuma kopkatalogam (NMKK) un kurā tiktu sistemātiski apkopoti visu LU ZTVM apvienībā esošo muzeju krājumi, ne tikai padarītu muzejos glabātās kultūrvēsturiskās vērtības pieejamākas un ērtāk pārskatāmas pētniekiem, bet arī popularizētu LU ZTVM sabiedrībā.

VĒRES

1. Radiņš A. *Zinātniskais darbs muzejā. Rokasgrāmata*. Rīga: Muzeju Valsts pārvalde, 2004, 56. lpp.; Jirgensone A. (red.). *Muzejisko priekšmetu saglabāšana. Rokasgrāmata*. Rīga: Muzeju Valsts pārvalde, 2004, 34. lpp.
2. Jirgensone A. (red.). *Muzejisko priekšmetu saglabāšana ...*, 34.–35. lpp.
3. Ambroz T., Peins K. *Muzeju darbības pamati* (no angļu val. tulk. A. Jirgensone, I. Kņona, A. Rogule u.c.). Rīga: Muzeju Valsts pārvalde, 2002, 128. lpp.
4. Publikācijā ar apzīmējumu “kolekcija” saprasts pēc tematiskā principa apkopots muzeja lietisko un rakstīto avotu kopums.
5. Ozola I. *Pedagoģijas zinātnes ģenēze Latvijā no 20. gadsimta 20. gadiem līdz 60. gadu sākumam*: promocijas darbs. Rīga: LU, 2014, 91.–93. lp.
6. Latvijas Universitātes Zinātņu vēstures un tehnikas muzeja Pedagoģijas muzejs (turpmāk – LU ZTVM PM) 1426. Pētersons E. *Pestalocija personība un viņa pedagoģiskās idejas*: disertācija doktora zinātniskā grāda iegūšanai. 1940. 112 lp.
7. Ozola I. *Pedagoģijas zinātnes ģenēze ...*, 97.–98. lp.
8. LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa: A 296, N. un A. Ģērmaņu fonds, N 78, Pētersons E. *Pestalocija personība un viņa pedagoģiskās idejas*: Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātei iesniegtā disertācija pedagoģikas doktora grāda iegūšanai. Jelgava, 1939. 112 lp.
9. Uxting K. *Indriķis Pestalocis*. Liepāja: B. Niemaņa grāmatu un bilžu drukātava, 1877, 15 lpp.; Ābels D. (tulk. un papild. J. V. Abramovs). *Pestaloci, viņa dzīve un pedagoģiskā darbība*. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības zinību komisijas derīgu grāmatu apgādības nodaļa, 1896. 120 lpp.
10. Dauge A. Mūsu pedagoģiskā prakse Pestalocija ideju apgaismojumā. *Audzinātājs*, Nr. 3, 1927, 68.–78. lpp.
11. Žogla I. Eduards Pētersons savam laikam un mūsdienām (1882–1958). No: Krūze A. (sast. un zin. red.). *Laikmets un personība 7*. Rīga: RaKa, 2006, 73.–75. lpp.
12. Kaļķe B., Krūze A., Stikute E. Luža Bērziņa piemiņas saglabāšana Latvijas Universitātes Pedagoģijas muzejā. *LU Raksti, 780. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 142. lpp.
13. 1928. gadā, Latvijas valstiskuma 10 gadu jubilejā, tika izdota brošūra par Rīgas Skolotāju institūtu, kas 1977. gadā piedzīvoja atkārtotu izdevumu ASV, kur pēc Otrā pasaules kara patvērumu bija ieguvis liels skaits bijušo institūta audzēkņu. 1990. gadā ASV tika izdota arī Rīgas Skolotāju institūta absolventu atmiņu krājums. Sk.: *Rīgas skolotāju*

- institūts Latvijas valsts 10 gadu atcerē 1928. gada rudenī.* Rīga: Rīgas skolotāju inst., 1928, 67 lpp.; Metuzala-Zuzena E. *Atmiņu gaismā: Rīgas Skolotāju institūts (1922. g. – 1938. g.) un Cēsu Valsts skolotāju institūts (1938. g. – 1940. g.).* Kalamazū: RSI un CVSI audzēkņu puduris Kalamazū, 1990. 535 lpp.
14. LU ZTVM PM, 769; 770; 771; 772; 773; 774; 775; 776; 778; 779 (Absolventu albumi (1923–1938)).
  15. LU ZTVM PM, 1150 (Diploms par studijām Latvijas Valsts universitātē, 1946–1950); 1152 (I. Freidenfelda diploms par Doktora grāda iegūšanu Latvijas Universitātē, 1992); 1151 (I. Freidenfelda diploms par Emeritētā profesora statusa iegūšanu, 1999).
  16. LU ZTVM PM, 1154 (PSRS Pedagoģijas zinātņu akadēmijas diploms, kas izsniegts LPSR Izglītības ministrijas Pedagoģijas zinātniskajam pētniecības institūtam par sekmīgu darbību, 1983); 1159(1) (I. Freidenfeldam izsniegtā Latvijas Pedagoģijas zinātnieku asociācijas biedra karte, 1993); 1159(2) (LPSR Augstākās Padomes Prezidija apliecība par nopelniem bagāta skolotāja statusa piešķiršanu I. Freidenfeldam, 1979); 1159(3) (Latvijas Zinību biedrības apliecība par mandāta piešķiršanu I. Freidenfeldam, 1990); 1159(4) (I. Freidenfelda apliecība par dalību Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmijas rīkotajā seminārā “Augstskola ceļā uz informācijas sabiedrību”, 1998); 1156 (PSRS Tautas izglītības ministrijas diploms, kas piešķirts LPSR Izglītības ministrijas Pedagoģijas zinātniskajam pētniecības institūtam, 1986).
  17. LU ZTVM PM, 1153 (I. Freidenfelda bibliogrāfijas rādītājs (1950–1988), 1989).
  18. LU ZTVM PM, 1148 (I. Freidenfelda laikabiedru B. Balodes (Stīpnieces), R. Bāliņas, J. Menča, G. Smiltņieces, A. Stara, B. Kubuliņas, L. Žukova, B. Infantjeva, J. Strautiņas, A. Šustas, J. Rudziša atmiņas).
  19. Markus D. Latviskais pamatīgums. Par emeritēto profesoru Ilmāru Jāni Freidenfeldu. No: A. Krūze (sast. un zin. red.). *Laikmets un personība 12.* Rīga: RaKa, 2013, 236.–287. lpp.
  20. Kestere I., Lozano R., Wolhuter C. The visual image of the teacher: comparative study. *Acta Paedagogica Vilensia*, No. 30, 2013, pp. 92–103.
  21. Špona A. Skolotāja un pedagoģijas zinātnieka dzīves ceļš – vērtība tautai. Ludvigs Grudulis. No: A. Krūze (sast. un zin. red.). *Laikmets un personība 6.* Rīga: RaKa, 2005, 296.–318. lpp.
  22. LU ZTVM PM, 258(1–25) (L. Gruduļa fotogrāfiju albums (1941–1995)).
  23. Zelmenis V. *Zelta caune ozolā.* Rīga: RaKa, 2001. 224 lpp.
  24. LU ZTVM PM, 1501 (Voldemāra Zelmeņa fotogrāfiju albums, 20. gadsimta 20.–90. gadi).
  25. Meikšāne D., Rumpīte D. Valentīna Hibnere – bērnu vizuālās mākslas pedagoģijas pamatlicēja Latvijā. No: A. Krūze (sast. un zin. red.). *Laikmets un personība 14.* Rīga: RaKa, 2013, 252.–290. lpp.
  26. LU ZTVM PM, 1502 (V. Hibneres dzimšanas apliecība (izdota atkārtoti), 1954).
  27. LU ZTVM PM, 1505 (V. Hibneres diploms par pedagoģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanu, 1969); 1506 (V. Hibneres diploms par pedagoģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanu Latvijas Universitātē, 1992); 1507 (V. Hibneres apliecība par docentes akadēmiskā amata iegūšanu, 1973).
  28. LU ZTVM PM, 1508 (V. Hibneres portrets, 1977); 1509 (V. Hibneres portrets, 20. gadsimta 90. gadi); 1510 (V. Hibneres portrets, 20. gadsimta 90. gadi); 1511 (V. Hibneres foto uzņēmums, 20. gadsimta 90. gadi).
  29. LU ZTVM PM, 1490 (V. Ūsiņa kadru anketa par skolas un darba gaitām, 20. gadsimta 50. gadi).
  30. LU ZTVM PM, 1466 (Diploms par Staļinas Valsts skolotāju institūta absolvēšanu krievu valodas un literatūras specialitātē, 1945); 1478 (Diploms par studiju noslēgšanu Latvijas PSR Izglītības ministrijas Valsts pedagoģiskajā institūtā un krievu valodas un literatūras skolotāja kvalifikācijas iegūšanu, 1952); 1496 (Latvijas PSR Izglītības

- ministrijas Rīgas Pedagoģiskajā institūtā nokārtoto eksāmenu saraksts, 1954–1955); 1497 (Ļeņingradas Hercena Pedagoģiskajā institūtā, Staļinas Valsts skolotāju institūtā un Latvijas Valsts Pedagoģiskajā institūtā nokārtoto eksāmenu saraksts, 1952); 1458 (V. Ūsiņa disertācija pedagoģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai, 1962); 1493 (V. Ūsiņam adresēts paziņojums no KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas prezidija par disertācijas tēmas pieņemšanu, 1960); 1462 (PSRS Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijas Augstākās atestācijas komisijas zinātņu kandidāta diploms par pedagoģijas zinātņu kandidāta grāda saņemšanu, 1963); 1469 (Latvijas Zinātņu akadēmijas doktora diploms V. Ūsiņam par pedagoģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanu, 1992).
31. LU ZTVM PM, 1491 (V. Ūsiņa Sibīrijas un Austrumu sākumskolas un vidusskolas darbinieku arodbiedrības locekļa apliecība, 1943–1944).
  32. LU ZTVM PM, 1480 (Latvijas PSR Izglītības ministrijas pavēle par to, ka V. Ūsiņš iecelts par Jēkabpils rajona tautas izglītības nodaļas skolu inspektoru, 1946); 1482 (Latvijas PSR Jēkabpils rajona Darba ļaužu deputātu padomes izpildu komitejas Tautas izglītības nodaļas skolu inspektora apliecība, 1951); 1485 (Latvijas PSR Izglītības ministrijas pavēle par V. Ūsiņa pārcelšanu no Jēkabpils rajona Tautas izglītības nodaļas uz Daugavpils apgabala skolu sektoru, 1952).
  33. LU ZTVM PM, 1486 (Latvijas PSR Izglītības ministrijas Jēkabpils rajona Tautas izglītības nodaļas skolu inspektora V. Ūsiņa raksturojumi, 1947, 1950, 1952).
  34. LU ZTVM PM, 1460 (Latvijas PSR Izglītības ministrijas Skolu zinātniski pētnieciskā institūta dienesta apliecība, 1963); 1463 (V. Ūsiņam izdots Augstākās atestācijas komisijas atestāts par vecākā zinātniskā līdzstrādnieka (pedagoģijas teorijas specialitātē) statusa iegūšanu, 1969); 1476 (Latvijas PSR Izglītības ministrijas un Izglītības, augstskolu un zinātnisko iestāžu darbinieku arodbiedrības Latvijas republikāniskās komitejas goda raksts Vladimiram Ūsiņam par ilggadēju un nevainojamu darbu, 1985); 1471 (Latvijas PSR Izglītības ministrijas un Izglītības, augstskolu un zinātnisko iestāžu darbinieku arodbiedrības Latvijas republikāniskās komitejas goda raksts Latvijas PSR Izglītības ministrijas Pedagoģijas zinātniskā pētniecības institūta vietniekam zinātniskajā darbā V. Ūsiņam par ilggadēju nevainojamu darbu, 1987).
  35. LU ZTVM PM, 1477 (V. Ūsiņa bibliogrāfijas rādītājs, 1988).
  36. LNA LVA, 464 (R. Miķelsona, V. Ūsiņa dokumenti), 2. apr., 1.–4. l.
  37. LU ZTVM PM, 1432 (K. Karuļa Latvijas Valsts universitātes diploms par studiju noslēgšanu Juridiskajā fakultātē, 1947); 1433 (K. Karuļa diploms par filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanu, 1959); 1434 (K. Karuļa diploms par filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanu Latvijas Universitātē, 1993); 1435, K. Karuļa diploms par filoloģijas habilitētā doktora zinātniskā grāda iegūšanu Latvijas Universitātē, 1993); 1435 (K. Karulim piešķirtais diploms par valsts emeritētā zinātnieka statusu, 1996); 1437 (K. Karulim piešķirtā apliecība par studiju noslēgšanu Marksisma-ļeņinisma vākara universitātē, 1951).
  38. LU ZTVM PM, 1431 (K. Karuļa Latvijas Zinātņu akadēmijas goda locekļa diploms, 1994).
  39. LU ZTVM PM, 1430 (K. Karuļa Triju Zvaigžņu ordenis (IV šķira), 1996).
  40. LU ZTVM PM, 1442 (K. Karuļa rokrakstā veidotā kartotēka, 20. gadsimta otrā puse).

Summary

Museum of Pedagogy at the University of Latvia (UL) is one of eight museums, which are included in the UL Association of History of Science and Technology Museums. Historical materials, which are kept in Museum of Pedagogy, reflect the history of educational institutions, higher education and development of science of pedagogy at the UL and entire Latvia. The Museum of Pedagogy contains several scientifically important collections of

historical sources about academic staff of UL and researchers of the University who had not worked as University lecturers, but they developed their scientific work in close cooperation with the UL. The aim of the article is to review the collections of academic staff of UL as well as the researchers at the Museum and reveal the scientific potential and options for using the materials in further research process. The collections at Museum of Pedagogy are ordered according to thematic principle. Consequently, there are eight separate collections devoted to E. Pēterons, L. Bērziņš, I. Freidenfelds, L. Grudulis, V. Zelmenis, K. Karulis, V. Ūsiņš and V. Hibnere.

Keywords: *Museum of Pedagogy, collections of museum, academic staff, researchers.*

Ernsts fon Bergmanis un Latvija *Ernst von Bergmann and Latvia*

Arnīs Vīksna

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs
Antonijas iela 1, Rīga, LV-1360
E-pasts: arnis.viksna@mvm.lv

Ieskicēta izcilā ķirurga Ernsta fon Bergmaņa (1836–1907) saistība ar Latviju, aplūkojot ar viņa dzīvi saistītas vietas Rīgā, Rūjienā un Cēsīs, kā arī pievērsoties viņa piemiņas saglabāšanai dzimtenē dažādu objektu, sarīkojumu un publikāciju veidā.

Atslēgvārdi: Ernsts fon Bergmanis, Latvija, ķirurģija.

Pārskats veidots Ernsta fon Bergmaņa 175 gadu jubilejas atskaņā un pilnīgojot agrāk publicētu īsu aplūkojumu ar līdzīgu nosaukumu [1]. Dati smelti no labi zināmiem avotiem: Ārenda Buholca monogrāfijas par Ernstu fon Bergmani [2] un viņa jaunākā brāļa Eduarda fon Bergmaņa pētījuma par dzimtas izcelsmi un gaitu [3], kā arī no apraksta par mācītāju Bergmaņu darba simtgadi Rūjienā [4]. Tie savukārt dažviet papildināti ar arhīva atradumiem, publikācijām periodikā u.c.

Ernsts fon Bergmanis ir viens no izcilākajiem pasaules ķirurgiem, Tērbatas universitātes audzēknis, 1860. gadā tajā arī aizstāvējis doktora disertāciju, bijis asistents, docents, no 1871. gada profesors, pēcāk akadēmisko karjeru turpinājis no 1878. gada Vircburgā un no 1882. gada Berlīnē, sasniedzot savam laikam iespējami augstāko akadēmisko stāvokli un pa vidu piedaloties vairākos karos. 1890. gadā Ernsts fon Bergmanis definēja aseptikas pamatlikumu, proti, visam, kas saskaras ar brūci, jābūt sterilam. Aseptika tika vērsta pret mikroorganismu iekļūšanu brūcē, audos, orgānos un ķermeņa dobumos operāciju u.c. manipulāciju gaitā, ko panāca ar instrumentu, operāciju materiāla, aparātu sterilizāciju, ķirurga roku īpašu apstrādi pirms operācijas, īpašu paņēmienu lietošanu operācijas gaitā un telpā u.tml. Citi E. fon Bergmaņa pētījumi bija neiroķirurģijā, kara lauka ķirurģijā, abdominālā ķirurģijā, onkoloģijā, kā arī par lepru Vidzemē.

Ernsts fon Bergmanis dzimis 4./16. decembrī Rīgā, bet norādi par konkrētu vietu sniedzis jau minētais A. Buholcs – tas noticis Pils ielā 11 [5]. Tā kā Rīgā ir divas Pils ielas – Lielā un Mazā, salīdzinājumam tika izmantotas 19. gs. un 20. gs. sākuma Rīgas adrešu grāmatas. M. Pils ielā 11 mājojusi grieķu katoļu (proti, pareizticīgo) sinode, bet nama L. Pils ielā 11 vietā pēc arhitekta Vilhelma Bokslafa projekta 1901. gadā uzcelts angļu jūrnieku klubs [6], kas tagad nodots Dānijas Karalistes vēstniecībai. Pie šā nama fasādes piestiprināta un 2011. gada 16. decembrī atklāta piemiņas plāksne Ernstam fon Bergmanim ar tekstu latviešu un vācu valodā un portretu, ko darinājis tēlnieks Jānis Strupulis.

Ernsta Gustava Benjamina fon Bergmaņa dzimšana reģistrēta Rīgas Doma draudzes metrikā 1836. gada 20. decembrī, kristības notikušas viņa mātes vecāku dzīvoklī jau minētā namā, piedaloties vecākiem – palīgmācītājam Rihardam fon Bergmanim (1805–1878) un viņa dzīvesbiedrei Bertai Karolinai, dzim. Krīgerei (1816–1877), kā arī citiem tuviniekiem Doma mācītāja, vēlāk bīskapa Pētera Pelhaua (1803–1874) vadībā [7]. Ernsts ir mātes tēva, Gustavs un Benjamins – vecvectēva un vectēva vārds no tēva puses.

Ernsta fon Bergmaņa bērnība un jaunība ir saistītas ar Rūjienu, kas bijusi vairāku viņa priekšteču dzīves un darba vieta. Bergmaņu dzimta, kā tas plaši aprakstīts jau minētā ģeoloģiskā literatūrā un paša Ernsta saviem senčiem veltītā pētījumā [8], bijusi pazīstama no 16. gs., varbūt pat no 13. gs. Austrumprūsijā. Kāds no viņiem, Ambrozijs Bergmanis (1641–1677), kas šai gadījumā veido nosacītu I paaudzi, pēc studijām no Karaļaučiem ieklīdis Vidzemē, bijis mājskolotājs, īsu laiku no 1667. līdz 1668. gadam palīgmācītājs Rūjienā un vēlāk Igaunijā. Viņa pēcteči ar laiku labi iejutušies Baltijā un Krievijā, bet profesionāli vairāk pievērsušies teoloģijai un medicīnai.

Bergmaņu II paaudzi pārstāv Palms (1672–1751), turīgs Rīgas tirgotājs, kam ir vairāki simti tiešo pēcteču līdz pat mūsu dienām. Palma dēls Baltazars (1703–1768) no III paaudzes bijis mācītājs Ādažos ar četriem dēliem, kas jau ietilpst IV paaudzē: 1) nākamais Baltazars (1736–1789) – jurists Rīgā, 2) Ambrozijs (1740–1784) – ārsts Rīgā un Krievijas armijā; interesi izraisa viņa doktora disertācija *De ruricularum Livoniae statu sano et morbosus*, kas 1762. gadā aizstāvēta Leipcigā un ir nozīmīgs Latvijas medicīnas vēstures avots, 3) Gustavs, par ko daži vārdi vēlāk, un 4) Liborijis (1754–1823) – literāts un Rīgas Doma un Pētera baznīcas mācītājs.

Gustavs (1749–1814), kas 1787. gadā inskribēts Vidzemes bruņniecībā ar sev un pēctečiem mantojamu titulu “fon”, ko pats gan nelietoja, aiz Ernsta fon Bergmaņa ir otrs izcilākais šās dzimtas pārstāvis. Studējis teoloģiju Leipcigā un duelējies ar studiju biedru Johanu Volfgangu fon Gēti, kuru ievainojis; bijis mācītājs Āraišos un Mazsalacā, no 1785. gada līdz mūža beigām – Rūjienā, iedibinot Rūjienas Bergmaņu mācītāju dinastiju. Gustavs daudz veicis dažādās nozarēs, vispirms jau novada un Baltijas iedzīvotāju garīgā aprūpē. Savukārt iedzīvotāju veselības aprūpē, piemēram, neizmērojami lieli ir viņa nopelni baku potēšanā (ar variolācijas metodi), ko pats savām rokām viņš veicis 12 tūkstošiem bērnu (miruši pieci), par ko 1802. gadā no imperatora Aleksandra I saņēmis zelta medaļu. Daudz Gustavs pūlējies kultūras jomā – savācis un savā tipogrāfijā Rūjienā nodrukājis divus latviešu tautasdziesmu krājumus, veicis vēsturiskus un etnogrāfiskus pētījumus, izdevis Vidzemes kalendārus, sprediķu grāmatas un citus kopā 200 darbus, sagatavojis latviešu–vācu un vācu–latviešu vārdnīcu. Liekas dīvaini, ka šis liela gara cilvēks tomēr 1806. gadā bijis iniciators pēdējai raganas prāvai Vidzemē (nelaimīgā Mārieta sadedzināta netika). Par viņa dzīvi iedvesmojošu grāmatu emigrācijā publicējis vēsturnieks Arveds Švābe [9].

No Gustava dēliem, kas pārstāv V paaudzi, jānosauc Benjamins, Ambrozijs un Kārlis. Benjamins (1792–1846) pēc studijām Leipcigā un Jēnā bija mājskolotājs pie Gončaroviem Maskavā (Natālija Gončarova kļuva par Aleksandra Puškina dzīvesbiedri), pētīja kalmiku valodu un etnogrāfiju, vēlāk sanskritu un izveidojās par profesionālu valodnieku, tad mācītājs Ērgļos un pēc tēva vēlmes no 1814. gada Rūjienā.

Viņa brālis *Dr. med.* Ambrozijs (1774–1814) kalpoja kņazam Nariškinam un grāfam Stroganovam Krievijā. Jaunākā brāļa Kārļa (1783–1844) līnija īpašu vērtību gūst tālab, ka viņa dēls Ādolfs (1824–1911) bija ārsts Petrozavodskā, bet mazdēls, arī Ādolfs (1855–1922), – ļoti krietns Rīgas ķirurgs, par kuru nedaudz vēlāk. Šis Ādolfs, kas literatūrā reizēm neprecīzi saukts par Ernsta brālēnu, patiesāk ir otrās pakāpes brālēns, jo abiem kopīgs bijis nevis vectēvs, bet gan vecvectēvs Gustavs.

Tālāk ejot, VI paudzi šais radurakstos pārstāv Benjamina dēls Rihards fon Bergmanis, kas ir Ernsta tēvs un trešais pēc kārtas mācītājs Bergmanis Rūjienā no 1842. gada. Viņš krietni pūlējies izglītības un kultūras laukā, piemēram, līdzējis Jurim Neikenam sasaukt pirmos latviešu dziesmu svētkus Dikļos 1864. gadā, tomēr aiz citiem Bergmaņiem mazāk nomanāms.

Riharda dēli, kas ietverti VII paudzē, ir pasaules slavu guvušais Ernsts (1836–1907) un viņa jaunākie brāļi skolotājs Gustavs (1840–1903) Kijevā, lauksaimnieks Frīdrihs (1843–1924) Igaunijā, matemātiķis un meteorologs Reinholds (1850–1913) Pēterburgā un pats jaunākais – mācītājs Eduards (1852–1900) Rūjienā, par kuru daži vārdi vairāk.

Eduards bija pēdējais Bergmaņu dzimtas mācītājs Rūjienā, kur strādāja no 1878. gada. Viņš interesējās par vēsturi, savāca un apkopoja dzimtas arhīvu, kā arī 1886. gadā publicēja tās ģeoloģiju. Liktenis Eduardam bija nelabvēlīgs, un 1889. gadā kādunakt viņš pēkšņi pameta Rūjienu, domājams, baidoties no vajāšanas kā konsekvents rusifikācijas pretinieks. Būdams neprecējies, Eduards devās misioņāra gaitās uz Kaukāzu, kur tika nogalināts kādā sadursmē.

Rūjienā, kur Bergmaņi bijuši mācītāji četrās paudzēs 104 gadus pēc kārtas – no 1785. līdz 1889. gadam (Gustavs, Benjamins, Rihards, Eduards) –, spilgtāko liecību par viņiem glabā Sv. Bērtuļa baznīca, kuras celtniecības sākums tiek datēts ar 13. gs. un kura laikmetu vētrās daudz cietusi, pēdējo reizi 1974. gada ugunsgrēkā, taču allaž atjaunota. Mūsu dienās kopā ar mūriem lieciniece no Bergmaņu laika ir altārglezna “Jēzus pie krusta”, ko 1837. gadā Tērbatā darinājis gleznotājs Ludvigs Maidelis (1795–1845). Savukārt Rūjienas pastorāts, kurš atrodas turpat blakus un kurā mituši Bergmaņi, nopostīts karadarbības laikā 1944. gadā, un tagad redzamas vien drupas. No saimniecības ēkām saglabāties stallis, kur 1992. gadā ierīkota Rūjienas izstāžu zāle. Mācītāju kapi Ternejā nopostīti 1952. gadā, tagad to vietā parks, kur 1989. gadā nolikta akmens piemiņas zīme Gustavam Bergmanim. Ar Ernsta fon Bergmaņa bērniņu varētu būt saistīta Rūjienas aptieka, kas dibināta 1841. gadā, pirmais aptiekārs Kārlis Georgs Tītjens (1815–1908), pie tam aptieka namā Rīgas ielā 3 atrodas līdz mūsu dienām.

Pēc bērniības un mājniecības Rūjienā ar nelieliem pārtraukumiem, kad kopā ar vecākiem viņš ciemojies pie radiem Rīgā un Ērgļos, nākamais Ernsta fon Bergmaņa dzīves posms no 1851. līdz 1854. gadam norisa Cēsīs, kur viņš mācījās 1825. gadā dibinātajā Bērzaines (*Birkenruh*), resp., vēlāk ķeizara Aleksandra II, ģimnāzijā. Tās galvenais korpus, kas celts 1882. gadā pēc M. Kampes projekta, ar E. fon Bergmani tieši saistīts nav; vēlāk tur mājojis Cēsu skolotāju institūts [10], bet tagad – Cēsu sanatorijas Meža skola. Toties ir agrākā muižas un skolas ēka turpat blakām, tagad – saimniecības ēka (4. korpus), ko iezīmē vējradis ar gadskaitli 1813 un kas patiešām glabā Ernsta soļu dunu.

Bērzaines ģimnāzijā mācījušies daudzi sabiedrībā pazīstami ļaudis: anatoms profesors Hermanis Adolfs (1863–1919), ārsts un filantrops Georgs Apinis (1859–1920), vēsturnieks profesors Frīdrihs Bīnemanis (1838–1903), ķirurgs profesors Jānis Dzirne (1861–1931?), zoologs profesors Gustavs Flors (1829–1883), ģeologs profesors Konstantīns Grevinks (1819–1897), paleontologs Gotfrīds Išreits (1868–1941), komponists Alfrēds Kalniņš (1879–1951), matemātiķis profesors Gustavs Kizerickis (1830–1896), RPI direktors Voldemārs Knīrims (1849–1935), mikrobiologs un epizootologs profesors Jānis Lūsis (1871–1922), ginekologs profesors Ernests Putniņš (1867–1962), agroķīmiķis Georgs Tomss (1843–1902) un daudzi citi [11]. Cēsis ir saglabājušās daudzas ēkas, kas ir Ernsta fon Bergmaņa laika liecīniece, arī 1767. gadā celtais rātsnams Rīgas ielā 7, kurā kopš 1913. gada atrodas Vēcpilsētas aptieka.

Turpmāk no 1854. gada E. fon Bergmanis studēja Tērbatā un pakāpeniski ieinteresējās par ķirurgiju. Studiju starplaikos kopā ar biedriem viņš kājām apceļoja Vidzemes skaistākās vietas, piemēram, Koknesi un Staburagu. Ieguvis medicīnas doktora grādu 1860. gadā un turpmāk veidojot akadēmisko karjeru: asistents, docents, profesors līdz pat 1878. gadam, kad, neguvis izaugsmes perspektīvu Krievijā, viņš pārcēlās uz Vāciju, E. fon Bergmanis brīvlaiku bieži pavadīja Rūjienā, kur labprāt ārstēja vietējos iedzīvotājus un labi sapratās ar viņiem.

Starp E. fon Bergmaņa audzēkņiem Tērbatā bija pirmais akadēmiski izglītais latviešu ķirurgs Jūlijs Kalniņš (1848–1877) no Trikātas, kas profesora vadībā 1876. gadā aizstāvēja doktora disertāciju “Sēklinieku dermatoīdo cistu kazuistika un diagnostika” [12]. Diemžēl jaunā censoņa mūžs noslēdzās pāragri pašā spēju plaukumā; bērēs Tērbatas Jāņa kapsētā E. fon Bergmanis teica izjustu atvadu runu [13].

Šai laikā, konkrēti 1877. gadā, latviešu valodā tika pārtulkoti un periodikā publicēti divi E. fon Bergmaņa apraksti no Krievijas un Turcijas karalauka [14].

Darbojoties Vācijā – Vircburgā un no 1882. gada Berlīnē –, E. fon Bergmanis saikni ar dzimto pusi nezaudēja un ik pa laikam te ieradās. Nozīmīgāka bija viesošanās Rūjienā 1885. gadā, kur 21. un 22. jūlijā tika svinēta mācītāju Bergmaņu darbības simtgade draudzē un baznīcā. Laikrakstā “Baltijas Vēstnesis”, piemēram, ziņots, ka “tagadējais mācītājs ir ceturtais auguma, kura brālis, slavenais medicīnas profesors, agrāki Tērbatas, tagad Berlīnes universitātē, arī būšot uz svētkiem. Arī šis vīrs, caur savu labprātīgu palīdzību ārstības ziņā, pie daudziem Rujenes draudzes locekļiem stāv pateicīgā piemiņā” [15]. Ernsts Rūjienā ieradās ar dzīvesbiedri Paulīni un bērniem Bertu, Alisi un Gustavu, lai kopā ar saviem četriem brāļiem, viņu ģimenēm, citiem radniekiem, draudzes locekļiem un viesiem piedalītos svinībās, kas plaši aprakstītas presē un viņa brāļa Eduarda īpaši sacerētā brošūrā. Kapsētā nolikts piemiņas akmens Bergmaņu senčiem ar dievbijīgu tekstu, ugunsdzēsēji rīkojuši lāpu gājienu, banketā teiktas runas (saglabāties arī Ernsta runas teksts), skandināti apsveikuma dzejoļi, arī latviešu valodā, piemēram:

Tev, mīļais gans, mēs vēlam
To Dieva svētīšan’
Pie miesas, kā pie dvēš’les
Un vis caur dzīvošan’!

Vai arī kāds cits, mazāk gluds dzejojums:

Tas vārds fon Bergmann tiešām mīļš un cienā
Ikkatram, kas vien dzīvo Rūjenē. [16]

Šie svētki guvuši atspoguļojumu arī latviešu presē [17].

Par to, ka E. fon Bergmanis labi runājis latviski, saglabājusies savdabīga liecība: “Kāds Vidzemes muižnieks aizsūtījis pie Bergmaņa uz Berlīni savu zemnieku. Tas, gulēdams uz operācijas galda, sācis skaitīt Tēvreizi. Pienācis Bergmanis un sācis skaitīt līdz. Pārsteigtais zemnieks pēc Āmen vaicājis, vai tad augstais kungs tik tiešām protot vienkāršu zemnieka valodu. Bergmanis atbildējis, ka tā esot viņa bērnu dienu valoda.” [18]

Liekas, ka pēdējo reizi Latvijā E. fon Bergmanis pabijis 1898. gadā pa ceļam uz Pēterburgu, lai saņemtu Kara medicīnas akadēmijas, kas viņu pirms divdesmit gadiem atraidījusi, goda locekļa diplomu. Viņu pavadījis dēls Gustavs, medicīnas students, kas senču dzimteni uzlūkojis par vilku apsēstu zemi.

Rīgas Praktizējošo ārstu biedrība, kas bija sekmējusi strauju aseptikas ieviešanu Latvijā, 1906. gadā sakarā ar septiņdesmito dzimšanas dienu E. fon Bergmanim pasniedza goda adresi. Latviešu presē tika publicēts jubilejas apraksts [19].

Rīgā viņam tuvāks cilvēks bija otrās pakāpes brālēns Ādolfs fon Bergmanis, pie kura Ernsts viesojies vismaz divas reizes viņa mājā Skolas ielā 5 (tās vietā 1937. gadā pēc A. Klinklāva projekta uzcelta pašvaldības darbinieku slimo kases ambulance jeb tagad “Medicīnas sabiedrība ARS”), pie reizes apmeklējot Ādolfā darba vietu Rīgas pilsētas 1. slimnīcā. Ādolfs uzaicinājis Ernstu uz savas meitas Elizabetes kāzām Rīgā 1907. gada aprīlī un saņēmis piekrišanu atbildi, taču Ernsts nomiris 25. martā un Ādolfs devies uz Berlīni ar dzimtenes skuju vainagu [20].

Par Ādolfu fon Bergmani daži vārdi vairāk, jo sava slavenā radnieka vistiešākā ietekmē viņš pacēla Rīgas ķirurgiju līdz Eiropas līmenim. Pēc *Dr. med.* grāda iegūšanas Tērbatā 1881. gadā un papildstudijām Vakarēiropā no 1883. gada viņš bija Rīgas pilsētas 1. slimnīcas 2. ķirurgijas nodaļas un no 1890. līdz 1919. gadam 1. ķirurgijas nodaļas virsārsts, savā klīnikā ieviesa aseptiku, dobumoperācijas, moderno ķirurgiju, kā arī izveidoja Rīgas ķirurgu skolu [21], bet viņa 30 gadu darba jubileja 1913. gadā tika atzīmēta ar īpašu apjomīgu vācu ķirurgu žurnāla izdevumu [22]. Ā. fon Bergmanis bija arī krietns iniciators un celtnieks: nodibināja Rīgas leprozoriju (tagad Rīgas Austrumu klīniskās universitātes slimnīcas Latvijas Infektoloģijas centrs) 1891. gadā, Rīgas 1. ambulanci (poliklīniku) arī 1891. gadā, Rīgas ātrās palīdzības staciju 1904. gadā, sekmēja Rīgas pilsētas 1. slimnīcas izbūvi un Rīgas pilsētas 2. (tagad Paula Stradiņa Klīniskās universitātes) slimnīcas celtniecību 1910. gadā [23]. Aizejot pensijā, pilsētas dome 1919. gadā ievēlēja viņu par Rīgas pilsētas goda pilsoni [24].

Cits pagodinājums sekoja septiņus gadus pēc Ā. fon Bergmaņa nāves 1929. gadā, kad dome viņa vārdā nosauca kādu no Mežaparka jaunajām ielām. Lai nosaukums nebūtu pārāk garš, domnieki nolēma, ka pietiktu tikai ar uzvārdu, proti – Bergmaņa iela [25], jo visi taču viņu pazīstot, kas savukārt vēlāk izraisīja nepatīkamu pārpratumu.

Precizējot ielu nosaukumus 1987. gadā, kad Ā. fon Bergmanis jau bija pamatīgi aizmirsts, radās šaubas, vai tikai nav godināts viņa vecvectēvs Gustavs Bergmanis,

jo Mežaparkā bija vairākas garīgo darbinieku (Glika, Fīrekera, Stendera, Vatsona) vārdā nosauktas ielas, tālab 230 m garo ieliņu ar četriem gruntsgabaliem tika nolemts precizēt slavenā ķirurga vārdā par Ernsta Bergmaņa ielu.

Lai atjaunotu sākotnējo nosaukumu, 2000. gadā tika sagatavots vēsturisks pamatojums, taču dome, nogurusi ielu nosaukumu nemitīgā maiņā, lēmumprojektu noraidīja – neesot vērts atgriezties pie nosaukuma Bergmaņa iela, jo tik un tā gan Ādolfs, gan Ernsts esot visnotaļ cienjami mediķi [26].

Gan jābilst, ka Ernsta fon Bergmaņa iela Rīgā ir pastāvējusi jau agrāk, jo tā no 1942. līdz 1944. gadam saukta Antonijas iela [27]. Antonijas (padomju laikā – L. Paegles) ielā 1 atrodas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, kura dārzā 1975. gadā novietots tēlnieka Ojāra Breģa akmenī kaltais Ernsta fon Bergmaņa skulptūrportrets (diplomdarbs, beidzot Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmiju).

Latvijas Medicīnas vēsturnieku biedrība 1986. gada 25. decembrī muzejā rīkoja E. fon Bergmaņa 150 gadu piemiņas sēdi. Tajā tēlnieka Jāņa Strupuļa veidotā Ernsta fon Bergmaņa medaļa tika pasniegta četriem ķirurģiem: profesoram Viktoram Kalnbērzam, profesoram Vilim Purmalim (1927–1989), Jānim Strodam un profesoram Vladimiram Utkinam (1932–1994), kas pats kādreiz rakstījis par E. fon Bergmani [28]. Referātus nolasīja profesors Haralds Voskis (1928–2011) “E. Bergmaņa dzīve un zinātniskā darbība” un Arnis Vīksna “E. Bergmaņa piemiņas vietas Latvijā”. Notika jubilejas izstādes apskate, bet nobeigumā dalībnieki tika iesaistīti diskusijā, vai E. fon Bergmanis traktējams kā vācu vai kā krievu zinātnieks (ar noslieci uz pēdējo). Jubileja guva atspoguļojumu Latvijas presē [29].

Jau pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas Rūjienā pie agrākās mācītājmuižas 1992. gada 5. jūnijā tika atklāts piemineklis Ernstam fon Bergmanim un četru paaudžu Rūjienas mācītājiem Bergmaņiem: uz četrstūrveida pamatnes raupjš laukakmens, kurā iedziļināts pret debesīm vērsts zeltīts krusts (tēlnieks Andris Vārpa, akmeņkalis Aivars Muzikants). Rūjienas izpildkomitejas priekšsēdētāja Alma Zālīte atklāšanas runu noslēdza vārdiem: “Saulei pretī krusts metīs starus pāri pasaulei”, Bonnas universitātes klīniskās farmakoloģijas profesors Klauss fon Bergmanis pateicās par sava vecvectēva piemiņas saglabāšanu (“Senču ēna ir smaga...”), vēl runāja Vācu ķirurģu biedrības ģenerālsekretārs profesors Edgars Ungeheiers no Berlīnes un Veselības departamenta direktora vietnieks Juris Lange, bet pieminekli iesvētīja palīgmācītājs Ivo Grantiņš (“Lai krusts nebūtu dekorācija, bet liecība uzvarai dzīvības un nāves cīņā”). Vienīgajā pastorāta ēkā, kas saglabājusies, – stallī – tika atklāta Rūjienas izstāžu zāle, bet pēcpusdienā pilsētas kultūras namā notika konference, kuru rīkoja Latvijas Ķirurģu zinātniskā biedrība, Latvijas Ķirurģu asociācija, Baltijas Bērnu ķirurģu asociācija un Latvijas Medicīnas vēsturnieku apvienība un kurā pēc muzikāla ievada referēja profesors V. Utkins, profesors H. Voskis, A. Vīksna, profesors E. Ungeheiers un profesors Lembits Rostars no Tartu [30].

Divus gadus vēlāk, 1994. gadā no 12. līdz 14. septembrim, Rīgā, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā, norisa starptautisks simpozījs “Ernsts fon Bergmanis un viņa laikmets medicīnā”, kurā zinātnieki no Latvijas, Vācijas, Lietuvas, Norvēģijas un Austrālijas nolasīja 16 referātus [31]. Vēlāk tika publicēti akadēmiķa Jāņa Stradiņa teiktie ievadvārdi [32] un Venta Miltiņa referāts [33], kā arī trīs vācu zinātnieku referāti, kas nebija saistīti ar Latviju.

Gan 1992., gan 1994. gada sarīkojumos piedalījās vairāki E. fon Bergmaņa tiešie pēcteči no Vācijas, tālab daži vārdi par dzimtas tālāko gaitu. Viņa dēls Gustavs fon Bergmanis (1878–1955), kas ir ievērojamākais VIII paaudzes pārstāvis, bija klīnicists, funkcionālās patoloģijas profesors, Vācu dabaszinātnieku un ārstu biedrības prezidents. IX paaudzē savukārt ievērojamāks ir Gustava dēls Frīdrihs fon Bergmanis (1907–1982), Rietumberlīnes Brīvās universitātes līdzdibinātājs, bet X paaudzē – jau minētais Klauss fon Bergmanis (*1940), kas kopā ar māsu Helgu Rēku (*1936) bija Rūjienā un kam XI paaudzē seko Klausas bērni Jens (*1973), Kirstene (*1976), bet daudzi citi slavenās dzimtas pārstāvji te paliek neminēti.

Gatavojoties E. fon Bergmaņa 175. dzimšanas dienai, tika rūpīgi pārdomāta viņa piemiņas tālāka iemūžināšana Rūjienā, pieļaujot, ka kāda no pilsētas ielām varētu saukties viņa, bet vēl labāk – Bergmaņu vārdā. Par piemērotāku tika atzīta Mācītājmuižas iela ar trim mājām, kas visas izrādījās administratīvi piederīgas Rīgas ielai, proti, agrākais stallis (tagad izstāžu zāle), kučiera un kalpu māja lokā ap mācītājmuižas drupām. Ernsta laika liecinieks noteikti ir stallis, kučiera māja krietni jaunāka, bet kalpu māja tik ļoti pārbūvēta, ka vecums nenosakāms.

Rūpīgāk iepazīstoties ar pastorāta teritoriju, uzmanību piesaistīja akmens ar riņķakrustu un vēl kāds piemiņas akmens turpat blakus zem pāraugušu koku zariem agrākā parka vietā. Arheologs Juris Urtāns pierakstījis nostāstu, ka senos laikos kāds zviedrs uzbrucis baznīcai, ticis ievainots un izdziedinājies ar tuvējā avota ūdeni, kam par piemiņu nolikts krustakmens [34]. Tik tiešām, turpat netālu ir senču svētvieta jeb svētavots, kas tagad pārveidots akā, bet tam iepretī uzcelta Sv. Bērtuļa baznīca (pēc analogijas bruņinieku mūra pilis celtas iepretī senču pilskalniem). Novadpētnieks Laimonis Liepnieks (1927–2001) savukārt pamanījis zem krusta iecirsto gadskaitli 1813, ko skaidrojis kā mācītāja Gustava Bergmaņa veidotu piemiņas zīmi saviem dēliem – 1812. gada kara dalībniekiem [35]. Bet gala slēdzienu savā riņķakrustiem veltītā monogrāfijā devis arheologs Andris Caune. Blakusakmenī, kurā iekalts gadskaitlis 1875, viņš samanijis suņa vārdu Ipsi vai Lipsi (akmeni varētu būt licis Ernsta tēvs Rihards), tālab secina, ka te atrodas Rūjienas mācītāju iemīļoto suņa kapsēta. Akmens ar riņķakrustu gan sākotnēji varētu būt atradies pie netālās Sv. Bērtuļa baznīcas viduslaiku kapsētā, ko senatnes cienītājs Gustavs licis pārvietot uz mācītājmuižas parku un iekalt tajā sava mīļotā suņa miršanas gadu [36].

Šī pagātnes palieka kopā ar jaunu nostāstu, ka stallī (izstāžu zālē) sācis spokoties kāds Ambrozijs, Bergmaņu sencis, diezgan nolaisto apkārtni dara interesantāku. Turklāt izstāžu zālē patiešām ir, kam spokoties, jo tajā, līdzās pārējam, ir tēlnieka, Ļeņina prēmijas laureāta Jāņa Zariņa (1913–2000) apjomīga ģipša darbu kolekcija ar plaša spektra darbinieku portretiem. Gan Mācītājmuižas iela Rūjienā par Bergmaņu ielu pārdēvēta netika, un labi arī tā.

Palūkojoties latviešu valodā publicētā literatūrā par E. fon Bergmani, jāsecina, ka tā diezin ko plaša nav un atkārto vienus un tos pašus faktus. Laikā pēc Otrā pasaules kara, kad jebkas vācisks tika uzlūkots ar aizdomām, pirmos divus rakstus publicēja tolaik jauni ķirurgi Vestards Sosārs (1929–2000) [37] un Vitāls Oga (1929–1984) [38]. Vēlāk rakstījuši novadpētnieks Andrejs Kursītis (1919–1990) [39], dzejnieks Valdis Rūja [40], kultūrvēsturnieks Ojārs Zanders [41], Rūjienas izstāžu zāles direktore Līga Siliņa [42] un šo rindu autors [43]. Galvenokārt izmantota

rīdzinieka, žurnālista un vēsturnieka, Ernsta brālēna Ārenda Buholca (1857–1928) pirms gadsimta Leipciģā vācu valodā publicētā monogrāfija, kas turpmāk pieredzējusi daudzus atkārtotus izdevumus līdz pat mūsu dienām (piemēram, 2010. gadā Ņujorkā). Arī latviešu lasītājam būtu lietderīgi iepazīties ar šo darbu, kas izturējis laika pārbaudi [44]. Tas ir ļoti apjomīgs, tālab tulkošana un izdošana būtu pagrūtāk īstenojama, un varbūt izlīdzēties ar īsinātu, mūsu lasītājam adaptētu izdevumu. Tas būtu vēl viens labs darbs Ernsta fon Bergmaņa piemiņas iemūžināšanā viņa dzimtenē.

VĒRES

1. Vīksna A. Ernsts fon Bergmanis Latvijā. *Latvijas Ārsts*, Nr. 6, 1992, 643.–646. lpp.
2. Buchholtz A. *Ernst von Bergmann. Mit Bergmanns Kriegsbriefen von 1866, 1870/71 und 1877*. Leipzig, 1911. 646 S.
3. Bergmann E. *Des Palm Bergmann Nachkommen 1672–1886*. R., 1886. 95 S.
4. Bergmann E. *Das Säcularfest der Familie Bergmann in der Pfarre Rujen*. Berlin, 1885. 55 S.
5. Buchholtz A. *Ernst von Bergmann ...*, S. 54, 55.
6. Krastiņš J., Strautmanis I. *Lielais Rīgas arhitektūras ceļvedis*. R., b. g., 63. lpp.
7. LVVA, 1426. f., 2. apr., 31. l., 86. lp.
8. Bergmann E. *Von unseren Vorfahren: eine Familienchronik. Th. I*. Berlin, 1896. 246 S.
9. Švābe A. *Kāda mācītāja dzīve*. Stokholma, 1958. 216 lpp.
10. Anspaks A. *Cēsu skolotāju institūts*. Cēsis, 1995. 147 lpp.
11. Kröger C. *Birkenruher-Album*. SPb., 1910. 688 S.
12. Kalning J. *Zur Casuistik und Kenntniss der Dermoidcysten des Hodens*. Dorpat, 1876. 39 S.
13. Jūsmiņš [Lautenbahs J.] Uz pēdīgā ceļa līdz pēdīgai vietai šinī pasaulē. *Baltijas Vēstnesis*, 1877, 4. maijs; Vīksna A. Pirmais latviešu ķirurgs Jūlijs Kalniņš. *Latvijas Ārsts*, Nr. 2, 1998, 113.–115. lpp.
14. [Bergmanis E.] Iz kopēju dzīves pie karā ievainotiem. *Latviešu Avīzes*, 1877, 20., 27. jūl.; [Bergmanis E.] Par dzīvi Bulgārijā. *Latviešu Avīzes*, 1877, 26. okt.
15. Rujeniets L. Rujenē. *Baltijas Vēstnesis*, 1885, 16. jūl.
16. Bergmann E. *Das Säcularfest der Familie Bergmann ..* S. 3, 4, 32, 47–50.
17. Iz Rujenes. *Baltijas Vēstnesis*, 1885, 29. jūl.; No Rujenes. *Latviešu Avīzes*, 1885, 31. jūl.
18. Pavasars R. Ievērojams vidzemnieks. *LĀZA Apkārtraksts*, Nr. 119, 1980, 28. lpp.
19. Ievērojama jubileja. *Latvija*, 1906, 4. dec.
20. LVVA, 3981. f., 1. apr., 72. l., 20. lp.
21. Vīksna A. Ādolfs fon Bergmanis un Rīgas ķirurgija. *Latvijas Ārsts*, Nr. 8, 1994, 678.–680. lpp.
22. *Deutsche Zeitschrift für Chirurgie*, 1913, Bd. 124. 429 S.
23. Vīksna A. Ādolfs fon Bergmanis un Rīgas iedzīvotāju veselības aprūpe. *Ķirurgijas divi gadsimti. Rīgas 1. slimnīca*. R., 2002, 43.–48. lpp.
24. LVVA, 2927. f., 1. apr., 209. l.
25. *Rīgas pilsētas domes 1929. gada protokoli*. R., 1929, 607., 608., 634. lpp.
26. Nepārdēvēs Ernsta Bergmaņa ielu. *Rīgas Balss*, 2000, 25. okt.
27. *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs (no 18. gs. līdz mūsdienām)*. R., 2001, 46. lpp.
28. Уткин В. В. Эрнст Бергман. *Из истории медицины*. Р., 1959, т. 2, с. 291–293.
29. Goba V. Piešķirtas E. Bergmaņa piemiņas medaļas. *Cīņa*, 1986, 26. dec.; Arāja M. Atcere. *Liesma*, 1987, 6. janv.; Vīksna A. Ernsta Bergmaņa piemiņas medaļa. *Veselība*, Nr. 3, 1987, 5. lpp.; Zanders V. Darbīgas dzimtas atvase. *Dzimtenes Balss*, 1987, 1. janv.

30. Vīksna A. Ernsts fon Bergmanis Latvijā. *Latvijas Ārsts*, Nr. 6, 1992, 643.–646. lpp.
31. Vīksna A. Latvijas Medicīnas vēsturnieku apvienības darbības pārskats no 1993. gada maija līdz 1997. gada 1. janvārim. *Acta medico-historica Rigensia*. R., 1997, 367.–384. lpp.; Salaks J. Konference Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā. *Muzeju Vēstnesis*, Nr. 6, 1994.
32. Stradiņš J. Zur Eröffnung des Internationalen Symposiums “Ernst von Bergmann und die Medizin seiner Zeit”. *Acta medico-historica Rigensia*. R., 1997, 3. sēj., 173.–177. lpp.
33. Miltiņš V. Ernsta Bergmaņa pētījumi par sifilisu un lepru Vidzemes guberņā. *Acta medico-historica Rigensia*. R., 1997, 3. sēj., 211.–215. lpp.
34. Urtāns J. *Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi*. R., 1990, 43., 44. lpp.
35. Liepnieks L. Dzelzs krusts mācītāja muižas dārzā. *Liesma*, 2001, 12. janv.
36. Caune A. *Riņķa krusti Latvijā*. R., 2008, 130.–134. lpp.
37. Sosārs V. Ernsts Bergmans. *Padomju Jaunatne*, 1957, 17. apr.
38. Oga V. Ķirurgs, ar ko medicīna lepojas. *Veselība*, Nr. 12, 1961, 12.–13. lpp.
39. Kursītis A. Rūjienas Bergmaņu dzimta. *Liesma*, 1987, 26. jūn.
40. Rūja V. Zelta skalpelis (pēc vācu vēsturnieka A. Buholca u.c. materiāliem). *Elpa*, 1994, 5. aug., 2. sept.
41. Zanders O. No slavenas Vidzemes mācītāju dzimtas. *Latvijas Luterānis*, 1999, 4. sept.
42. Siliņa L. Tā bija pirmā siltā pavasara diena. *Liesma*, 2007, 24. marts; t.p. – *Brīvā Latvija*, 2007, 31. marts; t.p. – *Laiks*, 2007, 31. marts.
43. Vīksna A. Ernsts Bergmanis Latvijā. *Veselība*, Nr. 3, 1980, 3. v.; Vīksna A. *Pa ārstu takām*. R., 1990, 20.–21. lpp.; Vīksna A. Ernsts fon Bergmanis. *Veselība*, Nr. 8, 1995, 32. lpp.; Vīksna A. Ko godina Bergmaņa iela Rīgā? *Tava labākā grāmata par Latviju*. R., 1998, 3. d., 101., 102. lpp.
44. Buchholtz A. *Ernst von Bergmann. Mit Bergmanns Kriegsbriefen von 1866, 1870/71 und 1877*. Leipzig, 1911. 646 S.

Summary

The article outlines the connection of outstanding surgeon Ernst von Bergmann's (1836–1907) with Latvia, describing relevance of Rīga, Rūjiena and Cēsis in his life, as well as addresses the conservation of his memorial in his homeland through various objects, events and publications.

Keywords: *Ernst von Bergmann, Latvia, surgery.*

Veselības departaments un LU Medicīnas fakultāte: 1919–1940

Health Department and UL Medical Faculty 1919–1940

Arnis Vīksna

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs
Antonijas iela 1, Rīga, LV-1360
E-pasts: arnis.viksna@mvm.lv

Veselības departamentam laikā no 1919. līdz 1940. gadam bija pieci direktori: Gustavs Reinhards (1868–1937), Kārlis Barons (1865–1944), Jānis Kivickis (1864–1943), Augusts Pētersons (1878–1966) un Oskars Alks (1901–1982). Aplūkota departamenta darbība iedzīvotāju veselības aprūpes laukā, ieviešot obligāto apdrošināšanas medicīnu, lauku ārstniecības sistēmu u.c. Līdz ar to, piedaloties LU Medicīnas fakultātei, pašvaldībām un nevalstiskām organizācijām, ar ārstniecisko palīdzību praktiski tika nodrošināti gandrīz visi valsts iedzīvotāji. Latvijas iedzīvotāju veselības pamata raksturlielumi 1940. gadā bija krietni labāki nekā PSRS.

Atslēgvārdi: Latvija, veselības aprūpe, Medicīnas fakultāte.

Ievads

Mūsdienu Latvijas iedzīvotāju veselības aprūpes sistēmas hroniskās nesakārtotības pārvarēšanas varianti pieļauj iespēju izmantot ne tikai attīstītāko pasaules valstu pieredzi, bet, palūkojoties atpakaļ, – arī pirmskara Latvijas Republikas sasniegumus iedzīvotāju veselības aprūpes sistēmas izveidē un attīstībā, jo divos gadu desmitos tapa pietiekami stabila tradīcija un dažu labu risinājumu un vēsturisko pieredzi varētu diezgan droši pieņemt, pārmantot un visumā sekmīgi izlietot arī tagad. Protams, vēsturiskās attīstības situācija ir jau pavisam cita un krietni citādāka, taču paņēmieni, kā valsts varai un sabiedrībai jāgādā par tautas veselību un nākotni, nebūt nav tik galīgi novecojuši, lai tos pagalam aizmirstu, un dažs labs arī tagad ir uzmanības vērts. Aplūkojot veselības aprūpes administratīvo darbību kopsakarībā ar tiešā darba veicēju – ārstu – izglītošanu un sagatavošanu, kā arī ar medicīnas zinātnes jaunāko atzinumu plašāku ieviešanu ikdienas dzīvē, veidojas noteikts priekšstats vērtējumam, no kura paņemams un aizgūstams pozitīvais likumdošanas, organizācijas, metodikas u.c. jomās.

Latvijas Republikas Veselības departaments un Latvijas Augstskolas Medicīnas fakultāte izveidojās vienā un tai pašā, proti, 1919. gadā, un, tēlaināk izskatoties, rokrokā gāja kopīgu ceļu uz panākumiem, gūstot nepieciešamo pieredzi un pārvarot šķēršļus un grūtības. Literatūrā šie procesi līdz šim ir aplūkoti nevienmērīgi un nepilnvērtīgi. Darītāji paši līdz 1940. gada padomju sabrukumam vēl nebija sevi paspējuši novērtēt un paslavēt, bet pēckara laikā Latvijā valdošā komunistiskā

ideoloģija atbilstoši marksisma dogmām skaidrojumos propagandēja šķiru cīņu un noliedza jekādus agrākus sasniegumus.

Plašāk nopulgot Latvijas Republikas pirmskara sasniegumus iedzīvotāju veselības aprūpē ar it kā objektīvām pētniecības metodēm pirmais uzņēmās veselības aizsardzības ministra vietnieks (1947–1950) un vēlāk profesors Fjodors Grigorašs (1906–1984). Viņš kā speciālists no PSRS bija atsūtīts palīgos un, gatavojoties akadēmiskai karjerai, aizstāvēja disertāciju par Latvijas veselības aizsardzību no 1920. līdz 1945. gadam [1], kurā, balstoties uz publicēto statistiku, rupji falsificēja to un izvirzīja dažādus apmelojumus un noniecinājumus pretstatā padomju veselības aizsardzības it kā milzu sasniegumiem. Turpmāk viņš to izvērta vairākās grāmatās [2] kopā ar Kārli Aronu (1933–2005), Ādolfu Krausu (1905–1958) un Konstantīnu Vasiļjevu (1919–2015), iekams to savā ziņā pārņēma un turpināja ilggadējais LPSR veselības aizsardzības ministrs akademiķis Vilhelms Kaņeps (1923–1993). Visuzskatāmāk tas pausts viņa doktora disertācijā, kas publicēta monogrāfiski [3]. Par V. Kaņepa iemīļotu paņēmieni kļuva labi ilustrētu lielbgrāmatu publicēšana ar kontrastējošiem akcentiem iepretī pagājībai [4]. Turklāt ar viņa priekšvārdu tika publicēts arī dokumentu un materiālu krājums par veselības aizsardzību Latvijas Republikā [5], kurā tendenciozi atlasīti tikai negatīvi piemēri.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas publicēti darbi un pētījumi galvenokārt ar ieceri un aicinājumu atjaunot apdrošināšanas medicīnu un slimo kases [6], izmantojot to pozitīvo pieredzi, taču tie palikuši bez nopietnas ievēribas, jo nopietnāka iedzīvotāju veselības aprūpes reforma un pārveide nav notikusi. Savukārt par medicīnas augstskolas gaitu publicēti apjomīgi pārskati un pētījumi ar tās vērtējumu [7].

Svarīgs Latvijas iedzīvotāju veselības aprūpes pētniecības avots starpkaru periodā ir publicētie ikgadējie statistikas pārskati, kas aptver laiku no 1922. līdz 1938. gadam [8], bet nepublicēti dati rodami Veselības departamenta fondā Latvijas Valsts vēstures arhīvā [9]. Savukārt par LU Medicīnas fakultātes darbību plašākas ziņas publicētas augstskolas piecu un divdesmit gadu darbības pārskatā [10], kas padziļinātā un sistemātiskākā vērtējumam līdzīgā veidā pilnīgojamas ar arhīva dokumentu starpniecību [11]. Izmantoti arī Latvijas Republikas likumdošanas akti par iedzīvotāju veselības aprūpi.

Periodizācijai ērtības un pārskatāmības labad izvēlēts daļējuma modelis atbilstoši piecu Veselības departamenta direktoru vadības posmiem. Departaments no 1919. līdz 1925. gadam darbojās Iekšlietu ministrijas sastāvā, un tā mītne bija agrākā Tetera namā Brīvības ielā 61 (pēc tālaika numerācijas – 37/39), kas celts 1912. gadā pēc A. Vanaga projekta un publikā iesaukāts par Stūra māju. No 1925. līdz 1940. gadam Veselības departaments bija Tautas labklājības ministrijas struktūrvienība un mita agrākā Plūmes namā Skolas ielā 28, kas celts 1910. gadā pēc J. Alkšņa projekta.

Gustava Reinharda vadības posms

Veselības departaments tika izveidots 1919. gadā kā valsts administratīva iestāde, lai nodrošinātu iedzīvotājiem ārstniecisko palīdzību un izstrādātu viņu veselības aprūpes pamatprincipus. Par pirmo Veselības departamenta direktoru tika iecelts

ārsts Gustavs Reinhards, kas bija guvis kolēģu atzinību un šo amatu pildīja īsāku laiku, līdz 1920. gadam, lai turpmāk vairāk pievērstos politiskai un sabiedriskai, mazāk – ārstnieciskai un organizatoriskai darbībai.

G. Reinhards dzimis 1868. gada 14. aprīlī Svitenes pagasta Igaunos zemnieka ģimenē. Pēc Tērbatas universitātes beigšanas 1895. gadā viņš turpat bija Acu slimību klīnikas asistents un 1899. gadā aizstāvēja *Dr. med.* disertāciju par trahomas izpēti. Strādāja Liepājā un Rīgā, izveidoja savu acu dziedniecību, bija krievu-japāņu un Pirmā pasaules kara dalībnieks. No 1903. gada G. Reinhards bija Latviešu ārstu biedrības priekšnieks, 1919. gadā padomju varas laikā daudzus kolēģus pasargāja no represijām, par ko guva pelnītu atzinību. Kā šīs biedrības pārstāvis G. Reinhards piedalījās LU dibināšanā un līdz 1922. gadam bija Organizācijas padomes loceklis, arī Medicīnas fakultātes līdzdibinātājs un pirmais oftalmoloģijas docētājs.

Veidojot Veselības departamenta struktūru un izvirzot tā darbības pamatprincipus, G. Reinhards izmantoja agrāk gūto pieredzi no Krievijas Impērijas ārstniecības pārvaldības. Viņš pievērsa uzmanību pēctecības saglabāšanai medicīnas likumdošanā, jo visi Krievijas likumi, iekams vēl nebija pieņemti savi īpaši Latvijas likumi, palika spēkā. Ar laiku tas gan sāka traucēt. Tāpat mantota tika ārstniecības resoriskā atšķirtība, kas izpaudās ne tikai armijas medicīniskā dienestā, par ko nebūtu jābrīnās, bet arī, piemēram, dzelzceļa ārstniecības sistēmā. Visai svarīgi bija tas, ka, balstoties uz Krievijas 1912. gada likumu par strādnieku nodrošināšanu slimības gadījumā, jau 1920. gadā tika pieņemts atbilstošs Latvijas likums, precīzāk – pārgrozījumi un papildinājumi analogiskam Krievijas likumam [12]. Sāka veidoties slimo kasu sistēma, kas guva straujus panākumus.

Vēlāk no 1920. līdz 1922. gadam G. Reinhards bija Satversmes Sapulces deputāts un turpmāk līdz 1931. gadam – 1., 2. un 3. Saeimas deputāts. Viņš bija izteikti labējas noslieces politiķis, izdevējs un publicists, piemēram, laikraksta “Tautas Balss” redaktors 1921. un 1922. gadā, arī ievērojams atturības kustības dalībnieks un tās vadītājs. LU G. Reinhards bija acu slimību privātdocents un pirmais no 1934. gada sāka lasīt lekciju kursu eigēnikā visu fakultāšu studentiem, tās publicētas vēlāk, 1940. gadā. Apbalvots ar 3. šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, miris 1937. gada 6. aprīlī Rīgā; apbedīts Svitenē [13].

Kārļa Barona vadības posms

G. Reinharda mantinieks un darba turpinātājs Veselības departamenta direktora amatā no 1920. līdz 1922. gadam bija tuvs viņa līdzgaitnieks un domubiedrs Kārlis Barons.

K. Barons dzimis 1865. gada 12. oktobrī Pēterburgā folklorista Krišjāņa Barona ģimenē. Viņš beidzis Maskavas universitāti, 1888. gadā iegūstot dabaszinību kandidāta un 1891. gadā ārsta grādu. No 1892. gada K. Barons bija skolu ārsts un no 1899. gada dzelzceļa ārsts Rīgā, līdztekus no 1902. gada zobārstu skolas lektors; 1908. gadā nodibināja un turpmāk vadīja Latviešu zobārstu biedrību. Pirmā pasaules kara dalībnieks, arī latviešu strēlnieku ārsts. 1919. gadā G. Reinharda vietā K. Barons tika ievēlēts par Latviešu ārstu biedrības priekšnieku un iecelts par Latvijas dzelzceļa galveno ārstu, taču šo amatu pēc gada atstāja, pārejot darbā uz Veselības departamentu (atkal G. Reinharda vietā).

K. Barona neilgajā vadības posmā Veselības departamentā tika paveiktas vairākas svarīgas lietas, un tas notika visgrūtākajā laikā, kad vēl nebija rimis kara izraisītais posts, bads un epidēmijas. Departamenta direktora amatā viņš panāca jaunu valstisku vadības, likumu izveides, kontroles un uzskaites struktūru izveidošanu iedzīvotāju veselības aprūpes dienestā. Departamentā kopā ar direktoru strādāja viņa palīgs Jānis Kivickis (nākamais direktors pēc K. Barona), Sanitārās nodaļas vadītājs Maksimilians Džonsons (1874–1939), Slimnīcu un kūrortu saimniecības nodaļas vadītājs Rihards Bērziņš, Aptieku pārvaldes priekšnieks Eižens Allens-Kundženovskis (1873–1931), Veterinārvaldes priekšnieks Vilis Frišmanis (1869–1921). Departamentam tieši pakļauti bija 17 aprīņķu ārsti, četras valsts psihiatriskās slimnīcas (Aleksandra Augstumi Rīgā, Strenču slimnīca, Ģintermuiža un Valsts slimnīca Jelgavā), četras leprozorijas (Ārlavā, Cēsīs, Talsos un Tukumā), divi sēravoti (Baldonē un Ķemerose) u.c. [14]

Pārmantojot Krievijas Impērijas pieredzi un tradīcijas, bija jādomā, kā to visu uzlabot un darīt pieejamāku tautai, īpaši jau algotā darbaspēka obligāto veselības apdrošināšanu. Cita pēc citas tika dibinātas un veidotas slimo kases vai nu pēc profesionālas, vai teritoriālas piederības, kā arī atsevišķas slimo kases pašos lielākajos uzņēmumos. Tika pieņemti jauni likumdošanas akti: “Pagaidu noteikumi par medicīniskās palīdzības sniegšanu slimo kasu dalībniekiem” [15] 1921. gadā un “Noteikumi par strādnieku un citu algotu darbinieku nodrošināšanu slimību gadījumos” [16], kā arī sakarā ar ikdienas aktualitāti – “Obligātoriski noteikumi par lipīgu slimību pieteikšanu un apkaņošanu” 1922. gadā [17].

K. Barona vadības laikā Veselības departaments no 1922. gada sāka izdot ikgadēju statistiskas apkopojumu “Pārskats par tautas veselības stāvokli Latvijā” (vēlāk nosaukums “Tautas veselības statistika”) un no 1921. gada ikgadēju izdevumu “Latvijas medicīniskā personāla saraksts”, kas līdzēja iedibināt kārtību nozarē. Piemēram, medicīniskā personāla sarakstam bija jābūt katrā aptiekā, jo zāles izsniedza tikai pret to ārstu receptēm, kuri bija reģistrēti Veselības departamentā. Šai sarakstā par katru kolēģi bija samērā plaši personas dati: dzimšanas gads, augstskola un beigšanas gads, specialitāte, darba vieta un adrese.

Vienlaikus vadot Veselības departamentu (līdz 1922. gadam) un Latviešu ārstu biedrību (līdz 1923. gadam), K. Barons agrāko vasaras sapulču vietā 1921., 1922. un 1923. gadā sasauca plašākus kolēģu vairākdienu saietus, ko nosauca par latviešu ārstu kongresiem. Tajos apsprieda ne tikai zinātniskus, bet arī visiem ārstiem svarīgus tiesiskus un saimnieciskus jautājumus, tostarp par atsevišķas Veselības ministrijas izveidošanu (taču pietika ar Veselības departamentu), Latvijas ārstu žurnāla izdošanu (sāka iznākt 1923. gadā) un arī visu Latvijas ārstu apvienošanu vienā organizācijā. Tas notika 1925. gadā, kad (ar K. Barona tiešu līdzdalību) tika sasaukts un ar lieliem panākumiem norisa 1. Latvijas ārstu un zobārstu kongress un tika izveidota Latvijas Profesionālā ārstu savienība (apvienojot ne vairs individuālus biedrus, bet ārstu biedrības) [18].

Atgriežoties iepriekšējā amatā un no 1922. līdz 1927. gadam vadot valsts dzelzceļa medicīnas nozari, K. Barons izveidoja īpašu medicīnas daļu Satiksmes ministrijā, dzelzceļnieku slimnīcu Rīgā un ambulanci, kā arī ārstniecības punktus visos lielajos dzelzceļa mezglos un feldšerpunktus mazākos. Sanitārijā pēc viņa ierosmes tika izveidotas kanalizācijas sistēmas visās Latvijas dzelzceļa stacijās. Pēc

K. Barona dzelzceļnieku veselības aprūpi sekmīgi turpināja Aleksandrs Grīnups (1890–1966) [19].

Taču pats lielākais un nozīmīgākais K. Barona veikums saistāms ar akadēmiskās zobārstniecības izveidošanu Latvijā 1921. gadā LU Zobārstniecības institūta veidā, ko viņš vadīja līdz mūža beigām 1944. gadā, sagatavojot 500 zobārstus ar augstāko izglītību. Kā arī ar to, ka no 1930. līdz 1940. gadam K. Barons bija Latvijas Sarkanā Krusta priekšnieks un padarīja to par visprestižāko (un bagātāko) nevalstisko organizāciju Latvijā ar desmit slimnīcām, četrām sanatorijām, 92 veselības kopšanas punktiem, 159 ambulancēm, divām žēlsirdīgo māsu skolām, desmit ātrajām palīdzībām, ortopēdisko darbnīcu utt.

K. Barons 1930. gadā tika ievēlēts par LU *Dr. med. honoris causa* un 1931. gadā par profesoru, viņš apbalvots ar 3. šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, 2. šķiras Atzinības krustu, septiņu ārvalstu ordeņiem, ievēlēts par goda biedru kādās desmit biedrībās u.tml. Miris 1944. gada 20. oktobrī Turaidā; apbedīts Rīgas Meža kapos [20]. Sakarā ar 150 gadu jubileju izdota apjomīga K. Barona piemiņas grāmata [21].

Jāņa Kivicka vadības posms

Mazāk izteismīga bija Veselības departamenta trešā direktora Jāņa Kivicka darbība no 1922. līdz 1925. gadam. Viņš pirms tam no 1920. gada bija departamenta direktora palīgs, tātad jau ar noteiktu administratīvā darba pieredzi.

J. Kivickis dzimis 1864. gada 13. jūnijā Kauņas guberņas Paņevezas apriņķa Mazmalgužas muižā rentnieka ģimenē. Pēc Tērbatas universitātes Medicīnas fakultātes beigšanas 1893. gadā viņš bija lauku ārsts Dzirciemā, no 1895. gada strādāja Liepājā un no 1901. gada Ventspilī, kur no 1903. gada bija skolu ārsts un no 1907. līdz 1915. gadam pildīja apriņķa ārsta amatu. Pirmā pasaules kara laikā J. Kivickis strādāja Jēkabpilī, Tērbatā, Valkā, Līgatnē, Rīgas jūrmalā, Rakverē, Gaujienā un Rīgā, kur neilgi bija leprozorija direktors. 1919. un 1920. gadā viņš atkal bija Ventspils apriņķa ārsts [22].

Veselības departamenta aktivitātes J. Kivicka vadības laikā saistāmas ar Noteikumiem par medicīniskās palīdzības pārņemšanu slimo kasu pārziņā [23] un Rīkojumu par medicīniskās palīdzības sniegšanu algotiem darbiniekiem [24] 1923. gadā, kā arī par dažām pārgrozībām aptieku atvēršanas kārtībā 1924. gadā [25].

Šai laikā bija sākusies ārstu sagatavošana pašu mājās, parādījās pirmie LU Medicīnas fakultātes absolventi un bija nepieciešams ieviest noteiktu kārtību šai ziņā. 1923. gada 17. maijā tika apstiprināts LU ārsta diploma teksts, kura nobeigumā ietverta svarīga ētiska atziņa: “Šis diploms uzliek viņa īpašniekam pienākumu, sekojot medicīnas zinātnes ieguvumiem, pēc labākās atziņas kalpot sirgstošam cilvēkam” [26] (šī frāze diplomā tika saglabāta līdz pat 1944. gadam). LU Medicīnas fakultāte kļuva par ārsta darba kvalitātes garantu, jo valstī spēkā bija tikai LU ārsta diploms, bet ārvalstu augstskolu diplomu īpašniekiem, lai iegūtu tiesības strādāt Latvijā, visi eksāmeni (sākot ar iestātiesāmenu latviešu valodā) gada laikā bija jāpārliet LU [27] (izņemot tos, kas augstskolu beiguši līdz 1918. gadam, kad LU vēl nepastāvēja). Šī prasība tika ievērota ļoti konsekventi, un pat vēlāk ļoti pazīstamajam Paulam Stradiņam (1896–1958), kas pēc ārsta diploma saņemšanas Kara medicīnas akadēmijā Petrogradā bija aizstāvējis arī medicīnas doktora disertāciju,

ar lielu vilcināšanos un negribīgi izņēmuma kārtā bez eksaminēšanas Krievijas doktora (bet ne ārsta!) grāds tika pielīdzināts LU ārsta grādam [28].

Pēc aiziešanas no Veselības departamenta J. Kivickis 1925. un 1926. gadā bija Rīgas apriņķa ārsts, turpmāk līdz 1934. gadam – Rīgas leprozorija direktors. Apbalvots ar 3. šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Pensionēts dzīvojis Jelgavā, kur miris 1943. gada 9. decembrī; apbedīts Meža kapos [29].

Augusta Pētersona vadības posms

Ilgākais un raženākais bija Augusta Pētersona vadības posms jeb desmitgade no 1925. līdz 1935. gadam, kad jaunās valsts iedzīvotāju veselības aprūpes sistēma stabilizējās un ieguva pietiekami raksturīgus vaibstus, jo tika paveikts pats svarīgākais likumu pilnveidošanā un ieviešanā.

A. Pētersons nāk no Lādes pagasta Vankuļiem, kur zemnieka ģimenē dzimis 1878. gada 20. oktobrī. Studēt sācis veterināriju, tad medicīnu Tērbatā, turpinājis Maskavā un Bernē, Šveicē, kur ķirurģiju apguvis pie Nobela prēmijas laureāta Teodora Kohera (1841–1917), pēc tam atgriezies Maskavā un 1908. gadā ieguvis ārsta diplomu. Gadu nostrādājis Koknesē, A. Pētersons vēlreiz devās uz Maskavu, kur bija universitātes Hospitālās ķirurģijas klīnikas ordinators un profesora Alekseja Martinova (1868–1934) vadībā gatavoja doktora disertāciju. To aizstāvēt viņš nepaguva, jo izcēlās Pirmais pasaules karš, A. Pētersons tika mobilizēts armijā un bija kara hospitāļa priekšnieks. Pēc demobilizācijas viņš strādāja Rīgā, Duntē, Jēkabpilī, Krustpilī, tika iecelts par Rīgas pilsētas 2. slimnīcas ķirurģijas nodaļas vadītāju un vicedirektoru. Savukārt no 1919. līdz 1923. gadam viņš bija Latvijas armijas Rīgas kara slimnīcas priekšnieks ārsta pulkveža dienesta pakāpē un Brīvības cīņu laikā ļoti daudz paveica ievainoto un saslimušo karavīru dziedināšanā. A. Pētersons 1919. gadā piedalījās LU Medicīnas fakultātes dibināšanā un pirmo mācību programmu sastādīšanā, izveidoja fakultātes bibliotēku, taču no akadēmiskās karjeras Ķirurģijas katedrā atteicās. No 1923. līdz 1925. gadam kā spējīgs administrators viņš bija Rīgas bērnu slimnīcas direktors [30].

Nākamais un augstākais pakāpiens A. Pētersona karjerā bija Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta direktora amats, kur darāmā bija ļoti daudz. 1927. gadā tika pieņemts Likums par algoto darbinieku apdrošināšanu nelaimes un aroda slimību gadījumā [31] un 1928. gadā Likums par lauku iedzīvotāju nodrošināšanu slimības gadījumos [32], kas abi bija ļoti svarīgi likumdošanas akti un ievērojami ietekmēja iedzīvotāju veselības stāvokļa uzlabošanu. 1929. gadā tika pieņemti Noteikumi par Farmakopejas komisiju [33], kas naski ķērās pie darba, līdz 1940. gadā tika publicēts un stājās spēkā [34] pirmais (un pēdējais) Latvijas Farmakopejas izdevums. 1929. gadā tika pieņemti arī Noteikumi par ārstu reģistrāciju un ārsta speciālista nosaukuma lietošanu [35], kas ieviesa stingru un skaidru kārtību šai ziņā.

Vairāk gan arodbiedrību un kreiso spēku spiediena rezultātā 1930. gadā tika pieņemts jauns Slimo kasu likums (Noteikumi) un ieteikti to paraugstatūti [36], sasniedzot ļoti augstu (gan pārlieku demokrātisku) līmeni salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm. 1931. gadā tika pieņemti Noteikumi par valsts darbinieku ārstēšanu [37]. Līdz ar to tika paveikts pats svarīgākais četrus pamatvirzienos (algotā

darbaspēka, lauku iedzīvotāju, valsts darbinieku veselības obligāta apdrošināšana, kā arī nelaimes gadījumu un arodslimību apdrošināšana). Vēl tika pieņemts Slimo kasu un ārstu padomes kārtības rullis par honorāra regulēšanu, ārstu streiku un konfliktu novēršanu [38] u.tml.

Likumiski 1931. gadā nostiprināja Tautas labklājības ministrijas iekārtu, kurā noteica Veselības departamenta un Farmācijas pārvaldes funkcijas (pēdējā ministrijas sastāvā darbojās atsevišķi ar departamenta tiesībām) [39]. Departamenta darbības raksturīgākie virzieni bija vadība, kontrole, koordinācija un veselības aprūpes likumdošanas izstrāde.

Starp citu, Veselības departamentā šai laikā strādāja tikai 17 darbinieki (ieskaitot kurjeru un apkopēju) un visus darbus sekmīgi veica (jo nekāda īpaša Veselības ministrija nemaz nebija vajadzīga)! Veselības departamenta struktūru veidoja nodaļas:

- 1) administratīvi sanitārā,
- 2) valsts darbinieku ārstniecības,
- 3) lauku iedzīvotāju ārstniecības,
- 4) tuberkulozes apkarošanas,
- 5) slimu kasu,
- 6) nelaimes gadījumu apdrošināšanas nodaļa.

Katrā nodaļā bija vadītājs un viens vai divi darbinieki. No departamenta ilgga-dējiem darbiniekiem pieminami Lauku ārstniecības nodaļas vadītājs Antons Rancāns (1897–1942) un Valsts darbinieku ārstniecības nodaļas vadītājs Rūdolfs Driba (1892–1951), kas abi 1941. gadā tika deportēti (A. Rancāns nošauts) [40], Slimo kasu nodaļas vadītājs Andrejs Veinbergs (1897–1985), kas it kā esot bijis prezidenta Kārļa Ulmaņa dēls [41], kā arī departamenta vicedirektors un LU privātdocents Jānis Skuja (1886–1983), kas represēts jau pēc kara 1951. gadā [42].

No 1935. gada A. Pētersons atgriezās ķirurga darbā Rīgas pilsētas 1. slimnīcā, pārdzīvoja padomju gadu, bet 1944. gadā kopā ar 188 drosmīgiem patriotiem parakstīja Latvijas Centrālās padomes Memorandu par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu [43]. Pēc kara A. Pētersons dzīvoja emigrācijā Zviedrijā, miris 1966. gada 15. augustā Gēteborgā [44]; pelni pārbedīti Rīgas Meža kapos 1992. gadā. A. Pētersons bija apbalvots ar 3. šķiras Triju Zvaigžņu ordeni un diviem Krievijas ordeņiem.

Oskara Alka vadības posms

Pēc 1934. gada 15. maijā īstenotā valsts apvērsuma valsts pārvaldē pakāpeniski tika iesaistīti jauni un enerģiski cilvēki. Bija pienākusi A. Pētersona kārta posties, jo tika uzskatīts, ka viņš kļuvis inerts. Vietā 1935. gadā nāca pavisam jauniņais un pašu izaudzinātais LU Medicīnas fakultātes absolvents Oskars Alks.

O. Alks dzimis 1901. gada 9. martā Jaungulbenes pagasta Ošupos zemnieka ģimenē. Kā skolnieks piedalījies Brīvības cīņās, par ko vēlāk apbalvots ar 5. šķiras Triju Zvaigžņu ordeni (3. šķiras Atzinības krustu viņš saņēma jau par nopelniem valsts darbā). Pēc LU Medicīnas fakultātes beigšanas 1929. gadā O. Alks strādāja Rīgā, specializējoties ķirurģijā un ginekoloģijā.

Veselības departamentu O. Alks vadīja no 1935. gada līdz valsts bojāejai 1940. gadā. Viņa darbības galvenais un svarīgākais sasniegums ir 1937. gadā pieņemtais jaunais un ļoti progresīvais Ārstniecības likums [45], kas stājās stipri novecojušā 1857. gada un daudzkārt jau pārlobotā Krievijas ārstniecības reglamenta vietā.

Likumam ir septiņas sadaļas, un pirmā par tautas veselību, tās sargāšanu un kopšanu. Tajā akcentēts, ka “tautas veselība ir valsts un tautas pastāvēšanas un labklājības dabiskais pamats; tamdēļ tā sargājama un kopjama ar vislielāko rūpību”. Citas sadaļas bija par ārstniecības uzraudzību (atsevišķa apakšsadaļa par eigēniskām komisijām), ārstniecību un ārstniecības personām (ietverot Latvijas ārsta svinīgo solījumu), sanitāro palīgpersonālu, ārstniecības iestādēm, sanitāriem noteikumiem un par tiesmedicīnisko izmeklēšanu. 1939. gadā tika pieņemts arī Farmācijas likums [46].

Citas departamenta iniciatīvas bija saistītas ar slimo kasu funkciju sakārtošanu, nosakot vairākus ierobežojumus; ar laukstrādnieku veselības apdrošināšanu [47], kas līdz tam bija veikta nepilnīgi; ar ārstu honorāru paaugstināšanas tieksmes bremsēšanu u.c. Tika pieņemts īpašs Likums par tuberkulozes apkarošanu [48], jo šī slimība bija plaši izplatīta; Noteikumi par venerisko slimību apkarošanu [49], Noteikumi par lipīgo slimību apkarošanu [50], Noteikumi par eigēnisko komisiju darbību [51], Likums par Latvijas Sarkanā Krustu [52] u.c.

Sadarbībā ar LU Medicīnas fakultāti tika sakārtota ārstu specializācijas un kvalifikācijas celšanas sistēma, jo 1929. gadā pieņemtie noteikumi izrādījās nepilnīgi un 1936. gadā nācās tos uzlabot [53]. Jaunie noteikumi specializācijas laiku sadalīja divos posmos. Atbilstīgi pēc trim gadiem ķirurgijā, internā medicīnā un ginekoloģijā un diviem gadiem pārējās disciplīnās ārsts ieguva tiesības sniegt ambulatorisku palīdzību izvēlētā specialitātē, bet ne speciālista nosaukumu. Lai kļūtu par pilnvērtīgu speciālistu, viņam nācās kvalificēties vēl divus gadus, un tikai tad pēc atskaites iesniegšanas un īpašas komisijas vērtējuma saņemšanas drīkstēja patstāvīgi strādāt arī stacionārā. Tātad, lai kļūtu par pilntiesīgu speciālistu, ķirurgiem, internistiem un ginekologiem minimālais stažēšanās laiks bija pieci, bet pārējo specialitāšu pārstāvjiem – četri gadi.

Tālāku reglamentāciju šis jautājums guva 1937. gadā pieņemtajā Ārstniecības likumā, kurā bija paredzēts, ka ārsts drīkst specializēties ne vairāk kā divās nozarēs, strādājot noteiktās vietās ārsta speciālista vadībā divus līdz sešus gadus un novērtējumu gūstot Veselības departamenta komisijā, bet detalizētāka kārtība tika norādīta īpašos noteikumos [54].

Otra kvalifikācijas forma bija graduēšanās Medicīnas fakultātē, trešā – īstermiņa kursi tiem kolēģiem, kas sakarā ar darba specifiku nevarēja volontēt universitātes klīnikās, bet kuri vēlējās iegūt algotu amatu rajona ārsta postenī laukos vai slimo kasēs un citur. Šiem ārstiem tika rīkoti arī papildkursi rentgenoloģijā, ambulatoriskā ķirurgijā, dzemdībpalīdzībā, traumatoloģijā, cistoskopijā u.c. Turklāt Veselības departaments lauku ārstiem ik pēc septiņiem dienesta gadiem atlīdzināja izdevumus par vismaz mēnesi ilgu kvalifikācijas komandējumu uz universitātes klīniku.

Lai arī visumā pieticīga, šāda sistēma tomēr nodrošināja ārstu kvalitatīvo izaugsmi, bet tās svarīgākais trūkums bija, ka daļbīnkiem izdevumus galvenokārt nācās segt pašiem no savas kabatas. Taču tas atmaksājās, jo labs speciālists pirmskara Latvijā pelnīja pietiekami labi (ārsta kopējais caurmēra atalgojums bija aptuveni astoņas reizes augstāks nekā skolotājam).

Pēc valsts varas maiņas 1940. gadā Veselības departamenta vietā tika izveidots Latvijas PSR Veselības aizsardzības tautas komisariāts ar tūlītēju un plašu birokratizāciju pēc padomju veselības aizsardzības parauga, bet O. Alks 1941. gadā tika represēts un no Sibīrijas atgriezās 1961. gadā. Miris 1982. gada 2. jūlijā Rīgā; apbedīts Jaundubultos. Viņa memuāru grāmata publicēta 2001. gadā [55].

Nobeigums

1924. gadā starp Latvijas ārstiem bija 14,4% LU absolventu, bet 1940. gadā viņu īpatsvars bija pieaudzis līdz 74,3% [56].

No stacionāro ārstniecības iestāžu jaudas (gultvietu skaita) 1939. gadā 21,6% piederēja valstij, 51,5% – pašvaldībām, 22,2% – nevalstiskām (sabiedriskām) organizācijām un tikai 4,7% – privātuzņēmējiem [57], kas noraida padomju literatūrā (F. Grigorašs, V. Kaņeps u.c.) sastopamo versiju par privātmedicīnas baidiem.

Apkopojot datus par Latvijas iedzīvotāju nodrošinātību ar ārstniecību pirms valsts okupācijas 1940. gadā, jāsummē daži skaitļi. Slimo kasēs bija nodrošināti līdz 0,4 mlj iedzīvotāju, ar lauku ārstniecības sistēmu – 1,3 mlj iedzīvotāju, vēl aptuveni 0,1 mlj vai vairāk – ar citām sistēmām, bet valsts iedzīvotāju kopskaits bija 1,9 mlj. Tātad nodrošināti tika gandrīz vai visi [58].

Svarīgākās nenodrošināto kategorijas bija 1) bezdarbnieki, 2) pensionāri vai veci cilvēki bez jebkādas (tuvinieku vai valsts) apgādības, 3) labi pārtikuši cilvēki. Pēdējie sevi nodrošināt spēja paši. Bezdarbnieku 20. gadsimta 30. gadu beigās Latvijā bija ļoti maz, ko apliecina kaut vai tas, ka lauksaimniecībā kā pamatnozarē plaši tika izmantots ievestais darbspēks, galvenokārt no Polijas un Lietuvas. Grūtāk klājās pensionāriem, taču tiesības saņemt pensiju bija necīgam iedzīvotāju īpatsvaram (karavīriem, valsts ierēdņiem un dažiem citiem), turklāt iedzīvotāju vecuma struktūras analīze liecina, ka vairums diemžēl līdz noteiktam pensijas vecumam nemaz nenodzīvoja (īpaši vīrieši). Pāri paliek dažādi asociāli elementi (mūsdienu terminoloģijā – bomži), bez kuriem nav iztikusi neviena sabiedrība.

Ilustrācija tabulas veidā, kas raksturo stāvokli, kādā Latvija nokļuva pēc pievienošanas PSRS 1940. gadā [59].

Tabula

**Daži demogrāfiskie un veselības aprūpes raksturlielumi
PSRS un Latvijā 1940. gadā**

Raksturlielums	PSRS	Latvija
Nodrošinātība ar ārstiem uz 10 tūkst. iedzīvotāju	7,9	13,2
Nodrošinātība ar stacionāru gultvietām uz 10 tūkst. iedzīvotāju	40,2	63,0
Vispārējā mirstība, ‰	18,0	15,7
Bērnu mirstība līdz viena gada vecumam, ‰	182	73
Vidējais paredzamais mūža ilgums, gadi	47	58

Tas uzskatāmi apliecina Latvijas Republikas panākumus, kur sava daļa pienākas gan Veselības departamentam, gan LU Medicīnas fakultātei.

VĒRES

1. Григораш Ф. Ф. *История развития лечебного дела в Латвийской республике за 25 лет (1920–1945 гг.)*. Автореф. дисс. канд. мед. наук. Рига, 1951. 23 с.
2. Grigorašs F., Arons K. *Padomju Latvijas veselības aizsardzības 20 gadi*. Rīga, 1960. 100 lpp.; Васильев К. Г., Григораш Ф. Ф., Краусс А. А. *Материалы по истории медицины и здравоохранения Латвии*. Рига, 1959. 360 с.; Васильев К. Г., Григораш Ф. Ф. *Очерки истории медицины и здравоохранения Латвии*. М., 1964. 217 с.
3. Канеп В. В. *Закономерности и перспективы развития здравоохранения в Латвийской ССР*. Рига, 1971. 238 с.
4. *Padomju Latvijas veselības aizsardzībai 25 gadi*. Red. V. Kaņeps. Rīga, 1965. 160 lpp.; *Padomju Latvijas veselības aizsardzība 1967*. Red. V. Kaņeps. Rīga, 1968. 168 lpp.; Kaņeps V. u.c. *Padomju Latvijas veselības aizsardzības tagadne un nākotne*. Rīga, 1972. 230 lpp.; *Veselības aizsardzība Padomju Latvijā*. Red. V. Kaņeps. Rīga, 1978. 259 lpp.; Kaņeps V. *Tautas veselības aizsardzība*. Rīga, 1981. 90 lpp.; *Dodot gaismu, sadegu*. Sast. A. Priedīte. Rīga, 1987. 175 lpp.
5. *Kāda bija veselības aizsardzība buržuāziskajā Latvijā. Dokumentu un materiālu krājums*. Rīga, 1969. 294 lpp.
6. Vīksna A. *Slimo kases Latvijā*. Rīga, 1994. 136 lpp.; Pozemkovska M. *Slimo kases Latvijā no 1920. līdz 1940. gadam. Promocijas darba kopsavilkums*. Rīga, 2004. 41 lpp.
7. *No universitātes līdz universitātei. Rīgas Stradiņa universitātes akadēmiskās darbības vēsture dokumentos un atmiņās*. Rīga, 2010. 670 lpp.; Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte 1919–1950*. Rīga, 2011. 499 lpp.
8. *Pārskats par tautas veselības stāvokli Latvijā. 1922–1930*. Rīga, 1924–1931; *Tautas veselības statistika. 1927–1938*. Rīga, 1928–1940.
9. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 4578. f.
10. *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats. 1919–1924*. Rīga, 1925. 382 lpp.; *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga, 1939, 1., 2. d. 920, 648 lpp.
11. LVVA, 7427. f.
12. *Valdības Vēstnesis*, 1920, 24. dec.
13. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1434. l.; Raipulis G. Gustavs Reinharde. *Veselība*, 1993, Nr. 10, 10. lpp.; Kapeniece I. Gustavs Reinharde. *Ziemeļblāzma*, 2000, nov.
14. *Latvijas medicīniskā personāla saraksts 1921. gadam*. Rīga, 1921, 1., 2. lpp.
15. *Valdības Vēstnesis*, 1921, 12. aug.
16. *Valdības Vēstnesis*, 1922, 14. janv.
17. *Valdības Vēstnesis*, 1922, 19. apr.
18. Vīksna A., Baltiņš M. *Ārstu kongresi Latvijā. Latvijas Ārsti*, 1997, Nr. 6, 322.–327. lpp.
19. Dinbergs A. Dzelzceļnieku slimības kase 15 gados. *Slimo Kasu Vēstnesis*, 1936, Nr. 6, 9.–11. lpp.; Vīksna A. *Slimo kases Latvijā*. Rīga, 1994, 47., 48. lpp.
20. LVVA, 4712. f., 1. apr., 401. l.; 7427. f., 13. apr., 138. l.; Prof. Dr. med. h. c. Barons. *Cīņa*, 1945, 4. maijs; Kalvelis D. Kārlis Barons. *Veselība*, 1965, Nr. 10, 6.–7. lpp.
21. *Kārlis Barons un viņa laikmets Latvijas zobārstniecībā, 1865–1944*. Rīga, 2016. 524 lpp.
22. Brennsohn I. *Die Ärzte Kurlands vom Beginn der herzoglichen Zeit bis zur Gegenwart*. 2. Ausg. Riga, 1929, S. 243, 244.
23. *Valdības Vēstnesis*, 1923, 28. febr.
24. *Valdības Vēstnesis*, 1923, 15. sept.
25. *Valdības Vēstnesis*, 1924, 20. nov.
26. LVVA, 7427. f., 6. apr., 392. l., 35., 36. lpp.
27. *Latvijas Universitātes divdesmit gados, 1919–1939*. Rīga, 1939, 1. d., 660. lpp.
28. LVVA, 7427. f., 6. apr., 393. l., 32.–36. lpp.
29. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, 1944, Nr. 2, 142. lpp.; Miltiņš A., Vīksna A. *Lepra Latvijā. Latvijas Ārsti*, 1992, Nr. 5, 517.–527. lpp.

30. LVVA, 4712. f., 1. apr., 401. l.; *Latvijas armijas augstākie virsnieki*. Rīga, 1998, 362. lpp.; Vīksna A. *Latgales ārsti un ārstniecība, 1772–1918*. Rīga, 2004, 154.–155. lpp.
31. *Valdības Vēstnesis*, 1927, 1. jūn.
32. *Valdības Vēstnesis*, 1928, 5. jūn.
33. *Valdības Vēstnesis*, 1929, 31. janv.
34. *Valdības Vēstnesis*, 1940, 1. jūn.
35. *Valdības Vēstnesis*, 1929, 14. okt.
36. *Valdības Vēstnesis*, 1930, 11. jūl., 15. sept.
37. *Valdības Vēstnesis*, 1931, 2. nov.
38. *Valdības Vēstnesis*, 1931, 5. nov.
39. *Valdības Vēstnesis*, 1931, 5. maijs.
40. Alks D. *Latvijas mediķi politisko represiju dzirnās, 1940–1953*. Rīga, 1993, 45., 50. lpp.
41. Stradiņš J. Prezidents Kārlis Ulmanis un medicīna. *Medicīna. Vēsture. Valoda*. Rīga, 1993, 6.–7. lpp.; Stūre T. Andreja Veinberga mūža gaita. *Latvijas Ārstis*, 1998, Nr. 3, 174.–176. lpp.; Vīksna A. Andrejs Veinbergs un slimokases. *Latvijas Ārstis*, 1998, Nr. 3, 172.–173. lpp.
42. Alksnis A. V. *Dr. med. Jāņa Skujas piemiņai. LĀZA Apkārtraksts*, 1983, Nr. 125, 34. lpp.
43. *Ar parakstu par Latviju. Latvijas Centrālās padomes Memoranda parakstītāju biogrāfijas*. Rīga, 2014, 90. lpp.
44. Ā[boliņš] J. Ārstis Augusts Pētersons. *LĀZA Apkārtraksts*, 1967, Nr. 101, 20. lpp.
45. *Valdības Vēstnesis*, 1937, 28. dec.
46. *Valdības Vēstnesis*, 1939, 7. jūl.
47. *Valdības Vēstnesis*, 1938, 1. jūn.; 1939, 28. maijs.
48. *Valdības Vēstnesis*, 1936, 10. jūl.
49. *Valdības Vēstnesis*, 1938, 10. febr.
50. *Valdības Vēstnesis*, 1938, 22. marts.
51. *Valdības Vēstnesis*, 1938, 7. janv.
52. *Valdības Vēstnesis*, 1938, 7. sept.
53. *Valdības Vēstnesis*, 1936, 12. maijs.
54. *Valdības Vēstnesis*, 1938, 2. apr.
55. Alks O. *Mūžs viesuļu vērpētēs. Atmiņu stāsts*. Rīga, 2001. 184 lpp.
56. Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte, 1919–1950*. Rīga, 2011, 476., 480. lpp.
57. Aprēķināts pēc: *Latvijas medicīniskā personāla saraksts 1939. gadam*. Rīga, 1939, 136.–140. lpp.
58. Vīksna A. *Slimo kases Latvijā*. Rīga, 1994, 49. lpp.
59. Izmantota oficiālā padomju statistika.

Summary

Between 1919 and 1940, the Health Department had five directors: Gustavs Reinhardts (1868–1937), Kārlis Barons (1865–1944), Jānis Kivickis (1864–1943), Augusts Pētersons (1878–1966) and Oskars Alks (1901–1982). The article describes operation of the Department in the public health care field, introduction of the compulsory medical insurance, rural medical system, etc. As a result of these activities, with the assistance of the UL Medical Faculty, municipalities and non-governmental organizations, availability of practical medical treatment was ensured almost to the entire country's population. In 1940, Latvian residents' health characteristics were considerably better than those at the USSR.

Keywords: Latvia, health care, Medical Faculty.

Zinātnes popularizētājs Roberts Makstis (1887–1938) *Science Communicator Roberts Makstis (1887–1938)*

Ilgonis Vilks

LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: ilgonis.vilks@lu.lv

Roberts Makstis (1887–1938) bija pazīstams astronomijas un citu dabaszinātņu popularizētājs Latvijas teritorijā 20. gadsimta sākumā. Viņš sarakstījis vairākas populārzinātniskas brošūras, nolasījis daudzas lekcijas, nodarbojies ar tulkošanu, izdevis populārzinātnisku žurnālu un rakstu krājumu. Pēc Pirmā pasaules kara R. Makstis nonāca Padomju Krievijā, kur Ļeņingradā aktīvi nodarbojās ar dabaszinātņu un antireliģisko propagandu, rakstīja un tulkoja grāmatas, publicēja rakstus presē. 1936. gadā tika atzīmēta viņa 30 gadu darbības jubileja, bet jau nākamajā gadā R. Makstis tika represēts un 1938. gadā nošauts.

Atslēgvārdi: astronomija, darvinisms, zinātnes popularizēšana, *Вестник знания*, Latisnams.

Latvijas posms, 1887–1913

Roberts Makstis dzimis 1887. gada 24. janvārī (pēc vecā stila) Dobeles apriņķa Lielplatones pagastā laukstrādnieku Kristapa un Līzes ģimenē, par ko liecina ieraksts Sesavas draudzes metrikas grāmatā [1, 2]. Mācījies vietējā pagasta skolā.

1. attēls. Roberta Maksta portrets un paraksts

1900. gadā ģimene pārcēlās uz Rīgu, vecāki sāka strādāt naglu fabrikā “Star un kompānija” [2]. Roberts mācījās četru klašu Pētera-Pāvila pilsētas skolā, kuru pabeidza 1903. gada pavasarī [3]. Jau skolas laikā zēns cītīgi lasīja, ar skolotāja K. Brencēna starpniecību pasūtīja grāmatas Derīgu grāmatu nodaļā [4]. Pašmācības ceļā R. Makstis sagatavojās un 1904. gadā nolika tautskolotāja eksāmenu, taču par skolotāju strādāt nesāka [2].

1904. gadā septiņpadsmit gadu vecumā Roberts uzrakstīja divas populārzinātniskas brošūras par astronomiju “Saule un Mēnesis” (14 lpp.) un “Zeme debess plašumā” (16 lpp.). Nākamajā gadā tām sekoja brošūra “Saules sistēma”. Visas trīs iznāca autora izdevumā. Sīkāku informāciju par R. Maksta darbiem sk. bibliogrāfijā raksta beigās. Grāmatas “Zeme debess plašumā” ievadā R. Makstis raksta: “Katrīs izglītots cilvēks zinās, cik nepareizi, cik maldīgi, cik neskaidri ir tādu cilvēku uzskati par dabu un viņas parādībām, kuri nav nekādas izglītības baudītāju!” [5] Autors uzskata, ka ar populārzinātnisku rakstu palīdzību šādu izglītību iespējams sniegt, un bija iecerējis izdot aptuveni 50 brošūras sērijā “Populāri ziniskā bibliotēka”. Turpmāk bija paredzēts izdot grāmatiņas “Komētas un krītošās zvaigznes”, “Par zvaigznēm un miglas plankumiem” [6], taču solītā sērija neturpinājās, jo autors pievērsās citai darbības jomai – populārzinātnisku lekciju lasīšanai.

Tolaik R. Makstis dzīvoja Torņakalnā, Lemburgas ielā 1, 2. dzīvoklī [6], šajā apkaimē viņš arī uzsāka lasīt lekcijas dažādu biedrību telpās, piemēram, Zaslauka palīdzības biedrībā, Jonatana biedrībā Āgenskalnā, Cerības biedrībā Altonavā. Pakāpeniski viņa darbība paplašinājās, ietverot arī Grīziņkalnu, Sarkandaugavu, Vecmīlgrāvi. 1906.–1913. gada Rīgas latviešu laikrakstos atrodamas ziņas par 91 lekciju (sk. 1. tabulu), taču iespējams, ka to skaits bija lielāks. Maksta izdotās brošūras maksāja 5–7 kapeikas, bet par lekcijas klausīšanos parasti bija jāmaksā 10 kapeikas. No 1907. gada R. Makstis ilustrēja lekcijas ar “miglas bildēm” (diapozitīviem), kurus demonstrēja ar “burvju lukturi” (diaprojektoru). Lekcijās par mikropasauli viņš izmantoja mikroskopu. No 1911. gada lekciju paziņojumos parādās norāde, ka R. Makstis ir Krievijas Astronomiskās biedrības biedrs.

1. tabula

Laikrakstos izziņotās vai recenzētās R. Maksta lekcijas, 1906–1913

Gads	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Lekciju skaits	1	23	15	15	22	11	3	1

Pirmā lekcija notika 1906. gada 17. novembrī (pēc vecā stila) atturības biedrībā “Auseklis” [7]. R. Makstis stāstīja par vācu asiriologa Frīdriha Deliča (*Friedrich Delitzsch*, 1850–1922) pētījumu rezultātiem, par to, ka Bībeles teksts nav unikāls, bet cieši saistīts ar atrastajiem babiloniešu rakstiem [8]. Aplūkotajā laika posmā aptuveni puse lekciju tematu saistīti ar astronomiju (sk. 2. tabulu), bet otra puse veltīta citām zinātnēm – vēsturei, bioloģijai, medicīnai, ģeoloģijai, arī filozofijai. R. Maksta lekciju tematiku lielā mērā noteica Sanktpēterburgas žurnāls *Вестник знания* (1903–1918), kuru izdeva krievu izdevējs, redaktors un grāmatu tirgotājs Vilhelms Bitners (1865–1921) [9]. Ir skaidrs, ka R. Makstis šo periodisko izdevumu

aizrautīgi lasīja un jaunekli spēcīgi ietekmēja tajā paustās idejas, kuras pēc tam viņš izplatīja savās lekcijās, grāmatās un tulkojumos.

2. tabula

R. Maksta lekciju temati, 1906–1913

Astronomija	Citi
Par debesīm un Zemi	F. Deličs par Asīriju un Babilonu
Saules nozīme dabā	Darvinisms (dažādās versijās)
Ceļojums pa pasaules telpu (dažādās versijās)	Dabaszinātņu uzdevums
Saules sistēmas (Zemes) izcelšanās (dažādās versijās)	Bioloģija 19. gadsimtā
Saules enerģija	No Kolumba līdz mūsu dienām
Saule un Mēness	Ko mums māca Zemes vēsture?
Saules sistēma	Cīņa par patiesību
Komētas un krītošās zvaigznes	Cilvēks un daba
Zvaigžņu pasaule	E. Hekeļa filozofija
Komētas un mānītība par pasaules galu	Dzīvības progress
Zemes sadursme ar Haleja komētu	Riņķojums dabā
Par debess ķermeņu apdzīvotību	Dzīvība, vecums un nāve
Debess brīnumi	Dzīvības attīstība dabā
“Urānija” Vācijā	Kā radies cilvēks?
Redzamās pasaules robežas	Fiziskā ģeoloģija
	Mūsu kultūras uzdevumi

Labā sadarbība R. Makstim izveidojās ar Rīgas latviešu atturības biedrību “Auseklis”, kas dibināta 1891. gadā [10]. Ar tās palīdzību sarīkotas daudzas Maksta lekcijas. Biedrībā viņš iepazinās ar latviešu rakstnieku, preses darbinieku, grāmatizdevēju Augustu Deglavu (1862–1922) un latviešu žurnālistu, revolucionāru Hermani Asaru (1882–1942). R. Makstis kādu laiku bija biedrības rakstvedis ar atalgojumu 5 rubļi mēnesī [11].

Biežās lekcijas veicināja R. Maksta atpazīstamību sabiedrībā. 1909. gadā viņu sauca par pazīstamu lektoru, bet 1912. gadā jau uzskatīja par labi pazīstamu dabaszinātņu popularizētāju, kam ir ievērojami nopelni dabaszinātņu izplatīšanā latviešu tautā [12]. Viņš lasīja lekcijas arī ārpus Rīgas – Kurzemē un Zemgalē, piemēram, Jelgavā, Bērzmuižā, Penkulē, Vaiņodē. Pēc lekcijas, kas 1910. gada rudenī notika Svitenē, “Latviešu Avīžu” korespondents dzēlīgi rakstīja, ka “ievērojot Maksta varēnās [popularizētāja] īpašības, turpmāk [vajag] saukt viņu par zinības staru metēju jeb prožektoru Maksti” [13]. Jau šajā laikā izpaudās R. Maksta īpatnība noturēt garas lekcijas – “ kaut gan priekšlasījums vilkās apmēram 3 stundas, tomēr arī šinī laikā nebija iespējams visā pilnīgumā apskatīt plašo tematu” [12].

Jauno censoni īpaši ietekmēja vācu dabaszinātnieka un filozofa Ernsta Hekela (*Ernst Haeckel*, 1834–1919) darbi. No 1907. līdz 1910. gadam R. Maksta tulkojumā

iznāca veselās sešas grāmatas ar E. Hekela darbiem un runām (sk. tulkojumu sarakstu šā raksta beigās). Jānis Paeglis, pieminot R. Maksta tulkojumus, uzskata, ka Hekela darbos galvenajos vilcienos izklāstīts viss, ko zinātne māca par pasaules attīstību, parādīts dziļais antagonisms starp dabaszinātnēm un reliģiju [8]. Pavisam no 1905. līdz 1913. gadam R. Makstis iztulkojis 19 dažādu autoru 31 darbu, kas galvenokārt saistīti ar dabaszinātņu attīstību, darvinismu un reliģijas kritiku, kopā aptuveni 2300 lappuses. No autoriem ir jau minētie F. Deličs un V. Bitners, britu filozofs un biologs Herberts Spensers (*Herbert Spencer*, 1820–1903), krievu biologs Iļja Mečņikovs (*Илья Ильич Мечников*, 1845–1916).

Astronomijai veltīti tikai divi tulkojumi, kas iznākuši 1910. gadā. Viens ir vācu astronoma un rakstnieka Maksa Vilhelma Meijera (*Max Wilhelm Meyer*, 1853–1910) un vācu rakstnieka Vilhelma Bolšes (*Wilhelm Bölsche*, 1861–1939) grāmata “Debess spīdekļu pasaulē” [14]. Otrs ir franču astronomijas popularizētāja Kamila Flamariona (*Nicolas Camille Flammarion*, 1842–1925) grāmata “Astronomijas pamata mācības”, kuru Makstis ir pārstrādājis. Varam secināt, ka R. Maksta sākotnējo aizraušanos ar astronomiju nomainīja plašāka interese par dabaszinātnēm kopumā, bet, kā redzēsīm, pie katras piemērotas izdevības viņš atgriezās pie astronomijas.

R. Maksta tulkojumu kvalitāti uztvēra dažādi, bija sastopama arī kritika. A. Birzgalietis par K. Flamariona darba tulkojumu rakstīja, ka “visa grāmata mudžēt mudž no nepareizām izteiksmes formām, kropliem participiem, rusicismiem un makstismiem” [15]. Savukārt citi recenzenti atzina, ka Maksta veikto Hekeļa darbu tulkojuma kvalitāte ir pakāpeniski uzlabojusies [16]. Šo rindu autors var piebilst, ka grāmatā “Debess spīdekļu pasaulē” Maksta izmantotie astronomijas termini latviešu valodā bija savam laikmetam atbilstoši un gana moderni [14].

1906.–1913. gads bija ražīgākais R. Maksta radošajā darbībā, jo līdztekus lekcijām un tulkojumiem viņš rakstīja arī pats, kā arī izdeva populārzinātnisku žurnālu un rakstu krājumu. Šajā laikā iznāca R. Maksta grāmatas “Darvinisms un attīstības teorija” (1908), “Skats debess telpā” (1908), “Ceļojums pa saules valsti” (1910) un “Vai zemei draud briesmas no Halleja komētas?” (1910). Grāmatā “Skats debess telpā” autors apraksta Visuma plašumu: “Mums redzamā pasaule ir mazs puteklīts no tā, kas nav mums vēl saredzams un pazīstams.” [17] Divas pēdējās grāmatas galvenokārt aplūko komētas un klieidē tai laikā izplatītās bažas, ka Zemes iziešana caur Haleja komētas asti varētu radīt katastrofu.

1906. gada aprīlī R. Makstis sāka izdot populārzinātnisku žurnālu “Zinātne un Dzīve”. Tajā tika publicēti krievu un vācu autoru darbi dažādās dabaszinātņu nozarēs, bieži vien tie bija tulkojumi no krievu žurnāla *Вестник знания*. Parādījās arī ar Latviju saistītu autoru, piemēram, vācbaltiešu ķīmiķa un filozofa Vilhelma Ostvalda (*Wilhelm Ostwald*, 1853–1932), latviešu mikrobiologa un politiķa Augusta Kirhenšteina (1872–1963), raksti. Kādā no žurnāla numuriem atrodams citāts, ko varētu nosaukt par Roberta Maksta dzīves kredo: “Tikai caur zinātni cilvēks nāk pie pareizas savas apkārtnes saprašanas, tikai caur zinātni cilvēkam var nodibināties pareizi pasaules un sabiedriskie uzskati.” [18]

Bija iecerēts, ka žurnāls iznāks trīs reizes mēnesī, taču līdz 1906. gada beigām tapa 6–7 numuri, bet 1907. gada pirmajā pusē tikai trīs numuri [19]. Tad kādu laiku žurnāls iznāca biežāk, līdz 1908. gada sākumā atkal iestājās pauze. R. Makstis raksta: “Jaunais žurnāls neatrada sevī, sava virziena dēļ, daudz draugu, bet

2. attēls. R. Maksta astronomijas grāmatu vāku vai titullapu kolāža

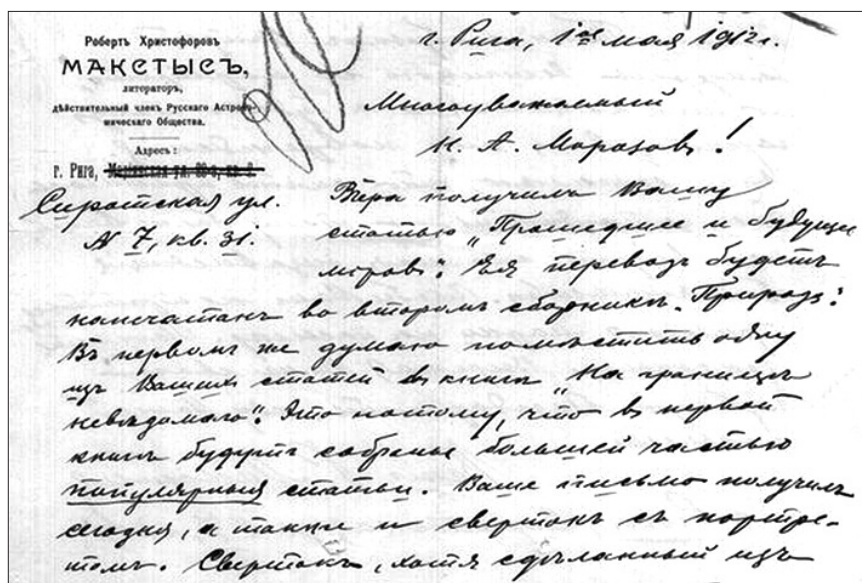
gan ieguva sevīm daudz nelabvēļus un pretiniekus. Grūtie materiālie nosacījumi un smagās likstas noveda žurnālu pie nekārtīgas iznākšanas.” [18] Ar 1908. gada vidu žurnāla izdošana apstājās. Pēdējā gadā žurnāls tapa sadarbībā ar izdevēju Jāni Pīpi, pie kura izdoti arī vairāki R. Maksta tulkojumi. Lielāko daļu laika žurnāla atbildīgais redaktors bija kāds I. Vagals, bet šķiet, ka viņa loma bija nebūtiska, rakstus gādāja, tulkoja un rediģēja pats Makstis. Raitis Ritums raksta, ka Vagals bija “zicredaktors”, pēc profesijas drēbnieks [20]. No žurnāla arī uzzinām, ka 1908. gadā R. Makstis dzīvoja Rīgas centrā, Dzirnau ielā 70, 21. dzīvoklī.

Žurnāla izdošana apstājās, taču R. Makstis nepadevās. Viņš sāka darboties citā jomā un 1908. gada 28. martā (pēc vecā stila) Rīgā reģistrēja izglītības biedrību *Вестник знания*. Tā tika izveidota pēc tāda paša nosaukuma krievu žurnāla izdevēja V. Bitnera ierosinājuma, un tajā darbojās žurnāla abonenti un lasītāji. Tomēr biedrībā varēja iestāties arī citas personas. Valdes priekšnieks bija R. Makstis, priekšnieka biedrs – iepriekš pieminētais H. Asars. Biedru maksa – 2 rubļi par gadu. Plāni bija lieli – rīkot lekcijas, izstādes, izdot rakstus, taču biedrības darbība nebija politiski orientēta. R. Makstis rakstīja: “Vajadzīga brīva, progresējoša zinātne, brīva un bezpartejiska izglītība, dibināta uz zinātņi! Tāda ir biedrības programma, viņas ideāls – zinātne priekš visiem!” [21, 22]

Grūti pateikt, kuras Maksta aktivitātes (lekcijas, tulkojumi) turpmāk notika ar biedrības atbalstu un kuras norisinājās ārpus tās, taču biedrības mūžs nebija garš. 1910. gada pavasarī vēl notika biedrības pilnsapulce [23], bet gada beigās biedrība jau bija slēgta. Kā 1911. gada 4. janvārī (pēc vecā stila) raksta “Latviešu Avīzes”, “biedrība “Vestņik Znaņija”, kurā galvenā kārtā darbojās bēdīgi-slavenais Hekeļa, Darvina u.c. “popularizētājs” un “bezgalības” pētnieks R. Makstis [...] pēdējā gubernas biedrību lietu komisijas sēdē slēgta” [24]. Kaut arī biedrības mūžs bija īss, tās paustās idejas izplatījās. Kāds R. Dadzis 1926. gadā rakstīja, ka žurnāla “Вестник знания” un daļēji R. Maksta iespaidā viņa pagasta jaunatne nolēma dibināt savu pašizglītības pulciņu, lai sekotu devīzei “mācīties pašiem un mācīt citus” [25].

R. Makstīm bija tendence maksimāli izmantot kādu labi apgūtu tematu. Sākumā viņš to izklāstīja lekcijās, tad publicēja paša rakstītu vai tulkotu brošūru. Tos pašus materiālus nedaudz pārstrādātā veidā viņš bieži vien izmantoja savā žurnālā “Zinātne un Dzīve”. Šo tendenci turpina rakstu krājums “Daba”, kuru R. Makstis bija solījis izdot jau 1912. gadā, un viņš ievāca naudu no abonentiem [26]. Taču no pirmajiem abonentiem ievāktā nauda tika izmantota krājuma reklamēšanai [27].

Apjomīgais rakstu krājums “Daba” (321 lappuse) ar 216 zīmējumiem un lielu Mēness karti ar krietnu kavēšanos iznāca 1913. gada decembrī un izpelnījās pret-runīgas atsauksmes. Kā saka krājuma izdevējs D. Zeltiņš, “latviešu valodā šī būs pirmā tik daudzpusīga, glīta un bagātīgi ilustrēta zinātniska satura grāmata” [28]. Taču recenzenti norāda, ka ar nelieliem izņēmumiem krājums sastādīts no rakstiem, ko R. Makstis jau sen laidis klajā [29] un “paspējis savu lekciju apmeklētājiem par velti kā piedevas iespiest sauja. [...] Latviešu darba ļaudīm ir nopietnāks darbs, nekā skatīt mēneša karti un lasīt jubileju runas un gabaliņus par ievērojamu vīru ikdienas dzīvi” [27].

3. attēls. Fragments no R. Maksta vēstules N. Morozovam, 1912

Viens no nedaudzajiem autoriem, kas krājumā iekļauts no jauna, bija krievu revolucionārs, rakstnieks un zinātnieks Nikolajs Morozovs (*Николай Александрович Морозов*, 1854–1946). Ir saglabājušās divas R. Maksta vēstules N. Morozovam (rakstītas 1912. gada aprīlī un maijā) ar lūgumu atļaut iztulkot un publicēt kādu viņa darbu par astronomiju. Šāda atļauja tika saņemta. No vēstulēm arī uzzinām, ka 1912. gadā R. Makstis pabija Sanktpēterburgā, cerēdams personiski satikt N. Morozovu, bet Rīgā viņš dzīvoja Bāriņu ielā 7, dz. 31 [30].

Neraugoties uz viņam veltīto kritiku, Roberts Makstis bija spilgtākais un ražīgākais zinātnes popularizētājs Latvijā 20. gadsimta sākumā. Kā tika atzīmēts Latviešu literatūras biedrības sapulcē 1913. gadā, kopš “lielais dabas zinātnu tulkotājs Rob. Makstis esot aprimis”, izdevumu par dabaszinātnēm kļuvis mazāk [31].

Pēdējo lekciju “Rīgas periodā”, kas atspoguļota periodikā [32], R. Makstis nolasīja 1913. gada 28. martā (pēc vecā stila). Tās temats jau bija ar sociālpolitisku ievirzi, proti, “Mūsu kultūras uzdevumi”. Ap šo laiku viņš pārcēlās dzīvot uz Sanktpēterburgu. Grūti pateikt, kāds bija pārcelšanās iemesls. Iespējams, ka viņš bija vīlies, sastopoties ar finansiālajām grūtībām izdevējdarbībā, tulkojumu kritiku, pretsparu viņa antireliģiskajiem centieniem, varēja būt sarūgtināts par biedrības slēgšanu. Varbūt arī, ka viņš ar savām brošūrām un lekcijām bija piesātinājis vietējo tirgu un interesentu skaits kritās. Nav izslēgti kādi personiski iemesli. 1936. gadā rakstā par R. Maksta 30 gadu darbību J. Cīrulis min, ka Maksta lekcijas bieži aizliegusi policija, līdz beidzot gubernas apriņķu priekšnieki Vidzemē un Kurzemē vairs nav ļāvuši lasīt lekcijas vispār, tāpēc 1912. gadā Makstis bija spiests atstāt Rīgu [2], taču tālaika periodikā un paša Maksta rakstītajos tekstos ziņu par šādiem aizliegumiem nav.

Darbība Krievijā, 1913–1925

Pārceļoties uz Sanktpēterburgu, R. Makstis cerēja izvērst savu populārzinātnisko darbību, gribēja sadarboties ar V. Bitneru žurnāla *Вестник знания* veidošanā. Ir ziņas, ka viņi kopā ir pusdienojuši [33]. Viņš kļuva par žurnāla redaktoru un rakstu autoru, līdz 1916. gadam tajā nodrukāti 14 Maksta raksti krievu valodā [2]. Pateicoties Maksta aktivitātei, žurnāla pielikumā tika publicēts J. Poruka darbu tulkojums krievu valodā. 1913. gada nogalē Pēterburgā notika *Вестник знания* 10 gadu darbības svinības, kurās piedalījās vairāk nekā 15 tūkstoši cilvēku. Visi žurnāla pasūtītāji saņēma pārskatu par 10 gados paveikto [34]. Šim pārskatam R. Makstis sastādīja žurnāla un tā pielikumu bibliogrāfisko rādītāju [35]. Paralēli R. Makstis strādāja par sekretāru un korektoru “Jaunajā Dienas Lapā” [2, 36].

Pirmā pasaules kara laikā 1916. gada martā R. Maksti iesauca karadienestā [2, 36]. Nākamās ziņas par viņu atrodamas 1917. gada latviešu avīzēs. Strēlnieks R. Makstis nonāca Rezerves latviešu strēlnieku pulkā, kur darbojās Medicīniskajā komisijā. Šajā laikā viņš izvērsa aktīvu lekciju darbību dažādās Latvijas ziemeļu daļas apdzīvotajās vietās – Valmierā un tās apkaimē, Strenčos, Smiltēnē (sk. 3. tabulu). Nu jau atbilstoši laikmeta situācijai lekciju tematika bija mainījusies, tajā dominēja temati par nepieciešamajām politiskajām pārmaiņām, par baznīcas un zinātnes pretostatījumu. Par 28. aprīļa lekciju Valmierā komentētājs rakstīja: “pēc lekcijas lektors tika vētrāini aplaudēts no klausītājiem, kas bija ieradušies jo lielā pulkā” [37].

3. tabula

**Latviešu periodikā atrodamās ziņas par R. Maksta lekcijām 1917. gadā
(pēc vecā stila)**

Datums	Vieta	Temats
21.04.17.	Valmiera	Satversmes sapulce
28.04.17.	Valmiera	Baznīca un zinātne
06.05.17.	Valmiera	Karš vai miers?
17.05.17.	Valmiera	Kādai jābūt Krievijas valsts iekārtai?
19.05.17.	Valmiera	Vispārējās vēlēšanu tiesības
04.08.17.	Smiltene	Vispārējās vēlēšanu tiesības
05.08.17.	Smiltene	Baznīca un zinātne
06.08.17.	Strenči	Baznīca un zinātne
13.08.17.	Kaugurmuiža	Karš vai miers?
17.08.17.	Brenguļi	Eiropas karš

1918. gadā R. Makstis tika demobilizēts. Pilsoņu kara gados viņš strādāja dažādās vietās Krievijā. No 1919. gada decembra līdz 1921. gada martam viņš bija Semipalatinskas avīzes “Stepnaja pravda” redkolēģijas loceklis, īsu brīdi arī redaktors. Apstākļi bija grūti, tipogrāfijas iekārtas – daļēji izpostītas, trūka papīra [2, 38]. 1922. gadā viņš neilgu laiku strādāja avīzes “Iževskas pravda” redakcijā. Līdztekus viņš pasniedza politzinības un ģeogrāfiju Semipalatinskas, Omskas un Iževskas kara skolā. No 1921. gada R. Makstis bija latviešu avīzes “Sibīrijas Cīņa”, bet no 1923. gada arī avīzes “Krievijas Cīņa” līdzstrādnieks. [2].

No 1922. gada otrās puses līdz 1925. gadam R. Maksta darbība bija saistīta ar Maskavu, kur viņš dzīvoja Pokrovska bulvārī 14, 21. dzīvoklī [39]. 1922. gada 28. augustā Ņižņijnovgorodā viņš uzstājās latviešu strādnieku sapulcēs, kas protestēja pret “balto teror” Latvijā, bet jau 3. septembrī piedalījās Krievijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas Latsekcijas plenārsēdē Maskavā [40]. No 29. septembra Maskavas Latviešu centrālajā komunistiskajā klubā viņš lasīja piecu lekciju ciklu par jaunākajiem panākumiem astronomijā. Ieejas maksa kluba biedriem par visu lekciju ciklu bija 100, pārējiem – 200 rubļi [41].

Turpmāk viņš lasīja arī citas dabaszinātniskas lekcijas, piemēram, par grēku plūdiem ģeoloģijas skatījumā un par to, vai ir sasniedzama nemirstība. Tāpat R. Makstis pievērsās politiskiem jautājumiem, piemēram, 1923. gadā lekcijā Ņižņijnovgorodā viņš “gandrīz četru stundu nepārtrauktā runā vadāja klausītājus “ekskursijā” pa ļoti plašu pēdējo gadu vēsturisko notikumu lauku” [42]. Avīzē “Krievijas Cīņa” 1923. gadā publicēti vairāki viņa raksti, kuru saturs cieši saistīts ar nolasīto lekciju tematiku. Līdztekus no 1922. līdz 1925. gadam R. Makstis strādāja par pasniedzēju Marhļevska Rietumtautu komunistiskajā universitātē [2].

1925. gadā apgādā “Latizdat” iznāca R. Maksta krieviski tulkotā V. Ostvalda grāmata “Dzīvības dzirnavas. Dzīvības procesu fizikāli-ķīmiskie pamati” [43]. Viņš bija iecerējis šajā apgādā izdot arī divas savas grāmatas “Vai ir bijuši grēku plūdi.

Populārs dabas zinātnisks apcerējums” un “Mūžīgas jaunības sapņi. Apcerējums par dzīvību, vecumu, nāvi un nemirstību”. Grāmatas ar līdzīgu nosaukumu iznāca, taču vairākus gadus vēlāk apgādā “Prometejs”.

Ļeņingradas Latisnamā, 1926–1937

1925. gada vidū R. Makstis līdz ar Latviešu Centrālo pedagoģisko tehnikumu, kurā viņš strādāja, pārcēlās uz Ļeņingradu [2, 44]. Ļeņingradā darbojās latviešu kultūras un izglītības iestāde “Latisnams” (rakstības variants – Latiznams), kas pastāvēja vismaz no 1919. gada un ko iepriekš sauca par Latviešu komunistisko klubu [45]. 1923. gadā Latisnams pārcēlās uz plašākām telpām Ņekrasova ielā 10 ar divām skatuvēm un lielām zālēm. Tajā darbojās dažādas sekcijas – literārā, muzikālā un citas [46], tika izveidots latviešu teātris. 1926. gada sākumā R. Makstis Latisnamā sāka lasīt populārzinātniskas lekcijas par jau pazīstamu tematiku (grēku plūdi, cilvēka izcelšanās, ķermeņa atjaunināšana), kā arī par ģeogrāfiskiem jautājumiem (Indija, R. Amundsenā lidojums uz ziemeļpolu). Ģeogrāfiskās lekcijas pavadīja atbilstošas kinofilmas.

Sākot ar 1928. gadu, lekciju ilustrēšanai tika izmantots epidiaskops. Par lekciju apjomu Latisnamā var spriest pēc R. Maksta apkopotajiem datiem. 1926. gada janvārī–martā nolasītas 11 lekcijas (1480 klausītāji), 1927. gadā šajā pašā periodā 49 lekcijas (5075 klausītāji), bet 1928. gada janvārī–martā attiecīgi 43 lekcijas (6335 klausītāji). Lektoru kodolu veido deviņi cilvēki, to skaitā R. Makstis [47]. Tāpat kā līdz šim klausītāji atzīmēja, ka R. Maksta lekcijas bija ļoti garas, līdz trim stundām, turklāt viņš iztīrāja vienu tematu vairākās lekcijās. Neskaitot lekcijas, R. Makstis vadīja dabaszinātniskas ekskursijas, piemēram, Vissavienības Zinātņu akadēmijas Mineraloģiskajā muzejā ekskursanti apskatīja minerālu kolekciju un “debess akmeņus” [48].

1929. gadā R. Makstis izdeva brošūru “Vai ir bijuši ūdensplūdi?”. Saistībā ar to 28. decembrī Latisnamā notika mūsdienu skatījumā neparasts pasākums – aģittiesa, kurā tika “apvainots” brošūras autors. Tiesas sēdē piedalījās aptuveni 300 cilvēki, uzstājās apsūdzības uzturētājs un liecinieki. Jau pirms tam lasītāji bija aicināti iesūtīt atsauksmes par šo darbu. Aģittiesa bija propagandas pasākums, jo “tiesa atrod brošūru par pirmo pilnīgāko darbu latvju antirelīģiskā literatūrā ūdensplūdu jautājumā” un aicina turpmāk izdot pēc iespējas vairāk līdzīgu grāmatu [49]. Spriedumu pavadīja aplausi. Nākamajā gadā R. Makstis izdeva divas grāmatas: “Maldi un īstenība”, kas kritizēja Bībeles stāstus par pasaules radīšanu un paradīzi, un “Vai ir iespējams pagarināt cilvēka mūžu?”, kas zināmā mērā balstījās vēl uz Rīgas periodā pasmeltajām I. Mečņikova idejām. Redzams, ka šajā dzīves posmā R. Makstis lika uzsvāru uz antirelīģisko propagandu. Viņš piedalījās arī Valsts antirelīģiskā muzeja izveidē Īzaka katedrālē un Vissavienības Zinātņu akadēmijas Reliģijas un ateisma vēstures muzeja izveidē Kazaņas katedrālē [50].

1932. gada beigās Latisnama delegācijas sastāvā R. Makstis viesojās Maskavā, bet 1933. gada sākumā Vissavienības latvju kultūrizglītības darbinieku apspriedē Maskavā iestājās par nepieciešamību mācīties latviešu valodu [51]. Gandrīz visi R. Maksta darbi (grāmatas, tulkojumi) ir latviešu valodā, arī lekcijas viņš lasīja

latviski. 1933. gada vasarā viņš bija viens no nedaudzajiem aktīvistiem, kas lasīja lekcijas latviešu kolonijās jeb kolektīvos Ļeņingradas apgabalā [52]. Pavisam Ļeņingradas apgabalā dzīvoja aptuveni 30 000 latviešu, no tiem 17 000 pašā Ļeņingradā [53].

1934. gadā uz Latisnama bāzes visos piecos ēkas stāvos tika izveidots Effera nacionālās izglītības nams. Nu latviešu kultūras darbiniekiem vajadzēja sadzīvot ar ebreju, ukraiņu un baltkrievu izglītības namiem [54]. R. Makstis turpināja lasīt lekcijas, desmit gadu laikā līdz 1936. gadam viņš nolasīja Latisnamā 547 lekcijas [55]. R. Makstis dzīvoja netālu, Čaikovska ielā 18, 9. dzīvoklī [56]. Šajā laika posmā viņš arī aktīvi publicējās Padomju Savienības latviešu avīzēs (sk. 4. tabulu). No 1933. līdz 1936. gadam R. Makstis uzrakstīja vismaz 34 rakstus, galvenokārt par dabas bagātībām no ģeogrāfiskā aspekta un par tehnikas, īpaši gaisa kuģniecības, jaunumiem.

4. tabula

Padomju Savienības latviešu avīzēs publicētie R. Maksta raksti, 1923–1936

Periods	Izdevums	Skaits	Saturs
1923	“Krievijas Cīņa”	7	Boļševiku revolūcijas notikumu apskats, par vecumu un nemirstību
1927	“Krievijas Cīņa”	1	Par propagandas nozīmi
1933	“Strādnieku Rīts”	2	Ateisma pils Ļeņingradā
1933	“Sibīrijas Cīņa”	3	Rakstu sērija par sociālisma celtniecību
1933–1936	Dažādi	8	Gaisa kuģniecības sasniegumi
1933–1936	Dažādi	16	PSRS dabas bagātības
1933–1936	Dažādi	3	Buržuāziskā kultūra, par sasniegumiem optikā, pie kādām grāmatām strādā
1936	Dažādi	2	Mēness aptumsums, Saules aptumsums

R. Makstis cieši sadarbojās ar Latviešu kultūras izglītības biedrību “Prometejs”, kas pastāvēja no 1924. līdz 1937. gadam [57]. 1929. gadā biedrība atvēra filiāli Ļeņingradā. Kopš 1929. gada R. Maksta grāmatas un tulkojumi iznāca “Prometeja” apgādā. Viņš bija arī biedrības Ļeņingradas nodaļas kultsektora ārpusštata lektors par dabaszinātniskiem un antireliģiskās propagandas jautājumiem [53]. 1934. gadā R. Makstis par šo darbu saņēma 125 rubļus mēnesī [58]. Daudz labāk tika samaksāts par R. Maksta veiktajiem divu ģeogrāfijas grāmatu tulkojumiem, kas iznāca 1936. gadā (sk. bibliogrāfiju). Par tiem apgāds “Prometejs” viņam samaksāja 2590 rubļus [59]. No “Prometeja” fonda materiāliem uzzinām, ka, neraugoties uz aktīvo propagandista darbību, R. Makstis bija bezpartejisks [58].

1936. gada 13. janvārī Latisnamā tika svinēta R. Maksta trīsdesmit gadu darbības jubileja, bija nodrukāti ielūgumi. Uz pasākumu bija ieradušies vairāk nekā 500 cilvēku, uzstājās aptuveni 20 sveicēju. “Prometeja” Ļeņingradas nodaļas kultsektora vadītājs J. Cīrulis sniedza pārskatu par jubilāra darbību. No “Prometeja” R. Makstis saņēma 1500 rubļu lielu prēmiju, bet no Latisnama – 200 rubļus [55]. R. Maksta biogrāfijas apskatā J. Cīrulis min, ka jubilārs no 1918. līdz 1935. gadam ir nolasījis apmēram 1600 lekciju par zinātniskiem un sabiedriski politiskiem

jautājumiem [2]. Tad sekoja mākslinieciskā daļa un tējas dzeršana. Tā kā šajā reizē R. Makstis nebija iespējas plašāk izteikties, jubilejas pasākumi turpinājās 14., 16., un 21. janvārī, kad viņš stāstīja par savu darbu grāmatniecībā un lekciju darbu. Bija noorganizēta arī R. Maksta grāmatu izstāde [56].

Trīsdesmit gadu darbības atskaite turpinājās 2. februārī Maskavā, P. Stučkas klubā. Šeit R. Makstis uzstājās ar vairāk nekā trīs stundas garu runu. Viņu sveica, kā izsakās pats R. Makstis, bijušie “Sarkanarmijas” biedri Pauls Dauge (1869–1946) un A. Bērziņš no Centrālās bezdievju padomes, apsveikumu bija atsūtījis arī Arvīds Pelše (1899–1983) [56, 60].

Jubilāram bija lieli plāni turpmākai darbībai. Viņš gribēja turpināt tulkot ģeogrāfiska satura grāmatas, piemēram, S. Dmitrijeva grāmatu “Mamuta meklējumos” un N. Ļebedeva grāmatu “Arktikas iekarošana”, ierosināja izdot Žila Verna grāmatu “Ceļojums uz Zemes centru”. Tāpat bija iecerētas paša autora grāmatas “Debesis un astronomi”, “Vai cilvēks cēlies no pērtiķa?” un “Vai Zeme griežas”. Kā viņš pats saka: “Vajadzība pēc populāri zinātniskas literatūras liela. Patlaban “Prometeja” materiālie līdzekļi vairāk kā pietiekoši minēto nelielo grāmatīņu izdošanai.” [61]

Taču no plānotā tikai izdota vienīgi R. Maksta grāmata “Mēness un saules aptumšošanās”, kas bija aktuāla, jo 1936. gada 19. jūnijā Padomju Savienībā bija labi novērojams pilns Saules aptumsums. Grāmatā autors īsi apraksta Visuma uzbūvi, tad aplūko aptumsumu iestāšanās nosacījumus un norisi. Aprakstot dažādus vēsturiskus aptumsumus, R. Makstis nosoda cilvēku māņticību un bailes no aptumsumiem. Viņš pats Rīgā novērojis 1912. gada aptumsumu, kad Saule bija redzama kā ļoti šaurs sirpis. Aptumsuma gredzenveida fāze bija novērojama Latvijas ziemeļu daļā. R. Makstis nepaveicās ar 1914. gada Saules aptumsumu, jo tajā laikā viņš jau bija pārcēlies uz Sanktpēterburgu, bet aptumsuma pilnā fāze bija novērojama Latvijas teritorijā. Viņš bija iecerējis Krievijas astronomijas biedrības ekspedīcijas sastāvā doties uz Rīgu, taču varas iestādes neļāva vest instrumentus kara apstākļu dēļ. Rīgā veica novērojumus tikai Pulkovas observatorijas astronomu grupa pēc sašaurinātas programmas [62].

Latviešiem Padomju Savienībā zināmā mērā bija sava “valsts valstī”. Piemēram, biedrības “Prometejs” iekšējā sarakste un lietvedība notika latviešu valodā. Biedrībai bija savas fabrikas un veikali. Iznāca avīzes un žurnāli latviešu valodā, tai skaitā “Komunāru Cīņa” un “Sibīrijas Cīņa”. Maskavā darbojās latviešu teātris “Skatuve”, latviešiem bija savas skolas un bibliotēkas [57, 63]. Šo autonomiju iznīcināja 1937. gada represijas. Taču 1936. gada beigās un 1937. gada sākumā par gaidāmajām represijām vēl nekas neliecināja. Oktobrī un novembrī R. Makstis devās garākā braucienā, kura laikā lasīja lekcijas Veļikije Lukos, Vjazmā, Pleskavā, Vitebskā un Smoļenskā, arī par stāvokli Spānijā, kur bija sācies pilsoņu karš [64, 65]. Tās ir pēdējās R. Maksta lekcijas, par kurām tālaika latviešu periodikā atrodamas ziņas.

1937. gada 16. jūlijā Padomju Savienības Tautas komisāru padome pieņēma lēmumu par biedrības “Prometejs” likvidāciju, tika apcietināts tās valdes priekšsēdētājs Jūlijs Daniševskis (1884–1938) [66]. Jūlija beigās “Komunāru Cīņa” rakstīja par Latisnama darbinieku plāniem uzlabot politisko darbu [67], taču novembra beigās sākās masveida aresti. Bija paredzēts apcietināt visus spiegošanā, diversijās, pretpadomju darbībā aizdomās turētos latviešus, visus politiskos emigrantus,

latviešu iestāžu, “Prometeja” biedrības, klubu, strēlnieku sekciju un citu biedrību darbiniekus [66]. Robertu Maksti apcietināja 1937. gada 27. novembrī, nepamatoti tiesāja pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta par kontrevolucionāro darbību un piesprieda augstāko soda mēru. R. Makstis nošauts Ļeņingradā 1938. gada 15. janvārī [68]. Visticamāk, ka viņš apglabāts Ļevašovas masu kapos [66]. Tā noslēdzās šī dedzīgā astronomijas un citu dabaszinātņu popularizētāja mūžs.

R. Maksta bibliogrāfija

Autora darbi

1. Makstis Roberts. *Saule un mēnesis*. Rīga: autora izdevums, 1904. 14 lpp.
2. Makstis Roberts. *Zeme debess plašumā*. Rīga: autora izdevums, 1904. 16 lpp.
3. Makstis Roberts. *Saules sistēma*. Rīga: autora izdevums, 1905. 15 lpp.
4. Makstis Roberts. *Darvinisms un attīstības teorija. Ko mums māca zemes vēsture*. Rīga: A. Bruhs, 1908. 40 lpp.
5. Makstis Roberts. *Skats debess telpā. Populāra lekcija par astronomiju*. Rīga: J. B. Krūmiņa apgādībā, 1908. 31 lpp.
6. Makstis Roberts. *Vai zemei draud briesmas no Halleja komētas?* Rīga: izd. J. Pīpe, 1910. 24. lpp.
7. Makstis Roberts. *Ceļojums pa saules valsti. Ar zīmējumiem*. Rīga: J. Pīpe, 1910. 65 lpp.
8. Makstis Roberts. *Satversmes sapulce*. Rīga: J. A. Kukurs, 1917. 80 lpp.
9. Makstis Roberts. *Vai bijuši ūdensplūdi? Bībeles “grēku plūdu” stāsts zinātnes apgaismojumā*. Maskava: Prometejs, 1929. 80 lpp.
10. Makstis Roberts. *Maldi un īstenība. Bībeles stāsti par pasaules radīšanu un paradīzi zinātnes apgaismojumā; populārs apcerējums*. Maskava: Prometejs, 1930. 97 lpp.
11. Makstis Roberts. *Vai ir iespējams pagarināt cilvēka mūžu? Populārs apcerējums*. Maskava: Prometejs, 1930. 89 lpp.
12. Makstis Roberts. *Mēness un saules aptumšošanās. Populārs astronomisks apcerējums sakarā ar pilno saules aptumšošanos 1936. gada 19. jūnijā*. Maskava: Prometejs, 1936. 95 lpp.

Tulkojumi latviešu valodā

1. Брянский Н. А. *Saules enerģija*. Tulk. R. Makstis. Rīga: D. Zeltiņš, 1905. 8 lpp.
2. Haecckel Ernst. *Dievs un pasaule*. Tulk. R. Makstis. Rīga: A. Golts, 1907. 95 lpp.
3. Haecckel Ernst. *Cilvēka izcelšanās*. Runa, turēta starptautiskā zoologu kongresā, Kembridžā. Tulk. R. Makstis. Rīga: Jānis Pīpe, 1907. 54 lpp.
4. Haecckel Ernst. *Pasaules mīklas. Vispārsaprotamas studijas par monistisko filosofiju*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Jānis Pīpe, 1907. 144 lpp.
5. Delitzsch Friedrich. *Bībele un Bābele*. 2. druka. Tulk. R. Makstis. Rīga: Jānis Pīpe, 1907. 40 lpp.
6. Spencer Herbert. H. *Spensera un prof. E. Häckela Attīstības mācība*. Tulk. R. Makstis. Rīga: J. B. Krūmiņš, 1908. 48 lpp.
7. Servant Stéphane. *Eiropa pirms “grēku plūdiem”. Skati iz zemes dzīves vēstures*. Tulk. pēc V. V. Bitnera papild. un pārstr. krievu izd. R. Makstis. Rīga: Jānis Pīpe, 1908. 96 lpp.
8. Haecckel Ernst. *Monisms, kā saite starp reliģiju un zinātni*. Tulk. R. Makstis. Rīga: A. Golts, 1908. 84 lpp.
9. Graetz Heinrich. *Jēzus Kristus un kristīgās ticības izcelšanās*. Tulk. R. Makstis. Rīga: J. Rodes apgādībā, 1908. 84 lpp.

10. Delitzsch Friedrich. *Bībele un Bābele*. 3. druka, papild. un pārlab. izd. Tulk. R. Makstis. Rīga: Jānis Pīpe, 1908. 84 lpp.
11. Büchner Ludwig. *Darvinisms un sociālisms, jeb, Pašuzturas cīņa un tagadējā sabiedrība*. Tulk. R. Makstis. Rīga: P. Keirana apg., 1908. 38 lpp.
12. Bölsche Wilhelm. *Vai Dievs cilvēku radījis? Cilvēka izcelšanās; Cilvēces nākamība*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Jānis Pīpe, 1908. 95 lpp.
13. Bölsche Wilhelm. *Kas ir cilvēks? Cilvēka iekarošanas gājiens*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Jānis Pīpe, 1908. 104 lpp.
14. Нечаев Александр Павлович. *Liels apkārtrinkojums dabā*. Tulk. R. Makstis. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 1909. 40 lpp.
15. Битнер Вильгельм Вильгельмович. *Kā zemes lode un uz viņas dzīvojošie stādi un dzīvnieki cēlušies? Dzīvības attīstības gājiens zemes virsū; lekcija par ģeoloģiju un paleontoloģiju*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Zeltiņš, 1909. 72 lpp.
16. Haeckel Ernst. *Cīņa ap attīstības ideju. Cilvēka izcelšanās un viņa stāvoklis dabā; 3 lekcijas, lasītas 14., 16., un 19. aprīlī 1905. gadā Dziedāšanas akadēmijas zālē Berlīnē*. Tulk. R. Makstis. Rīga: J. Pīpe, 1909. 112 lpp.
17. Dodel Arnold. *Ernsts Haeckels kā audzinātājs*. Tulk. R. Makstis. Rīga: J. Jakobsons, 1909. 71 lpp.
18. Büchner Ludwig. *Iedzimības spēks un viņas iespaids uz cilvēces moralisko un garīgo progresu*. No 2. vācu izdevuma tulk. R. Makstis. Rīga: A. Golts, 1909. 53 lpp.
19. Рубакин Николай Александрович. *No kā cilvēki cēlušies? Ar 50 zīmējumiem tekstā*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Kosmos, 1910. 92 lpp.
20. Мечников Илья Ильич. *Kas ir vecums? Lekcija, lasīta iekš "Salle des agriculteurs" Parīzē*. Tulk. R. Makstis. Rīga: "Pie darba" apg., 1910. 32 lpp.
21. Борман Сергей Николаевич. *Sifilisa ārstēšana un prof. Dr. Ērliha preparāts "606"*. Tulk. R. Makstis. Rīga: J. Pīpe, 1910. 16 lpp.
22. *Tehnikas brīnumi. Cilvēces sasniegto panākumu apskats gaisa, zemes un ūdeņa iekarošanā; divās daļās*. Tulk. R. Makstis. Rīga, A. Golts, 1910. 165 lpp.
23. Steds Viljams. *Kā sazināties ar viņpasauli*. Tulk. R. Makstis. Rīga: J. Pīpe, 1910. 15 lpp.
24. Meyer Max Wilhelm. *Debess spīdekļu pasaulē*. Prof. Dr. M. W. Meijers un W. Bölsche. Tulk. R. Makstis. Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 1910. 107 lpp.
25. Haeckel Ernst. *Vecā un jaunā dabas zinātne*. Motto: "Dievs un daba ir viens"; jubilejas runa pie Filētiskā muzeja nodošanas Jēnas universitātei 30. jūlijā 1908. gadā. Tulk. R. Makstis. Rīga: J. Rode, 1910. 32 lpp.
26. Haeckel Ernst. *Dievs un pasaule*. Tulk. R. Makstis. 2. druka. Rīga: J. Pīpe, 1910, 2. sēj.
27. Forel Auguste. *Dzīvības vērtība*. [Dzīvība un nāve]. Tulk. R. Makstis. Rīga: A. Golts, 1910. 24 lpp.
28. Flammarion Camille. *Astronomijas pamata mācības*. Latviski pārstādājis R. Makstis. Rīga: J. Pīpe, 1910. 180 lpp.
29. Тимирязев Климент Аркадьевич. *Darvins un viņa mācība*. Profesora K. Timirjazeva lekcija, lasīta Maskavas universitātē, 2. aprīlī 1878. gadā. Tulk. R. Makstis. Rīga: Lobmalieša apgādībā, 1911. 30 lpp.
30. Мечников Илья Ильич. *Studijas par cilvēka dabu. Optimistiskas filosofijas apcerējums*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Kosmos, 1911. 254 lpp.
31. Битнер Вильгельм Вильгельмович. *Kas ir Urānija? Pēc V. V. fon Bitnera. Kas ir pašizglītība? Pēc N. Karejeva*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Kosmos, 1911. 30 lpp.
32. *Daba. Dabas zinātnisku rakstu krājums, 1; ar 216 zīmējumiem tekstā un lielu mēneša karti*. Sakopojis R. Makstis. Rīga: D. Zeltiņa izdevums, 1913. 321 lpp.
33. Bölsche Wilhelm. *Māksla un īstenība*. Tulk. R. Makstis. Rīga: Zeltiņš, 1913. 21 lpp.

34. Лебедев Николай Константинович. *Viens starp mežoņiem. Mikluhas-Maklaja ceļojumi uz Jaungvineju*; no 2. krievu izd. tulk. R. Makstis. Maskava: Prometejs, 1936. 48 lpp.
35. Иванов Гермоген Иванович. *Pasaules daļu un galveno valstu ģeografija (bez PSRS)*. Mācību grāmata nepilnas un pilnas vidusskolas 6. klasei; no 2. krievu izd. tulk. R. Makstis. Maskava: Prometejs, 1936. 253 lpp.
36. Баранский Николай Николаевич. *PSRS fiziskā ģeogrāfija*. Mācību grāmata nepilnās vidusskolas un vidusskolas 7. klasei; no 2. krievu izdevuma tulk. R. Makstis. Maskava: Prometejs, 1936, 1 sēj.
37. Чефранов Сергей Васильевич. *SPRS fiziskā ģeogrāfija*. No 2. krievu izdevuma tulk. R. Makstis. Maskava: Prometejs, 1937. 187 lpp.

VĒRES

1. Kurzemes, Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metriku grāmatas. LVVA, 235. f., 6. apr., 920. l., 6. lp.
2. *Komunāru Cīņa*, 1936, 8. janv.
3. *Baltijas Vēstnesis*, 1903, 7. jūn.
4. *Baltijas Vēstnesis*, 1901, 6. jūl.
5. Makstis Roberts. *Zeme debess plašumā*. Rīga: autora izdevums, 1904. 16 lpp.
6. Makstis Roberts. *Saules sistēma*. Rīga: autora izdevums, 1905. 15 lpp.
7. *Balss*, 1906, 16. nov.
8. Paeglis Jānis. *Sabiedriski politiskā grāmata latviešu valodā, 1900–1917*. Rīga: Zinātne, 1987. 205 lpp.
9. Par žurnālu “Вестник знания”. Pieejams: https://ru.wikipedia.org/wiki/Вестник_знания.
10. Par Rīgas Latviešu Atturības Biedrību “Auseklis”. Pieejams: <http://www.rcb.lv/archive/files/Dedicated/Projects/2004/Brivibas206/rcb/organiz/auseklis.htm>.
11. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1911, 8. aug.
12. *Sadzīve*, 1912, 12. maijs.
13. *Latvija*, 1910, 13. nov., literārais pielikums.
14. Vilks Ilgonis. Astronomijas terminoloģijas attīstība latviešu valodā 19. un 20. gadsimtā. *LU Raksti*, Nr. 800, 188.–196. lpp.
15. *Jaunības Tekas*, 1910, 1. marts.
16. *Izglītība*, 1909, 1. marts.
17. Makstis, Roberts. *Skats debess telpā. Populāra lekcija par astronomiju*. Rīga: J. B. Krūmiņa apgādībā, 1908, 31 lpp.
18. *Zinātne un Dzīve*, 1908, 1. janv.
19. *Liepājas Atbalss*, 1907, 20. sept.
20. *Treji Vārti*, 1972, 1. jūl.
21. *Zinātne un Dzīve*, 1908, 1. febr.
22. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1908, 9. apr.
23. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1910, 13. apr.
24. *Latviešu Avīzes*, 1911, 4. janv.
25. *Ārusskolas izglītība*, 1926, 1. feb.
26. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1913, 24. apr.
27. *Skola un Māja*, 1914, 1. feb.
28. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1913, 28. nov.
29. *Domas*, 1914, 1. sept.
30. Архив РАН. Личный архив Н. А. Морозова (фонд 543). Опись 04. Дело № 1111.
31. *Domas*, 1914, 1. janv.

32. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1913, 26. marts.
33. *Lietuvēns*, 1914, 15. febr.
34. Махонина Светлана. *История русской журналистики начала XX века*. М.: Флинта: Наука, 2004.
35. Макстыс Р. Х. Перечень статей, помещенных в «Вестнике знания» за десятилетие 1903–1913 г. г. (со включением книг – приложений за тот же период). В кн.: *Десять лет культурной работы «Вестника знания»*. Спб., 1913, с. 113–177.
36. *Varavīksne*, 1916, 13. dec.
37. *Atjaunotā Latvija*, 1917, 1. maijs.
38. Кашляк Виктор Николаевич. Годы становления (1919–1920). *Avīze "Иртыш"*, 1984, 12. janv.
39. R. Maksta adrese Maskavā. Pieejams: <http://www.apartment.ru/Article/48798548.html>.
40. *Krievijas Cīņa*, 1922, 6. sept.
41. *Krievijas Cīņa*, 1922, 24. sept.
42. *Krievijas Cīņa*, 1923, 22. nov.
43. Оствальд, Вильгельм. *Мельница жизни. Физико-химические основы процессов жизни*; пер. Р. Х. Макстыс. М.: Латгиздат, 1925. 98 с.
44. *Krievijas Cīņa*, 1926, 9. febr.
45. *Krievijas Cīņa*, 1922, 21. maijs.
46. *Krievijas Cīņa*, 1923, 17. nov.
47. *Krievijas Cīņa*, 1928, 24. apr.
48. *Krievijas Cīņa*, 1927, 17. sept.
49. *Sibīrijas Cīņa*, 1930, 7. janv.
50. *Strādnieku Rīts*, 1933, 8. apr.
51. *Komunāru Cīņa*, 1933, 12. janv.
52. *Komunāru Cīņa*, 1933, 1. marts.
53. LVVA, 1339. f., 1. apr., 72. l., 2. lp.
54. *Komunāru Cīņa*, 1934, 12. okt.
55. *Komunāru Cīņa*, 1936, 29. janv.
56. LVVA, 1339. f., 1. apr., 88. l., 77.–81. lp.
57. Latviešu kultūras izglītības biedrība "Prometejs". Pieejams: https://lv.wikipedia.org/wiki/Latvie%C5%A1u_kult%C5%ABras_un_izgl%C4%ABt%C4%ABbas_biedr%C4%ABba_%22Prometejs%22
58. LVVA, 1339. f., 1. apr., 72. l., 62. lpp.
59. LVVA, 1339. f., 1. apr., 311. l., 1. lp.
60. *Komunāru Cīņa*, 1936, 2. febr.
61. *Sibīrijas Cīņa*, 1936, 12. janv.
62. Makstis, Roberts. *Mēness un saules aptumšošanās. Populārs astronomisks apcerējums sakarā ar pilno saules aptumšošanos 1936. gada 19. jūnijā*. Maskava: Prometejs, 1936. 95 lpp.
63. Auns-Urālietis Arvīds. *Latviešu saraksti 1929–1938*. Rīga: Austrumu latviešu biedrība, 1998. 340 lpp.
64. *Komunāru Cīņa*, 1936, 13. okt.
65. LVVA, 1339. f., 1. apr., 88. l., 92. un 99. lp.
66. *Latviešu iznīcināšana PSRS (1937–1938)*. Pieejams: [https://lv.wikipedia.org/wiki/Latvie%C5%A1u_izn%C4%ABcin%C4%81%C5%A1ana_PSRS_\(1937%E2%80%941938\)](https://lv.wikipedia.org/wiki/Latvie%C5%A1u_izn%C4%ABcin%C4%81%C5%A1ana_PSRS_(1937%E2%80%941938)).
67. *Komunāru Cīņa*, 1937, 29. jūl.
68. Ленинградский мартиролог, 1937–1938. Pieejams: <http://visz.nlr.ru/person/book/t7/14/30>

Summary

Roberts Makstis (1887–1938) was a well known science communicator in Latvia at the beginning of the 20th century. He was born in Dobeles district and attended a school in Riga. During 1904–1913 he wrote several popular science brochures, mostly devoted to astronomy, held many lectures dedicated to new developments in natural sciences and provided translations of scientists' and philosophers' works. He was greatly influenced by the Russian popular science magazine "Вестник знания". Roberts Makstis established his own popular science magazine "Zinātne un dzīve" (Science and Life) and published a collection of popular science papers titled "Daba" (Nature). After the 1st World War, he lived in Russia, Leningrad, where he popularised natural sciences and opposed religious beliefs. He continued to write popular science books, translated Russian geography textbooks into Latvian and published many newspaper articles on development of science and technology. He was interested in the rising Latvian culture, most of his writings were in Latvian. During ten years he held 547 lectures in Latvian House of Education "Latisnams", the total number of his lifetime lectures exceeds 1600. In 1936 celebration of 30 year anniversary of Roberts Makstis, a science communication activity was held. Next year along many Latvians in Russia he was arrested. He was shot at the beginning of 1938.

Keywords: astronomy, darwinism, popularization of science, terminology, "Вестник Знания", Latisnams.

Arvīds Eduards Apinis – mācību spēks un zinātnieks *Arvīds Eduards Apinis – teacher and scientist*

Edgars Vimba

LU Botānikas muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1586
E-pasts: evimba@lanet.lv

Arvīds Apinis (1907–1979) studējis LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē. Pēc beigšanas līdz 1944. gadam bija fakultātes mācību spēks. 1944. gada rudenī emigrēja. Pēc Otrā pasaules kara strādāja Baltijas Universitātē Hamburgā, vēlāk Anglijā Notingemas Universitātē. Pētījis galvenokārt sēnes, it īpaši pagājušā gadsimta 20. gados ūdens sēnes Latvijā. Pētījis arī ezerriekstu un sūnas.

Atslēgvārdi: Apinis kā mikologs Latvijā un Anglijā.

Arvīds (Eduards) Apinis dzimis 1907. gada 15. jūnijā Limbažu novada Katvaru pagastā Ozolu mājās Augusta un Elzas Apiņu septiņu bērnu ģimenē. Šī septiņu bērnu ģimene deva trīs dabaszinātniekus: biologu Arvīdu Eduardu Apini, selekcionāru Albertu Apini un fiziķi Alfonu Apini. 1914. gadā Arvīds Apinis sāka apmeklēt vietējo pagasta skolu, pēc tam ģimnāziju un reālskolu Limbažos. 1925. gadā beidz Limbažu valsts vidusskolu un tā paša gada rudenī iestājas LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē, kur studē botāniku. Jau studiju laikā rodas interese par zinātnisko darbu, A. Apinis pievēršas Latvijas ūdens sēņu pētījumiem, par tiem uzraksta studentu sacensības darbu un, fakultāti beidzot, izstrādā arī diplomdarbu. Jau studiju laikā 1927. gadā sāka strādāt Sistemātiskās botānikas institūtā prof. N. Maltas vadībā. Par subasistentu ievēlēts 1930. gadā. Studijas beidz 1933. gadā ar dabas zinātņu kandidāta grādu, bet 1934. gadā ievēlēts par jaunāko asistentu Augu fizioloģijas un anatomijas katedrā. Vēlāk arī privātdocents un vecākais asistents. 1940. gadā Apini ievēlēja par docentu Dabaszinātņu fakultātē. 1943. gadā komandējumā Vācijā. Nav saprotams, kādi apstākļi izraisīja A. Apiņa atbrīvošanu no darba Universitātē. Par to uzzinām no rektora raksta 1944. gada 19. maijā: “Saskaņā ar Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes dekāna ziņojumu, fakultātes padome Jūs turpmāk ieņemamā amatā nav ievēlējusi, kādēļ Jūsu dienesta attiecības ar Universitāti š. g. 30.VI izbeidzas.”

Vēl būdams students, A. Apinis 1931. gadā apprecas ar Ievu Emīliju Kalēju. Šajā laulībā piedzimst četri bērni: divi dēli un divas meitas. 1941. gadā izšķiras [6].

1944. gada rudenī A. Apinis emigrē. No 1946. līdz 1948. gadam viņš ir ārkārtējs prof. Hamburgā, Baltijas Universitātē, tad pārceļas uz Angliju, kur no 1948. līdz 1972. gadam ir Notingemas Universitātes mācību spēks un zinātniskais

līdzstrādnieks. 1972. un 1975. gadā A. Apinis ir viesprofesors Hartūmas Universitātē Sudānā.

A. Apinis aktīvi darbojas Austrumanglijas latviešu ev. lut. draudzē, kur no 1954. gada 15. augusta līdz 1972. gada 18. jūnijam pilda draudzes priekšnieka pienākumus un ir arī ērģelnieks [3].

A. Apinis miris 1979. gada 2. maijā Anglijā, Velsā.

A. Apiņa zinātniskā darbība notikusi vairākos virzienos. Sākumā tās bija ūdens sēnes, vēlāk sūnas, augstākie augi. Emigrācijas zinātniskajā darbā, kā to varam spriest pēc publikācijām, atkal dominē sēņu pētījumi.

Jau studiju gados A. Apinis veica Latvijas saprolegniju dzimtas ūdens sēņu pētījumus. Viņš saprolegniju dzimtu iedalīja trīs apakšdzimtās, *Archilegnia* ģintī novēroja filoģenētiski nozīmīgu oosfēru apaugļošanas ar kustīgām gametām. A. Apinis arī citoloģiski pētījis *Achlya* un *Archilegnia* ģinšu reprodukcijas orgānu attīstību un kodolu fāžu maiņu. Latvijai atrastas 50 ūdens sēņu sugas, kuras sastopamas ne tikai ūdenī, bet arī ļoti bieži augsnē [5].

Pie mikoloģiskajiem pētījumiem jāmin arī mikorizu pētījumi. Kopā ar stud. A. Pļaviņu un A. Rēveli pētījis augstāko augu sakņu bioloģiju, noskaidrojot anatomiski sakņu simbiozi ar sēnēm Latvijas divdīgļlapjiem. No 766 pētītajām sugām mikoriza atrasta 491 sugai [5].

Nozīmīgi ir A. Apiņa veiktie sūnu pētījumi. Viņš apstrādājis Usmas ezera, Tomes pagasta un Igaunijas sūnu materiālus. Strādājot kopā ar studentiem, 80 aknu un 320 lapu sūnām dabiskās augtenēs atradis raksturīgus pH intervālus, kas deva iespēju sūnām iedalīt 13 grupās. Izplatītākās sugas var noderēt par augsnes virskārtas skābuma indikatoriem. Kaļķu satura raksturošanai sūnu augtenēs izstrādāts kaļķa indekss, kas ļauj raksturot sugas precīzāk nekā līdz šim [5].

Moricsalā veiktajos pētījumos, nosakot augsnes skābumu, atrasts raksturīgs sadalījums dažādās augu sabiedrībās.

Plaši sistemātiski un ekoloģiski pētījumi veikti Latvijas ezeros ar ezerriekstu. Atklāta šī auga dīgstu jutība pret alkalisku vidi, kas ir viens no vissvarīgākajiem cēloņiem ezerrieksta izzušanai ezeros. Šis darbs pēc izstrādāšanas guva augstu novērtējumu. Savā atsauksmē par šo darbu prof. K. Ābele, prof. N. Malta un doc. A. Zāmelis raksta: "Darbs ir nozīmīgs ar to, ka eksperimentāli noskaidrota ģeogrāfiskā ziņā svarīgas augu sugas attīstība un ar to sniegtas vērtīgas atziņas autoekoloģijā. Ņemot vērā teikto, komisija ieteic Matemātikas un dabaszinātņu fakultātei pieņemt iesniegto darbu par habilitācijas darbu pie Augu fizioloģijas un anatomijas katedras."

Darbu publicēja, un 1940. gadā A. Apinis saņēma Profesiju kameras balvu.

Kopā ar brālēnu Arturu Apini pētījis arī Maizezera dūņu ārstnieciskās īpašības [4].

1942.–1943. gadā A. Apinis komandējumā strādā Vācijā, augu šķiedru pētīšanas institūtā, pētot linu lūksnes šķiedru bioloģiju un bioķīmiju; apmeklē arī Botānikas institūtu un Botānisko dārzu Berlīnē [6].

Pēc Otrā pasaules kara A. Apinis ir štata profesors Baltijas Universitātē Hamburgā, kur lasa vairākus speciālos kursus. 1948. gadā A. Apinis pāriet darbā uz Notingemas Universitāti un iesaistās dažādos zinātniskos pētījumos. Šajā augstskolā

A. Apinis iegūst arī filozofijas doktora grādu. Strādājot Noringemas Universitātē, A. Apinis publicēja daudzus darbus, sevišķi par augsnes sēnēm un sēņu ekoloģiju [3].

Interesanti atzīmēt, ka angļi A. Apini uzskata par savu mikologu. Par to liecina tas, ka viņa biogrāfija iekļauta grāmatā par Anglijas mikologiem [1]. A. Apiņa vārdā nosaukta arī viena zinātnē jaunaprakstīta sēņu ģints: Apinisia [3].

A. Apiņa publikāciju saraksts

- Apinis A. 1929. Untersuchungen über die in Lettland gefundenen Saprolegniaceen nebst Bemerkungen über einige andere Wasserpilze. *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, 4 (1/3), S. 206–216.
- Apinis A. 1929. *Pētījumi par Latvijas algu sēnēm* (diplomdarbs).
- Apinis A. 1933. Fertilization of Oospheres by Planogametes in Saprolegniaceae. (Preliminary Note). Oosfēras apaugļošana ar planogamētām Saprolegniaceae dzimtā. (Iepriekšējs ziņojums.) *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, 8 (1/3), 103.–111. lpp.
- Apinis Arv. and Diogucs A. M. 1933. Data on the Ecology of Bryophytes. I. Acidity of the Substrata of Hepaticae. Materiāli sūnu ekoloģijai I. Aknu sūnu substrāta aciditāte. *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, VIII (1/3), 1.–19. lpp.
- Apinis A. and Lācis L. 1934/35. (1936) Data on the Ecology of Bryophytes II Acidity of the Substrata of Musci. Materiāli sūnu oikoloģijai. II. Lapu sūnu substrātu aciditāte. *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, IX/X, 1.–100. lpp.
- Apinis Arv. and Diogucs A. M. 1935. *Mosses of the parish Tome*.
- Apinis Arv. 1936. Ezerrieksts. *Daba un Zinātne*, Nr. 1, 12. –17. lpp.
- Apinis A. 1936. Ezerrieksts Klaucānu ezerā. *Trapa natans* L., tā augtenes apstākļi un šī auga likteņa īss apskats. Rīga: Izglītības min. Skolu muzejs, 1.–27. lpp.
- Apinis Arv. 1938. On the Dependence of Distribution of Mosses on the Acidity of the Substratum. *Acta Biologica Latvica*, VII. Rīga. *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti*, VII, 71.–88. lpp.
- Apinis Arv. 1939. Data on the Ecology of Bryophytes III. The Significance of Hydrogen – Ion Concentration on Germination of Spores and Development of some Mosses. Materiāli sūnu oikoloģijai. III. Vides pH ietekme sūnu sporu dīgšanā un sūnaugu attīstībā. *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, XI/XII, 1.–21. lpp.
- Apinis Arv. 1940. Pētījumi *Trapa* L. ekoloģijā. I. daļa. Auga sistemātiskā piederība, vēsture un izplatība, kā arī augšanas apstākļi Latvijā. (Referats.) *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, XIII (1/3), 1.–4. lpp.
- Apinis Arv. 1940. Pētījumi *Trapa* L. ekoloģijā. II. daļa. Augļu dīgšanas un attīstības nosacījumi. (Referats.) *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, XIII (1/3), 4.–6. lpp.
- Apinis Arv. 1940. Untersuchungen über die Ökologie der *Trapa* L. I. Teil. Systematische Zugehörigkeit, Geschichte, Standortsverhältnisse und die Verbreitung der Pflanze in Lettland. *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, XIII (1/3), S. 7–83.
- Apinis Arv. 1940. Untersuchungen über die Ökologie der *Trapa* L. II. Teil. Bedingungen der Keimung und Entwicklung der Pflanze. *Acta Horti Bot. Univ. Latv.*, XIII (1/3), S. 84–145.
- Apinis A. 1941. *Koku un krūmu mikoriza*. M. S. (ar kopsav. angļu val.)
- Apinis A. 1942. *Eine biologische Kolonisierungsmethode der Flachsfasers*. M. S. (vācu un latv. val.)
- Apinis A. 1943. *Eine neue technische Tauröste zur Gewinnung von Bastfasern*. M. S.
- Apinis A., Lüdtkke M. 1944. Untersuchungen über das Quetschen feuchter Flachsstengel. *Die Bastfaser*, H. 5/6, S. 45–48 (vācu val.).
- Apinis A., Lüdtkke M. 1944. Über die Wasseraufnahme und -abgabe verschieden behandelter Flachsstengel. *Die Bastfaser*, H. 7/8, S. 37–40. Sorau. (vācu val.)

- Apinis Arvīds. 1946. Über die Bestimmung der antibiotischen Eigenschaften der Mikroorganismen. *Contributions of Baltic Univ.*, Nr. 2, S. 1–10. Hamburg. Kopsav. arī angļu val.
- Apinis A. 1953. *Distribution, classification and biology of certain soil inhabiting fungi*. Ph. D. Theses. Nottingham.
- Apinis A. (ar C. G. C. Chesters un M. Turner). January 1956. Studies of the decomposition of seaweeds and seaweed products by microorganisms. *Proceedings of the Linnean Society of London*, Session 166, 153–154, Pts. 1 & 2, pp. 87–97.
- Apinis A. (ar C. G. C. Chesters un M. Turner). 1957. Decomposition of *Laminaria* by Microorganisms. *Proceedings of the Second International Seaweed Symposium Trondheim*, pp. 141–144.
- Apinis A. 1958. Excursion Note. *Angewandte Pflanzensoziologie*, H. 15, pp. 179–180. Stolzenau/Weser (angļu val.).
- Apinis A. 1958. Distribution of microfungi in soil profiles of certain alluvial grasslands. Bericht über das Internationale Symposium Pflanzensoziologie – Bodenkunde vom 18. bis 22.9.56 in Stolzenau/Weser. *Angewandte Pflanzensoziologie*, H. 15, S. 83–90 (angļu val. ar vācu kopsav.).
- Apinis A. 1959. *Mapping Vegetation*. Nature Lond. 184.
- Apinis A. E. 1960. *Über das Vorkommen niederer Pilze in alluvialen Böden bestimmter Pflanzengesellschaften*. 8 S.
- Apinis A. E. 1962, publ. 1963. Occurrence of thermophilous microfungi in certain alluvial soils near Nottingham. *Nova Hedwigia*, 5 (1–2), pp. 57–58, 4 pls (28 figs).
- Apinis A. 1963. Occurrence of thermophilous microfungi in certain alluvial soils near Nottingham. *Nova Hedwigia*, 5, pp. 57–78.
- Apinis A. E. 1963. *Thermophilous fungi of coastal grasslands*. *Soil Organisms*. Ed. J. Doeksen & J. van der Drift.
- Apinis A. E. 1964. On fungi isolated from soils and *Ammophila* debris (Appendix to the Fungi of the Isle of Rhum). *Kew Bulletin*, 19, pp. 127–131.
- Apinis A. E. 1964. Revision of British Gymnoascaceae. *Mycological Papers*, 96, pp. 1–56, 3 pls, 11 figs.
- Apinis A. E. (ar C. G. C. Chesters). 1964. Ascomycetes of some salt marshes and sand dunes. *Trans. Brit. Mycol. Soc.*, 47, pp. 419–435.
- Apinis A. E. 1964. Concerning the occurrence of Phycomycetes in alluvial soils of certain pastures, marshes and swamps [of Trent Valley]. *Nova Hedwigia*, 8 (1–2), pp. 103–126, 1 fig., 4 tables.
- Apinis A. E., Charles Geddes Coull Chesters. 1964. *Ascomycetes of some salt marshes and salt dunes*. 17 lapas.
- Apinis A. E. 1965. Thermophile Mikroorganismen in einigen dauergrünland-gesellschaften. *Biosozologie*, X (x), pp. 290–303, 6 graphs, 3 tables.
- Apinis A. E. 1965. A new thermophilous *Coprinus* species from coastal grasslands. *Transactions of the British Mycological Society*, 48 (4), pp. 653–656, 1 fig.
- Apinis A. E. 1966. A new thermophilous *Coprinus* species from coastal grasslands. *Trans. Brit. Mycol. Soc.*
- Apinis A., Eggins B. O. W. 1966. *Thermomyces ibadanensis* sp. nov. from oil palm kernel attacks in Nigeria. *Trans. Mycol. Soc.*, 49.
- Apinis A. E. 1967. *Dactylomycetes and Thermoascus*. *Transactions of the British Mycological Society*, 50, pp. 573–582, 2 figs.
- Apinis A. 1967. *Pflanzensoziologie und Mikrobiologie. Review of all the relevant literature*. Ekscerpta Botanika.
- Apinis A. E.; Pugh, G. J. F. 1967. Thermophilous fungi of birds' nests. *Mycopathologia et Mycologia Applicata*, 33, pp. 1–9.
- Apinis A. E. (ar S. K. Mulinge) 1969. Occurrence of thermophilous fungi in stored moist barley grain. *Transactions of the British Mycological Society*, 53, pp. 361–370.

- Apinis A. E. 1970. Concerning Rollandina. *Transactions of the British Mycological Society*, 55 (3), pp. 499–502.
- Apinis A. E.; Clark B. M. 1974. *Neoxenophila foetida* gen. et sp. nov., a new keratinophilic ascomycete. *Transactions of the British Mycological Society*, 63, pp. 261–265, 1 fig.
- Apinis A. E.; Rees R. G. 1976. An undescribed keratinophilic fungus from southern Queensland. *Transactions of the British Mycological Society*, 67 (3), pp. 522–524, 1 fig.

VĒRES

1. *Brief Biographies of British Mycologists*. Compiled by Goffrey C. Ainsworth. Edited by John Webster and David Moore British Mycological Society. 1996.
2. *Latvju Enciklopēdija*, I sēj. 1950–1951. Stokholma, 65. lpp.
3. Paegle J. Zinātnieks un baznīcas darbinieks prof. Dr. A. Apinis [sakarā ar 65. dzimšanas dienu]. *Londonas Avīze*, 1972, 16. jūn.
4. Vaivode E. T. Arturs Apinis un dabas mācība. *Laikmets un personība*, 8. sēj. Rīga, 2006, 157.–179. lpp.
5. *Zinātne tēvzemei divdesmit gados 1918–1938*. Rīga, Latvijas Universitāte, 1938.
6. LVVA, 7427. f., 13. apr., 68. l.

Summary

Arvīds Apinis (1907–1979) studied at University of Latvia in 1929s and 1930s; subsequently (until 1944), he was a member of teaching staff. In the autumn of 1944 he emigrated. After World War II, A. Apinis became a member of teaching staff of the Baltic University in Hamburg; later in England at University of Nottingham. He mainly studied fungi (in 1920s – aquatic fungi), in 1930s – mosses and water chestnut.

Keywords: *Apinis as a mycologist in Latvia and United Kingdom.*

F. E. Štolla sēņu akvareļi LU Botānikas muzejā *Water-colour paintings of fungi by F. E. Stoll at the University of Latvia Botanical museum*

Edgars Vimba, Irēna Berga

LU Botānikas muzejs

Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1586

E-pasts: evimba@lanet.lv; berga@lanet.lv

Ferdinands Erdmans Štolls (1874–1966) pagājušā gadsimta 20. un 30. gados pētīja Latvijas sēnes. Atrastās sēnes fotografēja un zīmēja. Šo sēņu akvareļzīmējumi un fotogrāfijas glabājas Latvijas Universitātes Botānikas muzejā. Šajā akvareļzīmējumu kolekcijā redzamas 703 sēņu sugas.

Atslēgvārdi: F. E. Štolls, Latvijas sēnes, Štolla sēņu akvareļzīmējumi.

20. gadsimta 20. un 30. gados Latvijā baltvācu mikologs autodidakts Ferdinands Erdmans Štolls pētīja makroskopiskās, galvenokārt cepurīšu, sēnes. Par to uzrakstītas vairākas zinātniskas publikācijas, no Garcieņa apkārtnes aprakstīta pat zinātnei jauna sēņu suga – kāpu tintene (*Coprinus dunarum* Stoll). Nosaukums *Coprinus dunarum* tagad ir norakstīts sinonīmos, bet kāpās atrodama suga atzīta par piederīgu *Coprinopsis* ģints sugai *Coprinopsis atramentaria* [1]. F. E. Štolls bija Rīgas Dabaspētnieku biedrības konservators un savas darbības sākumā galvenokārt pētīja putnus. Vēl tagad Latvijas Dabas muzeja fondos glabājas daudzi F. E. Štolla izgatavoti putnu izbāzeņi.

Pētot sēnes, F. E. Štolls nevāca pētīto sēņu herbāriju, bet, būdams lielisks zīmētājs, zīmēja šīs sēnes ar akvareļu krāsām. Šos zīmējumus papildināja dati par sēņu atrašanās vietu un laiku, kā arī ziņas par sporām, askiem un bazīdijām. Kolekcijā atrodamas arī daudzas sēņu fotogrāfijas.

Kad vācu tautības iedzīvotāji 30. gadu beigās brauca uz Vāciju, F. E. Štolls uzkrāto sēņu akvareļu zīmējumu kolekciju aizveda līdzi.

Pēc Otrā pasaules kara F. E. Štolls ar vienu meitu nonāca toreizējā Vācijas Federatīvajā Republikā, bet otra meita Katarina Bikericha-Štolla ar vīru nokļuva Vācijas Demokrātiskajā Republikā, kur Potsdamā strādāja par sēņu inspektori (*Pilzsacheverständige*). Pie viņas arī glabājās tēva Latvijas sēņu akvareļu zīmējumi. Vēlāk šajā akvareļu kolekcijā nonāca arī F. E. Štolla radītie tādu sēņu akvareļu zīmējumi, kas bija atrastas Vācijā u.c. Šie akvareļi zīmēti pēc Otrā pasaules kara.

Šo rindiņu autors Eiropas mikologu VI kongresā 1966. gada rudenī Polijā sastapās ar Katarinu Bikerichu-Štollu un 1967. gadā tika ielūgts viesos pie viņas Potsdamā. Šajā viesošanās reizē bija iespēja iepazīties arī ar bagāto un interesanto

sēņu akvareļu zīmējumu kolekciju. Jau toreiz K. Bikericha-Štolla teica, ka, pēc viņas domām, šai kolekcijai vajadzētu nonākt atpakaļ Latvijā.

Par šo jautājumu sarunas atsākās pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas. Pēc attiecīgo formalitāšu nokārtošanas F. E. Štolla sēņu akvareļu zīmējumu kolekcija 1998. gadā nonāca LU Botānikas muzejā.

Šajā kolekcijā uz 1287 lapām ir 1119 sēņu zīmējumi un 168 fotoattēli. Kolekcija ir ļoti vērtīgs izziņas materiāls Latvijas sēņu pētniekiem, jo tajā ir dati par sēņu atradnēm, to augšanas laikiem un arī morfoloģiju.

1999. gadā Latvijas Dabas muzejs nevarēja sarīkot tradicionālo sēņu izstādi, jo vasaras beigās un rudenī bija liels sausums. Mežos sēņu gluži vienkārši nebija. Tad nolēma muzejā sarīkot F. E. Štolla sēņu akvareļu zīmējumu izstādi. Tajā plašākai publikai parādīja apmēram pusotra simta lapu. Šo izstādi apmeklēja arī kādreizējais F. E. Štolla skolnieks *Dr. iur.* Andrejs Dītrihs Lēbers. Viņš izteica vēlēšanos sponsorēt izdevumu, kurā atsevišķā grāmatā būtu redzami F. E. Štolla zīmētie sēņu akvareļi. Tas arī tika izdarīts, un 2001. gadā lasītāji saņēma grāmatu "Latvijas sēnes", kurā bija iespiestas 158 akvareļu kolekcijas lapas ar sēņu attēliem [3].

Tālāk seko muzejā kolekcijā redzamo sēņu sugu saraksts. Sarakstā minētas 703 sēņu sugas. Tajā lietoti šādi saīsinājumi: a – akvareļu zīmējumu lapas un to skaits; f – fotogrāfijas un to skaits; * – sēne zīmēta vai fotografēta no Latvijas materiāla; ** – sēne zīmēta vai fotografēta no Igaunijas materiāla; *** – sēņu attēli no kāda cita materiāla. Dažiem attēliem nav norādīts sēnes nosaukums. Šīs sēnes atrodamas saraksta beigās kā sēnes "Bez nosaukuma" līdz ar norādi, kuras ģints vāciņos tās būtu meklējamās.

Fridriha Erdmana Štolla oriģinālu sēņu akvareļu kolekcijas saraksts

1. <i>Aleuria aurantiaca</i> 1a*	21. <i>Bolbitius vitellinus</i> 1a*
2. <i>Aleuria rutilans</i> 1a*	22. <i>Boletus badius</i> 3a 1f *
3. <i>Amanita excelsa</i> 1a*	23. <i>Boletus bovinus</i> 1a 2f *
4. <i>Amanita mappa</i> 5a 1f *	24. <i>Boletus bovinus</i> und <i>Gomphidius roseus</i> 2a* (sk. pie <i>Gomphidius</i>)
5. <i>Amanita muscaria</i> 1a 1f *	25. <i>Boletus castaneus</i> 2a*
6. <i>Amanita muscaria</i> var. <i>umbrina</i> 1a*	26. <i>Boletus chrysenteron</i> 3a 1f* ***
7. <i>Amanita pantherina</i> 5a 1f *	27. <i>Boletus cyanescens</i> 2a 1f * **
8. <i>Amanita phalloides</i> 1a 1f * **	28. <i>Boletus duriusculus</i> 2a*
9. <i>Amanita porphyria</i> 1a*	29. <i>Boletus edulis</i> 4a 1f * ***
10. <i>Amanita rubescens</i> 3a 1f * ***	30. <i>Boletus elegans</i> 3a 1f * ***
11. <i>Amanita spissa</i> 1a*	31. <i>Boletus erythropus</i> 1a*
12. <i>Amanita vaginata</i> 4a 1f * **	32. <i>Boletus felleus</i> 2a*
13. <i>Amanita valida</i> 1a*	33. <i>Boletus flavidus</i> 3a 2f * ***
14. <i>Amanita virosa</i> 2a 1f * ***	34. <i>Boletus granulatus</i> 2a*
15. <i>Amanitopsis plumbea</i> var. <i>fulva</i> 1a*	35. <i>Boletus impolitus</i> 1a***
16. <i>Amanitopsis strangulata</i> 1a***	36. <i>Boletus luridus</i> 5a 2f * **
17. <i>Amillariella mellea</i> 1a*	37. <i>Boletus luteus</i> 1a*
18. <i>Auricularia mesenterica</i> 1a 1f *	38. <i>Boletus miniatorporus</i> 4a 1f * ***
19. <i>Bolbitius fragilis</i> 1a*	39. <i>Boletus parasiticus</i> 4a 2f *
20. <i>Bolbitius titubans</i> 1a*	

40. *Boletus piperatus* 1a*
41. *Boletus radicans* 4a*
42. *Boletus rufus* 3a 1f * **
43. *Boletus satanas* 3a **
44. *Boletus scaber* 8a * ***
45. *Boletus subtomentosus* 2a 1f*
46. *Boletus variegatus* 3a* ***
47. *Boletus versicolor* 2a* 1f *
48. *Boletus viscidus* 1a*
49. *Bovista hungarica* 1a ***
50. *Bovista nigricans* 1a*
51. *Bovista plumbea* 1a*
52. *Calocera cornea* 1a*
53. *Calocera palmate* 1a*
54. *Calodon aurantiacus* 1a* (sk. pie *Hydnum*)
55. *Calodon suaveolens* 1a* (sk. pie *Hydnum*)
56. *Calvatia hungarica* 1a* (sk. pie *Lycoperdon*)
57. *Camarophyllus nemorosus* 1a*
58. *Camarophyllus niveus* 1a*
59. *Camarophyllus pratensis* 1a*
60. *Cantharellus aurantiacus* 2a*
61. *Cantharellus aurantiacus* var. *C. quilhelmi* sp. nov. 1a*
62. *Cantharellus cibarius* 1a 1f* **
63. *Cantharellus cinerascens* 1a*
64. *Cantharellus clavatus* 1a 1f*
65. *Cantharellus umbonatus* 1a*
66. *Clavaria argillacea* 2a 1f*
67. *Clavaria botrytis* 1a* (sk. pie *Ramaria*)
68. *Clavaria condensate* 1a*
69. *Clavaria fistulosa* 1a*
70. *Clavaria gracilis* 2a 1f*
71. *Clavaria ligula* 1a 1f*
72. *Clavaria purpurea* 1a*
73. *Clavaria* sp. 1a*
74. *Clavaria* sp. div. 1a***
75. *Clavaria stricta* 2a*
76. *Clavaria vermiculata* 1a*
77. *Clavariella abietina* 1a*
78. *Clavariella palmate* 1a*
79. *Clitocybe arenaria* 1a*
80. *Clitocybe brumalis* 1a*
81. *Clitocybe candicans* 2a*
82. *Clitocybe candida* 1a*
83. *Clitocybe cerussata* 1a*
84. *Clitocybe catinus* 1a*
85. *Clitocybe clavipes* 2a*
86. *Clitocybe dealbata* 1a*
87. *Clitocybe diatrete* 1a*
88. *Clitocybe expollens* 1a*
89. *Clitocybe gilva* 2a*
90. *Clitocybe grunata* 1a***
91. *Clitocybe infundibuliformis* 1a*
92. *Clitocybe inversa* 2a*
93. *Clitocybe laccata f. amethystina* 1a* (sk. pie *Laccaria*)
94. *Clitocybe laccata f. tortilis* 1a* (sk. pie *Laccaria*)
95. *Clitocybe mellea* 1a* (sk. pie *Armillariella*); 1f *
96. *Clitocybe nebularis* 2a*
97. *Clitocybe odora* 1a 1f *
98. *Clitocybe rivulosa* 1a*
99. *Clitocybe squamulosa* 1a*
100. *Clitocybe suaveolens* 1a*
101. *Clitocybe vibecina* 2a*
102. *Collybia asema* 2a 1f*
103. *Collybia butyracea* 2a*
104. *Collybia cirrhata* 1a*
105. *Collybia conigena* 1a*
106. *Collybia distorta* 1a*
107. *Collybia dryophila* 1a*
108. *Collybia esculenta* 1a*
109. *Collybia incognita* 1f*
110. *Collybia maculata* 2a*
111. *Collybia myosurus* 1a*
112. *Collybia platyphylla* 3a 1f*
113. *Collybia proluxa* 1a*
114. *Collybia protracta* 1a*
115. *Collybia radicata* 1a*
116. *Collybia* sp. 3a*
117. *Collybia velutipes* 3a 1f*
118. *Coprinellus crenotus* 2a* (sk. pie *Coprinus*)
119. *Coprinellus impatiens* 1a* (sk. pie *Coprinus*)
120. *Coprinellus plicatilis* 1a* (sk. pie *Coprinus*)
121. *Coprinus atramentarius* 2a 1f*
122. *Coprinus comatus* 1f *
123. *Coprinus dunarum* 3a 2f*
124. *Coprinus extinctorius* 1a 2f*
125. *Coprinus fimetarius* 1a*
126. *Coprinus lagopus* 1a*
127. *Coprinus micaceus* 2a*
128. *Coprinus niveus* 1a*
129. *Coprinus porcellanus* 1a*
130. *Coprinus sterguilinus* 1a*
131. *Coprinus stercorarius* 1a*
132. *Cordyceps militaris* 1a 1f *
133. *Corticium evolvens* 1a*
134. *Corticium lacteum* 1a*
135. *Coryne sarcoides* 1a*
136. *Cratarellus cornucopioides* 2a 1f *
137. *Cratarellus lutescens* 4a 1f *
138. *Crepidotus applanatus* 1a*
139. *Crepidotus depluens* 1a*

140. *Crepidotus mollis* 1a*
141. *Crepidotus proboscideus* 1a*
142. *Crepidotus variabilis* 1a*
143. *Crucibulum vulgare* 1a*
144. *Cudonia circinans* 1a 1f *
145. *Cyathus olla* 1a*
146. *Cyathus striatus* 1a*
147. *Cytidia rutilans* 1a*
148. *Daedalea quercina* 1a 2f * **
149. *Daedalea unicolor* 1a 1f *
150. *Dermocybe anthracina* 1a*
151. *Dermocybe azurea* 1a*
152. *Dermocybe cinnamomea* 1a*
153. *Dermocybe malicoria* 1a*
154. *Dermocybe (Cortinarius) raphanoides* 1a*
155. *Dermocybe sanguinea* 1a*
156. *Dictyolus umbonatus* 1a*
157. *Discina perlata* 2a*
158. *Discina* sp. 1a*
159. *Discina venosa* 2a*
160. *Dryodon coralloides* 1a 2f *
161. *Eccilia griseorubella* 1a* (sk. pie Entoloma)
162. *Entoloma clypeatum* 1a*
163. *Entoloma costatum* 1a*
164. *Entoloma helodes* 1a*
165. *Entoloma Krombholzii* 1a*
166. *Entoloma nitidum* 1a*
167. *Entoloma pluteoides* 1a*
168. *Entoloma prunuloides* 1a*
169. *Entoloma scabiosum* 1a*
170. *Entoloma sericeum* 1a*
171. *Exidia cartilaginea* 1a* (sk. pie Cytidia)
172. *Exidia glandulosa* 1a* (sk. pie Cytidia)
173. *Exidia recisa* 2a* (sk. pie Cytidia)
174. *Fistulina hepatica* 1a*
175. *Flammulaceae* 1a*
176. *Flammula carbonaria* 1a*
177. *Flammula comitans* 1a*
178. *Flammula hybrida* 1a*
179. *Flammula liquiritiae* 2a*
180. *Flammula sapinea* 1a*
181. *Flammula spumosa* 3a 1f *
182. *Fomes annosus* 2a*
183. *Fomes applanatus* 1a*
184. *Fomes fomentarius* 1a 1f *
185. *Fomes fuliginosus* 1a 1f *
186. *Fomes igniarius* 1a*
187. *Fomes lucidus* 2a **
188. *Fomes pinicola* 1a*
189. *Fomes resinosus* 1a*
190. *Fomes ribis* 1a*
191. *Fomes roseus* 1a*
192. *Fomes roseus* *Poria incarnata* var *alba* ? 2a*
193. *Fomes salicinus* 2a*
194. *Galera lateritia* 1a*
195. *Galera mycenopsis* 2a 1f *
196. *Galera* sp. 1a*
197. *Galera tenera* 1a*
198. *Geaster ambiguus* 1a*
199. *Geaster Bryantii* 2a 1f*
200. *Geaster coronatus* 2a*
201. *Geaster fimbriatus* 3a* **
202. *Geaster limbatus* 3a 1f *
203. *Geaster minimus* 1a*
204. *Geaster pectinatus* 1a*
205. *Geaster rufescens* 1a*
206. *Geoglossum hirsutum* 1a*
207. *Geoglossum* sp. 1a*
208. *Geopyxis ammophila* 3a*
209. *Geopyxis carbonaria* 2a*
210. *Geopyxis cupularis* 1a*
211. *Geopyxis* sp. 1a*
212. *Gloeopeniophora incarnata* 1a*
213. *Globaria bovista* 1a*
214. *Globaria furfuracea* 1a*
215. *Globaria pusilla* 1a*
216. *Gomphidius glutinosus* 3a*
217. *Gomphidius roseus* 2a*
218. *Gomphidius viscidus* 2a*
219. *Gymnosporangium juniperinum* 1a*
220. *Gyrocephalus rufus* 4a 1f *
221. *Gyrodont rubescens* 6a 1f * **
222. *Gyromitra esculenta* 2a 1f *
223. *Gyromitra gigas* 1a 1f *
224. *Hebeloma claviceps* 1a*
225. *Hebeloma crustuliniforme* 1a*
226. *Hebeloma fastibile* 1a*
227. *Hebeloma mesophaeum* 1a*
228. *Hebeloma strophosum* 1a*
229. *Helvella albipes* 1a***
230. *Helvella crispa* 2a*
231. *Helvella elastica* 3a 3f *
232. *Helvella infula* 4a 1f *
233. *Helvella lacunosa* 2a*
234. *Humaria* sp. 1a*
235. *Hydnum aurantiacum* 2a*
236. *Hydnum caeruleum* 1a 1f *
237. *Hydnum cirrhatum* 1a*
238. *Hydnum cyathiforme* 1a*
239. *Hydnum ferrugineum* 4a*
240. *Hydnum fragile* 1a*
241. *Hydnum laeticolor* 1a*
242. *Hydnum melaleucum* 2a*
243. *Hydnum pinastris* 1a*

244. *Hydnum repandum* 2a*
 245. *Hydnum Schiedermayeri* 1a 1f *
 246. *Hydnum* sp. 2a*
 247. *Hydnum spadiceum* 1a*
 248. *Hydnum squamosum* 1a*
 249. *Hydnum versipelle* 1a*
 250. *Hydnum zonatus* 1a*
 251. *Hydrocybe angulosa* 2a*
 252. *Hydrocybe Krombolzii* 1a*
 253. *Hydrocybe rigens* 1a*
 254. *Hydrocybe ceracea* 1a*
 255. *Hydrocybe coccineus* 1a*
 256. *Hydrocybe conicus* 1a*
 257. *Hydrocybe intermedius* 1a*
 258. *Hydrocybe miniata* 1a*
 259. *Hydrocybe obrussea* 1a*
 260. *Hygrophorus carpineus* 1a*
 261. *Hygrophorus conicus* 1f*
 262. *Hygrophorus niveus* 1a*
 263. *Hymenochaete tabacina* 2a*
 264. *Hypholoma Candolleianum* 5a*
 265. *Hypholoma capnoides* 1a*
 266. *Hypholoma epixanthum* 2a*
 267. *Hypholoma fasciculare* 3a 1f *
 268. *Hypholoma hydrophilina* 1a*
 269. *Hypholoma lacrimabundum* 3a*
 270. *Hypholoma* sp. 1a*
 271. *Hypholoma sublateralium* 1a 1f *
 272. *Inocybe Bongardii* 1a**
 273. *Inocybe carpta* 1a*
 274. *Inocybe descirra* 1a*
 275. *Inocybe fastigiata* 3a*
 276. *Inocybe geophylla* 3a*
 277. *Inocybe hiulca* 1a*
 278. *Inocybe incarnata* 1a*
 279. *Inocybe lacera* 1a 1f *
 280. *Inocybe lanuginose* 1a*
 281. *Inocybe maritima* 1a*
 282. *Inocybe obscura* 1a*
 283. *Inocybe Patouillardii* 2a**
 284. *Inocybe relicina* 1a*
 285. *Inocybe rimosa* 1a*
 286. *Inocybe sambucina* 2a 2f *
 287. *Inocybe* sp. 4a*
 288. *Inocybe umbrina* 1a*
 289. *Inoloma argentatum* 1a*
 290. *Inoloma bolare* 2a*
 291. *Inoloma hircinum* 1a*
 292. *Inoloma malachium* 1a*
 293. *Inoloma traganum* 1a*
 294. *Inoloma violaceum* 2a*
 295. *Irpex canescens* 1a 1f *
 296. *Irpex fuscoviolaceus* 2a*
 297. *Irpex lacteus* 2a*
 298. *Irpex obliquus* 1a*
 299. *Lachnea hemisphaerica* 1a 1f *
 300. *Lachnea miniata* 1a*
 301. *Lachnea scutellata* 1a*
 302. *Lactarius acris* 1a*
 303. *Lactarius aurantiacus* 2a 1f*
 304. *Lactarius camphoratus* 3a*
 305. *Lactarius cilicioides* 1a*
 306. *Lactarius cocos* 1a*
 307. *Lactarius cyathula* 3a*
 308. *Lactarius cyathulus* 1a*
 309. *Lactarius deliciosus* 1a*
 310. *Lactarius flexuosus* 3a* **
 311. *Lactarius fuliginosus* 2a*
 312. *Lactarius glyciosmus* 2a*
 313. *Lactarius helvus* 6a* ***
 314. *Lactarius hysginus* 1a*
 315. *Lactarius ichoratus* 1a*
 316. *Lactarius insuleus* 1a*
 317. *Lactarius lignyotus* 1a*
 318. *Lactarius lilacinus* 1a*
 319. *Lactarius luridus* 2a*
 320. *Lactarius mitissimus* 2a*
 321. *Lactarius musteus* 3a*
 322. *Lactarius piperatus* 2a*
 323. *Lactarius pyrogalus* 2a*
 324. *Lactarius quietus* 4a*
 325. *Lactarius resimus* 1a*
 326. *Lactarius rufus* 1a 1f * (sk. pie Clytocybe)
 327. *Lactarius scrobiculatus* 1a 1f *
 328. *Lactarius seriffuus* 2a* ***
 329. *Lactarius* sp. div. 1a***
 330. *Lactarius subdulcis* 2a*
 331. *Lactarius tomentosus* 1a***
 332. *Lactarius torminosus* 4a 1f*
 333. *Lactarius trivialis* 5a*
 334. *Lactarius umbrinus* 1a*
 335. *Lactarius uvidus* 1a*
 336. *Lactarius vellerea* 2a**
 337. *Lactarius vietus* 4a 1f *
 338. *Lactarius volemus* 1a*
 339. *Lactarius zonarius* 3a 1f *
 340. *Lentinus cyathiformis* 1a*
 341. *Lentinus lepideus* 3a **
 342. *Lentinus omphalodes* 1a*
 343. *Lentinus suavissimus* 1a*
 344. *Lentinus ursinus* 1a*
 345. *Lenzites abietina* 1a*
 346. *Lenzites albida* 1a*
 347. *Lenzites betulina* 1a 1f *

348. *Lenzites tricolor* 1a*
349. *Lepiota acutesguamosa* 2a
350. *Lepiota amianthina* 1a 1f *
351. *Lepiota Boudieri* 1a*
352. *Lepiota carcharius* 1a*
353. *Lepiota cinnabarina* 1a*
354. *Lepiota clypeolaria* 2a*
355. *Lepiota cristata* 1a*
356. *Lepiota excoriata* 1a**
357. *Lepiota felina* 1a*
358. *Lepiota Forquignoni* 1a 1f *
359. *Lepiota granulosa* 1a*
360. *Lepiota meleagris* 2a*
361. *Lepiota procera* 1a 2f *
362. *Lepiota rhacodes* 3a* **
363. *Leptonia chalybaea* 1a*
364. *Leptonia lampropus* 1a*
365. *Leptonia serrulata* 1a*
366. *Leptonia* sp. 1a*
367. *Limacium agathosmum* 1a*
    Lestia gelatiosa 1a*
368. *Limacium hypothejum* 1a*
369. *Limacium Queletii* 1a*
370. *Lycogala epidendrum* 1a*
371. *Lycoperdon caelatum* 2a 2f *
372. *Lycoperdon depressum* 1a*
373. *Lycoperdon echinatum* 1a*
374. *Lycoperdon furfuraceum* 1a*
375. *Lycoperdon fuscum* 1a*
376. *Lycoperdon gemmatum* 3a*
377. *Lycoperdon molle* 1a*
378. *Lycoperdon papillatum* 2a 1f *
379. *Lycoperdon piriforme* 4a 1f *
380. *Lycoperdon plumbea*
381. *Lycoperdon saccatum* 5a 2f *
382. *Lycoperdon spadiceum* 1a*
383. *Lycoperdon umbrinum* 1a*
384. *Lycoperdon uteriforme* 1a*
385. *Macropodia macropus* 1a*
386. *Marasmius alliatus* 1a*
387. *Marasmius caryophylleus* 2a*
388. *Marasmius cohaerans* 1a*
389. *Marasmius confluens* 2a*
390. *Marasmius graminum* 1a*
391. *Marasmius ingratus* 1a*
392. *Marasmius perforans* 1a*
393. *Marasmius peronatus* 2a*
394. *Marasmius ramealis* 1a*
395. *Marasmius rotula* 1a*
396. *Marasmius* sp. 1a*
397. *Marasmius terginus* 1a*
398. *Melanogaster ambiguus* 1a*
399. *Merulius aureus* 1a*
400. *Merulius lacrimans* 1f *
401. *Merulius tremellosus* 1a 1f *
402. *Mitrulea paludosa* 1a*
403. *Morchella conica* 1a 2f *
404. *Morchella crassipes* 2a*
405. *Morchella elata* 1a*
406. *Morchella esculenta* 2a 2f *
407. *Morchella rimosipes* 1a*
408. *Mycena alcalina* 1a*
409. *Mycena citrinella* 1a*
410. *Mycena epipterygia* 1a*
411. *Mycena galericulata* 1a 1f *
412. *Mycena inclinata* 1a*
413. *Mycena leptocephala* 1a*
414. *Mycena lineata* 1a*
415. *Mycena metata* 1a*
416. *Mycena pura* 2a*
417. *Mycena rubromarginata* 1a*
418. *Mycena rugosa* 1a*
419. *Mycena sanguinolenta* 2a*
420. *Mycena* sp. 2a*
421. *Mycena vitilis* 1a*
422. *Mycena zephirus* 1a*
423. *Myxacium collinatum* 1a*
424. *Myxacium mucifluum* 1a*
425. *Myxacium mucosum* 1a*
426. *Myxacium stillatitium* 1a*
427. *Naucoria escharioides* 2a*
428. *Naucoria lugubris* 1a*
429. *Naucoria myosotis* 1a*
430. *Naucoria* sp. 2a*
431. *Neurophyllum clavatum* 1a*
432. *Nidularia farcta* 1a*
433. *Nolanea mannosa* 1a*
434. *Nolanea peplodes* 1a*
435. *Nolanea* sp. 2a*
436. *Nyctalis asterophora* 1a 1f *
437. *Odontia fimbriata* 1a*
438. *Otidea alutacea* 1a*
439. *Otidea cochleata* 1a*
440. *Otidea leporina* 2a*
441. *Otidea onotica* 1a*
442. *Omphaliaceae* 1a*
443. *Omphalia campanella* 1a*
444. *Omphalia maura* 1a*
445. *Omphalia portii* 2a*
446. *Omphalia* sp. 1a*
447. *Omphalia umbellifera* 1a 1f *
448. *Panaeolus campanulatus* 2a*
449. *Panaeolus fimicola* 3a*
450. *Panaeolus leucophanes* 1a*

451. *Panaeolus papilionaceus* 2a*
 452. *Panaeolus separatus* 2a 1f *
 453. *Panus carneotomentosus* 1a*
 454. *Panus conchatus* 1a*
 455. *Panus pometi* 1a*
 456. *Panus stipticus* 1a*
 457. *Paxillus acheruntius* 1a*
 458. *Paxillus atrotomentosus* 2a*
 459. *Paxillus giganteus* 1a*
 460. *Paxillus involutus* 1a*
 461. *Paxillus panuoides* 1a*
 462. *Peziza aurantiaca* 2a*
 463. *Phallus imperialis* 1a***
 464. *Phallus impudicus* 1a 1f *
 465. *Phallus iosmus* 6a 3f *
 466. *Phlegmacium compar* 1a*
 467. *Phlegmacium crocolitum* 1a*
 468. *Phlegmacium darium* 1a*
 469. *Phlegmacium decoloratum* 1a*
 470. *Phlegmacium fulgens* 2a*
 471. *Phlegmacium glaucopus* 1a*
 472. *Phlegmacium largum* 1a*
 473. *Phlegmacium multifforme* 1a*
 474. *Phlegmacium saginum* 1a*
 475. *Phlegmacium subsimile* 1a*
 476. *Phlegmacium variegatum* 1a*
 477. *Pholiota adiposa* 1a*
 478. *Pholiota aurea* 2a*
 479. *Pholiota aurivella* 1a*
 480. *Pholiota caperata* 2a 1f *
 481. *Pholiota destruens* 1a*
 482. *Pholiota flammans* 1a*
 483. *Pholiota lucifera* 1a*
 484. *Pholiota marginata* 1a*
 485. *Pholiota mutabilis* 2a 1f *
 486. *Pholiota phalerata* 1a*
 487. *Pholiota praecox* 1a*
 488. *Pholiota sp.* 1a*
 489. *Pholiota spectabilis* 1a*
 490. *Pholiota squarrosa* 1a 1f *
 491. *Pholiota unicolor* 1a*
 492. *Placoderma betulinus* 3a*
 493. *Pleurotus columbinus* 1a*
 494. *Pleurotus cornucopioides* 2a*
 495. *Pleurotus corniculatus* 1a*
 496. *Pleurotus dryinus* 1a 1f *
 497. *Pleurotus geogenius* 1a*
 498. *Pleurotus nidulans* 3a*
 499. *Pleurotus ostreatus* 1a 1f *
 500. *Pleurotus pantoleucus* 1a*
 501. *Pleurotus pometi* 1a*
 502. *Pleurotus salignus* 1a*
 503. *Pleurotus septicus* 1a*
 504. *Pleurotus serotinus* 3a*
 505. *Pleurotus ulmarius* 1a*
 506. *Plicaria badia* 3a*
 507. *Plicaria sp.* 1a 1f *
 508. *Plicaria varia* 2a*
 509. *Plicaria vesiculosa* 2a 1f *
 510. *Pluteus cervinus* 3a*
 511. *Pluteus leoninus* 1a*
 512. *Pluteus nanus* 1a*
 513. *Pluteus pellitus* 1a*
 514. *Pluteus petasatus* 1a*
 515. *Pluteus salicinus* 1a*
 516. *Pluteus sp.* 2a*
 517. *Polyporus amorphus* 1a*
 518. *Polyporus applanatus* 1a*
 519. *Polyporus arcularius* 1a*
 520. *Polyporus borealis* 3a 1f *
 521. *Polyporus brumalis* 1a 1f *
 522. *Polyporus caesius* 2a 1f *
 523. *Polyporus caudicinus* 1a*
 524. *Polyporus chioneus* 1a*
 525. *Polyporus confluens* 1a*
 526. *Polyporus connatus* 1a 1f *
 527. *Polyporus destructor* 1f *
 528. *Polyporus dichrous* 1a*
 529. *Polyporus dustus* 1a 3f *
 530. *Polyporus floriformis* 1a*
 531. *Polyporus fragilis* 3a 1f *
 532. *Polyporus fumosus* 1a *
 533. *Polyporus fuscipes* 1a*
 534. *Polyporus haematodes* 1a*
 535. *Polyporus imberbis* 1a 1f *
 536. *Polyporus Kielkondiensis* 1a**
 537. *Polyporus lacteus* 3a 1f *
 538. *Polyporus leucomelas* 2a*
 539. *Polyporus melanopus* 2a*
 540. *Polyporus nidulans* 1a*
 541. *Polyporus nigricans* 1a*
 542. *Polyporus ovinus* 1a*
 543. *Polyporus picipes* 1a*
 544. *Polyporus radiatus* 1a*
 545. *Polyporus Schweinitzii* 1a 1f *
 546. *Polyporus spumeus* 1a **
 547. *Polyporus squamosus* 1f * **
 548. *Polyporus stipticus* 1a 2f *
 549. *Polyporus subsquamosus* 1a*
 550. *Polyporus tephroleucus* 1a*
 551. *Polyporus unguilatus* 1f * (sk. pie Fomes)
 552. *Polyporus varius* 2a*
 553. *Polyporus zonatus* 1a*
 554. *Polystictus abietinus* 1a*

555. *Polystictus cinnabarinus* 1a*
556. *Polystictus hirsutus* 1a 2f *
557. *Polystictus perennis* 1a 1f *
558. *Polystictus radiatus* 5a*
559. *Polystictus* sp. 1a*
560. *Polystictus tomentosus* 1a*
561. *Polystictus velutinus* 1a*
562. *Polystictus versicolor* 2a 1f *
563. *Poria fulgens* 1a*
564. *Poria nitida* 1a*
565. *Poronia punctata* 1a*
566. *Psalliota angusta* 1a*
567. *Psalliota arvensis* 1a*
568. *Psalliota campestris* 2a*
569. *Psalliota cretacea* 1a*
570. *Psalliota porrara* 1a**
571. *Psalliota pratensis* 1a*
572. *Psalliota silvatica* 3a 1f *
573. *Psathyra corrugis* 1a*
574. *Psathyra fatua* 1a*
575. *Psathyra gossypina* 1a*
576. *Pseudoplectania nigrella* 1a*
577. *Psilocybe ammophila* 1a 2f *
578. *Psilocybe atrorufa* 1a*
579. *Psilocybe bullacea* 1a*
580. *Psilocybe foenisecii* 1a*
581. *Psilocybe* sp. 1a*
582. *Psilocybe uda* 1a*
583. *Radulum orbiculare* 2a*
584. *Ramaria abietina* 3a 1f *
585. *Ramaria aurea* 1a 1f *
586. *Ramaria byssiseda* 1a*
587. *Ramaria condensata* 1a 1f *
588. *Ramaria crispula* 1a 1f *
589. *Ramaria cristata* 3a 1f *
590. *Ramaria flava* 1a*
591. *Ramaria formosa* 1a*
592. *Ramaria Kunzei* 1a 1f *
593. *Ramaria muscoides* 1a*
594. *Ramaria pyxidata* 2a 2f *
595. *Ramaria stricta* 1a 1f *
596. *Ramaria subtilis* 1a*
597. *Ramaria virescens* 1a*
598. *Reticularia lycoperdon* 1a*
599. *Rhizopogon luteolus* 2a*
600. *Rhizopogon rubescens* 2a*
601. *Rhizopogon virens* 1a*
602. *Rhizina inflata* 1a*
603. *Rhizina undulata* 1f*
604. *Russula adusta* 1a*
605. *Russula adusta* 3a*
606. *Russula alutacea* 3a* **
607. *Russula ammnata* 1a*
608. *Russula aurata* 1a**
609. *Russula chamaeleontina* 3a* **
610. *Russula compacta* 1a*
611. *Russula consobrina* 4a*
612. *Russula cyanoxantha* 1a*
613. *Russula decolorans* 3a 1f *
614. *Russula delicata* 2a*
615. *Russula depallens* 5a* **
616. *Russula drimeia* 1a*
617. *Russula emetica* 1a*
618. *Russula fallax* 2a*
619. *Russula fellea* 1a**
620. *Russula flava* 3a 1f * ** ***
621. *Russula foetens* 1a*
622. *Russula foetens* 2a* **
623. *Russula fragilis* 1a*
624. *Russula fragilis* 3a* **
625. *Russula graminicolor* 2a*
626. *Russula grisea* 1a*
627. *Russula integra* 3a*
628. *Russula lepida* 2a*
629. *Russula livonica* 1a*
630. *Russula nauseosa* 5a 1f *
631. *Russula nauseosa* f. *albida* 1a*
632. *Russula nigricans* 2a*
633. *Russula ochracea* 2a*
634. *Russula paludosa* 3a*
635. *Russula puellaris* 2a*
636. *Russula rubescens* 1a*
637. *Russula rubra* 1a*
638. *Russula sanguinea* 2a*
639. *Russula sardonica* 3a*
640. *Russula* sp. 4a* ***
641. *Russula sphagnophila* 2a 1f*
642. *Russula vesca* 4a*
643. *Russula veteriosa* 1a*
644. *Russula vinosa* 1a*
645. *Russula xerampelina* 4a*
646. *Sarcodon imbricatus* 1a*
647. *Sarcoscypha coccinea* 3a*
648. *Schizophyllum commune* 1a*
649. *Scleroderma bovista* 1f *
650. *Scleroderma verrucosum* 1a*
651. *Scleroderma vulgare* 1a*
652. *Sclerotinia tuberosa* 2a*
653. *Secotium acuminatum* 1a*
654. *Sepultaria arenosa* 1a*
655. *Sepultaria sepulta* 1a 1f *
656. *Sparassis ramosa* 1a*
657. *Spathularia clavata* 2a 1f * **
658. *Stereum disciformis* 1a*

659. *Stereum hirsutum* 2a*
 660. *Stereum purpureum* 2a*
 661. *Stropharia albonitens* 3a*
 662. *Stropharia coronilla* 2a*
 663. *Stropharia depilata* 1a*
 664. *Stropharia stercorearia* 2a*
 665. *Stropharia viridula* 1a 1f *
 666. *Suillus castaneus* 1a* (sk. pie *Boletus*)
 667. *Suillus cyanescens* 1a* (sk. pie *Boletus*)
 668. *Telamonia armillata* 1a**
 669. *Telamonia brunnea* 1a*
 670. *Telamonia bulbosa* 1a*
 671. *Telamonia hinnulea* 1a*
 672. *Telamonia glandicolor* 2a*
 673. *Telamonia irupennis* 1a*
 674. *Telamonia scutulata* 1a*
 675. *Telamonia* sp. 2f *
 676. *Thelephora anthocephala* 1a*
 677. *Thelephora palmata* 2a*
 678. *Thelephora terrestris* 1a*
 679. *Trametes cinnabarina* 1a*
 680. *Trametes hispida* 1a*
 681. *Trametes odorata* 1a*
 682. *Trametes pini* 1a 1f *
 683. *Trametes serialis* 1a 1f *
 684. *Trametes* sp. 1a*
 685. *Trametes squalen* s 1a*
 686. *Trametes suaveolens* 3a 1f *
 687. *Tremellodon gelatinosus* 1a 1f *
 688. *Tremellea mesenterica* 1a*
 689. *Tricholoma acerbum* 1a*
 690. *Tricholoma aggregatum* 1a*
 691. *Tricholoma album* 1a 1f *
 692. *Tricholoma argyraceum* 1a 1f *
 693. *Tricholoma aurantium* 1a*
 694. *Tricholoma bicolor* 1a*
 695. *Tricholoma bicolor* 2a*
 696. *Tricholoma brevipes* 2a*
 697. *Tricholoma collosus* 1a*
 698. *Tricholoma conglobatum* 3a 1f *
 699. *Tricholoma crassifolium* 1a*
 700. *Tricholoma coryphaeum* 2a*
 701. *Tricholoma equestre* 1a*
 702. *Tricholoma flavobrunneum* 1a*
 703. *Tricholoma focale* 2a*
 704. *Tricholoma fumosum* 1a*
 705. *Tricholoma gambosum* 1a*
 706. *Tricholoma hordum* 2a*
 707. *Tricholoma imbricatum* 1a*
 708. *Tricholoma inodermeum* 1a***
 709. *Tricholoma ionides* 1a*
 710. *Tricholoma irinum* 2a*
 711. *Tricholoma lascivum* 1a*
 712. *Tricholoma leucocephalum* 1a*
 713. *Tricholoma melaleucum* 1a*
 714. *Tricholoma pessundatum* 2a*
 715. *Tricholoma portentosum* 2a*
 716. *Tricholoma rutilans* 2a*
 717. *Tricholoma saponaceum* 2a*
 718. *Tricholoma sculpturatum* 1a*
 719. *Tricholoma sejunctum* 2a*
 720. *Tricholoma sordidum* 2a*
 721. *Tricholoma* sp. 4a*
 722. *Tricholoma sulfureum* 1a*
 723. *Tricholoma striatum* 1a*
 724. *Tricholoma tereum* 3a*
 725. *Tricholoma vaccinum* 2a*
 726. *Trogia crispa* 1a*
 727. *Tulostoma granulatum* 1a*
 728. *Tulostoma mammosum* 2a*
 729. *Verpa bohemica* 1a*
 730. *Verpa conica* 2a 1f *
 731. *Volvaria bombycina* 1a*
 732. *Volvaria gloiocephala* 2a*
 733. *Volvaria speciosa* 4a*
 734. *Volvaria volvacea* 2a*
 735. *Xylaria hypoxylon* 1a 1f *
 736. Bez nosaukuma (sk. pie *Amanita*) 1a ***
 737. Bez nosaukuma (sk. pie *Boletus*) 1a *
 738. Bez nosaukuma (sk. pie *Clitocybe*) 2a *
 739. Bez nosaukuma (sk. pie *Collybia*) 2a 1f *
 740. Bez nosaukuma (sk. pie *Coprinus*) 1a *
 741. Bez nosaukuma (sk. pie *Entoloma*) 1a *
 742. Bez nosaukuma (sk. pie *Fomes*) 1f *
 743. Bez nosaukuma (sk. pie *Galera*) 1a *
 744. Bez nosaukuma (sk. pie *Hygrocybe*) 1a *
 745. Bez nosaukuma (sk. pie *Lactarius*) 1a ***
 746. Bez nosaukuma (sk. pie *Lentinus*) 1a *
 747. Bez nosaukuma (sk. pie *Lepiota*) 1f ***
 748. Bez nosaukuma (sk. pie *Lycoperdon*) 3a *
 749. Bez nosaukuma (sk. pie *Morchella*) 1f *
 750. Bez nosaukuma (sk. pie *Mycena*) 1 *
 751. Bez nosaukuma (sk. pie *Otidea*) 1a *
 752. Bez nosaukuma (sk. pie *Panaeolus*) 1a *
 753. Bez nosaukuma (sk. pie *Polyporus*) 1a *
 754. Bez nosaukuma (sk. pie *Stereum*) 1a *
 755. Bez nosaukuma (sk. pie *Tricholoma*) 2a ***

Kopā 703 sugas; 1119 akvareļi; 168 fotoattēli; 1287 lapas.

VĒRES

Irje Saar, Kuulo Kalamees, Edgars Vimba. *Folia Cryptogamica Estonica fasc. 52*, 2015, pp. 35–40.

Stoll F. E. *Tier- und Pflanzenleben am Rigaschem Strande*. Riga, 1931.

Štolls F. E. *Latvijas sēnes*. Rīga: Latvijas Dabas muzejs, 2001.

Summary

In 1920s and 1930s Ferdinand Erdmann Stoll (1874–1966) studied fungi of Latvia and painted watercolours of the found fungi. Currently, the collection of these watercolours are located at the University of Latvia Botanical museum.

Collection comprises 1119 watercolour paintings mainly from Latvia (in Index marked with *, findings from Estonia – with **, from other countries – with ***).

Keywords: *F. E. Štolls, fungi of Latvia, watercolour paintings of fungi.*

**LU privātdocenta Nikolaja Kohanovska dzīve un
darbība Latvijā (1923–1966)**
*Life and the professional activities of the University
of Latvia private docent Nikolai Kochanovski in Latvia
(1923–1966)*

Alīda Zigmunde

RTU Humanitārais institūts
Kronvalda bulv. 1, Rīga, LV-1010
E-pasts: alida.zigmunde@rtu.lv

Tautsaimnieks, Pēterburgas universitātes absolvents Nikolajs Kohanovskis (1870–1966) bija augstskolas pedagogs un zinātnieks Vladivostokā, Krievijā, bet viņa mūža nogale saistīta ar Latviju, kuru viņš izvēlējās par savu dzīves un darba vietu, bēgot no Krievijas. Viņš kļuva par LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes privātdocentu (1924–1929), par Latvijas Republikas pavalstnieku un iemācījās latviešu valodu. N. Kohanovskis ieradās Latvijā īsi pirms pensionēšanās, tāpēc pensiju viņam nepiešķīra. Viņš meklēja materiālo un morālo atbalstu pie radiem ASV, taču ekonomiskās krīzes laikā viņam neveicās atrast piemērotu nodarbošanos un viņš atgriezās Latvijā. Lai gan ziņas par N. Kohanovska dzīvi no 20. gs. 30. gadiem līdz mūža nogalei ir skopas, zināms, ka viņš dzīvojis Rīgā un par sevi rūpējās pats, bet mūža nogali zinātnieks vadījis pansionātā.

Atslēgvārdi: Nikolajs Kohanovskis, pensijas ārzemniekiem, LU.

Ievads

Nav daudz pedagogu, tostarp augstskolu mācītspēku, kuri, būdami Krievijas pilsoņi, 20. gs. 20. gados ieradās Latvijā, lai kļūtu par jaundibinātās valsts cēlājiem, lai sāktu jaunu dzīvi citos apstākļos un starp svešiniekiem. Plašāk izpētīta ir cita pedagoga, neilgu laiku arī LU profesora (1920–1924) Konstantina Arabažina darbība un dzīve Latvijā, bet par Nikolaju Kohanovski ziņas ir skopas. Trūkst ziņu par viņa nodarbošanos un dzīvesvietu 20. gs. 30., 40. un 50. gados, jo nav saglabājušās mājas grāmatas, nav veiktas intervijas un nav publikāciju par minēto zinātnieku, sagaidot nozīmīgas jubilejas. Mainījās laiki, valdības un politiskā situācija, bija jādodomā par katra indivīda pareizu un valdībai tīkamu aprakstu, bet ko lai rakstītu padomju laikā – 40., 50. un 60. gadu sākumā – par cilvēku, kas no padomju režīma 1923. gadā aizbēga.

Vairāk zinām par viņa darbību Krievijā un mūža sākumu, jaunību un pilnbrieda gadiem, kad viņš darbojās Krievijā. Tas ir atskats uz paveikto, kas bija nepieciešams, lai sniegtu par sevi ziņas, stājoties darbā Latvijas Universitātē, un iegūtu Latvijas pavalstniecību. Nav viegli 53 gadu vecumā sākt jaunu dzīvi citā valstī, kur nav ne radnieku, ne paziņu, izņemot pāris bijušo kolēģu. Toreiz nebija savstarpēja

līguma starp Krieviju un Latviju, kurš nodrošinātu iztiku vecumdienās – pensiju, tāpēc bija jādzīvo pēc tiem likumiem, kas toreiz bija spēkā. Daudzos Krievijā pavadītos un nostrādātos gadus N. Kohanovskim nevarēja ieskaitīt izdienas stāžā un ņemt vērā, aprēķinot pensiju, jo nebija finansētāja. Bet Latvijā nostrādātie gadi bija pārāk īss posms, lai iegūtu nodrošinājumu vecumdienām, tomēr kādu izeju vienmēr var atrast. Domājams, ka viņš vēl ilgu laiku pēdējais, kad 1929. gadā bija aizgājis no darba LU, strādāja un klusi un neuzkrītoši dzīvoja Latvijā, kas deva viņam patvērumu un kur tika rastas mūža mājas.

Dzīve un darbība Krievijā

Nikolaja Kohanovska mūžs aizsākās tagadējā Ukrainā, Tuļčinas pilsētā, kas toreiz, 1870. gada 10.(22). novembrī, ietilpa Krievijas teritorijā. Pēc vietējās ģimnāzijas beigšanas, saņēmis zelta medaļu par sasniegumiem mācībās, viņš iestājās Pēterburgas universitātē. Arī tur sekmes bija labas, un par domrakstu “Sacensība starp ūdensceļiem un dzelzceļiem” N. Kohanovskis tika apbalvots ar sudraba medaļu. Pēc universitātes absolvēšanas viņš bija Politekonomijas katedras stipendiāts un gatavojās augstskolas mācībspēka karjerai. 1897. gadā viņš sāka strādāt Krievijas Finanšu ministrijas periodiskajos izdevumos, kur iespieda savus pirmos zinātniskos darbus [1]. Pēc tam kā Izglītības ministrijas stipendiāts N. Kohanovskis zinātniskos nolūkos divus gadus pavadīja ārzemēs – klausījās lekcijas Berlīnes un Minhēnes Universitātē. Atgriezies Krievijā, viņš no 1900. līdz 1923. gadam dzīvoja Vladivostokā un strādāja par augstskolas pedagogu [2].

Savu pedagoģisko karjeru Nikolajs Kohanovskis sāka kā Vladivostokas Austrumu institūta docents, 1914. gadā tika paaugstināts par profesora amata izpildītāju, bet 1916. gadā pēc disertācijas “Ekonomika un ekonomiskais princips viņu attiecībā pret sociālo zinātņu vispārējo sistēmu” aizstāvēšanas Tomskas universitātē viņš sāka pildīt profesora pienākumus. Jauns posms profesora dzīvē sākās 1920. gada martā, kad N. Kohanovskis sāka strādāt Vladivostokas Valsts universitātē: vispirms tikai kā mācībspēks Politekonomijas katedrā, no 13. jūnija arī kā Tiesību zinātņu un tautsaimniecības fakultātes dekāns. Turklāt viņam 1921. un 1922. gadā tika uzticēti universitātes tiesību zinātņu komisijas pārbaudījumu komisijas priekšsēdētāja pienākumi [3].

1923. gadā Nikolaja Kohanovska dzīvē notika būtiskas pārmaiņas. 1922. gada beigās pilsētā ienākušie un varu ieguvušie lielinieki jeb boļševiki sāka reformas un jau 1923. gada janvārī N. Kohanovski atbrīvoja no dekāna pienākumiem, bet ar 1. jūniju tika zaudēts arī profesora amats [3]. Palicis bez darba, viņš devās uz Maskavu, kur ar lielām grūtībām saņēma ārzemju pasi un devās emigrācijā uz Latviju [4].

Privātdocenta darbs Latvijas Universitātē

Latvijā Nikolajs Kohanovskis ieradās 53 gadu vecumā 1923. gada 8. decembrī. Viņš bija Krievijas pavalstnieks, tāpēc viņam bija jāsaņem Ministru kabineta atļauja strādāt Latvijas Universitātē. Šādu atļauju zinātniekam deva Ministru kabineta 1924. gada 12. februāra sēdes dalībnieki [5], un N. Kohanovskis tūdaļ sāka strādāt par privātdocentu Latvijas Universitātē [6]. Darbu LU

Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tautsaimniecības nodaļā viņš dabūja pēc veiktajiem pārkārtojumiem tautsaimniecības teorijas kursā. Par to latviešu vēsturnieks Edgars Dunsdorfs, kas pētījis arī Latvijas tautsaimniecību un 1933. gadā beidzis LU Tautsaimniecības nodaļu, atstājis šādu liecību: “Profesors K. Balodis¹ turpmāk lielāku vērību veltīja tautsaimniecības problēmu praktiskai iedzīvināšanai un savu kursu nosauca par tautsaimniecības politiku (šo nosaukumu reizēm lietoja jau kopš 1919. gada). No Baloža kursa izdalīja tautsaimniecības teoriju šaurākā nozīmē, un 1923. gadā to sāka lasīt privātdocents N. Kohanovskis.” [7] Domājams, ka E. Dunsdorfs vai nu pārrakstījis, minot, ka N. Kohanovskis sācis darbu LU jau 1923. gadā, vai arī minējis to apzināti, jo viņam kā Krievijas pavalstniekam darba sākšanu kavēja formalitāšu kārtošana. Nikolajam Kohanovskim atļauja sākt strādāt tika dota triju mēnešu laikā pēc ierašanās Latvijā.

No 1924. gada 12. februāra līdz 1. jūlijam Nikolajs Kohanovskis lasīja obligāto tautsaimniecības teorijas kursu 6 stundas nedēļā, bet, sākot ar 1924. gada 1. jūliju līdz 1929. gada 1. jūlijam, obligātos kursus: tautsaimniecības teoriju kopā ar blakuspriekšmetiem (8 stundas nedēļā) un tautsaimniecības mācību vēsturi (2 stundas nedēļā). Privātdocentam N. Kohanovskim bija 10 stundu slodze LU [8]. Lekcijas viņš lasīja krievu valodā. Viens no Nikolaja Kohanovska studentiem, vēlākais tautsaimnieks, valsts un sabiedriskais darbinieks, arī LU mācītbspēks Arnolds Zaļais (1903–2000), savās atmiņās rakstīja, ka Nikolajs Kohanovskis piedalījies fakultātes absolventu vakarā 1928. gada sākumā [9]. Viņš atminas, ka N. Kohanovskim bijusi “bagātīga tautsaimniecības grāmatu bibliotēka, un viņš tās kaudzēm stiepa līdz uz savām lekcijām. Visās grāmatās viņš bija iespraudis papīra strēmēlītes, un tā viņš arvien citēja oriģināltekstu visās valodās” [10]. Grāmatas Nikolajs Kohanovskis dāvināja bibliotēkām, un viņa vārds vēsturē ierakstīts arī ar grāmatu dāvinājumiem. Jau 1924. gadā, drīz pēc ierašanās Latvijā, viņš dāvināja 7 grāmatas Valsts bibliotēkai [11]. Daudz lielāks un apjomīgāks grāmatu dāvinājums bija Latvijas Universitātei 20. gs. 60. gadu sākumā – viņam bija, ko dāvināt, jo Nikolaja Kohanovska īpašumā bija grāmatu kalni jeb tik daudz literatūras, ka istabā pašam gandrīz nebija vietas [12]. Dāvinātās grāmatas joprojām atrodas Nikolaja Kohanovska fondā LU Bibliotēkā, un tur atrodamas arī viņa paša sarakstītās grāmatas. Strādājot LU, viņš sarakstīja un Rīgā krievu valodā tika izdoti šādi darbi: *Теория политической экономики* (Politekonomijas teorija, 1925, 6. izdevums) un *Труд и его производительность* (Darbs un tā produktivitāte, 1928).

N. Kohanovskis strādāja ārstatā un nebija pilntiesīgs LU mācītbspēks. 1929. gada 16. martā viņu Tautsaimniecības un tiesību fakultāte ievēlēja par privātdocentu uz diviem gadiem, bet 3. maijā sekoja jaunas vēlēšanas un cits lēmums – ievēlēt tikai uz gadu [13]. Vēstures doktore Tatjana Feigmane uzskata, ka N. Kohanovskim bijis kāds konflikts ar kolēģiem LU [14]. Par to liecina arī fakts, ka, vēlot viņu atkārtoti par privātdocentu 1929. gada 16. martā un 3. maijā, vairāki mācītbspēki bija pret viņa ievēlšanu. Viens no iemesliem varēja būt nepilnīgās latviešu valodas zināšanas. Ārzemniekiem, tostarp N. Kohanovskim, lekcijas svešvalodā atļāva lasīt

¹ Kārlis Balodis (1864–1931).

piecus gadus, pēc tam bija jāpāriet uz latviešu valodu vai jālūdz atļauja turpināt mācīt krievu valodā. Par to liecina profesora Pētera Šmita nedatēts ziņojums LU rektoram, kurā minēts, ka privātdocenta lekcijas latviski nav tulkotas un par to būtu jādomā nākotnē, jo lektors pats tās iztulkot nevarot. Turklāt P. Šmits atsaucās uz baumām par N. Kohanovski, kas acīmredzot bija saistītas ar politiskajiem uzskatiem. Profesors Pēteris Šmits raksturoja savu paziņu N. Kohanovski kā liberālu krievu, kas uzstājās pret marksistiem un nebija draugos arī ar krievu emigrantiem, tāpēc tie, arī LU strādājošie, pret viņu neesot bijuši labvēlīgi. Nikolaju Kohanovski profesors raksturoja kā ļoti bailīgu un kautrīgu grāmatu tārpu, kas esot par daudz vientulīgs un atturīgs [15]. Šajā laikā N. Kohanovskis bija sasniedzis pensionēšanās vecumu un lūdza viņu atbrīvot no darba, un tas 1929. gada 25. jūnijā tika izdarīts, kaut gan viņa ievēlēšanas termiņš beidzās 30. jūnijā un pārvēlēšanas termiņš tika pagarināts vēl uz vienu gadu. Tātad viņš jutās aizvainots un lūdza LU vadību atbrīvot viņu no darba. Drīz viņš devās uz ārzemēm, bet, atgriezies Latvijā, nevarēja atsākt strādāt LU, jo viņa lasīto kursu sākumā pārņēma profesors K. Balodis, bet pēc viņa nāves (1931) tautsaimniecības teoriju sāka lasīt profesors Vladimirs Kosinskis 1932. gadā [16], kas arī bija atstājis savu dzimteni Krieviju un LU sāka strādāt 1928. gadā.

Latvijas Republikas pavalstniecība un pensijas lieta

Latvijas Republikā tautsaimnieks Nikolajs Kohanovskis 1923. gada nogalē ieradās, caurbraucot no Vladivostokas uz Prāgu, kur darbojās krievu universitāte un dzīvoja daudzi emigrējušie krievu inteliģences pārstāvji. Rīdzinieki uzaicināja viņu kļūt par mācītbspēku LU [17], un no Krievijas emigrējušais profesors piedāvājumu pieņēma. Rīgā viņam bija labs kolēģis un draugs – latviešu orientālists sinologs, valodnieks un etnogrāfs Pēteris Šmits (1869–1938), kas turpat 20 gadus strādāja Vladivostokā un labi pazina turienes profesoru Nikolaju Kohanovski, taču viņa aicināšanā strādāt LU nepiedalījās. Tomēr ilggadēja draudzība starp profesoriem Šmitu un Kohanovski bija nozīmīgs faktors ne tikai darba gaitu sākumā Latvijā, bet arī kārtojot pavalstniecības lietu. To varēja darīt pēc pieciem Latvijā nodzīvotiem gadiem, un šādu lūgumu Latvijas Iekšlietu ministrijai zinātnieks un pedagogs N. Kohanovskis rakstīja 1928. gada decembrī. Viņš lūgumā uzņemšanai Latvijas pavalstniecībā rakstīja, kur dzīvojis un strādājis, minēja savus radniekus. No šī dokumenta mēs uzzinām, ka piecu gadu laikā viņš no Latvijas ne reizi nav izbraucis un nav apciemojis nedz savu māti, māsu un divus brāļus, kas dzīvoja Padomju Savienībā, nedz ASV dzīvojošo brāli un savu vienīgo dēlu. Lai gan Nikolajs Kohanovskis Latvijā ieradās kopā ar sievu Natāliju, Latvijas pavalstniecību lūdza un vēlāk ieguva tikai viņš. 1903. gadā noslēgtā laulība sākumā bija veiksmīga, taču sieva smagi saslima. Zināms, ka par Latvijas Republikas pavalstniekiem uzņēma tos, kuri spēja par sevi parūpēties paši. Natālija Kohanovska bija garīgi slima, un acīmredzot kā ārzemniecei viņai radās problēmas ar uzturēšanos Latvijā, jo vīrs pavalstniecību vēl nebija ieguvis. Abu Kohanovsku laulība tika šķirta 1928. gadā, un rūpes par Natāliju Kohanovsku uzņēmas profesors P. Šmits, jo citu tuvinieku ģimenei Latvijā nebija.

Lūgumā piešķirt pavalstniecību parasti tika norādīts uz tām personām, kas pretendētus pazina un varēja dot atsaukumi par viņiem. Nikolajs Kohanovskis rakstīja, ka ziņas par viņu var sniegt profesors P. Šmits, kas pazīst viņu no 20 gadus ilgas kopīgas kalpošanas Vladivostokas Austrumu institūtā [18]. Un profesors Pēteris Šmits to 1928. gada 8. decembrī arī izdarīja. Nikolaja Kohanovska lūguma otrajā pusē rakstīts: “Labi pazīstu profesoru Kohanovska kungu, varu tikai pabalstīt viņa lūgumu.” Latvijā, strādājot kopā LU, Nikolajs Kohanovskis iepazinās ar kolēģi, LU lektoru un Rīgas pilsētas 1. vidusskolas direktoru Jāni Stipro, kurš savu viedokli izteica šādi: “Pazīstu Nikolaju Kohanovska kungu apmēram piecus gadus un domāju, ka viņu vajadzētu uzņemt Latvijas pilsoņu skaitā.” [18]

Nikolajs Kohanovskis bija krievu tautības un pats uzskatīja, ka pārvalda tikai savu dzimto krievu valodu, bet protot lasīt arī vāciski, franciski, angļiski un pa daļai arī latviski. Viņa daudzās personīgās bibliotēkas grāmatas svešvalodās liecina, ka minētajās valodās viņš ne tikai prata lasīt, bet arī lieliski saprata tur rakstīto. Ar Ministru kabineta 1929. gada 23. maija lēmumu Nikolajs Kohanovskis tika uzņemts Latvijas pavalstniecībā un 1. jūnijā parakstīja svinīgo solījumu. Par pilsonības piešķiršanas dokumentiem viņam bija jāmaksā 10 lati [19].

Turpmāko dzīvi Nikolajs Kohanovskis saistīja ar Latviju, taču pēc aiziešanas no darba LU bija jādomā par iztikas līdzekļiem. 1929. gadā viņš bija sasniedzis pensionēšanās vecumu un sāka kārtot pensijas lietu. Tolaik viņš dzīvoja Reimera ielā 1, Rīgas centrā. Viņam bija pietiekami laba alga, un Tautas labklājības ministrijas aprēķinātā pensija – 367,20 lati mēnesī arī bija gana liela, lai mierīgi pavadītu vecumdienas. Pensijas lielums bija 72% no privātdocenta algas. Taču, kārtojot dokumentus, atklājās, ka Latvijā Nikolajs Kohanovskis ir nostrādājis vismaz 5 gadus – 5 gadus un vēl 4 mēnešus un 19 dienas, taču kā Latvijas pavalstnieks ir strādājis tikai 1 mēnesi un 8 dienas. Saskaņā ar toreizējā “skolotāju likuma 7. panta b. punktu tiesību uz agrākā dienesta ieskaitīšanu pensijas izdienā bauda augstskolas mācītspēki, ja viņi Latvijā nostrādājuši 5 gadus” [20] un šajā laikā bijuši Latvijas pavalstnieki. Ziņu par Tautas labklājības ministrijas 1929. gada 30. decembra lēmumu Nikolajam Kohanovskim nosūtīja 1930. gada 9. janvārī. Viņa vieta LU tika tūdaļ aizņemta.

Brauciens uz ASV un mūža nogale

Jāpieņem, ka Nikolajs Kohanovskis nolēma doties uz Ameriku, lai apciemotu dēlu un brāli un darba meklējumos. Tā kā nav saglabājušās mājas grāmatas no viņa toreizējās dzīvesvietas Rīgā, Reimera ielā, nav zināms, kurā datumā un mēnesī viņš izceļoja uz Ameriku. Ja ticam Latvijas konversācijas vārdnīcai, tautsaimnieks devās ceļā 1929. gadā [21] pirms lēmuma par pensijas nepiešķiršanu. Nikolaja Kohanovska ārzemju pasē rodams ieraksts, ka 1930. gada 6. martā viņš ir reģistrējies Latvijas ģenerālkonsulatā Ziemeļamerikas Savienotajās Valstīs (mūsdienās – ASV) [22].

Nelielu ieskatu viņa prombūtnē rodam, izlasot Nikolaja Kohanovska 1931. gada 28. februāra vēstuli Latvijas Pareizticīgo baznīcas arhibīskapam Jānim Pommeram. Vēstule rakstīta no Vašingtonas štata, un tajā viņš lūdza arhibīskapu nenoraidīt viņa lūgumu pēc palīdzības. ASV valdīja bezdarbs, un zinātnieku pārprodukcijas

dēļ viņš darbu augstskolās nedabūja. Dzīvodams pie sava brāļa, kas nodarbojās ar dārzkopību, N. Kohanovskis maksāja par uzturu un sūtīja naudu uz Latviju – par šķirtās sievas Natālijas uzturēšanu Sarkankalna slimnīcā. Vietējā skolā pieredzējušais zinātnieks mācījās angļu valodu un nodarbojās ar zinātnisko darbu. Tā kā viņam līdzī bija ievērojams skaits zinātnisko grāmatu, iespējams, viņš bija nodomājis Latvijā neatgriezties. Taču, darbu neatradis un nesaņemdamas gaidīto morālo atbalstu no brāļa, viņš domāja par atgriešanos Rīgā un darbu LU. Viņš bija ar mieru strādāt pat par mazāku atlīdzību. Tautsaimnieks jutās spirts un vēlējās strādāt, īpaši zinātnē, bija apguvis latviešu valodu labāk, nekā tas bija iepriekšējos gados, un izteica gatavību nākotnē lekcijās runāt latviski [23]. Šī atziņa liecina, ka nepietiekamas latviešu valodas zināšanas varēja būt par šķērslī privātdocenta Kohanovska turpmākajai darbībai LU un par iemeslu viņa ievēlēšanai amatā tikai uz vienu gadu. Nikolajs Kohanovskis sekoja līdz notikumiem Latvijā, zināja par kolēģa un senā paziņas profesora Kārļa Baloža nāvi, sarakstījās ar bijušo sievu, kuras veselība bija nedaudz uzlabojusies. Atrast darbu Amerikā N. Kohanovskim neizdevās, un dēls Nikolajs, būdams students kalnu institūtā Kolorādo štatā, palīdzēt nevarēja. Nikolajs Kohanovskis juniors iztika no krievu studentu fonda stipendijas, bet, ja nu kas palika pāri – izlietoja par labu līgavai vai mātei. Rīgā iekrāto naudu Nikolajs Kohanovskis seniors tērēja pamazām, un atpakaļceļam tās pietika. Vai viņa lūgumam palīdzēt atgriezties darbā LU arhibīskaps atsaucās, ziņu trūkst. Nikolajs Kohanovskis piedāvāja lekcijas lasīt vācu valodā [23], taču arī tas kolēģiem LU nez vai bija pieņemami, jo gan krievu, gan vācu valoda bija svešvalodas.

Atbraucis no Amerikas, 1933. gada 2. oktobrī Nikolajs Kohanovskis apmetās Rīgas viesnīcā *Bellevue* Raiņa bulvārī 33, bet 11. oktobrī tika pierakstīts Codes ielā 1 [24]. Palicis bez darba LU, Nikolajs Kohanovskis bija spiests meklēt darbu citur. Zemkopības ministrijas Zemes ierīcības daļā viņš vispirms strādāja par brīva līguma kancelejas darbinieku, bet ar 1938. gada 1. janvāri – par darbveža palīgu [25]. Jāpieņem, ka šo amatu viņš pildīja līdz 1940. gada vasarai, kad jaunā padomju vara Zemkopības ministriju reorganizēja. Kurā gadā Nikolajs Kohanovskis pārgāja dzīvot uz 1. Rīgas pansionātu Telts ielā 1, nav zināms. Tā bija viņa pēdējā dzīvesvieta. 1966. gada 9. janvārī noslēdzās Nikolaja Kohanovska mūžs, un mūža mieru viņš rada Kalna kapos Sarkandaugavā [26].

Gadi aplusinājuši izcilā zinātnieka un pedagoga līdzgaitnieku mūžus, atstājot bez atbildēm daudzus jautājumus, bet, neskatoties uz viņa dzīves nezināmajiem lokiem, Nikolaja Kohanovska vārds labā nozīmē allaž tika minēts LU sienās un tautsaimnieku aprindās.

VĒRES

1. *Latvijas Universitāte, 1919–1929*. Rīga: LU, 1929, 563. lpp.
2. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3234. f., 2. apr., 20303. l., 18. lp.
3. *Latvijas Universitāte, 1919–1929*. Rīga: LU, 1929, 563.–564. lpp.
4. Apinīte V. Jubileja nepelnīti aizmirstam mācītspēkam. *Universitātes Avīze*, Nr. 7, 2000, 3. lpp.
5. Valdības darbība. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 36, 1924, 3. lpp.
6. LVVA, 7427. f., 13. apr., 83. l.

7. Dunsdorfs E. Patiesība un mīti par Latvijas Universitāti. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 2, 1959, 17.–18. lpp.
8. LVVA, 5213. f., 3. apr., 696. l.
9. Zaļais A. *Mana mūža atmiņas*. 1. sēj. ASV: [autora izdevums], 1995, 252. lpp.
10. Zaļais A. Mani studiju gadi. *Treji Vārti*, Nr. 148, 1992, 69.–70. lpp.
11. Valsts bibliotēka. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 11, 1924, 557. lpp.
12. Apinīte V. Jubileja nepelnīti aizmirstam mācībspēkam. *Universitātes Avīze*, Nr. 7, 2000, 3. lpp.
13. LVVA, 7427. f., 13. apr., 83. l., 64., 66. lp.
14. Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/lib/read/nikolay-kokhanovsky.html> (skatīts 20.02.2006.).
15. LVVA, 7427. f., 13. apr., 838. l., 88. lp.
16. Dunsdorfs E. Patiesība un mīti par Latvijas Universitāti. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 2, 1959, 17.–18. lpp.
17. LVVA, 7427. f., 13. apr., 838. l., 88. lp.
18. LVVA, 3234. f., 2. apr., 20303. l.
19. LVVA, 2996. f., 10. apr., 33068. l.
20. LVVA, 5213. f., 3. apr., 696. l.
21. *Latviešu konversācijas vārdnīca* (galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers). 9. sēj. Rīga: Grāmatu apg. A. Gulbis, 1933, 16877. sl.
22. LVVA, 3234. f., 33. apr., 28924. l.
23. LVVA, 7131. f., 1. apr., 54. l., 15.–16. lp.
24. LVVA, 3234. f., 33. apr., 28924. l.
25. Zemes vērtēšanas daļā. *Zemes Ierīcība*, Nr. 1/2, 1938, 35. lpp.
26. Apinīte V. Jubileja nepelnīti aizmirstam mācībspēkam. *Universitātes Avīze*, Nr. 7, 2000, 3. lpp.

Summary

The economist and alumnus of the University of St. Petersburg Nikolai Kochanovski (1870–1966) was a pedagogue and scientist in Vladivostok, Russia, but the final years of his life he spent in Latvia. He fled Soviet-Russia and came to Latvia to live and work here. He became a private docent at the University of Latvia Faculty of Economics and Law (1924–1929), became a citizen of Latvia (1929) and learned Latvian language.

Nikolai Kochanovski came to Latvia at the end of 1923, just before reaching the age of retirement, and therefore he did not obtain a pension from Latvia. He looked for financial and moral assistance from relatives in the US, but in times of the financial and economic crisis – the big depression – of the 1930s he was not able to find a suitable employment in the US and came back to Latvia. Though information about his life in Latvia in the 1930s and up to 1966 is sparse, it is known that he lived in Riga. The last years of his life the scientist spent in a pensioners' home.

Keywords: Nikolai Kochanovski, pensions for foreigners, University of Latvia.

Enerģētikas speciālists Juris Mazurs (1905–1990)

Energy specialist Juris Mazurs (1905–1990)

Indulis Zvirgzdiņš

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs
Skolas iela 12, Madona, LV-4801
E-pasts: i.zvirgzdins@madona.lv

Trīs brāļi Mazuri no Lazdonas Baltiņiem studēja Latvijas Universitātē. Juris Mazurs beidza Mehānikas fakultāti, strādāja rūpnīcā VEF un citur, bet pēc Otrā pasaules kara nonāca Zinātņu akadēmijas Enerģētikas un mašīnbūves institūtā, darbojās tur līdz pat nāvei. Viņa vadībā veikti pētījumi par padomju laika Latvijas enerģētiku, kurināmā resursiem, iekļaušanos PSRS Ziemeļrietumu enerģētiskajā sistēmā. Viņa darbība notika centralizētas plānošanas apstākļos, kad izejvielu, preču cenas noteica iepriekš.

Atslēgvārdi: Juris Mazurs, Latvijas Universitāte, elektroinženieris, Valsts elektrotehniskā fabrika, Fizikāli enerģētiskais institūts.

Juris Mazurs (arī Mazūrs) mūža otrajā pusē vairāk nekā 40 gadus nostrādāja Zinātņu akadēmijas Fizikāli enerģētiskajā institūtā tehnikas un ekonomikas saskares jomā. Viņa ģimene (māsa, brāļi) apliecināja 20. gadsimta sākuma latviešu zemnieku pēcteču tieksmi skoloties.

Tēvs Jānis Mazurs (1860–1919) saimniekoja Lazdonas pagasta Baltiņos, māte Marija Cīrule-Mazure (1868–1956) dzimusi Lazdonas Trulēs, viņas māsasdēls bija rakstnieks Jānis Ezeriņš (1891–1924). Baltiņu izpirkšanu 1870. gadā sāka trīs brāļi Mazuri – Ancis, Andrejs un Pēteris [1]. Trešdaļu šīs saimniecības Pēteris Mazurs 1894. gadā atdāvināja savam dēlam Jānim. Māsu bērni stāsta, ka Jura tēvu pēcrevolūcijas Petrogradā 1919. gadā nogalināja padomju varas iestādes. 20. gados saimniecību pārzināja māte, pēc tam vecākā māsa Elza Mazure-Sizova (1894–1983). Otra māsa Alma Mazure-Kļaviņa (1895–1983) pēc Madonas meiteņu ģimnāzijas pedagoģiskās klases beigšanas strādāja par skolotāju. Brālis Andrievs (1897–1899) bērnībā noslīka. Pārējie Mazuru dēli studēja Latvijas Universitātē. Kārlis Mazurs (1899–1995) 1927. gadā beidza LU Medicīnas fakultāti, bija vadošs Latvijas rentgenologs. Jānis Mazurs (1901–1942) studēja agronomiju, bet mira, jo studiju prakses laikā dārzniecībā ieguva asins saindēšanos.

Jaunākais dēls Juris Mazurs dzimis 1905. gada 7. janvārī. Pirmā pasaules kara laikā ģimene kādu laiku pabija bēgļu gaitās Krievijā. Pēc atgriešanās Juris mācījās Madonas vidusskolā, bet pēdējo gadu vadīja Rīgas 1. vidusskolas reālklasē un pēc tās beigšanas 1922. gadā iestājās LU Mehānikas fakultātē. 1927. gadā mācībās bijis pārtraukums plaušu slimības dēļ [2]. Neveselība bija iemesls arī karadienesta atlikšanai. Līdzās studijām jauneklis strādāja Rīgas pilsētas būvvaldes mašīnu nodaļā.

Augstskola absolvēta 1936. gada 22. maijā ar inženiera elektrotehniķa grādu. Pēc beigšanas nepilnu gadu J. Mazurs bija inženieris praktikants rūpnīcā VEF, bet no 1937. gada 1. marta kļuva par Liepājas pilsētas valdes tehniskās nodaļas mašīninženieri. No septembra viņš 7 stundas nedēļā mācīja arī Liepājas Valsts tehnikuma audzēkņus – tiem lasīti kursi elektrometrijā, elektriskajos tīklos un elektrības tehniskajā izmantošanā [3]. Par pilntiesīgu pasniedzēju (vidusskolas skolotāju) gan viņš kļuva tikai 1939. gada rudenī, kad bija pagājis noteikts laiks pēc augstskolas beigšanas. Cenza komisijai tehnikuma vadība sagatavoja Mazuram labvēlīgu darba novērtējumu: *.. savu pedagoģisko darbu veic apzinīgi kā mācības vielas sagatavošanā, tā arī pasniegšanā, sevišķi cenšoties šo vielu sniegt skolnieku vecuma un vispārējo zināšanu līmeņa piemērotā veidā. Savās prasībās pret skolniekiem kā mācībās, tā arī disciplīnas ziņā Juris Mazurs ir stingrs, bet līdz ar to arī tainīgs. Viņa darbs tehnikumā vainagojas ar labiem panākumiem un skolnieki viņa priekšmetos uzrādīja caurmērā labas zināšanas.* [4]

Pie māsas mazmeitas saglabājušās 1939.–1942. gadā rakstītas vēstules, kuras Juris Mazurs sūtījis uz Rīgu līgavai, tad dzīvesbiedrei Elzai Aleksejai-Mazurei (1914–1985). 1939.–1940. gadā no Liepājas sūtītajās inženieris pasūdzas par darba daudzumu, nedaudz pieskaras starptautiskajiem notikumiem, atgādina par vajadzību mācīties krievu valodu.

1939.9.4., Liepāja

.. Arī pa L. iet kā pie izpārdošanas – visi pārķ ko vajag un nevajag. Pie pirmiem piederu arī es. Nopirku vasaras mēteļi pabiezu, bet gaišu (Ls 80,-), nopirku rudens – ziemas mēteļim labu un dārgu drēbi (ar piederumiem Ls 120,-) un nodevu šūt A.E.V. ..

Pēc manas sajēgšanas mēs varēsim gaužām mierīgi lielu laiku dzīvot un ja kādas pārmaiņas arī varētu būt, tad karošanas iespēja mūsu zemē pavisam niecīga. Mazliet cenas celsies, bet par sāls trūkumu plašos apmēros gan nav ko baidīties ..

1939.9.21.

Labdien Miki! Jāsteidzas uz tehnikumu un tad vēl Tev jāraksta! No repertuāra taču skaidris, ka šo svētdienu dzīvošu L. Mums budžets uz kakla ir, arī skolai būs jāsamācās uz priekšu. Pagaidām katru dienu spēlēju tenisu – vēl nākošu nedēļu un tad būs cauri.

Vai Tevi neķers petrolejas ierobežojumi – vienojies pie laika ar saimnieci par gāzi. Īri laikam nepieliks – vismaz bija namsaimniekiem uzaicinājums nepaugstināt ..

Vispasaules izskats ir tāds, ka krievu valodu vari mācīties pavisam godīgi ..

1939.10.9.

.. Mums vecākā mašīnrakstītāja atsaucās uz Hitlera aicinājumu un aizceļos. Ja laiki būtu stabilāki, es varētu mēģināt Tevi dabūt uz L., bet pašreiz nav vērts kustēt no vietas.

Varbūt Tavi hitlerieši varēs palikt kā veci cilvēki latviešu zemē, bet parasti laikam tik vienkārši ar atteikšanos no braukšanas vaļā netiks. Taisnību sakot

nebūs nemaz slikti, ka iztīrīs mājas – tūlīt brīvāk paliks inteligentām profesijām. Mūsu kungi nervozē, ka jaunās pilsētu valdes neieceļ – saprotams, ka baidās, vai tas nestāv sakarā ar mīlestības līgumiem.

Miki, aizej uz “Laikmetu” vai Valteru un Rapu un nopērc uz mana rēķina krievu-vācu vārdnīcu – maksās apm. Ls 7,- padomju krievu izdevumā, ja ir krājumā, un sāc mācīties nopietni krievu valodu. Ņem sistematiski pāris stundas dienā – lasi Čehovu, Puškinu (kuru es Tev aizvedīšu) ..

1940.4.3.

.. kungi man piespiež svētdien palikt Liepājā.

Svētdien [1940. gada 7. aprīlī Liepājas rajona mājlopu audzētāju biedrība rīkoja Lopkopju dienu, kurā J. Mazurs runāja par tēmu “Kurināmā taupīšana” – I. Zv.] paredzama kāda zemnieku delegātu sanāksme, kur starp gudriem rīdzinieku referātiem būs man arī veselu pusstundu jārunā. Es locijos gan šitā gan tā, bet saruna nobeidzās ar to, ka man to uzlika par dienesta pienākumu. Es sirdī nozvērējos ko runāt cik slikti vien var. Aizņemts es būšu ne vairāk kā 11/2 – 2 stundas.

.. darbā sīku kreņķu stipri daudz – sīkumi traucē darbu darīt, būs jāsakož zobi un pāris dienas nepatīkamākās lietas jānogrūž ..

1940.5.

.. Aizej uz “Laikmetu” un apjautājies, vai man nav kāds žurnāls pienācis un arī viena pasūtītā grāmata “Экономическая география СССР”. Par grāmatu var būt jāmaksā Ls 3.- ..

1940.6.19.

.. Nu redzi, es braukšu vienu dienu ātrāki. Nezinu, vai varēsi nākt uz staciju, jo policijas stunda ir klāt. Varbūt vari paņemt no iecirkņa papīru laucinieku sagaidīšanai. Tas būtu vajadzīgs, ja vārtu sargs nelaistu mani vienu pašu pēc desmitiem mājās. Tā paprasīt nakts sargam nevarēsi, tad nu dari kā zini. Palikšu Rīgā piektdien un sestdien – būs komandējums. Uz drīzu redzi rītvakar. J.

1940. gada vasara nesa straujās izmaiņas liepājnieka dzīvē. Juris Mazurs kļuva par VEF galveno inženieri. Arhīvā izdevās atrast ļoti ierobežotu rūpnīcas tālaika dokumentāciju, tāpēc nav skaidrs, kam pateicoties viņš nonāca šādā nomenklatūras amatā. Iespējams, sava nozīme bija kādreizējai līdzdarbībai studentu biedrībā “Zemgalija”. Tajā darbojies, piemēram, inženieris Jānis Jagars (1894–1970), ko lazdonietis varēja pazīt arī kā kādreizējo Rīgas pilsētas būvju nodaļas vadītāju, kurš amatā nonāca kā LSDSP biedrs. 1940. gada vasarā Jagars bija satiksmes ministrs Augusta Kirhenšteina (arī bijis saistīts ar “Zemgaliju”) vadītajā valdībā, savulaik elektrotehniskā fabrika dibināta kā Satiksmes ministrijas uzņēmums. VEF vadošie darbinieki 1941. gada pavasarī bija direktors Ādolfs Ļuļs (ieradies no PSRS), galvenais inženieris Juris Mazurs, direktora vietnieks Nikolajs Reinfelds un galvenā inženiera vietnieks Nikolajs Feldmanis [5]. Pirmajiem diviem attiecīgi mēnešalga 2000 rubļu, otrajiem diviem – 1600 rubļu. Māsasmeita Grieta Silkoka atceras, ka Mazurs tolaik dzīvojis VEF teritorijā īpašas vadošo darbinieku mājas otrajā

stāvā, ēkas ārdurvis bijušas slēgtas, rokturim līdzās telefons, pa kuru jāpiesakās uz apmeklējumu. 1941. gada vasarā inženieris nepalika Rīgā, bet devās uz laukiem Lazdonā un tādējādi izvairījās no iespējamām represijām par darbošanos padomju laikā. Māsas saimniecībā viņš piedalījās lauku darbos, to var noprast no vēstulēm dzīvesbiedrei. Autobiogrāfijā gan vēlāk zinātnieks rakstīja, ka vācu okupācijas laiku pavadījis slimojot, taču tā varbūt bija vēlme norobežoties no izsūtītās māsas ģimenes. G. Silkoka stāsta, ka vācu okupācijas laika otrajā pusē J. Mazurs ticis arestēts par ārvalstu radiopārraižu klausīšanos Lazdonā, no pagasta atsūtītas labvēlīgas atsauksmes, un viņš atbrīvots.

Pēc sarkanarmijas ienākšanas Rīgā lazdonietis no 1944. gada oktobra bija inženieris Latvijas PSR Komunālās saimniecības tautas komisariāta Būvniecības pārvaldē, pēc tam turpat Projektu tresta sektora vadītājs [6]. 1946. gada 28. februārī viņš apbalvots ar medaļu “Par varoņīgu darbu 1941.–1945. g. Lielajā Tēvijas karā”. 1946. gada februārī sākās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Enerģētikas un mašīnbūves institūta (no 1951. gada – Enerģētikas un elektrotehnikas institūts, no 1961. gada – Enerģētikas institūts, no 1965. gada – Fizikāli enerģētiskais institūts) organizēšana, tā pirmais direktors bija Ludvigs Hunhens (1880–1950), kas savulaik Mehānikas fakultātes studentiem lasīja kursus elektrības specialitātēs. Lazdonietis pie viņa kārtojis eksāmenus “Pamatvilcieni elektrotehnikā” un “Maiņstrāvas teorija”. 1946. gada jūlijā kādreizējais LU docents Juri Mazuru pieņēma par institūta jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku. Tā turpmākie amati bija vecākais zinātniskais līdzstrādnieks (no 1947. g. janvāra), Vispārējās enerģētikas sektora vadītājs (no 1947. g. aprīļa) un Komplekso enerģētikas problēmu laboratorijas vadītājs (no 1949. g. februāra), Komplekso enerģētisko problēmu nodaļas un Ergosistēmu optimizācijas laboratorijas vadītājs (no 1969. g. septembra). No 1947. gada decembra Enerģētikas un mašīnbūves institūtu vadīja Kārlis Plaude (1897–1975), kas pirms tam bija LVU Mehānikas fakultātes Siltumtehnikas katedras vadītājs, bet reizē arī institūta direktora palīgs zinātnes lietās. Kopā ar Plaudi Mazurs vēlāk sagatavojis vairākas publikācijas.

Institūta darbinieka lietā saglabātas Jura Mazura rakstītas autobiogrāfijas – krievu valodā (12.08.1950.) un latviešu valodā (30.09.1952.) [7]. Rakstītājs norāda, ka studiju laikā darbojies progresīvajā studentu biedrībā “Zemgalija”, bet politikā orientējies vāji, tāpēc 1933. gadā gadījuma pēc iestājies Latvijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā (meņševikos). Tajā gan sabijis nepilnu gadu, nekādus amatus neesot ieņēmis. Pieļauju, tas nepilnais gads bija līdz K. Ulmaņa vadītajam valsts apvērsumam 1934. gada maijā, pēc kura sociāldemokrātu darbība tika aizliegta. Darbābiedri atceras, ka neilgo līdzdalību sociāldemokrātos Mazurs 60.–70. gados izjutis kā zināmu biogrāfijas trūkumu, teicis, ka domās esot komunisti, kaut arī ne oficiāls partijas biedrs. Autobiogrāfijā Mazurs pilnībā neatklāja patiesību par ģimenes locekļiem. Latviešu variantā viņš rakstīja, ka “.. Tēvs mira 1918. gadā ar tīfu uz laukiem Lazdonā .. Vecākā māsa Elza Sizova saimniekoja tēva mājās un 1947. gadā iestājās kolhozā “Sadarbība”, kas 1950. gadā pēc apvienošanas saucas “Padomju Latvijas 10 gadi”. .. Māte dzīvo pie vecākās māsas”. Māsu Elzu Sizovu kopā ar dēlu Andreju un viņa sievu Veru, meitu Rasmu un māti Mariju Mazuri 1949. gada 25. martā izsūtīja uz Amūras apgabalu [8]. Iepriekš saimniecība gan bija iekļāvusies kolhozā, Andrejs Sizovs (1918–2015) kā Mežotnes lauksaimniecības

vidusskolas 1937. gada beidzējs pat bija kolhoza uzskaitvedis. A. Sizova dienests Latviešu leģionā 1943.–1945. gadā bija viens no izsūtīšanas iemesliem. Viņš izsūtīja arī tāpēc, ka 1939. gada lauksaimniecības skaitīšana 53 ha lielajā sētā uzrādīja 3 zirgus, 15 govus, 2 algotus sezonas strādniekus. Mediķis Kārlis Mazurs 1949. gada 2. jūnijā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājam profesoram Augustam Kirhenšteinam lūdza atļaut 81 gadu vecajai mātei atgriezties Latvijā. Viņš norādīja, ka Marijai Mazurei bez paša Kārļa vēl esot dēls Juris un meita Alma Kļaviņa, to visu pienākums ir māti uzturēt [9]. Ārsts iesniegumā pauda, ka arī māsu ar meitu nevajadzējis izsūtīt, varbūt vienīgi māsasdēlu Andreju par dienēšanu leģionā. Rentgenologa lūgums tika saņemts Valsts drošības ministrijā, un tika uzrakstīta rezolūcija, ka atcelt izsūtījumu nav iemesla. Māte nomira 1956. gada 18. maijā vēl pirms noņemšanas no specuzskaites, pārējie atgriezās Latvijā 1957. gadā. Redzams, ka brāļu attieksme pret radnieku izsūtījumu nav bijusi vienāda. Juris Mazurs to centās apiet, nepieminēt, tomēr māsas izmeklēšanas dokumentos viņš tik un tā ierakstīts. Domāju, ar Augustu Kirhenšteinu pazīstami bija abi brāļi. Māsasmeita Grieta Sizova 1944. gada rudenī no Rīgas izbrauca uz Vāciju, viņa atceras, ka mātesbrālis Juris Mazurs viņu 1. oktobrī pavadījis uz staciju. Kad 70. gados jau kā Grieta Silkoka tā no Kanādas viesojusies Rīgā, onkulis Juris no tikšanās izvairījies.

Jura Mazura darbs institūtā saistīts ar Latvijas PSR enerģētisko apgādi, tās attīstību [10]. Vākta un apkopota informācija par Latvijas energoresursiem, kurināmā un enerģijas bilancēm, siltumapgādi. Sākuma gados lielāka uzmanība pievērsta nelielām lauku hidroelektrostacijām uz mazajām upēm, tolaik sākās arī jūtāmāka elektroenerģijas izmantošana lauksaimniecībā. Turpinājās dažādu spriegumu elektrotīkla veidošana, kam teorētisko bāzi gatavoja J. Mazura laboratorijā, lauku rajoniem iesakot spriegumu sistēmu 110/20/0,4 kV. 50. gados Rīgā būvēja termoelektrocentrāli (TEC). Tolaik tā bija jaudīgākā Latvijas elektrostacija, kurā par kurināmo izmantoja kūdru. Līdz 60. gadiem vispār Latvija salīdzinoši vairāk centās izmantot vietējos energoresursus. 1951. gada maijā enerģētiķis aizstāvēja tehnisko zinātņu kandidāta disertāciju, tajā iztīrāja siltumelektrocentrāles iekļaušanu hidroenerģētiskajā sistēmā [11]. Elektroenerģijas ražošanu hidrostacijās atkarībā no ūdens daudzuma upēs ietekmēja laika apstākļi, kas reizē arī mainīja centrālapkures daļu TEC darbā. Enerģijas bilances plānošanā tika izmantota varbūtības teorija, ievēroti mainīgie un gadījuma faktori – hidrometeoroloģiskie apstākļi un plānošanas neprecizitātes. 1952.–1956. gada institūtā iznāca pieci rakstu krājuma *Вопросы энергетики* sējumi, to sagatavošanā bija arī Mazura ieguldījums. Latvijas PSR pastiprinātā rūpniecības attīstīšana apsteidza toreizējos energoresursus. 50. gadu otrajā pusē notika diskusijas par vienas vai vairāku hidroelektrostaciju celšanu pie Daugavas posmā starp Jēkabpili un Jaunjelgavu [12]. Institūtā tika veikti Daugavas elektrostaciju kaskādes aprēķini [13]. Juris Mazurs (parakstoties kā Latvijas PSR ZA Enerģētikas un elektrotehnikas institūta Vispārējās enerģētikas sektora vadītājs) salīdzināja tā saukto derivācijas variantu – kanāla būve Daugavas kreisajā krastā no Jēkabpils līdz tagadējai Aizkrauklei ar diviem uzpludinājumiem ūdens rezervju uzkrāšanai un Lāčplēša HES ārpus upes gultnes – un vēlāk realizēto variantu ar upes senlejas appludināšanu līdz Aiviekstes ietekai un augstāk [14]. Kā vēl viena iespēja apsvērta divu mazāku spēkstaciju būve Daugavā – pie Aizkraukles un

posmā starp Pļaviņām un Koknesi. Par ekonomiski izdevīgāku viņš novērtēja lielas spēkstacijas celšanu upes gultnē pie Aizkraukles. *Iebildumi pret Pļaviņu hidroelektrostacijas būvi vispār saistīti ar Daugavas ielejas appludināšanu. Nav nopietna pamata iebildumiem, ka tiktu zaudētas lielas materiālas vērtības. Šie zaudējumi ieskaitīti stacijas izbūves izdevumos un ir mazi, kā salīdzinot ar stacijas kopējo izmaksu, tā arī ar zaudējumiem, kādi radušies sakarā ar appludinājumiem citās PSRS hidroelektrostacijās. No stacijas izbūves summām segs arī vēsturisko vietu pastiprinātas pētīšanas izdevumus, paredzot tam 1,4 miljonus rubļu. Rubļos nevar novērtēt zaudējumus ekskursantiem, dabas mīļotājiem, ģeologiem, kas rodas Daugavas leju applūdinot, jo šis izvērtējums būs individuāls. Liekas, nebūs vienprātības arī jautājumā, kas patīkamāks, vai Daugavas leja bez Daugavas (derivācijas variants), vai šī ieleja, piepildīta ar ūdeni.*

60. gados Latvija iekļauta PSRS Ziemeļrietumu apvienotajā energosistēmā. Vietējo energoresursu nozīme mazinājās. Institūts iesaistījās vissavienības zinātnisko tēmu risināšanā. Mazura vadībā skatīti enerģētisko sistēmu vadības un optimizācijas jautājumi, saišu veidošana starp republiku vai ekonomisko rajonu enerģētikas sistēmām. Latvijas PSR Valsts plāna komiteju (sākumā komisiju) 1965.–1990. gadā vadīja Miervaldis Ramāns (1925–1996), kas 1951. gada sāka strādāt Mazura vadītajā laboratorijā, pēc tam gan 1957.–1962. gadā bija institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā. Protams, tas viss notika centralizētas plānsaimniecības apstākļos, kad izejvielu cena parasti iepriekš noteikta ilgam laika posmam, resursu sadale veikta ar direktīvām. Kādreizējie darbabiedri [15] atceras, ka Juris Mazurs pret kolēģiem bijis prasīgs. Ne vienmēr atšķirīgā zināšanu līmeņa dēļ izdevies viegli izsekot vadītāja domu gaitai. Dažkārt pietrūcis atbalsta padotajiem darbā pie disertācijas. Visi manis uzrunātie kādreizējie viņa laboratorijas darbinieki strādājuši arī par mācītbspēkiem Rīgas Politehniskajā institūtā (Rīgas Tehniskajā universitātē), Mazurs par lektoru tur neesot aicināts, kaut savā jomā bijis ļoti zinošs.

Tehnisko zinātņu doktora grāds Jurim Mazuram apstiprināts 1976. gada 13. augustā [16]. Mūža sešdesmitgadē viņam piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā zinātnes un tehnikas darbinieka goda nosaukums. 1981. gada 1. janvārī Energosistēmu optimizācijas laboratorijas vadību pārņēma Viktors Zēbergs, Juris Mazurs turpināja darbu kā vecākais zinātniskais līdzstrādnieks, bet no 1986. gada 1. augusta kā vadošais zinātniskais līdzstrādnieks konsultants šai amatā palika līdz pat nāvei 1990. gada 11. jūnijā [17].

VĒRES

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 2056. f., 1. apr., 13476. l., 1. lp.
2. LVVA, 7427. f., 1. apr., 646. l., 9. lp.
3. LVVA, 2227. f., 2. apr., 72. l., 6. lp.
4. Turpat, 7. lp.
5. Latvijas Valsts arhīvs (LVA), P754. f., 2. apr., 205. l., 13. lp.
6. LVA, 2364. f., 3. apr., 517. l., 159. lp.
7. Turpat, 161., 162. lp.
8. Turpat, 1894. f., Madonas apriņķis, 10592. l.
9. Turpat, 11. lp.

10. Tehnisko zinātņu doktora Zīgurda Krišāna (1930–2016) sniegtā informācija. Z. Krišāns kopš 1954. g. strādāja J. Mazura vadītājā laboratorijā, no kuras 1969. g. atdalīta Matemātiskās modelēšanas laboratorija (vadītājs Z. Krišāns).
11. Мазурс Ю. Я. *Теплоэлектротростраль в гидроэнергетической системе. Авто-реферат работы на соискание ученой степени кандидата технических наук.* Рига, 1951.
12. Mintauris M. Ieskats Pļaviņu hidroelektrostacijas tapšanas vēsturē. *Atmiņu Daugava*, 1913, 50.–89. lpp.
13. Mazurs J. *PSRS un Latvijas PSR enerģētikas attīstības perspektīvas.* Rīga, 1962, 34.–37. lpp.
14. Mazurs J. Pļaviņu hidroelektrostacija. *Сіпа*, 1958, 15. maijs.
15. Sarunas ar tehnisko zinātņu doktoriem Zīgurdu Krišānu, Viktoru Zēbergu, Nameju Zeltiņu 2015. gada 9. septembrī.
16. LVA, 2364. f., 3. apr., 517. l., 165. lp.
17. Turpat, 217. lp.

Summary

Three Mazuri brothers from Baltiņi, in Lazdona parish, studied at the University of Latvia. Juris Mazurs graduated from the Faculty of Mechanics, worked at the VEF (State Electronics Factory) and in other institutions. After the Second World War he joined the Energy and Mechanical Engineering Institute of the Academy of Sciences, where he remained until passing away. Under his leadership, the energy and fuel resources of Latvia were studied, as well as their integration into the Northwest Energy System of the USSR. His work was carried out under conditions of centralized planning, when prices of raw materials and goods were determined in advance.

Keywords: *Juris Mazurs, University of Latvia, electrical engineer, State Electronics Factory, Institute of Physical Energy.*

